

KENT HUKUKUNUN EKONOMİ POLİTİĞİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Rabia Beyza İNAN

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2021

KABUL VE ONAY

Rabia Beyza İnan tarafından hazırlanan “Kent Hukukunun Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği” başlıklı bu çalışma, 22.10.2021 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

[İ m z a]

[Prof. Dr. Metin Özuğurlu] (Başkan)

[İ m z a]

[Prof. Dr. Ali Murat Özdemir] (Danışman)

[İ m z a]

[Prof. Dr. Örsan Ö. Akbulut] (Üye)

[İ m z a]

[Prof. Dr. Abdurrahman Saygılı] (Üye)

[İ m z a]

[Doç Dr. Bülent Yücel] (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

[Prof. Dr. Uğur Ömürgönülşen]

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

23/10/2021

[imza]

Rabia Beyza İnan

¹“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.
* Tez **danışmanın** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Ali Murat Özdemir** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

[İmza]

Araş. Gör. Rabia Beyza İnan

ÖZET

İNAN, Rabia Beyza. *Kent Hukukunun Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği*, Doktora Tezi, Ankara, 2021.

Çalışmanın amacı, küresel ölçekte değişim değeri ve rekabetteki yeri ile tanımlanmaya başlayan kentlerin birikim açısından barındırdığı olanakları ve bu olanakların sermaye kesimi lehine kullanımını imkân dahilinde sokan hukuki düzenleme sürecini araştırmaktır. Bu araştırmayı ise Düzenleme Okulu'nun kavramsal çerçevesinden yararlanarak normlardan yola çıkarak değil normların düzenlediği ilişkilerin bilgisi ile yapmayı hedeflemiştir. 1980 sonrasında başlayıp 2000'li yıllarda etkisi belirginleşen neo-liberal dalga, kurumları ve pratikleri ile hukuki dönüşüme yön vermeye devam etmektedir. Kentsel süreçleri de etkileyen bu dönüşüm, birikimin verili yer ve zamandaki gereklerine uygun biçimleri yaratmaktadır. Sınıf mücadelesi ile şekillenen süreç, metalaştırma ve piyasa menfaatinin toplum menfaatinin üstüne çıkması ile sonuçlanmakta ve etkilerini kentsel alanda en belirgin biçimiyle göstermektedir. Çalışmada emeğin kazanımlarının tasfiyesinin sosyal hakları zayıflatırken beraberinde devletin kamusal işlevlerini de zayıflatıldığı vurgulanarak çeşitli hukuki biçimler altında görünür olan idari karar ve örgütlenme biçimlerinin de dönüştüğü ortaya konmaktadır. Devlet alanı içerisinde sermayenin temsilinin artması ve bunu mümkün kılan dönüşümler kentleri de, toplumun çoğunluğunu oluşturan emekçi kesimlerin talepleri yerine piyasanın istikrarlı işleyişini güvence altına alacak şekilde yapılandırmaya başlamıştır. Tezde kente ilişkin hukukun dönüşümü de bu bağlamda teknik bir süreci ifade etmeyip anılan sürecin bir uzantısı olarak ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler

Düzenleme, Kent Hukuku, Hukukun Dönüşümü, Metalaşma, Kentsel Dönüşüm, Kamulaştırma, Kentsel Alan.

ABSTRACT

İNAN, Rabia Beyza. *Political Economy of Urban Law: Turkey Sample*, Ph. D. Dissertation, Ankara, 2021.

The aim of the study is to investigate the possibilities of the cities, which have begun to be defined with their value in exchange and their place in competition on a global scale, in terms of accumulation and the legal regulation process that allows the use of these opportunities in favor of the capital sector. It aimed to do this research by using the conceptual framework of the Regulation School, not starting from the norms, but with the knowledge of the relations regulated by the norms. The neo-liberal wave, which started after 1980 and became more evident in the 2000s, continues to shape the legal transformation with its institutions and practices. This transformation, which also affects urban processes, creates forms suitable for the requirements of the accumulation in a given place and time. The process shaped by the class struggle results in commodification and the rise of the market interest over the public interest and shows its effects in the most obvious form in the urban area. In the study, it is emphasized that the liquidation of the gains of labor weakens social rights while weakening the public functions of the state, and it is revealed that the forms of administrative decision and organization, which are visible under various legal forms, are transformed. The increase in the representation of capital in the field of the state and the transformations that make this possible have started to structure the cities in a way that will ensure the stable functioning of the market instead of the demands of the working people who make up the majority of the society. In this thesis, the transformation of the law regarding the city is handled as an extension of the aforementioned process, not expressing a technical process.

Key Words

Regulation, Urban Law, Transformation of Law, Commodification, Urban Transformation, Expropriation, Urban Land.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	ix
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ	7
1.1. YÖNTEM OLARAK HUKUKUN EKONOMİ POLİTİĞİ	7
1.1.1. Hukukun Rolü ve İşlevi Üzerine	8
1.1.2. İdare Hukukunun Özgün İşlevi	12
1.2. DÜZENLEME OKULU BAĞLAMINDA HUKUKA VE HUKUKİ DÜZENLEME SÜREÇLERİNE BİR BAKIŞ	28
1.2.1. Düzenleme Kavramı	29
1.2.2. Düzenlemenin <i>Yapısal Biçimi</i> Olarak Devlet.....	31
1.2.3. “Birikim Rejimi” ve “Düzenleme Tarzı”	34
1.3. SİSTEM OLARAK HUKUK VE İDEOLOJİ OLARAK HUKUK BİRLİKTELİĞİ	39
1.3.1. Sistem Olarak Hukuk	41
1.3.2. İdeoloji Olarak Hukuk.....	42

1.4. “YARATICI TAMAMLANMAMIŞLIK” VE “TESADÜFİ KEŞİF”	46
1.5. KOLEKTİF EMPERYALİZM VE SERMAYENİN GENEL AKIŞ ŞEMASI	52
1.5.1. Emperyalizmin Güncel Formu: Kolektif Emperyalizm	53
1.5.2. Sermayenin Genişletilmiş Yeniden Üretiminde Beliren Akış Kanalları.....	56
2. BÖLÜM: KENTSEL DÜZENLEMeye KURAMSAL YAKLAŞIMLAR	62
2.1. BİRİKİM BAĞLAMINDA KAPİTALİST SİSTEMDE MEKÂN.....	63
2.2. SERMAYE BİRİKİMİNDE MERKEZİ BİR KAVRAM: META VE KOŞULLARI.....	69
2.3. SERMAYE BİRİKİM DİNAMİKLERİNİN KENTLERDE BELİRGİNLEŞEN GÖRÜNÜMÜ	73
2.3.1. Bir İlkel Birikim Şekli ve Öznesiz Bir Süreç Olarak Metalaşma ve Uğrakları.....	74
2.3.1.1. Metalaşma Dalgaları.....	77
2.3.1.2. Metalaşmanın Uğrakları	82
2.3.2. Kentsel Rant Kavramı	86
2.4. KOLEKTİF BİR HAK OLARAK ŞEHİR HAKKINI DÜŞÜNMEK.....	93
3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE SERMAYE BİRİKİMİNİN TARİHSEL SEYRİNDE KENT HUKUKUNUN DÖNÜŞÜMÜ.....	102
3.1. TÜRKİYE’DE 2008-2017 ARASINDA KÖRFEZ “SERMAYESİ” ETKİSİ	105
3.2. “İNŞAAT”IN ÖNCÜLÜĞÜNDE KENT HUKUKUNDA DÖNÜŞÜMÜN BİÇİMSEL GÖSTERGELERİ.....	121
3.2.1. Türkiye’de Sermaye Birikiminde “İnşaat”ın Edindiği Rol ve Finansallaşma ile İlişkisi	123
3.2.2. Kentsel Düzenlemede Merkezi Bir Yapısal Biçim: TOKİ.....	142
3.2.2.1. Düzenlerken Düzenlenen Bir Aygıt Olarak TOKİ.....	146

3.2.2.2. Düzenleyen Bir Aygıt Olarak TOKİ	157
3.2.2.2.1. Kentsel Planlamanın Aracı Olarak Kentsel Dönüşüm	157
3.2.2.2.2. Kentsel Dönüşümde Uygulanan Yöntemler	166
3.2.2.2.3. Kentsel Dönüşümde İdarenin Kamulaştırma Faaliyeti.....	171
3.2.3. Kentleşme Bağlamında Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim Arasında Yetki ve İşlevlerin Dönüşümü	178
3.2.3.1. Yerel Yönetimlerin Plânlama Yetkilerindeki Genişleme.....	183
3.2.3.2. Kentsel Alanların Yerel Yönetimlerce Kullanımı.....	194
SONUÇ.....	201
KAYNAKÇA	214
EK 1: ETİK KURUL İZİN MUAFİYET FORMU.....	242
EK 2: ORJİNALLİK RAPORU.....	244

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
A.Ş.	: Anonim Şirket
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
ÇED	: Çevresel Etki Değerlendirme
DB	: Dünya Bankası
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EBRD	: Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası
ERDF	: Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (European Bank for Reconstruction and Development)
Fak-fuk-fon	: Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu (Fakir Fukara Fonu)
FIAS	: Yabancı Yatırımlar Danışmanlık Kurumu (Foreign Investment Advisory Service)
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (General Agreement on Tariffs and Trade)
GSYH	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GYO	: Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı
İYUK	: İdari Yargılama Usulü Kanunu
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
KOBİ	: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
KÖİ	: Kamu Özel İşbirliği
MÜSİAD	: Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği

MSP	: Mekânsal Strateji Planı
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (North American Free Trade Agreement)
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (Organisation for Economic Co-operation and Development)
ODTÜ	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
OSB	: Organize Sanayi Bölgesi
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu
s.	: Sayfa
SAL	: Yapısal Uyarlama Kredileri (Structural Adjustment Loan)
SECAL	: Sektörel Uyarlama Kredileri (Sectoral Adjustment Loan)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TAKPAS	: Tapu ve Kadastro Paylaşım Sistemi
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOKİ	: Toplu Konut İdaresi
TRIPS	: Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması (Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights)
TUSKON	: Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türk Sanayicileri İş İnsanları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Programme)
YEP	: Yeni Ekonomi Programı
YİD	: Yap-İşlet-Devret
YOİKK	: Yatırım Ortamının İyileştirilmesi

GİRİŞ

Tezde Türkiye bağlamında en temel mekânsal biçim olan kentlerin ve kentleşme sürecinin hukuki düzenlemesi ele alınacaktır. Kentlerin hukuki düzenlemesi olgusu bir süreç olarak, kendisini kuşatan toplumsal ilişkiler bağlamında değerlendirilecektir. Hukuki düzenleme süreçleri, onları mümkün kılan toplumsal taleplerden ve düzenledikleri ilişkilerden bağımsız ele alınamazlar. Bugün kent dinamiklerini belirleyen hukuki düzenleme, kent mekânlarının sermaye birikim rejimi ve stratejileri bağlamında biçimlendirilmesi ve bununla bağlantılı olarak kentsel alanın metalaşması neticesini doğurmaktadır. Söz konusu dönüşüm, kente ilişkin hükümler içeren mevzuatta takip edilebilmektedir.

Fordizm sonrası dönem, iş yeri ile yaşam alanı arasındaki klasik ayrımın aşınmaya başladığı, finansallaşmanın önemli bir boyut edindiği, çevre ve yarı çevre ülkelerin uluslararası işbölümüne katılımlarının yeniden biçimlendiği, borç krizinin etkili bir küresel düzenleme aracına dönüştüğü bir sürece işaret eder. Bu dönemde kent yapısı dönüşmeye başlamış, çevre ve yarı çevre ülkelerde devlet biçiminin dönüşümü ile biçimlenen yeni bir bağımlılık tarzı, dünya genelinde de etkin bir metalaşma dalgası ve bütün bu sayılanları gerçekleştirmek için gereken düzenlemeler bu dönüşüme yön vermeye başlamıştır. Anılan süreç “az-gelişmekte olan” toplumsal formasyonlara içkin başka yapısal unsurlarla birleşerek küreselleşmiş ve kent coğrafyalarını yeniden biçimlendirmiştir.

Bir piyasa gibi işleyen kentlerin üretim, dolaşım, dağıtım ve tüketimdeki (dolayısıyla kamusal mal ve hizmet sunumundaki, kârın paylaşımındaki) işlevleri devletin ülkesinin diğer kısımlarıyla karşılaştırıldığında önemli bir yere sahiptir. Zira kentsel alanlar aynı anda hem uluslararası hem de yerel temsillere açık karar alma mekanizmalarının çalıştığı ya da hukuki düzenlemelerin gerçekleştiği temel alanlardır. Dolayısıyla kent hukuku, hukukun diğer dalları (iş hukuku, medeni hukuk, ceza hukuku) gibi münhasıran bir alanı işaret etmek üzere kullanılmamış olup, sınırları idarece belirlenen kentsel alanda bu alanın kullanım değeri ve değişim değeri için karşılaştıran hak süjelerinin durumları ve eyleme biçimlerine ilişkin düzenleyici hükümler içeren bütünlüğe işaret etmektedir.

Bu anlamda mekân (kent) düzenlemeleri, hukuka ekonomi politik yaklaşımla ele alınarak¹, devletin işlevlerini yerine getirirken mekânsal düzenlemeyi ve örgütlenmesini nasıl gerçekleştirdiği incelenecektir. Devletin, sermayenin hareketliliğini, değerlendirilmesini, kârlılığının artırılmasını ve kurgusal bir meta olarak emeğin yeniden üretilmesini sağlama işlevleri devlet biçimindeki dönüşümün etkileriyle birlikte kentleşmenin ve mekânın katkısı bağlamında ele alınacaktır.

Kent mevzuatının ekonomi politik yöntemle incelenmesi, Türkiye’de yeni değildir. Şengül (Şengül, 2001), Keleş (Keleş, 2018), Tekeli ve Menteş (Tekeli & Menteş, 1977) Yırtıcı (Yırtıcı, Çağdaş Kapitalizmin Mekansal Örgütlenmesi, 2009), Doğan (Doğan, 2002), Çoban ve Duru (Çoban & Duru, 2009), Çınar, Duru, Çiner, ve Zengin (Çınar, Bülent, Çiner Can, & Zengin, 2013), Keleş ve Mengi (Keleş & Mengi, 2017) eserlerinde ekonomi politik yöntemi kullanmışlar, sermaye birikim dinamikleri ve kent mevzuatı arasındaki ilişkiyi çeşitli yönleriyle irdelemişlerdir. Ancak söz konusu çalışmalarda mevzuattaki dönüşüm çoğunlukla devlet kurumlarındaki dönüşümle birlikte ele alınmamış, bu son hususun gerçekleştirildiği çalışmalarda ise hukuki düzenleme münhasıran yönetim ve/veya yasama güçlerinin bir fonksiyonuna indirgenmiş, yerel ve uluslararası sermaye grupları ve bu grupların ağırlıklı olarak temsil edildiği sivil toplum kuruluşlarının talepleri (ayrıca küresel ölçekli üretim ve tüketim normlarındaki dönüşüm –üretimin söylemleri- ve ilgili ülkenin uluslararası işbölümündeki yeri) ile siyasal iktidar arasındaki ilişki yeterince kurulmamıştır. Bu tez görünenin arkasındaki iktisadi, siyasi, ideolojik mekanizmaların “içiçeliğini” ortaya koyarken çelişkilerin bir taraftan sebebi diğer taraftan ürünü olan kurumlaşmaları ve oradaki dönüşümleri de sermaye birikim dinamikleriyle ilişkilendirerek söz konusu boşluğu dolduracaktır. Dolayısıyla burada kullanıldığı haliyle kent hukukun ekonomi politik ifadesi, kent hukukunun üretim ilişkilerinin işleyişindeki rolü üzerinden değerlendirilmesine işaret etmektedir.

¹ Tez kapsamında hukuka ekonomi politik yaklaşım, kentleşmeye ilişkin hukukun, düzenlediği ilişkilerin bilgisi ile ele alınarak açıklanmasına yönelik bir girişim anlamında kullanılmaktadır. Böylece kent hukuku düzenlediği ilişkilerden bağımsız, kendi değerini, itibarını kendinden alan bir şey olarak açıklayan değil, açıklama ediminin konusu olarak ele alınmış olacaktır. Bir şeyin normatif ifadesi o şeyin kendisinden önce bulunmadığından bu yaklaşım hukukun ancak kendisine kaynaklık eden ilişki setlerine bakılarak açıklanması halinde bilgi üretimi sağlanacağını kabul eder. Bkz. (Özdemir A. M., 2019), (Özdemir A. M., 2008), (Özdemir A. M., 2010a), (Özdemir A. M., 2014a), (Özdemir & Ketizmen, 2014), (Özdemir A. M., 2013)

Kapitalizmin krizleriyle ve dönemsellemeleriyle eş zamanlı olarak kent politikaları ve bu politikaların meşrulaştırıcı zemini olan hukuki düzenlemeler de güncellenmektedir. Çalışma tarihsel seyir içinde esas olarak 1980-2000 arası ve 2000 sonrası kentleşmeye ilişkin hukuki düzenlemelerde devletin düzenleyici işlevlerini incelemeyi hedeflemektedir. Söz konusu inceleme devletin düzenleyici işlevinin yerine getirilmesi süreçlerinde daha geniş toplumsal çevre ve ideolojilerin etkilerini de ele almayı hedeflemektedir.

Çalışmada kent hukuku, hukuka ekonomi politik yaklaşımla ele alınacağından ilk bölümde yöntem olarak hukukun ekonomi politiğine ilişkin açıklamalar ve Düzenleme Okuluna ait bazı kavramlaştırmalar yer alacaktır. İkinci bölümde, sermaye birikiminin kentsel bağlamda dinamikleri ve kentsel olanla ilişkisi incelenecektir. Kentin, bu çalışmanın araştırma nesnesi olması, kapitalist toplumsal ilişkilerin bir yoğunlaşma alanı olmasından ve kapitalist süreçlerin kendisini en net biçimde değişim değerinin merkeze alındığı kentsel mekânda göstermesindendir. Dolayısıyla sermaye birikim süreçlerinden bağımsız anlaşılamayacak olan kentler, Harvey'in de belirttiği üzere üretim sürecinde ekonomik krize giren sermayenin, kârlarını arttırmak amacıyla yatırımlarını daha kârlı olan kentsel yapıyı çevreye yönlendirmesi ile gelişmiştir. Kapitalist sistemde mekânın örgütlenmiş biçimi olan kentlerde, üretilen toplumsal ilişkilerin fordizm ve sonrasında farklı dinamiklere tâbi ve merkez, yarı-çevre ve çevre toplumsal formasyonlar açısından özgül görünüm vererek çelişkili yapısını irdelemek mümkündür. Bu sayılanlara ek olarak her ülkenin kendi tarihsel yapısından kaynaklanan etkiler bulunmaktadır. Bir başka deyişle kentin hem tarihi hem de morfolojisi, ilgili toplumsal formasyonun tâbi olduğu evrensel ve yerel dinamiklerin özgün etkilerine bağlıdır. Bu nedenle kentin biçimlenmesi sürecinde hukuk tarafından düzenlenen ilişkilerin bilgisi kent hukukunu anlamamanın bir anahtarı olarak değerlendirilecektir.

Üçüncü bölümde Türkiye özelinde sermaye birikimi ve kentleşme ele alınarak Türkiye'de kentsel düzenlemeye ilişkin düzenlemeler tarihsel bir bakış açısıyla incelenecektir. Her dönemde işgücünün dönüşmesiyle oluşan konut ve işyeri alanları, bağlantılı olarak kent parçalarının dönüşmesini etkilemiştir. Kentsel alandaki dönüşüm itibarıyla her dönemin sosyo-ekonomik, idari ve fiziksel dinamikleri birbirinden farklı fakat birbirini tamamlar niteliktedir. Olguların tarihsel süreç içindeki değişimine bakıldığında, değişimin kaynağı

yasa koyucunun özgül iradesi değil olguları ve yasa koyucunun kararlarını etkileyen daha geniş bir ilişkiler alanıdır. Zira her olgu, içinde yer aldığı iktisadi ve toplumsal bütün içindeki yeri ile birlikte açıklama ve anlama edimine konu olur. Dolayısıyla kentsel düzenlemelerin de bu bütün içinde incelenmesi gerekir.

Ayrıca üçüncü bölüm, çalışmanın ana damarını oluşturmakla birlikte 2000 sonrası düzenlemeleri (büyükşehir belediyelerine imar izni verilmesi gibi büyükşehir belediyelerinin yetki alanını genişleten düzenlemeleri) Toplu Konut İdaresi gibi kentsel düzenleme ile bağlantılı kurumlaşmaları içerecektir. Türkiye’de kentsel planlama yetkilerinin belediyelere devriyle başlayan süreç, geleneksel merkezi hizmet alanlarının yetki, kaynak ve personeliyle beraber il özel idaresi ve belediye gibi yerel yönetim kuruluşlarına bırakılmasına kadar uzanmıştır. Böylece yerel yönetimlerin hukuki kişilikleri, vesayet denetimine bağılılıkları bakımından değil idari ve mali özerklikleri bakımından tanımlanmaya başlamıştır (Güler, 2004, s. 71-72). Adem-i merkezileşmiş bir yapının bu anlamda belirli temsiller açısından daha etkin bir biçim sunacağı söylenebilir (Keskin, 2009, s. 439). İşbölümünün yetki devri şeklinde tezahür ettiği merkeziyetçi bir yapının yerine görevler ayrımı şeklinde bir işbölümü anlayışını içeren adem-i merkeziyetçi yapının geçmesi (Dinçer & Yılmaz, 2003) kentsel planlamada özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının karar verici konumuna geçmesi sonucunu doğurmaktadır. Yerel yönetime verilen yetki, görev ve kaynak aktarımı yaygın olarak ifade edildiği gibi yerel halka yönelik olmayıp yerel düzeyde toplumsal ilişkiler bakımından egemen konuma sahip sermaye grupları lehinedir. Bu durum sermaye iktidarının dolaysız ve aracısız hale gelmesi sonucuyla beraber kapitalist devletin görece özerkliğini de aşındırmaktadır (Keskin, 2009, s. 493, 512).

Sermaye bir ihtiyaçlar listesiyle ortaya çıkan organik bir varlık olarak tahayyül edilemeyecek olsa da sermaye ilişkisinin genişletilmiş yeniden üretimi bağlamında gündeme gelen politikaların her geçen gün daha etkili olmaları neticesinde oluşan taleplerin uygulamaya geçirilmesiyle (iktidara tahvil edilmesiyle) yetkilerin dağılımı, planlama uygulamaları ve yasal düzenlemeler, küresel ve yerel boyutları olan verili birikim rejiminin gereklerine göre oluşturulmuştur (Özdemir A. M., 2014b, s. 118, 119). Örneğin 11 Aralık 2001 tarihli Bakanlar Kurulu Prensip Kararı ile kabul edilen, içinde emek örgütlerinin yer almadığı, devlet ve sermaye arasındaki ilişkileri dolaysız, resmi ve

kurumsal bir hale getirerek sermayenin taleplerini devletin organları aracılığıyla gerçekleştirebilmesinde işlevsel bir konumda olan 'Türkiye'de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı' çerçevesinde oluşturulan Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu, bünyesinde kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektör temsilcilerinden oluşan teknik komitelerden oluşmaktadır. Bu komitelerden Yatırım Yeri, Çevre ve İmar İzinleri Teknik Komitesi, büyük ölçekli yatırımları çekmek amacıyla yatırıma hazır yer sağlanması, yatırım yeri tahsisi sürecinin hızlandırılması, OSB, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri ve mera alanları gibi konularda yatırımcıların yaşadıkları sorunların giderilmesi, ÇED (Çevresel Etki Değerlendirme) süreci başta olmak üzere çevre ve imar izinleri sürecinde yaşanan sıkıntıların giderilmesi ve kamu taşınmazları envanterinin coğrafi bilgi sistemine aktarılması hususlarında çalışmaktadır. Yine Mekânsal Strateji Planları (MSP) ile yatırım yeri ihtiyacının karşılanması söz konusu komitenin eylem planları arasında yer almaktadır (<http://www.yoikk.gov.tr>, 15.02.2018).

Tezin sonuç bölümünde ise aktörleri, aktörlerin yetkilerini ve ilişkileri belirleyip değiştiren ve dahası düzenlemeleri gerçekleştiren kurumsal yapıları da değiştiren hukuki düzenlemelerin toplumsal etkileri üzerine bir değerlendirme yapılacaktır.

Sürekli farklılıklar üreterek genişleyen dinamik bir sistem olarak kapitalizmde, genişleyen yeniden üretimin devamlılığının sağlanabilmesi için sermaye birikiminin ortaya çıkan farkı soğuracak özellikte oluşumlara, yapılara ihtiyacı olmaktadır. Düzenlendiği kadar düzenleyen bir istikrarlı ilişkiler bütünü olarak devlet de yasa, tüzük, yönetmelik gibi hukuki düzenlemeler yoluyla belirli talepleri uygulamaya geçirmektedir. Bu durumun kentleşme hukukundaki karşılığı ise çalışmanın ana eksenini oluşturmaktadır. Zira kent sürecinin incelenmesi kapitalizmin başarılı yeniden üretiminin mekanizmalarının anlaşılmasına ilişkin çokça veri sunmaktadır.

Çalışma, kentleşmeye ilişkin düzenlemelerin doğru anlaşılabilmesi için bu düzenlemelere kaynaklık eden ilişki setlerine bakılması gerektiği kabulünden yola çıkmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın esas amacı Türkiye’de kent hukukunu açıklayan değil de açıklanan bir şey olarak bütünsellik içinde değerlendirmektir.

Toplumsal ilişkileri verili birikim rejimi ve düzenleme tarzı kapsamında düzenlemek için gerekli hukuki ve kurumsal zemini oluşturmak devletin işlevleri arasındadır. Zira devlet

para-meta-emek arasındaki ilişkilerin kurulmasını sağlamalıdır. Devletin rolü, işlevleri Düzenleme Okulu perspektifiyle değerlendirilerek kentleşmenin hukuku çalışmanın analiz konusu yapılacaktır. Bununla beraber dönemsel ve mekânsal olarak değişen kentleşme politikaları arasında aslında sermayenin birikim süreci doğrultusunda bir bütünlük, süreklilik ve tamamlayıcılık olup olmadığı da cevabı aranan sorulardandır. Sorunun ortaya konuluş şekli üretilecek cevapları da belirler. Dolayısıyla çalışmanın temel sorusu kentleşme hukukunun küresel ve yerel boyutları olan üretim ilişkilerinin yeniden üretilmesi ve sürdürülmesindeki rolünün hangi mekanizma ve süreçlerle dolayısıyla hangi sosyal biçimler (kurumlar, örgütler) ve normlarla gerçekleştirildiğidir. Bu kapsamda karar alma süreçleri, Türkiye açısından bu sürecin maliyeti ve demokrasi adı altında yerelleşme ve yönetim gibi kavram setleriyle yaratılan tahribat da ele alınacaktır.

Kentleşme olgusunu bahsedilen yönleriyle ele alacak bu tezde Türk Hukuku, kendisi tarafından düzenlenen ilişkilerin bilgisine referansla sistematik biçimde ele alınarak ekonomik ve politik bağlama oturtulmaya çalışılacaktır. Maksadımız mevcut düzenlemeleri oluşturan dinamikleri yine bu düzenlemelerin bilgisiyle değerlendirerek ülkemizi etkileyen süreçleri ve mevzuatımızı anlama ve açıklama kabiliyetimizi artırmak yönünde adımlar atmaktır.

1. BÖLÜM:ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ VE KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Çalışmanın amacı kentleşme hukukunu bütünsel bir bakış açısıyla kendisini dönüştüren ve düzenlediği ilişki setleriyle beraber açıklama ve anlamaya çalışmaktır. Kentleşmeye ilişkin hukuki düzenlemelerin bu amaca yönelik değerlendirilmesinde, sermaye birikim süreçlerindeki işlevlerinin açığa çıkarılmasında esas olarak hukukun kapitalist sistemde üstlendiği rolün ortaya konması gereklidir. Ayrıca çalışmanın tutarlı bir açıklama çabası geliştirebilmesi için gerek duyduğu teorik çerçeveyi Düzenleme Okulu’nun kavramsal seti karşılayacaktır. Düzenleme Okulunun kapitalist üretim ilişkilerinin çeşitli toplumsal formasyonlarda yeniden üretiminin sağlanmasında, salt iktisadi değer üretimini değil aynı zamanda çok yönlü ve birbiriyle ilişkili süreçleri teorik hesaplara dahil etmesi, Okulun çalışmanın ele aldığı olguları “konuşturmasında” seçilmesinin sebebidir.

1.1. YÖNTEM OLARAK HUKUKUN EKONOMİ POLİTİĞİ

Çalışmada kentleşme ve kent hukukuna ilişkin mevzuat, hukuka ekonomi politik yaklaşımla ele alınacaktır. Yöntem olarak hukukun ekonomi politiği, hukuku araştırılacak, açıklanacak bir nesne olarak kavrayıp onun toplumsal bütünlük içindeki yerini belirlemeye ilişkin bir girişimdir. Bu girişim hukukun düzenlediği ilişkilerin bilgisi üzerinden yeniden okunmasını ifade eder. Böylece hukukun uğraşını hukuk normlarını verili kabul etmek suretiyle onları somut olaya uygulayan yöntemlerin karşısında yer alır (Özdemir A. M., 2019).

Hâkim söylemin hukuka yüklediği açıklayıcılık misyonu eleştiri konusu yapıldığında hukukun içerdiği, nüfuz ettiği ve dahi kendisini belirleyen ilişki setlerinin açıklanması gündeme gelecektir. Zira hukuk söyleminin üstünü örtüp gizlediği ilişkiler, ortaya koyup açıkladığı iddia edilenlerden daha fazladır. Hukukun ekonomi politiğine ilişkin uğraş, hukukun ortaya koyduklarıyla değil ortaya koymadıklarıyla gündeme getirilmesini hedefler (Özdemir A. M., 2008, s. 10, 11). Hukukun düzenlediği ilişkiler yumağı içindeki işlevini ve kentleşmeye ilişkin hukukun toplumsal düzenleme içindeki yerini ele almada Düzenleme Okulu, iktidarın hukuki örgütlenişi ile toplumsal yapılanmasının nasıl

birleştirebildiği problemine uygun cevaplar üretme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan teorik çerçeveye sağlayacağı katkılardan dolayı bu bölümde çalışma kapsamıyla sınırlı olarak ele alınacak olan Düzenleme Okulunun kavramsal seti, çalışmaya dayanak olacaktır.

1.1.1. Hukukun Rolü ve İşlevi Üzerine

Bir düzenleme tarzı olarak hukukun işlevlerinin ve rolünün belirlenmesi, kentsel alanda gerçekleşen hukuki düzenlemelerin siyasi, iktisadi ve ideolojik alanla bağlantı noktalarını açığa çıkarabilmek açısından gereklidir. Dolayısıyla bu kısımda hukukun kapitalist düzenleme içinde ne şekilde toplumsal düzenleme sürecinin merkezi bir unsuru olarak belirdiği, kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişi ve sürdürülmesine, (sermayenin toplumsallaştırma etkisine) kurgusal bir toplumsallığın yeniden üretimine hangi dolaylımlarla katkı sağladığı ortaya koyulacaktır.

Ana akım hukuk çalışmalarında hukuka “kerameti kendinden menkul”, sorgulanamaz, evrensel doğruluğun ve hakikatin sembolü niteliği yüklenmiştir. Dolayısıyla hâkim söylemin dilinden üretilen pozitif hukuk çalışmaları, hukukun “nasıl”ı ile ilgilenip bu sorunun sorulmasından önce var olan cevapları konu edinirken² yöntem olarak hukukun ekonomi politiği ile hareket eden alternatif çalışmalar “niçin” sorusunun cevaplarını bulup ortaya çıkarma amacını taşır. Böylece Pecheux’un “özdeşliğin kırılması” olasılığına açık kapı bırakılarak öznenin inşasında “özdeşleşme” ve “karşı özdeşleşme” konumlarından sıyrılarak dönüşümün önkoşulu yaratılır³ (Pecheux, 1982, s. 158) (Eagleton, 2015, s. 258). Aksi takdirde hâkim söylemin yeniden üretilmesi ile öznel

² “...idealist felsefe, sorulduğu form içinde hiçbir varlığı olmayan sorular sorar ve soru her zaman yanıtını da önceden içinde taşır, çünkü kendisi zaten o yanıtın tersine çevrilmiş şeklidir” (Althusser, 2018, s. 100).

³ Pecheux’un farklı özne pozisyonlarının inşasında tespit ettiği üç mekanizma; özdeşleşme, karşı özdeşleşme ve özdeşliğin kırılmasıdır. Özdemir’in ifadesiyle “Özdeşleşme yüzyüze geldikleri ‘ilişki’ önerileri karşısında egemen sınıfa eklemelenen ideolojilerin imajını benimseyen bunlara ‘özgürce’ tâbi olan iyi öznelerin/iyi çocukların seçtiği biçimdir. Karşı özdeşleşme egemen sınıfın tanımlamalarını basitçe reddedenlerin ya da egemen sınıf fraksiyonları arasındaki çatışmada bu fraksiyonlardan birisinin çıkarının savunulmasında kullanılan söylemlerden birini benimseyip diğerini reddedenlerin tâbi olduğu kipliktir”, üçüncü seçenek olarak ise “özdeşliğin kırılması mevcut pratikler üzerine ve bunlara karşı çalışmanın bir ürünüdür” (Özdemir A. M., 2011b, s. 66).

kendi varoluş koşullarını da yeniden üreten bir eşitsizlik ilişkisi içinde kalırlar (Özdemir A. M., 2008, s. 38, 39).

Toplumsal üretim ilişkilerinin işleyişinde ve yeniden üretilip şekillenmesinde hukukun rolü bu ilişkilerin devamlılığını güvence altına almaktır. Hukuk toplumsal bütünlüğün sağlanmasında ve her daim yeniden üretilmesinde önemli bir işlevi haizdir. Zira kurgusal, çelişkili ve çatışmalarla örülü olduğundan toplum, dışarıdan müdahale olmaksızın bütünlüğünü sürdüremez. Hukuk toplumsal bütünlüğün yeniden üretilmesi sürecine hem bir sistem hem de ideoloji olarak dahil olur. İdeoloji, üretim araçları ile maddi pratikler ve bu pratiklerin gerçekleştiği maddi aygıtlar, kurumlar vasıtasıyla kurulan ilişkinin ifadesidir (Althusser, 2014, s. 90-91). Althusserci perspektiften bakıldığında ideoloji yanlış bilinç ya da bir yansıma değil doğruluk ya da yanlışlıkla ilgisi bulunmayan toplumsal ilişkileri “yaşama” (düşünce ve pratikte bunlara dahil olma) biçimidir. İdeolojinin işlevi insani varlıkların birer toplumsal özne olarak kurularak egemen üretim ilişkilerine bağlanması ve yaşanan ilişkileri üreten anlamlandırma pratiklerini düzenlemektir (Eagleton, 2015, s. 39). Böylece hukuk sermayenin toplumsallaştırma etkisi gereğince toplumun yeniden üretilmesi sürecinde, toplumun sembolik kuruluşuna ideolojik alan üzerinden etkide bulunarak, bireylerin üretim ilişkileri ve bundan türeyen ilişkilerle kurdukları ilişkinin belirlenmesine katkıda bulunacaktır (Özdemir A. M., 2008, s. 84).

Hukuki biçimler, düzenledikleri ilişkiler itibarıyla üretim ilişkilerinin ideolojik, iktisadi ve siyasi alanların dolayımı ile belirleş biçimi ve dayanaklarıdır. Bu biçimler sayesinde toplumsal düzenleyiciliği sağlarlar (Jessop, 2009, s. 13). Söz konusu hukuki biçimlerin üretim ilişkileri açısından dayanak olma işlevi göz ardı edildiği takdirde toplumsal yapı içindeki işlevleri onların doğal özellikleri gibi görünür. Ayrıca bu durum hukuki biçimlere “kerameti kendinden menkul” bir değer atfeder (Özdemir A. M., 2008, s. 141).

Hukuki biçimler, üretim ilişkilerinin taşıyıcıları arasında bu ilişkilerin aracısı olma, bu ilişkileri yeniden üretme işlevi görürken (Paşukanis, 2013, s. 109 vd.), aynı zamanda toplumsal gücü elinde bulunduran tarafın taleplerinin toplumsal sistem içindeki karşılığındır. Başka bir ifadeyle üretim ilişkileri zincirinde bir hakkın ileri sürülmesi,

ancak belli bir söylemin kavramlarıyla, o dil içinden mümkün olmakta ve taleplerin öncelikle iktidara, sonra da hukuka tahvili toplumsal güç ilişkilerince belirlenmektedir.

Liberal söylemin hak kavramına yaklaşımında tutarlı bir ölçütü bulunmamakla beraber temel olarak iki ayrı yaklaşımdan beslendiği söylenebilir. İlki doğal hak anlayışı olup modern doğal haklar geleneği içinde hak, değişmez ve evrensel insan doğasında temellenen bireyin hakkı olarak tanımlanır (Bilge, 2007, s. 184). Modern doğal hukuk anlayışında hak, devlet ve toplumun müdahalesinden bağışık olmalıdır (Locke, 2004). Doğal haklar yaklaşımında üstün ilkelere referansla tanımlanan hakları gözetmesi görevi yüklenen, toplumsal ilişkilerin genelleştirilmiş yeniden üretimini sağlayan iktidarın sınırı, hakların pozitif ve negatif boyutu şeklinde bir ayrıma göre belirlenmiştir. İktidar, hakların pozitif boyutu olarak bir yandan doğal hakların korunması ve yaşatılması göreviyle, diğer yandan hakların negatif boyutu olarak, ilgili bireyi toplumun diğer unsurlarına karşı koruyan, zaman ve mekândan azade bir zeminde temellenen haklara riayet yükümlülüğü ile donatılmıştır. Elbette hakların pozitif ve negatif boyutu arasındaki belirtilen ayrım liberal söylemle eklemlenmiş doğal haklar anlayışına ilişkin çelişkiler taşır. Örneğin üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin evrensel doğal hukuk ilkelerinden kabul edilmesi, toplumsal düzenin bunun üzerine kurulması ve şekillenmesi sonucunu doğuracak ve hakların negatif ve pozitif boyutunu anlamsızlaştıracaktır (Bilge, 2007, s. 214), (Aykut, 2011, s. 20).

Doğal hukuk anlayışının doğal düzene ve insan doğasına referansları, önceki hâkim toplumsal düzenin meşruiyetinin sorgulanmasına, ortaya çıkmakta olan kapitalist toplumsal ilişkilerin hâkim olmasına katkı sunmuştur. Fakat doğal hukuk ilkelerinin söz konusu referansları, hâkim toplumsal düzeni tehdit edebilecek, nispeten hak ve eşitlik taleplerini barındırır nitelikte olduğundan, yaşanan siyasi, iktisadi, sosyal gelişmelere paralel olarak 19. yüzyıl hukuk anlayışlarında hukuku, kamu gücünün yaptırımıyla desteklenen kurallar olarak tanımlayan hukuki pozitivizmin baskın hale gelmeye başladığı söylenebilir (Aykut, 2011, s. 20-21).

Liberal söylemin hak anlayışında hukuki pozitivizm olarak değerlendirilebilecek ikinci yaklaşımda hak, Jhering'e göre hukuken korunan menfaat, Windscheid ve Savigny'ye göre hukuk düzenince tayin edilmiş sınırlar içinde hareket ettiği müddetçe hukuk

tarafından desteklenen, korunan irade gücü ve Jellinek'e göre ise bu ikisinin karması, yani, kişiye irade kuvveti tanımak suretiyle korunan menfaattir (Bilge, 2007, s. 210), (Velidedeoğlu, 1945, s. 179), (Ansay, 1958, s. 108), (Güriz, 2006, s. 49-52). Hukuku saf bir düzenleme tekniğine dönüştürmek için sosyolojik, siyasal, ahlaki her türlü "hukuk dışı" unsuru dışlayan Kelsen ise hukukun kaynağı olarak ortaya koyduğu "Grundnorm" ya da "temel norm"a dayalı olarak hakkı, müeyyidenin uygulanması talebi olarak ele alır. Böylece Kelsen'de de kuralların varlık nedeni, kaynağı ve işlevi hukuk kuramının uğraş alanının dışına itilir (Kelsen, 2016), (Aykut, 2011), (Karahanoğulları, 2017, s. 99,-106).

Burjuva hukuku literatüründe pozitif perspektif içerisinden bakıldığında hakkın hukuken korunan menfaat olarak tanımlandığı ifade edildi (Velidedeoğlu, 1945, s. 179). Söz konusu tanım geçerliliğini belirli bir hukuk yaklaşımının kapalılığından almaktadır. Bir başka deyişle, menfaatin karşılaştırmalı olarak ele alınması gereken bir kavram olduğu bilgisiyle beraber düşünüldüğünde, bir menfaatin hem hak olarak kabulü hem de ileri sürülebilmesi için hukuken korunuyor olması gerekmektedir ve hangi menfaatin hangi şekilde ileri sürüleceği hukukun belirlediği sınırlara tâbiyse, hak yalnızca hukuk söylemi içerisinde belirlenebilir bir yetkiye dönüşecektir. Böylece hukuka açıklayıcılık atfeden bütün kuramların çıkarım çabaları döngüsel bir akıl yürütmeye neden olacaktır. Oysa hukukun çatışma içeren toplumsal ilişkilerle kurduğu bağın ortaya konmasıyla yapılacak bir açıklama, siyasi iktidarın üretiminde söz sahibi, yani temsil edilenlerden olanların menfaatinin hak statüsüne kavuşacağı ve hukuken korunabileceğidir. Başka bir ifadeyle örneğin işçilerin "irade gücü", örgütlenme gibi çıkarlarının hangi koşullar altında hukuken korunacağı siyasi iktidarı oluşturan güçler dengesine göre belirlenecektir. Dolayısıyla hukukun üretimi, uygulanması ve etkilerini hukukun kendisini açıklayarak açıklama uğraşı hukukun ekonomi politiğini ifade etmektedir. Böylece iktidarın devlete mahsus bir alan, hukukun da havada asılı normlar bütünü olmadığı, hukuk alanını oluşturan ilişki setlerinin ürettiği liberal perspektif tarafından görünmez kılınan iktidar alanı da ifşa edilecektir (Özdemir A. M., 2008, s. 174), (Özdemir & Aykut, 2011). Söz konusu yöntem, toplumsal düzenlemeyi gerçekleştiren kararların arkasında bulunan temsil ve bu temsillere dayalı taleplerin çözümlenmesini (normlar tarafından korunması önerilen menfaatin sosyal ilişkiler üzerindeki etkilerini) hukuk normlarının anlaşılma, yorum ve uygulama süreçlerine dahil edebilecektir.

1.1.2. İdare Hukukunun Özgün İşlevi

Kentleşme hukukunda idarenin başat bir rolü olması sebebiyle kentleşme hukukuna ilişkin hukuki düzenlemeler, kurumlaşmalar, örgütlenme biçimleri, yetkilerin dağılımı gibi hususların zeminini oluşturması açısından idare hukukunun özgün işlevinden de bahsetmek gerekir. İdare hukukunun özgün işlevinin ortaya konulmasındaki amaç, hukuksal düzenlemelerin üretim ilişkileri alanında gerçekleştirenleri doğrudan destekleyen, yansıtan düzenlemeler olmadığının, göreceli özerklikleri içerisinde toplumsal ilişkiler alanını dönüştüren imkânlar barındırdıklarının ortaya konulmasıdır. Zira hukuksal düzenlemeler biçimlerinden dolayı iktisadi, ideolojik ve siyasi güç kaynaklarını ölçülebilir hâle getirirken inşâ eden bir süreci de işaret eder. Bu noktada öncelikle idare hukukunun kapsamının belirlenmesi açısından bazı açıklamalar yapmak gerekir.

İdare hukuku “*idare organına ve fonksiyonuna uygulanan özel hukuk kurallarından farklı olan kurallar bütünü*” olarak tanımlanan ve uyuşmazlıkları için idari yargı şeklinde ayrı bir mahkeme teşkilatının da oluşturulduğu hukuk dalı olarak tanımlanabilir. Tarafların eşit hak süjesi kabul edildiği ve çoğunlukla sözleşme ilişkisine dayalı olarak işleyen özel hukuktan farklı olarak, idare hukukunda anayasaya, kanuna dayalı kamuya hasredilen kamu gücü olarak da adlandırılabilir birtakım ayrıcalıklar ve yükümlülükler bulunur. Bu ayrıcalıklardan bazıları hukuka uygunluk karinesi, tek yanlı işlemler yapma yetkisi, re’sen icra, bir kamu tüzel kişinin kamu personeli sayılması şeklinde sıralanabilir. Özel hukuk kişileri “sözleşme yapıp yapmama”, “sözleşmeci tarafı seçme serbestisi” şeklinde irade serbestisi ile “donatılmışken” idare bu tür serbestliklere tâbi değildir. Sözleşmeci tarafı seçmek için idarenin kamu ihalesi düzenleme zorunluluğu, özel hukuk kişilerinin istediği kişileri işe almakta serbestliği karşısında idarenin sınav düzenleyerek sınavda başarılı olanları işe alma zorunluluğu, özel hukuk kişilerinin kanuna ve ahlâka aykırı olmamak şartıyla faaliyetlerinde her türlü amacı güdebilmesine karşılık idarenin kamu yararı amacıyla hareket etme zorunluluğu ve yine özel hukuk kişilerinin aralarındaki uyuşmazlıkta tahkim yoluna gidebilmelerine karşılık idarenin kural olarak tahkim yoluna gidemeyişi bahsedilen yükümlülüklerdendir (Gözler, 2005, s. 14, 18).

Kapitalist toplumsal formasyonların ayırdedici özelliklerinden birisi, siyasal ilişkiler alanı olarak devlet ile iktisadi ilişkiler alanının ve bunun bir türevi olarak siyasi alan ile

idari alanın kurumsal/biçimsel ayrılığı üzerine kurulmuş olmasıdır. Bu alanlar analitik olarak ayrıştırılan alanlar olup, toplumsal gerçekliğin üretim ilişkileri temelinde kurulduğu göz önüne alındığında, siyasal ve iktisadi olanın, siyasal ve idari olanın içsel olarak birbirlerini dışlayarak ayrılmaları mümkün değildir. Kapitalizmin, birikimin koşullarını yaratıp sürdürmek ve kapitalist mülkiyet sistemini koruma yönündeki ekonomik zorunlulukları, ekonomi dışı düzenleme ve baskı güçlerini gerektirir. Sermayenin genişletilmiş yeniden üretimini sürdüren baskının da sermayenin artı değere el koyma gücünden ayrı olarak var olması zorunludur (Akbulut, 2009, s. 198). Devletin biçiminden kaynaklı görece özerkliğini mümkün kılan bu durum, devlet iktidarını kullanması sebebiyle ayrıcalıklar ve yükümlülükler tâbi kamusal öznelerle yöneltilen hak taleplerinin egemen üretim ilişkileri ile bağlantısını gündeme getirir (Poulantzas, 2014, s. 139).

Bahsi geçen biçimsel ayrılık, kapitalist devlet biçiminde öznelerin üretim failleri olarak değil de “bireyler” ve “yurttaşlar” olarak belirlenmiş olmasıyla ilişkilidir. Bu şekilde hukuk kuralı da hakla donatılmış ve talepte bulunabilen “birey”, “yurttaş” kişiyi varsaymasıyla özgünlüğünü ortaya koyarak diğer toplumsal düzenleme biçimlerinden ayrılır. “Birey” ve “yurttaş” özne tasarımı aynı zamanda bir sınıf devleti olan kapitalist devlet tipini politik sınıf egemenliğinin bulunmadığı halkçı bir devlet olarak sunar. Zira bu devletin kurumları, söz konusu kurguda “bireyler”in eşitliği ve özgürlüğü ilkeleriyle örgütlenmiştir. İmtiyazlar üzerine kurulu feodal düzenlemelerden farklı olarak modern hukuk sistemi, özgürlük ve eşitlik ilkeleriyle sistematikleştirilmiş yasalarda görünür olan “normatif” bir niteliğe sahiptir. Böylece kapitalist devlet tüm toplumun çıkarının cisimleştiği, “ulus”a dayanan iradenin maddileşmesi olarak kendini ortaya koymuştur (Poulantzas, 2014, s. 139, 140), (Paşukanis, 2013, s. 100).

Ulus devlet, siyasi varlığını eşit hak ve ödevleri olan yurttaşlık üzerine kurar. *Ortak menfaat* ve bununla bağlantılı olarak *ortak aidiyet* üzerine kurulu uluslaşma süreçleri, nihayete ererek noktalanmış ve o şekilde kendiliğinden devam eden bir süreç değil kapitalist üretim ilişkilerinin eşitsiz gelişiminin, emperyalizmle beraber küresel ölçekli güç ilişkilerinin, bunlarla bağlantılı olarak sermaye birikim dinamiklerinin etkisiyle ve ayrıca ilgili toplumun tarihsel yapısıyla daimi olarak biçimlenen bir süreçtir (Özdemir, ve diğerleri, 2019, s. 67, 68).

Anılan biçimleniş, yurttaşlar topluluğu olarak ulusun temsilinin gerçekleşmesini mümkün kılan kayırmacılık, korporatizm, parlamentarizm, çoğulculuk, devlet akli gibi dolayimleri etkiler. Jessop'un listelediği temsili bahsedilen biçimlerinin hem siyasi güçlerin oluşumu hem de bu güçlerin devlet sistemine erişimi konusunda etkileri vardır. Temsili biçimleri -örneğin yeni bir idare etme yöntemi olarak beliren yönetim- bunlarla sınırlı olmamakla beraber verili bir anayasa içinde tanımlanarak belirlenmiş kurumlar, her zaman siyasal temsili en önemli mekanizması olmayabilirler. Başka bir ifadeyle anayasada belirlenen usûl ve yordamlar, temsili gerçekleşmesinde etkin olabilecekleri gibi sınıf ilişkilerinin anayasada yer almayan (gayrı-resmi) usulleri de temsili gerçekleşmesinde etkin olabilir. Temsili biçimlerinin önemi, bu biçimlerin temsil edilme çabasında olan güçlerin kimlik ve örgütlenmelerini de etkilemesinden kaynaklanır. Zira bahsedilen güçlerin veya bunlar arasındaki güçler dengesinin değişimi temsil biçimlerinin yeniden örgütlenmesini olası kılar. Dolayısıyla iktisadi alanın objektif faileri olarak sınıflar, üretim ilişkileri içerisindeki konumlarına bağlı olarak tanımlansalar da iktisadi ve diğer çıkarlarının ifade edildiği örgütlenme biçimlerine ve müdahale araçlarını kapsayan temsil biçimlerine bağlı olarak siyasal ağırlıklarını kazanırlar. Söz konusu sınıfların devletten bağımsız siyaset öncesi kurulmuş ve devleti bir aygıt gibi dışarıdan yönlendiren siyasal güçler olarak görülmesini engeller ve siyasal sınıf mücadelesinin sınıflar arası bir mücadele olarak görülebilmesini sağlar (Jessop, 2018, s. 95-102), (Przeworski, 1977, s. 371-373).

Temsili mümkün kılan tüm dolayimler kapitalist devlet tipine özgü olup, devlet iktidarının kullanımını sağlayan konumlarda bulunan kimselerin, kullandıkları iktidarın doğrudan maliki olmamaları sonucunu doğuran, gayrı-şahsi iktidar örgütlenmesinin gereği olarak görülmelidir. Böylece bir tüzel kişiliğe sahip kapitalist devlet ve onun aygıtları yolu ile kullanımı imkân dahiline giren devlet iktidarı, devlet aygıtlarındaki konumları dolduran ve iktidarı kullanan şahısların kişiliğinden sıyrılarak şahıslara değil yurttaşlar toplumu olarak ulusa ait kabul edilerek meşrulaştırılmış olur (Özdemir, ve diğerleri, 2019, s. 72).

Dolayısıyla kapitalist devlet örgütlenmesini kendisinden önceki devlet örgütlenmesinden ayıran, tarihin belirli bir döneminde belirli mekânlarda ortaya çıkmış olan yurttaş, temsil kurumu, ulus, tüzel kişilik gibi kavramlara ve çalışma kapsamında kendisine bazı

sonuçlar bağlanmasını gerekli kılan, iktisadi olan ile siyasi olanın ayrımı ve siyasi olan ile idari olanın ayrımıyla sonuçlanan çeşitli hususlara bakmak gerekir.

Öncelikle devletin, yöneticinin mülkünden ve şahsi varlığından çıkarak hükümdarın hazinesiyle devletin hazinesinin ayrışması ve devlet tüzel kişiliğinin doğuşu modern kapitalist devlete özgü bir husustur. Bununla birlikte kapitalist devletle beraber geleneksel yükümlülüklerle ilişkili olarak talep edilecek hakların büyük oranda ortadan kalkmasıyla sözleşme ideolojisi, hukuki işlemlerin temelini oluşturmaya başlamış ve böylece iktisadi alan, siyasal alanın sınırlarından biçimsel olarak azat olmuştur. Kapitalizm öncesi toplumlardan farklı olarak modern kapitalist toplumlarda üreticiler siyasi kimliklerinden bağımsız olarak iktisadi zorlamalara tabidir. Mülksüz ücretli işçinin yasalar önünde özgür ve eşit, sahip olduğu oy hakkı nedeniyle de tam siyasi haklara sahip oluşu sebebiyle tabi olduğu iktisadi zorunluluklar, doğrudan yasal ya da siyasi konuma bağımlılığı sonucunu doğurmamaktadır. Zira artı değere el koyma gücü, sahip olunan ayrıcalıklı yasal ya da yurttaşlık konumlarından da bağımsızlaşmıştır. Oysa kapitalist üretim ilişkilerinin henüz hâkim hale gelmediği dönemde, egemen sınıfların sömürüye yol açan yetkileri, hukuksal ayrıcalık ve zorlayıcı askeri, siyasi yetkilere sahip olmaya dayandığından sınıfsal sömürü ilişkilerinden doğan toplumsal şikâyetler siyasal alana doğrudan taşınabilir nitelikteydi. Sömürülen sınıfların mücadelelerinde ekonomik ve siyasal yönler ayrılmaz bir bütün oluşturmaktaydı. Kapitalizmin kendine has sömürü biçimi, siyasal alan⁴ ile iktisadi alanın ayrılmasına dayandığı ölçüde sözleşme biçiminin belirleyiciliğinde artı değerın “iktisadi” araçlarla sağlanması-“üretimin ve tüketimin koordinasyonunda piyasa dışı zora dayalı müdahale araçlarının terk edilmesi”- sömürüye ilişkin mücadelelerin niteliğini de salt iktisadi alana hapsedmektedir. Söz konusu biçimsel ayrım ise hem sömürü ilişkilerinin hem de kapitalizme özgü mülk edinmenin, devlet tarafından sürdürölüş biçimlerinin örtölmesiyle sonuçlanmaktadır. Artık mal ve hizmet üretiminde ortaya çıkan ihtilaflar, tarafların sosyal sınıf ve statülerine bakmaksızın onları eşit taraflar haline getiren bir hak anlayışı çerçevesinde piyasa kurallarına göre

⁴ Diğer yandan siyasi alan da kendi içerisinde ikiye ayrılacak, bir yanda siyaset aygıtının (siyasi partiler, parlamento, yürütme vs) formel işleyişini düzenleyen hukuk, diğer yanda da kapitalist toplumun idaresini sağlayan hukuk biçimlenecektir.

çözülecektir (Wood, 2008, s. 234, 235), (Wood, 2006, s. 151-155), (Özdemir, ve diğerleri, 2019, s. 73, 117, 126).

Devlet iktidarının bir işlevi olarak egemenliğin dönüşümü de bu bağlamda değerlendirilmelidir. Egemenliğin, başka bir ifadeyle yöneticinin iktidarının beşerileşmesiyle tek, bölünmez, sürekli, paylaşılmaz ve devredilmez sıfatlarıyla donatılmış egemen (yönetici), artık iktidarını kutsal metinlere ya da geleneksel olarak doğumdan kaynaklı haklarına değil de yurttaşlar toplumu olarak ulusu temsil ediyor olmasına dayandırmaktadır. Kapitalist üretim ilişkilerinin üretim ve tüketimin koordinasyonunda belirleyici hale gelmesiyle siyasi, iktisadi ve ideolojik dönüşümün neticesi olarak egemenlik de söz konusu toplumun, uluslararası işbölümüne katılımı, tarihsel yapısı ve birikimin dönemine göre farklı içerikler edinecektir. Bu bağlamda kapitalizmin neo-liberal dönemi, devletlerin örgütsel ve kurumsal şemasını biçimlendirmektedir. Yerel ve küresel ölçekte neo-liberal düzenleme tarzına özgü biçimlenme, siyaset ve idare ile siyaset ve iktisat arasındaki ayrımı aşındırarak devletin göreceli özerkliği olarak ifade edilen olguyu da silikleştirmektedir (Özdemir, ve diğerleri, 2019, s. 126, 130, 141).

Siyaset alanının kapitalist üretim biçimindeki tamamlayıcılığı, idari alan ve bununla bağlantılı olarak idare hukukuyla somutlaşmaktadır. İdari alan hem yurttaşlık ve nüfus, tapu, vergi sicili gibi yurttaşlığa bağlanan sonuçları somutlaştırır, hem de devletin doğrudan üretici olduğu durumlarda emek üretkenliğini artırma faaliyetlerini somutlaştırır. Böylece idare hukuku, siyaset ve yurttaş karşısında, temsil kategorisinin eşitlikçi söylemine benzer şekilde, tarafsızlık görünümüyle piyasa zorunluluklarının dolayimli bir tamamlayıcısı işlevi görür (Akbulut, 2009, s. 192).

Holloway'ın (2003, s. 428) “*toplumsal sınıfları homojen insan yığınları olarak gören, insanı bireyselleştiren pratikler*” olarak değerlendirdiği hukuk, yönetim ve temsil, Akbulut'a (2009, s. 220) göre kapitalist siyaset alanının piyasa ile tamamlayıcılık ilişkisini sürdürmesini sağlayan üç temel dolayım kurumudur. Bu noktada kapitalist üretim tarzının egemen olması ve siyasi/iktisadi/idari ayrımlarının belirmeye başlamasıyla hukukun da kamu hukuku/özel hukuk şeklinde biçimsel bir ayrıma evrildiğini söylemek mümkündür. İktidarın hem ekonomik hem de iktisadi-idari işlevlerle

tanımlandığı pre-kapitalist toplumlarda, özel hukuk ve kamu hukuku ayrımından bahsetmek olanaksızdır. Gumpłowicz, Roma hukuku tarihini inceleyerek, aile, miras, mülkiyet gibi Roma özel hukuk kurumlarının *-jus civile-* egemen sınıfların iktidarını güçlendiren, egemen sınıf ayrıcalıkları şeklinde kamu hukuku üstünlükleri olarak doğduğunu söyler. Söz konusu savla “tüm kamu hukukunun bir zamanlar özel hukuk olduğu” sonucuna varır. Elbette Gumpłowicz’in söyledikleri, günümüzdeki anlamıyla özel hukukun ya da bununla içiçe olan kamu hukukunun bir karışımı olan, dini ve törensel unsurlar da taşıyan Roma medeni hukukunun kaynağının devlet iktidarı olduğu, düzenlediği ilişkilerden bağımsız olduğu anlamına gelmemelidir (Paşukanis, 2013, s. 92-93), (Akbulut, 2009, s. 220), (Holloway, 2003, s. 428).

Gumpłowicz’in tespitleri, modern kapitalist toplumlardaki kamu hukukunun bir dalı olarak idare hukukunun belirişi, gelişimi ve işlevleri konusunda başlangıç noktası oluşturabilecek niteliktedir. Öncelikle kamu hukukunun, özel hukuktan özsel/ontolojik olarak ayrı bir kategori olmayıp toplumların gelişiminin belirli bir evresinde ortaya çıkan üretim ilişkilerinin dönüşümüyle paralel, egemenliğin dönüşümü, tüzel kişiliğin doğuşu, birey öznenin oluşumu gibi iktisadi-siyasi ve siyasi-idari ayrımıyla sonuçlanan dönüşümün uzantısı olarak belirdiği söylenebilir. Gerek özel hukuk gerekse kamu hukuku, yasa koyucunun tasarrufundaki alanlar olmayıp genelleşmiş meta üretimine dayanan toplumsal ilişkilerin bir sonucudur. Sözleşme yapabilme ve kendi çıkarını gerçekleştirmeye yetenekli soyut birey kategorisi üzerine kurulu özel hukuktan farklı olarak kamu hukuku kuramsal olarak daha karmaşık nitelikte görünür. Paşukanis, (2013, s. 103) kamu hukukunu, özel hukuk biçiminin siyasal yansıması olarak görür. Ona göre bu ayrım burjuva bireyi olarak insanla, devletin yurttaşı olarak insan sorunudur. Başka bir ifadeyle, sivil toplumun üyesi olarak bencil insanın çıkarı ile siyasal bütünlüğün soyut genel yararı arasındaki sınır, ancak soyutlama düzeyinde belirlenebileceğinden, bu şekilde bir bölünüm pek çok özgül sorun doğurur. Bu sorunlardan en önemlisi kapitalist toplumda genel çıkarla bundan ayıramayacak nitelikte olan özel çıkarın birbirinden ayrılıp karşıt olarak konumlanmasıdır. Bununla beraber genel çıkar, belirtilen karşıtlık çerçevesinde hukuki biçimleri içinde çoğunlukla özel çıkar biçimini alır (Paşukanis, 2013, s. 103).

İdare hukukunda hukuka uygun işlem karinesiyle, idarenin gerçekleştirdiği işlemlerin kural olarak hukuka uygun kabul edilmesi, idari işlemin genel çıkarı gerçekleştirdiğine ilişkin bir varsayımı ifade eder. Fakat idari işlemin hukuka uygun olmadığının ileri sürülmesi ve iptalinin istenmesi, özel hukukta hak ve fiil ehliyetine sahip olma objektif dava ehliyetinin yanı sıra İdari Yargılama Usulü Kanunu m. 2’de menfaat ihlali olarak belirtilen sübjektif dava ehliyetinin varlığına bağlıdır. İYUK iptal davası açabilmek için “menfaat ihlali”, tam yargı davası açabilmek için “hak ihlali” koşulunu öngörmüştür. “Menfaat ihlali” koşulunun gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitine ilişkin mahkeme kararları incelendiğinde bu koşulun sınırlarının özel çıkarı ifade eden “hak ihlali” koşuluna yaklaştırıldığını ve iptal davasının alanının daraltıldığını görmek mümkündür⁵. Menfaat ihlali ve hak ihlali şeklinde somutlaşan bu ayrım Paşukanis’in belirttiği çıkar çatışmasına ilişkin genel çıkarın özel çıkar biçimini alışı da ortaya koymaktadır.

Oysa yurttaşların kamu yararının korunmasına yönelik dava açabilmesini sağlayan, Roma hukukunda bilinen ifadesiyle “*actio popularis*” in mantığına yakın bir kavram sayılabilecek menfaat ihlali, soyut bireylerin haklarının ötesine geçerek toplumsal bağlamından koparılmamış ortak çıkarları ileri sürebilmenin bir yolunu sunabilecek nitelikte bir kavramdır. Menfaat ihlali esas olarak, bireysel sonuçlar vermeyi hedefleyen kapitalist sistemlerdeki dava biçiminden kolektif haklar düzleminde sıyrılarak, kişilerin ihlalden doğrudan zarar görmeseler de kamusallığın bir parçası olarak ihlalin sonuçlarını gidermelerine, kolektif içerikleri olan hakları savunabilmelerine olanak sağlar (Özdemir A. M., 2005a).

Genelde kamu hukuku alanı, özelde ise idare hukuku alanı Paşukanis’in ifade ettiği gibi doğrudan özel hukuk alanının siyasaldaki yansıması olmasa da devlet, toplumsal güç ilişkilerinin biçim belirlenimli yoğunlaşmasını imkân dahiline sokan bir alan olarak kavramsallaştırıldığında, genel çıkar kavramsallaştırmasının da hukuki biçimler yoluyla özel çıkarın dönüştürücüsü olduğu, idare hukukunun bu anlamda tamamen ayrı ve özerk bir alan olmadığı sonucuna varılabilir. İktisat ve siyaset ayrılığı kapsamında bir dolayım olarak temsil kurumunun düzenlenmesi bakımından da idare hukuku siyasal alanın

⁵ Doktrin ve mahkeme kararlarında menfaat ihlalinin gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespitinde, menfaat ihlalinin ciddi ve makul olarak nitelendirilebilmesinin yanında menfaatin meşru, *kişisel* ve güncel olması da aranmaktadır (Erdem, 2017).

tamamlayıcı niteliğini güçlendirir. Ayrıca idare hukuku, hukuksal eşitlik üzerine kurulu yurttaşlık kurgusunun da tamamlayıcı bir parçası olarak işlev görür (Akbulut, 2009, s. 222).

Yapısallaşmış ilişkiler alanı olarak devlet içerisinde kullanılan iktidar, bir taraftan “idare ve sevk sürecinde mevcut aygıtların işletilmesini” diğer taraftan “yürütme gücünün genel politikalarının da arasında bulunduğu siyaset faaliyetini” mümkün kılacak bir örgütlenmeyi gerektirir. Bu bağlamda yürütme, anayasal usûllerle örgütlenmek suretiyle iktidar mevkiine geçen güçlerin, bu makamın sağladığı olanaklarla toplumun biçimlenmesinde etkin olan iktisadi, ideolojik yapılara müdahale ederek, ülkedeki mevcut üretim, dolaşım ve bölüşüm ilişkilerine etki etme kapasitesi olarak değerlendirilebilir. Bahsedilen “idare ve sevk sürecinde mevcut aygıtların işletilmesi”nde rol alan idare ise siyaset alanında oluşan ilkeler çerçevesinde, sermaye birikim dinamikleri ekseninde toplumsal bütünlüğün yeniden üretimi için faaliyet gösterilmesini içeren bir uğraştır (Özdemir, ve diğerleri, 2019, s. 142-144).

Siyasi alandaki faaliyetler, meşruiyetini yurttaşların iradesinden alırken, idari alanda bu meşruiyet liyakatten doğar. Siyasi simgelere sahip kişiler ya da gruplarca gerçekleştirilen siyasi faaliyet ile nesnel koşulları yerine getiren liyakata sahip yurttaşlarca gerçekleştirilen idari faaliyet arasındaki ayrım, devletin görece özerkliğinin de ön koşulunu oluşturur. Jessop (2018, s. 34), idareyi siyasal eylemlere belirgin bir zemin ve çalışma alanı tahsis eden kurumsal bir matris olarak değerlendirirken, Paşukanis de (2013, s. 104) idare hukukunun teknik kurallarla siyasi çözümlerin bir karışımını temsil ettiğini belirtir. Buna göre örneğin, atıkların değerlendirilmesi ya da sağlık hizmetlerinin hangi politikalar ve esaslar çerçevesinde gerçekleştirileceği siyasi alanda biçimlenirken, bu siyaset ekseninde atık tesislerin yapımı ile hastanelerin inşaatı, personel alımı gibi hususlar idarenin etkinlik alanına girer. Elbette idarenin bu görevleri devletin normatif teşkilatlanması dairesinde yerine getirirken siyasetin taleplerine karşı görece bir özerklik alanına sahip olması, toplumsal bütünlüğün yeniden üretimini gerçekleştirebilmesi açısından önem taşır. Bu anlamda idare hukuku kapitalist toplumsal formasyonlarda toplumsal bütünlüğün sağlanması konusunda özgün bir işleve sahiptir. İdare alanı, insanların belirli bir ulusal uzamda emeklilik planlarından eğitim öğretim planlarına uzanan geniş bir alanda, günlük yaşamlarını nesnel kurallara dayanarak

gerçekleştirebilmelerinin imkânını sağlar. Rekabet içindeki tikel sermayelerin belirli bir uzamda devlet tarafından farklı muameleye maruz kalmamalarını sağlayan, hem devlete hem de birbirlerine karşı güvence altına alındıkları, hukuk önünde eşitlik ilkesi gereğince işlemde bulunmalarını mümkün kılan bu alan, bir yandan sermaye birikiminin devamlılığının güvenceye alırken aynı zamanda kapitalist toplumlardaki özgürlüklerle de kesişmektedir. Öte yandan idare hukukunun siyasal alanla ve dolayısıyla iktisadi alanla dolayimli ilişkisi, bahsedilen alanlara ait çelişkileri ve gerilimleri sermaye birikim dinamikleriyle bağlantılı olarak bünyesine taşır (Özdemir, ve diğerleri, 2019, s. 142-144).

Neo-liberal düzenleme tarzının egemen hale gelmeye başlamasıyla, başka bir ifadeyle üretimin neo-liberal söyleminin hukuki söylemi belirlemeye başladığı 1980’li yıllardan sonra idari alan ile siyasal alan ayrımının kısmen aşınmasıyla, idareye siyasal otorite karşısında bırakılması gereken alanın daraldığı söylenebilir. İdarenin, mevcut aygıtların sermaye birikimini sağlayacak şekilde işletilmesi için siyasal iktidar karşısında özerk bir alana sahip olması, devletin göreceli özerkliğinin tesis edilmesini sağlar. Devletin mevcut toplumsal formasyonların yeniden üretimindeki düzenleyici yerini koruyabilmesi, gayri-şahsi işleyiş, genel düzenleme ve tüzel kişilik gibi modern niteliklerini göreceli bağımsızlık çerçevesinde sürdürmesine bağlıdır. Fakat mevcut aygıtların sermaye birikiminin genişletilmiş yeniden üretimi kapsamında işletilmesi için gerekli özerklik alanının da önceden verili bir formülü bulunmadığından, sermaye birikiminin küresel ölçekli dinamikleri kapitalist devletler arası güç ilişkileri üzerinden belirlenir. Dolayısıyla kapitalizmin neo-liberal dönemi de devletlerin örgütsel-kurumsal şemasını biçimlendirmektedir. Söz konusu biçimlendirmeyle bağlantılı olarak 1970’lerden bu yana süren eğilimin aşağıdaki hususları ortaya çıkardığını söylemek mümkündür:

- Değer-biçim alanının değer-dışı biçim alanını ele geçirmeye başlamasıyla ikisi arasındaki sınırın bulanıklaşması ve kolektif kamusal varlıkların metalaşma sürecinin içinde düzenlenmesiyle kamu hizmeti ve kamunun anlamının değişmesi,
- Kurul sistemlerinin, bağımsız idari otoritelerin, bağımsız denetçilerin ve yönetim usulünün klasik bakanlık teşkilatının işlevini değiştirmesi ve biçimlendirmesi ile sonuçlanan idarenin dönüşümü,

- Anılan değişimlerle bağlantılı olarak hukukun üstünlüğü, idarenin vesayeti, merkezîyetçilik gibi ilkelerde gerçekleşen dönüşümler. (Özdemir, ve diğerleri, 2019).

Yukarıda bahsedilen hususlar, neo-liberal düzenleme tarzının yönetim formülü ile piyasa ilkelerini doğrudan yönetsel alana taşıyarak yeniden yapılandırđı sürecin sonuçları olarak görünmektedir. Bu olgular, siyasetin dar anlamıyla parlamenter siyaset olarak adlandırıldığı sürecin adım adım ortadan kalkmasıyla idarenin, siyasi alanın bir dolayım kurumu olma niteliğinin dönüştürölerek piyasalaştırılması anlamında yeniden yapılanmasını ortaya koyar. Zira adı zikredilen bağımsız idari otoriteler, kalkınma ajansları gibi kurumlar, klasik idari kimliğin dışında oluşumlar olup Akbulut'un ifadesiyle kapitalizmin zorunluluklarının taşıyıcısı değil bizzat uygulayıcısı konumunda işlev görmektedirler (Akbulut, 2009, s. 237).

Haklar doğal hukuk ve pozitif hukuk yaklaşımları içinde ele alınırken, hangi menfaatlerin hukuk düzenince korunarak hak statüsüne kavuşabileceğinin ya da hangi taleplerin hukuken korunduğu için hak olarak talep edilebileceğinin toplumsal güç ilişkilerince belirleneceğinden bahsedilmişti. Bununla bağlantılı olarak, ele alınan yaklaşımlar, sözleşmelerde yer alan edim yükümlölüklerinin ölçülebilirliği, bağlayıcılığı ve meşruiyeti üzerine kavramlarla yüklü olup esasında hukukun kapitalist üretim ilişkilerinin işletilmesindeki işlevini yerine getirmesini sağlamaya ilişkindir. Hukuku kapalı bir sistem olarak kavramsallaştıran bu yaklaşımlarda, hak kavramı -devlet iktidarı tarafından tanınan iradenin esas olduğu pozitif perspektif içerisinde dahi- temelde sözleşme biçimine ve buna bağlı olarak artı değerin temellölüküne dayalı sermaye birikiminin merkezinde yer alır. Söz konusu hâliyle ise hak kavramı, toplumsal içeriğinden soyutlanmış bir şekilde bireylerin piyasalarda işleme konu edebileceği bireysel hak kavramı ile örtüşür. Sözleşmeye konu edilmesi mümkün olmayan, toplumsal mücadelelerin sonucunda kazanılan kolektif hakların, kapitalist hukuk sistemi içinde anayasa ve kanunlar gibi normatif metinlerde yer edindiği hallerde ise çoğunlukla kolektif hakların mantığı ile kapitalist sistemin mantığı arasında gerilimler bulunur (Özdemir & Aykut, 2011). Bahsedilen gerilimleri değerlendirmeye geçmeden önce hakları bireysel haklar ve kolektif haklar olarak ayırabilmenin kriterlerinden kısaca bahsetmek gerekir.

Kişi olmaktan kaynaklanan ve yalnızca bireysel olarak öne sürülebilen bireysel haklar her zaman olmasa da çoğunlukla piyasalarda işleme konu edilebilecek, toplumsal içeriğinden soyutlanmış haklara karşılık gelir. Elbette değer-biçimin toplumun tamamını kaplamasının imkânsızlığıyla bağlantılı olarak evlilik, evlat edinme gibi doğrudan değer-biçime tahvil edilemeyen bireysel haklar da vardır. Her ne kadar değer-biçime doğrudan tahvil edilemeseler de bunların da değer-biçimin hâkim olduğu alandaki ilişkilere benzer bir şekilde değiştikleri söylenebilir. Benzer şekilde bireysel haklar kategorisi içinde doğrudan değer-biçime tahvil edilemeyen, kolektif haklar mücadelesi içinde gelişerek piyasa karşıtı duruşları da güçlendirme imkânı yaratan ifade özgürlüğü, örgütlenme özgürlüğü gibi haklar da yer alır. Bu noktada söylemek gerekir ki bireysel haklar esas olarak toplumsal içeriğinden soyutlanmış menfaate karşılık gelen, piyasalarda işleme konu edilebilecek ve yalnızca bireysel olarak talep edilebilen haklardır. Bunun dışındaki bireysel haklar da üretim ve değişim ilişkilerinin hâkim olduğu alandaki ya da çeşitli hâkim söylemlerin dolayısıyla değer biçimin doğrudan etkilediği alanlardaki ilişkilere benzer bir eğilim sergilemektedir (Özdemir & Aykut, 2011).

Bir kolektivitinin parçası olmak sebebiyle sahip olunan kolektif haklar, toplumsal konuma dayalı olan ve toplumsal konuma dayalı olmayan haklar olarak ele alınabilir. Sınıf esaslı olmayan, başka bir ifadeyle toplumsal konuma dayalı olmamakla beraber dini, milli, etnik bir kolektiviteye ait olmak dolayısıyla ileri sürülen kolektif haklar, “tanınma gerekliliklerini” adına hak talep edilen kolektivitinin “doğal haklarına” dayandırmak durumundadır. Kendisi adına hak talep edilen kolektiviteye ait olmayanların “doğal haklarına” karşı ileri sürülen bu haklar, anılan yönüyle dışlayıcı etkiler doğurur. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerin taşıyıcılarının bütününe kapsamak üzerine kurulu modern hukuk sistemlerinde toplumsal konumdan/üretim ilişkilerinden kaynaklanmayan kolektif haklar bu şekilde anayasal kurgu içerisinde yer almazlar. Bahsedilen grup hakları, bireylerin kişi olmaktan kaynaklanan ve bireysel olarak öne sürülebilen hakları olarak ele alınır. Toplumsal konuma dayalı olarak öne sürülen kolektif haklar ise, soyut bireylerin haklarını koruyup bunun ötesine geçerek toplumsal bağlamından koparılmamış ortak çıkarları tanıyan haklardır. Daha açık bir şekilde ifade edilecek olursa kolektif haklar, herhangi bir hak kategorisinden kaynaklı taleplerin, toplum adına serbest piyasa düzenine müdahale imkânı barındıran haklardır. Bu noktada çatışmalı güç ilişkilerinden doğan haklar biçimsel kaynaklarını verili hukuk düzeni içinde ya bir hukuki biçim olarak

-bireysel hakların talep edilmesinde en uygun zemin olan-sözleşme ilişkisinde ya da toplumsal ilişkileri düzenleyerek güç ilişkilerine müdahale eden devlet iktidarının yapısını sergileyen -bireysel hakların dışında kolektif hakların mücadele ile kazanılarak toplumsal olarak kabul edilmesinin vesikası- anayasa, kanunlar gibi normatif düzeneklerde bulur. Anayasal düzenlemeyi gerçekleştiren normlar, sınıf dengelerinin basit birer yansıması olmayıp, somut duruma uygulandığında dengeleri yeniden değiştiren olanaklar da taşırlar. Bu anlamda yapıdan kaynaklanan sınırlılıklarla beraber her ne kadar eğilimsel olarak bir taraf lehine sonuç veren örneklerle neticelense de toplumsal ilişkileri düzenleyen ilişki setlerine yönelik önemli müdahale araçlarıdır (Özdemir A. M., 2005a), (Hardt & Negri, 1994, s. 55).

Kapitalist toplumsal formasyonlarda hakların ve yükümlülüklerin sözleşme biçimiyle belirlendiği durumlarda tarafların hukuken korunan iradeleriyle girdiği edimlerini yerine getirmeleri esastır. Fakat kapitalist toplumsal formasyonlarda sınıf mücadelesinin aldığı biçime (birikim rejimi ve düzenleme tarzına) bağlı olmakla birlikte -özellikle neo-liberal dönem anayasaları ve mahkeme kararlarında da takip edilebileceği üzere-her ne kadar anayasa ve kanunlarda tanınmış olsa da talebe gerek olmaksızın, sosyal devletin gereklilikleriyle güvence altına alınan kolektif hakların alanı oldukça kısıtlıdır. Söz konusu talep ise ancak bireysel haklar diline tercüme edilerek ileri sürülebilmektedir. Bu hakların idare hukuku öznelerine yöneltilerek yerine getirilmesi talebi sistemin “uygun” kavramları, teknikleri ile yöneltildiği müddetçe başka bir hukuki biçim olan idari işlemle yerine getirilmek zorundadır. Anayasada yer alan konut hakkı, sağlık hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkı gibi haklar esas olarak toplumsal içeriğinden sıyrılamayacak ve özü itibarıyla bireysel haklar lisanına çevrilemeyecek nitelikte -toplum adına serbest piyasa düzenine müdahale imkânı içeren- haklardır. Bununla beraber piyasa menfaatinin toplum menfaatinin üstüne çıkarıldığı bir yapı içinde bu haklar, devletin gücü dairesinde güvence altında oldukları varsayılp sivil topluma ait yeniden üretim alanına yani sözleşme ilişkilerinin egemen olduğu bir düzleme bırakılır. Söz konusu durum aslında kapitalizmin hukuksal kurgusundaki çelişkiyi de öne çıkarmaktadır. Zira öznelerin sözleşme ilişkisine dayalı olmaksızın anayasa ve yasalarda kurala bağlanan haklarına ilişkin taleplerinin karşılanabilmesi yine bireysel haklar diline tercüme edilmiş bir düzlemde talebe rıza gösterilmesi ile mümkün olacaksa, bunların bahsedilen metinlerde kurala bağlanmasının etkisi kalmayacaktır. Bu duruma örnek olarak barınma

hakkına yönelik bir hak olan konut hakkı ele alınabilir. Konut hakkının devlet tarafından karşılanmasına yönelik idare hukuku öznelerine yöneltilen talep, ancak mülkiyet hakkının ve piyasanın işleyişinin engellenmemesi öncelikli koşulu ile mümkündür. Bir başka deyişle böyle bir talep siyaseten kabul görürse, devlete sözleşme esasında piyasaya giren bir müteahhit olarak davranmanın ötesinde bir hizmet üretme seçeneği bırakmayacaktır. Konut hakkının anayasada düzenlenmiş olması devlete “destekler, gerekli tedbirleri alır” şeklinde bir rol verdiği müddetçe söz konusu taleplerin sözleşme biçimiyle karşılanması dışında bir yolun bulunmaması, anayasada düzenlenen hakkın işleyebilmesi için inkar edilmesini zorunlu kılmaktadır (Karahanoğulları, 2017, s. 235, 245).

Öte yandan idare hukukunda, anayasa ve kanunlarda yer alan kurallara dayanan taleplerin karşılanmasında idarenin serbestisinin olmayışı, tâbi olduğu hukuk dalının özgün işlevini yerine getirmesinde etkindir. İdare hukukunda kamu hizmetlerini gerçekleştiren, kendisine yöneltilen hak taleplerini karşılayan ve bu amaçlarla idari işlem tesis eden kamu görevlilerinin işlevi, idare hukukunun özgün işlevini ortaya koymak açısından belirleyici olacaktır. Çalışmada esas alınan kuramsal yaklaşıma göre, kamu görevlilerinin asli işlevi mal ve hizmet üretmek olmayıp meşruiyetini yurttaşları temsil etmekten alan bir meclisin toplumsal bütünlüğü sağlamak ve yeniden üretmek maksadıyla ürettiği kararları aynı amaçla gerçekleştirmektir. Kamu görevlileri bu şekilde kamusallığı imkân dahiline sokarlar. Zira bir organizma olmayan toplumların bütünlüğü bu bütünlüğün yeniden üretilmesine bağlıdır (Özdemir A. M., 2016).

Türkiye’de özellikle 1980’lerde başlayıp 2000’lerden sonra yoğun biçimde boy gösteren popülizmin yozlaşmış uygulamaları, bir taraftan devletin görelî özerkliğini ve idare hukukunun özgün işlevini aşındırırken diğer taraftan bu aşındırmanın sonucu olarak toplumsal bütünlüğün sağlanması ve yeniden üretilmesini sekteye uğratar niteliktedir. Popülizm yozlaşmamış haliyle, ilerde de vurgulanacağı üzere, özellikle az gelişmiş ülkelerde, işçi sınıfının siyasi iktidara ortak ya da alternatif oluşturmak için örgütlenme imkânının olduğu Batı tipi demokrasilerden farklı olarak, işçi sınıfının parlamento sayesinde temsili demokrasinin kısıtlı imkânlarıyla da olsa ekonomik çıkarları ile ilgili konularda iktidarı etkileyebilmesini sağlar. Anılan popülist politikalar çeşitli biçimlerde de olsa emek yanlısıdır (Boratav, 2017a, s. 402).

Klasik popülizm olarak adlandırılan popülizmin yozlaşmamış halini, İkinci Dünya Savaşı sonrası Latin Amerika örneğiyle açıklayan Gülalp, anılan politikaların toplumdaki farklı sınıfların “gelişme” ekseninde bir araya gelmesini ve böylece ekonomik gelişmeden her sınıfın belli bir pay almak suretiyle toplumsal-siyasal sistemle bütünleşmesini sağladığını ifade eder. Dolayısıyla bir birikim stratejisi olarak klasik popülizm, nispeten yüksek ücret politikasıyla beraber eşitlikçi bir gelir bölüşümü, emekçi sınıflara sosyal güvenlik, sağlık, eğitim konularında devletin hizmet götürme ve toplumsal refahı sağlama kaygısı taşıdığı sınıf eksenli bir popülizmdir (Gülalp, 1987, s. 36).

1980’lerde başlayan, 2000’lerden sonra kendini iyice gösteren neo-liberal popülizm olarak adlandırılan (Yıldırım, 2009) popülizmin yozlaşmış şekilde bir uygulanması ise, emekçi sınıfın popülist dönemdeki tüm kazanımlarının tasfiyesi ve açık bir sermaye tahakkümüyle sonuçlanmıştır. Sermayenin bölüşüm ilişkilerinde uzun süreli bir uzlaşmaya yanaşmaması ve neo-liberal politikalar doğrultusunda klasik popülizmi hedef göstermesi, emekçi sınıfın piyasanın disiplini ile denetlenmesini gündeme getirmektedir (Boratav, 2017a, s. 402-403).

Neo-liberalizmin sürdürülebilirliği için geliştirilen ve önerilen “yoksullukla mücadele” programları böylece devlet iktidarlarına neo-liberal politikaların tahribatı karşısında kimlik eksenli yeni ilişki biçimleri kurma imkânı da sağlamıştır. Neo-liberal dönem, küresel ölçekte popülist politikaların hedef gösterildiği, sermaye ve emek arasında uzlaşmanın da sağlanamamasıyla karakterize olan, eğitim, sağlık ve sosyal güvenliğin fiyatıyla kullanılıp yararlanıldığı, gecekondu sakinlerinin kentsel rantlardan yoksun kılındığı, köylüye yönelik destekleme politikalarının ortadan kaldırıldığı bir dönemdir. Bir yandan emekçi sınıfın tüm kazanımları tasfiye edilerek temsili demokrasinin toplumsal tabanı aşındırılırken, öte yandan herhangi bir dolayım olmaksızın doğrudan siyasi ve idari mekanizmalarla sermaye sınıfına rant sağlanmaktadır. Neo-liberal popülizm, yoksullaştırılan, güvencesizleştirilen, örgütsüzleştirilen sınıfa yönelik yardım politikaları ile sosyal güvenlik, kamusal hizmet ve tüm yaşam alanlarının metalaştırılmasının bir arada olduğu bir stratejidir. Anılan strateji, düşük gelirli kesimin bir yandan taksitlerle ev alma hülyasını gerçekleştirir, diğer yandan kent merkezinde değerlendirilmiş gecekondu arazilerini toplu konut ve kentsel dönüşüm projeleriyle sermaye birikimine ve ranta açar (Yıldırım, 2009).

Öte yandan popülizmin yozlaşmış hali olan neo-liberal popülizm, neo-liberal düzenleme tarzı ekseninde metalaşma ve emeğin kazanımlarının tasfiyesiyle ilerleyen süreçte siyasi iktidarın “yoksullukla mücadele” adıyla “yardımsever”, “halk adamı” gibi sıfatlara layık görülmesini sağlayarak iktidarını pekiştirir (Yentürk, 2013). Aynı zamanda bu süreç içerisinde emekçi sınıf, sınıfsal kimliğinden de izole edilerek kimlik temelli olarak tanımlanmaya başlar. Dolayısıyla neo-liberal popülizm, sınıf eksenli bir politikadan yoksulluğun sürdürülmesi ekseninde milli, dini, etnik, iktidar yanlısı şeklinde kimlik eksenli bir politikaya geçiş yönüyle de klasik popülizmden ayrılmaktadır.

Kapitalist üretim biçimi ve kapitalist devlet yapılanmasının, iktisadi-siyasi ayrımının devletin görece özerkliğini ve siyasi-idari ayrımının da bununla bağlantılı olarak idare hukukunun görece özerkliğini sağlamasına dayalı olduğu daha önce ifade edilmişti. Küresel ölçekte, ihale sisteminin, daha önce yolsuzluk sayılacak işlemlerin yasal hale getirilerek değiştirilmesine ilişkin hukuki düzenlemeler, imar planları ile ilgili kanunların gevşetilmesiyle yaratılan kentsel rantların imar izinleri ve aflarla, yerel yönetim ve merkezi yönetim kadroları arasında çekişme konusu haline gelmesi ve ilerleyen kısımlarda detaylandırılacak olan çeşitli yordamlarla “avanta” dağıtma politikaları, (Toker, 2019) bahsedilen iktisadi-siyasi, siyasi-idari ayrımlarını aşındırarak idare hukukunun toplumsal bütünlüğün yeniden üretilmesi işlevini de aksatmaktadır. Hukukun otonomisi, hukukun belirli bir sınıfın basit bir aygıtı olarak görülmesinin önünde bir engeldir. İdare hukukunun yukarıda sayılan özellikleri idare hukukunun otonomisini de ifade eder. Söz konusu politikalar ise toplumsal bütünlüğün ve kamusallığın yeniden üretimini aksatacak niteliktedir. Zira kamusallık, kişilerin kendi iradesiyle ürettiğini farzettığı normlara kendi isteği ile uyması ile sürdürülür. Aksi yönde kişiler kendilerini temsil ettiğine inanmadığı bir meclisten çıkan insan yapımı kurallara ya da kendisini temsil ettiğine inanmadığı kamu personelinin eylem ve işlemlerine ancak çıplak zor ile rıza gösterirler. Bu durum ise meşruiyetin yokluğuyla tanımlanabilir (Boratav, 2017b, s. 406-408), (Özdemir A. M., 2016).

Sayılan politikalar gecikmiş bir kapitalist gelişim içinde olan az gelişmiş bir ülke olarak Türkiye’de sermaye birikim sürecinin büyük ölçüde girişimcilerin devlet ile ilişkileri içinde gerçekleşmiş olmasıyla ilgili olduğu gibi, küresel sermayeyle eklemlenme

stratejileri ile de ilgilidir. Fakat 1980 öncesi ile bir karşılaştırma yapılacak olursa; Boratav'ın tespitiyle şunlar söylenebilir:

“1980 öncesinde ‘rant/avanta’ paylaşımının nesnel ekonomik konum tarafından (yani faaliyet alanına, işlevine, sektör veya endüstriye göre) belirlendiği ve bireysel iş adamları arasında göreceli olarak tarafsız olan bir ortam ortadan kalkmış; bunun yerine siyasal iktidarla bireysel ilişkilerin belirleyici olduğu bir paylaşım ortamı yerleşmiştir. Bu sermaye sınıfının egemenliğinin; mümkün, en ilkel biçimidir” (Boratav, 2017b, s. 408).

Kapitalist devletler, piyasanın parçalayıcı, çelişkiler üreten yapısına karşı etkiler üreterek kapitalist toplumlarda söz konusu bütünlüğü her gün ve her an yeniden üretme işlevi yanı sıra sermaye birikiminin güncel ve mekânsal gerekliliklerini karşılamaya yönelik talepleri de karşılamak baskısı altındadır. Devlet iktidarının devletin her iki işlevi arasındaki gerilimleri taşıması beklenemez. Dolayısıyla kamusal hizmet üretiminde (rızanın, meşruiyetin her gün yeniden üretimi için gerçekleştirilen bir hizmet olarak) piyasanın işleyişini/rasyonalitesini taklit eden örgütlenme biçimleri, yetki devirleri gibi tüm kurumsal biçimleri kapsayan mekanizmalar, toplumsal bütünlüğün sağlanması işlevini aksatarak toplumsallığın sağlanmasını sekteye uğratacak ve çeşitli görünümsergileyen krizlere yol açacaktır. İdare hukukundaki bahsi geçen ayrıcalık ve yükümlülükler ancak toplumsallığın korunması için meşru olarak kullanılabilir. Aksi takdirde öznel kendilerini temsil ettiğine inanmadığı bir yapının ürettiği insan yapımı kurallara en iyi ihtimalle korku saikiyle uyacaklardır (Özdemir A. M., 2013).

Kamu hizmeti alanının piyasa üzerinden koordine edilmesi süreçlerini barındıran neo-liberal politikalar neticesinde kişilerin kamu hizmetinden yararlanmasının özel hukuk sözleşmesinin ilkeleri ile açıklanması, doğacak uyuşmazlıkların adli yargıya, tahkime taşınması, kullanıcının taleplerinin tüketici hakları çerçevesinde değerlendirilmesi, rekabet hukuku ilkelerinin kamu hizmeti alanına uygulanmasını içeren düzenlemeler -bu düzenlemelerde de görülen şudur ki sadece kamu hizmetini gerçekleştiren kuruluşlar değil, aynı zamanda kamu gücünün kullanımı, kamunun çalışma yönteminin kendisi özelleştirilmektedir (Şenalp, 2011)- hakların kolektif boyutunu aşındırarak sözleşme ilişkisi ile nispileştirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Dolayısıyla toplumsal güç ilişkilerinin yoğunlaştığı iktidar alanında gerçekleşen hak mücadelesi, emek güçlerinden başka satacak şeyi olmayanların taleplerini dayatabilme kapasitesine göre

neticelenecektir. Bu anlamda kapitalist toplumsal formasyonlarda iktisadi ile idari olanın bahsedilen kurumsal ayrılığına dayalı olarak gelişen idare hukuku alanı, çelişkilerin (hem düğümlendiği hem de çözüldüğü alan olarak) en görünür olduğu alanlardan biri olması sebebiyle devlet biçimindeki dönüşüme bağlı olarak büyük imkânlar barındırmakla birlikte, bu alanın bahsedilen özgün işlevi nedeniyle sermaye birikiminin gerekliliklerine indirgenemeyecek bir yanı olduğu da söylenmelidir (Karahanoğulları, 2017, s. 254), (Özdemir A. M., 2013), (Yücesan-Özdemir & Özdemir, 2008).

1.2. DÜZENLEME OKULU BAĞLAMINDA HUKUKA VE HUKUKİ DÜZENLEME SÜREÇLERİNE BİR BAKIŞ

Düzenleme okulunun devlet ve hukuk ile ilgili doğrudan ve dolaylı görüşleri, bunların toplumsal düzenlemedeki yerini ve kentleşme hukukunun işlevlerini açıklama çabasında çalışmanın teorik çerçevesine önemli katkılar sağlayacağından bu amaca yönelik olarak devlet ve hukuka ilişkin düzenleme okulunun kavramsallaştırmasıyla hareket edilecektir.

Öncelikle bir kurum ya da örgütlülük biçiminin toplumsal ilişkilerin yeniden üretimdeki rolünü anlamak ve açıklamaya çalışmak onu toplumsal bütünlüğün içine yerleştirmeyi gerektirir. Böylece çeşitli yapısal biçimlerin bu bütünsellik içinde belirli eşitsizliklerin, yabancılaşmanın ya da adaletsizliklerin yeniden üretiminde nasıl bir rol oynadığı resmedilebilecektir (Graeber, 2015, s. 333). Dolayısıyla hukuku devlet üzerinden düşünmek, devleti oluşturan yapısal bütünlüğün işlevi olarak ele almak hukukun ideolojik yapısını ortaya koyabilme fırsatında başlangıç noktası olabilir. Hukukun etkileri toplumsal iktidar ilişkilerinin her alanında ideolojiye endeksli olarak mevcuttur ve bu etkiler ezici çoğunlukla siyasi iktidarın kullanımı üzerinden gerçekleşir⁶ (Özdemir A. M., 2008, s. 171).

⁶ Elbette burada sivil toplumun karşısında konumlandırılmış bir devletten bahsedilmemektedir. Ortaya konulan önerme bu ayrımın dışlanmasına dayanmaktadır.

1.2.1. Düzenleme Kavramı

Bu kısımda, kapitalist sistemde, yeniden üretimin nispeten istikrarlı ve sorunsuz gerçekleşebilmesinin imkânı olarak düzenleme kavramı üzerinde durulacaktır. Kapitalist üretim ilişkilerinin genişletilmiş yeniden üretiminin verili kabul edilemeyeceğine, söz konusu sürecin çelişkiler ve kesintilerle dolu bir doğası olup, devlet müdahalesi gerektirdiğine yönelik saptamalar yeni değildir. Erken örneklerinden birisini Rosa Luxemburg'da bulan bu yorum çizgisinin çağdaş yazındaki temsilcilerinden birisi Bob Jessop'tur (Jessop, 2008) (Jessop, 2018) (Jessop, 2009). İlerleyen bölümde kapsamlı olarak ele alınacak olan “*kapitalist üretim ilişkilerinin yaratıcı tamamlanmamışlığı*” kavramıyla yazar, sermaye ilişkisinin tamamen piyasa yolu ile üretilemeyeceğini çünkü taşıdığı çelişkilerle “piyasa başarısızlığı”na eğilimli olduğunu, kendisini tamamen yeniden üretme yeteneksizliği sebebiyle de sermaye ilişkisinin toplumsal ilişkilerin piyasa dışı alanına bağımlı olduğunu anlatır.

Düzenleme kavramının Düzenleme Okulu tarafından oluşturulan içeriği söz konusu tamamlanmamışlık düşüncesinden yola çıkar ancak bir seri başka unsuru da içerir. İlk olarak okula ismini de veren düzenleme kavramı okulun kendisinden türediği Althusserci Marksizmin “yeniden üretim” kavramının yerine konmuştur (Lipietz & Jenson, 1987, s. 20). Ana akım yapısalcılıkta hâkim olan görüş yapıların etkin bir toplumsal fail olmaksızın ve önemli bir dönüşüm geçirmeksizin kendilerini otomatik olarak idame ettirdikleri yönündedir. Söz konusu tutum ana akım yapısalcılıkla sınırlı değildir. Klasik ve neo-klasik iktisat söylem içinde de denge yaklaşımı bağlamında arz ve talep yasası gereğince kendisini düzenleyen bir sisteme atıf yapılır. Düzenleme Okulu ve ona teorik cephanelik sağlamış olan Althusserci yaklaşımda ise yapı yeniden üretimin sürekliliğini garanti etmez. Yapı, yeniden üretim gerçekleştiği zaman, başka bir ifadeyle sınıf ilişkileri verili bağlamda yeniden üretilebildiği ölçüde etkilerini doğurur. “Düzenleme” ise çelişkili bir toplumsal formasyonda çoğu kez devlet olarak tanımlanan yapılaşmış ilişkiler alanı içerisinde gerçekleşen öznesiz bir süreç⁷ denk gelir. Bir başka deyişle düzenleme

⁷ Marksist felsefede öznesiz süreç kategorisi ne başlangıcı ne de sonu olan bir süreç işaret eder. Bu haliyle idealist felsefenin, şeylerin, insanların ve onların nesneleri ile eylemlerinin yazgılı oldukları bir Son (telos) tarafından belirlendiği ve bir Son'a varmaya mahkum olduğu teleolojik süreç kategorisinden ayrılır. Öznesiz süreç kategorisi idealizmin öncelik verdiği duyuları, düşünceleri içeren bilinç kavramının yerine

sonucunu doğuran eylemler, çoğu kez siyasi iktidarın kullanımıyla, bazen de faillerin siyasi-ideolojik ya da iktisadi belirlenimleri üzerinden gerçekleşir. Bu haliyle kullanılan düzenleme terimi, devleti sivil toplum karşısında rasyonel bir özne olarak kurgulayan Weberci yaklaşımların kullandığı “düzenleme” teriminden farklıdır. Düzenleme Okulunun kullandığı düzenleme, kendi varlığını otomatik olarak gerçekleştiremeyen kapitalist toplumsal formasyonların varlığını sürdürebilmesinin hem olanağı hem de çözümünün ifadesi olarak ortaya konulan bir kavramdır. Başka bir ifadeyle düzenleyici mekanizmalar, gerilim ve uyumsuzluklar yığılarak kriz noktasına gelinceye kadar bu çatışmaları başarılı bir şekilde ifade ederek düzenlemektedir. Düzenleme kavramı salt normatif hukuki metinleri (dar anlamıyla hukuki düzenleme⁸) değil, bahsedilen amaca hizmet eden stratejik davranış kalıplarını, toplumsal normları, ileride daha detaylı ele alınacak olan kurumsal/yapısal biçimleri de kapsayan (ücret ilişkisi, rekabet biçimleri, para biçimi, devlet, uluslararası ticari ve mali sistem ile bu kurumsal biçimlere ve düzenleyici kurumlara karşılık gelen davranış normları ve hesaplama tarzlarıyla) geniş bir kavramdır (Lipietz & Jenson, 1987, s. 20) (Jessop, 2008, s. 411,413).

Düzenlemenin bir parçası olan -örneğin hukuk alanındaki sözleşme, özgür irade gibi- temel sosyal biçimlerin birleşme şekli olarak yapısal biçimler, Düzenleme Okulunun perspektifinden bakıldığında siyasal, iktisadi ve ideolojik alanları oluşturan ilişkilerin “içiçeliği” fikri (Woodiwiss, 2002, s. 140), (Woodiwiss, 1990) üzerine kuruludur. İçiçelik fikri, düzenleme konusu toplumsal ilişkinin münhasıran iktisadi ya da münhasıran siyasi olarak düşünülmesi zorunluluğunu ortadan kaldırıp, bir ilişki içerisinde farklı alanların ortak mevcudiyetini tanıyarak toplumsal pratiklerin anlaşılması sürecinde tek yanlı belirlenimciliğin sorunlu yönlerini bertaraf eder. Aynı zamanda farklı pratik alanlarına ilişkin ilişkilerin her an bir aradalığını düşünülür kılarak, belirlenimin gerçekleşmesinde

onları mümkün kılan bir çok bileşenin özgün bir biçimde bir araya gelerek (dolayım olarak) diyalektiğine (rastlantıları sayesinde zorunlu hale gelmiş bir zorunsuz koşullar kombinezonuna) (Goshgarian, Önsöz, Althusser, 2018, s. 32) vurgu yapar (Althusser, 2018, s. 60, 61).

⁸ Dar anlamıyla hukuki düzenleme, piyasa ilişkileri bir kes tesis edildikten sonraki düzenlemelerde görülürken, Okul’un kullandığı düzenleme, piyasanın verimlilik ve rekabet ilkeleri ile uyum göstermeyen üretim biçimlerinin tasfiyesini de içeren çoğunlukla hukuk alanındaki müdahaleler yoluyla gerçekleşen kurucu etkisi olan (birikimin krizler tarafından dolayımlanan çatışmalı sürecine rehberlik eden mekanizmalar) düzenlemedir (Özdemir A. M., 2008, s. 116).

“en son tahlil”i bekleme zorunluluğundan kurtarabilir⁹ (Özdemir A. M., 2011b, s. 68). Toplumsal olarak kurumsallaşmış emek, para, sosyo-teknik sistem gibi yapısal biçimler farklı alanlarda farklı işlevler gören etkiler üretme yeteneğine sahiptir. Bu çeşitlilik belirli bir alandaki fenomenin diğer alanın doğrudan yansıması olarak görülmesinin önünde engeldir (Özdemir A. M., 2008, s. 151, 153). Düzenleme Okulu tam da bu noktada yalnızca dar ekonomik yeniden üretimle değil aynı zamanda bunu sağlayan (mümkün kılan) geniş bir yelpazedeki zorunlu toplumsal koşullarla da ilgilenir (Jessop, 2008, s. 20). Söz konusu toplumsal koşulları, bünyesinde barındırdığı ideolojik ve baskı aygıtlarıyla sağlayarak teminat altına alan, düzenlemenin ayrıcalıklı bir yapısal biçimi olarak ortaya çıkan devlet (Althusser, 2014) bir sonraki kısmın konusudur.

1.2.2. Düzenlemenin *Yapısal Biçimi* Olarak Devlet

Bu kısım, hukukun üzerinden dolayımlandığı devlete bir özne ya da sivil toplumun karşısına konumlanmış bir organizma olarak değil, siyasi güçler dengesinin biçim belirlenimli yoğunlaşmasını mümkün kılan, bu yoğunlaşmanın koşullarını sağlayan bir ilişkiler alanı olarak yaklaşma amacını içermektedir. Böylece devletin bir ilişkiler alanı olduğu kabul edildiğinde, devletin kendisini oluşturan unsurların (kurumlar, örgütler, müdürlükler) basit toplamı olmadığı ve bireysel kararların kamusal kararlara dönüşme sürecinde devletin biçiminden kaynaklı işlevlere sahip olduğu hususu da açıklığa kavuşacaktır.

Devlet, düzenlemenin ağırlıklı olarak üzerinden gerçekleştiği bir yapısal biçim olarak ortaya konulduğunda, yapısal biçimden ne anlaşılması gerektiğinin ifade edilmesi gerekir. Jessop’un (2008, s. 424) ifadesiyle “*kurumsallaşmış uzlaşmaları belirginleştiren*” yapısal biçimler, sınıf mücadelesi sonucu tarihsel olarak oluşmuş kurumlar olup, bir ve aynı sosyal ilişkiden doğan sosyal biçimlerin uyumlu bir birleşme biçimidir. Örnek olarak, fordizm ücret ilişkisinin farklı ve kısmi varoluş biçimlerini

⁹ “En son uğrakta üretim ilişkileri tarafından belirlenme” yerine “ekonomik belirlenmenin her uğrakta gerçekleştiği” görüşü, Hegelci diyalektiğin telosa doğru ilerleyen tek yönlü, çizgisel (teleolojik) tasarımının aksine belirlenimin her seferinde farklı ölçeklerde gerçekleşebileceğinin bilgisine ulaşmayı kolaylaştırır görünmektedir. Zira bu öznesiz süreçte pek çok üretici mekanizma devreye girerek gelişimin yönünü çeşitli istikametlerde belirleyebilir (Althusser, 2018, s. 128), (Özdemir A. M., 2008, s. 94).

birleştirek yapısal bir biçim olarak toplu pazarlığı oluşturmuştur. Yapısal biçimlerin oluşumu ve işleyişi, iktisadi, siyasi, hukuki ve ideolojik olmak üzere çeşitli toplumsal ilişkilerin eklemlenmesiyle ilgilidir (Aglietta, 2015, s. 35, 398). Dolayısıyla yapısal biçimler kategorisi, kapitalist üretim biçimi içerisindeki dönüşümleri, süreklilikleri izleyebilmenin, böylece analiz edebilmenin bir yolunu sunar.

Düzenleme Okulu, toplumsal dönüşümü bireysel kararlar toplamına indirgeyen metodolojik bireyselleşimin ve devlete bir organizma gibi yaklaşma imkânları sunan pek çok ana akım yaklaşımı etkilemiş olan Platoncu devlet yaklaşımının teorik karşısını oluşturur. Kapitalizmin çeşitli aşamalar kaydeden bir tarihsel seyri olduğu, bu seyri belirleyen ise kapitalizmin içsel dinamiklerinden kaynaklanan çelişki olduğu fikrini benimser (Aglietta, 2015, s. 53) (Lipietz A. , 1987, s. 20-21). Kapitalizmin bu çelişkili doğası, onun kendisini sorunsuz bir şekilde, kendiliğinden yeniden üretmesinin önünde bir engeldir. Kapitalist yeniden üretim her daim siyasal ve ideolojik alanlardan yapılan müdahalelerle sağlanır. Jessop bu durumu yukarıda belirtildiği gibi “*kapitalist ilişkilerin yaratıcı tamamlanmamışlığı*” olarak tanımlamaktadır. Kendiliğinden otomatik yeniden üretimin olmayışı yönündeki söz konusu eksiklik, kapitalizmin “dışarıdan” ya da siyasal alan üzerinden müdahalelerle düzenlenmesini gerektirir. Söz konusu müdahaleler, geçerli bir sermaye birikim rejimini üretecek bir düzenleme tarzına dayanmak zorundadır. (Lipietz & Jenson, 1987) (Aglietta, 2015, s. 29).

İleride kapsamlı olarak analizi yapılacak olan bu kavram setlerinden düzenleme tarzı, ilişki ağlarını düzenleyerek sürecin bütünlüğünü sağlayan içselleştirilmiş kurallar bütünü olarak ifade edilebilir. Sermaye ve emek gücünün yeniden üretim koşulları arasında bağlantı sağlayan üretim ve tüketim normlarının bir bileşimi olarak birikim rejimleri için her daim gerekli olan birikim stratejilerinden anlaşılması gereken ise, kurgusal bir genel

iktisadi çıkarın genel sermayenin¹⁰ “ihtiyaçları”¹¹ ile tikel sermayelerin ihtiyaçları arasındaki çatışmanın ertelenmesi maksadı ile inşa edilmesidir (Özdemir A. M., 2008, s. 115). Devlet de çeşitli toplumsal aktörlerce güç ilişkileri çerçevesinde ortaya konan stratejilerin zemini, kaynağı ve aynı zamanda ürünü olan bir toplumsal ilişkidir. Bu durumda verili bir devlet ve rejim biçiminin toplumsal güç ilişkilerine bağlı olarak bazı güçlerin erişimine diğerlerinden daha fazla açık olduğu ve bazı ekonomik ya da politik stratejilerin izlenmesine daha uygun olduğu söylenebilir. Jessop’un “stratejik seçicilik” dediği bu durum, devletin biçimiyle ilgili olup devletin kollarının, aygıtlarının ve kurumlarının özgül konfigürasyonu, bu aygıt ve kurumların özgül güçleri ve faaliyet imtiyazları, özgül hâkimiyet ve itaat kalıpları temelinde anlaşılmalıdır¹². Bir düzenleme tarzına denk düşen politik biçime kazılı olan stratejik seçicilik, istikrarlı bir düzenleme tarzının zorunlu bir özelliğidir. Devletin tüm toplumsal güçlere eşit oranda erişilebilir olmasını ve tüm amaçlar için eşit düzeyde kullanımını engelleyen söz konusu stratejik ve yapısal seçiciliktir (Jessop, 2008, s. 423).

Devlet, bir özne ya da sermayenin bir aracı olmayıp¹³ yürütülen stratejilerin etkileşiminin meydana getirdiği bir sonuç olarak düzenlemenin ayrıcalıklı en üst yapısal biçimidir

¹⁰ Marx tarafından ortaya konan genel sermaye ile tikel sermaye ayrımı, kapitalist birikimin devamlılığının sağlanmasına ilişkin koşulları değerlendirmede yararlanılabilecek bir ayrımdır. Genel sermaye, sermaye dolaşımının yeniden üretildiği tüm sermaye dolaşımını kapsar. Tikel ve rakip sermayelerden ayrı düşünülen genel olarak sermaye, bir yapıdır. Her ne kadar tikel sermaye ve genel sermaye arasında karşılıklı bağımlılık olsa da çıkar çatışmaları da vardır. Zaman zaman genel sermaye varlığını sürdürebilmek için tikel sermayelerin iflasına ya da değerinin düşmesine ihtiyaç duyarken, tikel sermayeler de sermaye dolaşımına zarar verecek olsa da kendi kârlılığını artırmak için bazı faaliyetlere katılabilmektedir (Jessop, 2008, s. 208).

¹¹ Elbette buradaki ihtiyaç kavramı, devlet gibi sermayenin de bir organizma olmaması sebebiyle, çalışma içinde yer yer not edildiği gibi yazgısal, değişmez ve verili bir ihtiyaç olmayıp çelişkili ve izlenen özgül birikim stratejisine göre değişiklik gösterir niteliktedir (Jessop, 2008, s. 272).

¹² Devletin sınıf karakterinin, sınıf stratejileri için doğurduğu sonuçlara bağlı olduğunu yazan Jessop, temsili parlamenter demokrasinin sermaye için mümkün olan en iyi kabuk olup olmadığının ancak değerlendirmeye dahil edilen politik stratejilerin kapsamının belirlenerek tespit edileceğini söyler. Örneğin “...kapitalizm yanlısı güçler, parlamentoyu kontrol edebilecek hegemonik politik bir parti içinde ve bu parti aracılığıyla örgütlenebiliyorlarsa, temsili parlamenter demokrasi sermaye için en iyi kabuk olabilir; ancak parlamento krizi ve/veya temsiliyet krizi söz konusu ise, en iyi kabuk olmayacaktır” (Jessop, 2008, s. 361)

¹³ Sermayenin dahi çelişkisiz ve uzun dönemli çıkarlarından bahsedilemezken, kapitalist toplumlarda devletin her zaman sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket edeceği varsayılmaz. Dolayısıyla devletin dışında olduğu kadar devletin kendisinde de güçler dengesinin değiştirilmesi için çaba gösterilmelidir (Jessop, 2008, s. 251).

(Jessop, 2008, s. 259, 348). Ayrıcalıklı ve üst bir yapısal biçim oluşu, sınırlı da olsa diğer yapısal biçimleri birleştirebilme, değiştirebilme gücünde yatar (Lordon, 2002, s. 132). Fakat bu durum her zaman devletin diğer yapısal biçimlerin en üstünde yer alacağı anlamına gelmez. Zira kendisi de verili düzenleme tarzı kapsamında bir düzenleme olduğundan, devletin yapısal biçimler hiyerarşisindeki yerini de verili düzenleme tarzı belirler (Boyer & Saillard, 2002, s. 39). Ayrıca devletin diğer yapısal biçimleri birleştirebilme gücü onun bir özne olduğu anlamına da gelmemelidir. Öznesi olmayan çeşitli yapısal düzenlemeleri gerçekleştiren yapısal biçimler, devlet dolayısıyla bütünsellik kazanırlar (Özdemir A. M., 2008, s. 123).

Yapısal biçimlerin hiç biri diğerlerinin eş zamanlı işleyişi olmadan toplumsal çelişkilerin azaltılmasındaki rolünü gerçekleştiremezler. Eş zamanlı işleyiş ise elinde bir “ihtiyaçlar listesi” bulunduğu ve organik bir bütünlük teşkil ettiği varsayılan ulusal sermaye kesiminin doğrudan talepleriyle biçimlenmez. Sermaye ilişkisi birbiri ile farklı ölçeklerde çelişkili talepler üretirken düzenleme, söz konusu çelişik taleplerin ve bu taleplerle çelişki içinde bulunan diğer toplumsal taleplerin biçim belirlenimli yoğunlaşması süreci içerisinde öznesiz bir süreç olarak belirir. İçinde temsillerin gerçekleştiği ve biçim belirlenimli yoğunlaşmanın vücut bulduğu her yapısal biçim diğerinden ayrılmıştır ve her biri kapitalist toplumsal ilişkiler alanı içerisinde belirli bir alanı kaplar. Sermayenin çelişkileri hepsini etkiler ve görelî toplumsal istikrarın bulunduğu dönemlerde birinin işlevsizliği diğerlerini de dengesizleştirmeye eğilimlidir. Yapısal biçimler ancak devlet içindeki konumlarına bağlı olarak kendisini yeniden üretebilen ve düzenli olarak gelişebilen karmaşık yapısal bütünlüğün bir biçimidir (Aglietta, 2015, s. 817).

Düzenleme Okulu devlet ve diğer yapısal biçimlerin işlevi olarak hukuku ele alırken bazı kavramlardan yararlanır. Kentleşme üzerine hukukun ekonomi politiği açısından çalışmadaki fikirleri geliştirmek açısından sonraki kısımda birikim rejimi, düzenleme tarzı kavramları ele alınacaktır.

1.2.3. “Birikim Rejimi” ve “Düzenleme Tarzı”

Kapitalizmin önce istikrar dönemleri ve müteakip krizler şeklinde biçimlenen dönemsel gelişimini takip etmek isteyen gözlemciler farklı okullar ve akımlar altında farklı

kriterlere dayanan çeşitli yöntemler önermiş ve tatbik etmişlerdir (Bkz. Özdemir A. M., 2010b). Bu ekollerden birisi olan Düzenleme Okulu, kapitalist gelişmenin yerel ve küresel boyutlarının analizinde, (kâr oranlarındaki düşüş eğilimi gibi) çok yüksek düzey soyutlamalardan doğrudan somut durumun analizine gitmeyi tercih etmemiş, ara düzey soyutlamalar ve kavramlar üretmiştir. Bu ara düzey soyutlamalar ve kavramlar, kapitalizmin gelişim tarihini incelerken, her ülkenin kapitalist sisteme eklemlenme ve kapitalist gelişimi sürecinde tarihsel olarak gelişen özgül toplumsal ve kurumsal yapılarını açıklamada ve tanımlamada kuramın müdahale imkânlarını artırırılar (Aglietta, 2015, s. 27), (Boyer, 1987, s. 13). Böylece sermaye birikiminin farklı coğrafya ve zamanları, ele alınan toplumların etkin tarihsel yapılarının olası müdahaleleri ve pre-kapitalist ve kapitalist üretim ilişkilerinin özgül eklemlenme biçimleri somut durumun analizinde ihmal edilmemiş olur.

Sermaye birikiminin dinamiklerini kapitalist üretim biçimini anlamada merkeze koyan Düzenleme Okulunun çabası, kapitalizmin taşıdığı onca çelişkiye rağmen neden hala sürdürülebilir olduğu ve uzun dönemlerde nispeten istikrarlı bir şekilde nasıl gelişebildiği sorularına cevap verme üzerine yoğunlaşmıştır. Kavramlarını ve yöntemini Marksist teoriye dayandıran Düzenleme Okulunun yukarıda anıldığı gibi ürettiği kavramlardan ikisi çalışmada yararlanılacak olan “birikim rejimi” ve “düzenleme tarzı”dır (Aglietta, 2015), (Boyer & Saillard, 2002), (Lipietz A. , 1987).

Birikim rejimi, sermaye birikiminin dinamikleri ve emek gücünün yeniden üretim koşulları arasında bağlantı sağlayan üretim ve tüketim normlarının nispeten uzun bir zaman dilimi içinde yeniden üretimini sağlayan özgül bir bileşim olarak tanımlanabilir. Birikim rejimi, sermaye birikim sürecinin belirli bir süre boyunca üretim, gelir dağılımı ve talebin oluşumu arasındaki dinamik bir uyuma dayanan (artı-değerin üretimi ve bölüşümünde belirli bir model olarak beliren) makro ekonomik düzeyde istikrarlı bir büyüme durumuna işaret eder. Yapısal bir kriz ve birikim rejiminin değişmesini gerekli kılan ve varlıkları garanti altına alınmamış olan yeni düzenlemelere dayalı dönüşümler gerçekleşene kadar birikim rejimi devam eder. Birikim rejiminin uzun bir süre devamlılığını imkân dahiline sokan çeşitli teknolojik, toplumsal ve ekonomik düzenliliklerden bahsedilebilir. Bunlar, işçilerin üretim araçlarıyla ilişkisi kapsamında üretimin örgütlenme biçimi, yatırım kararlarının planlandığı dönemin süresi, çeşitli

toplumsal sınıfların yeniden üretiminde etkili olan ücret, kâr ve vergi arasında gelirin paylaşımı, efektif talebin hacmi ve bileşimi, üretimin kapitalist ve kapitalist olmayan tarzları arasındaki ilişkilerin görünümü olarak ifade edilebilir (Boyer, 1987, s. 8-9), (Boyer & Saillard, 2002, s. 41)

Düzenleme tarzı ise bu bağlamda kapitalist toplumsal ilişkilerin çelişkili yapısına rağmen birikim rejimini güvence altına alan kurumlar, örgütler ve pratikler topluluğu ve normlar kompleksidir. Çoğu kez siyasal kararlar tarafından oluşturulsa da geri planında bulunan ideolojik ve iktisadi unsurlar onu münhasıran siyasal alanın ürünü olmaktan çıkarır; kapitalist işleyişin doğrudan devletle bağlantısı olmayan unsurlarının da katkısıyla gelişen öznesiz bir sürece dönüştürür. Birikim rejimleri kendi başlarına var olamayacağından düzenleme tarzı birikim rejiminin devamlılığını ve bireysel kapitalistler nezdinde birikim rejiminin yapısına uygun davranma gerekliliğini kurumsal/normatif/alışkanlığa dayalı bir çerçeveye oturtur. Düzenleme tarzı, ilişki ağlarını düzenleyerek sürecin bütünlüğünü ve bireysel davranışların yeniden üretim şemasıyla tutarlılığını sağlayan içselleştirilmiş kurallar bütünüdür. Birikim rejimi ile düzenleme tarzı arasında uyumu sağlayan ise kurumsal biçimlerdir. Kurumsal biçimler çoğunlukla reformların da gerçekleştiği alanlar olan banka ve kredi ilişkilerini kapsayan parasal rejim, ücret-emek ilişkisi, rekabet biçimi, devletin müdahale biçimi ve uluslararası rejime eklemlenme tarzıdır (Aglietta, 2015, s. 855) (Lipietz A. , 1987, s. 33) (Boyer & Saillard, 2002, s. 38-41).

Düzenleme tarzı, ulusal ve uluslararası, kurumsal ya da bireysel (çoğu kez de çelişik olarak sisteme giren) taleplerin ve bunların biçim belirlenimli yoğunlaşmış etkileri olarak kararların, kurumsal ve örgütsel düzlemdeki uyumluluğunu sağlar. Bunu yaparken uluslararası alanda hâkim düzenleme tarzı ile uyumlu bir devlet yapısının oluşumunu da mümkün kılar. Anılan nedenle Düzenleme Okulu'nun perspektifi içerisinde devlet, “düzenlediği kadar düzenlenmeye de açık bir aygıtlar (yapısal biçimler) kompleksi” olarak kavramsallaştırılır. Bu durum böylelikle ekonomik bir çekirdek ve onun toplumsallaştırma tarzı şeklinde bir bütünlük göstererek saf iktisadi olan ile saf toplumsal olan arasında bir ayrımı da dışlar. Başka bir ifadeyle Gramsci'nin ekonomik bir temel ile bunu destekleyen ve bununla uyumlu olan çeşitli toplumsal biçimlerin bir arada oluşu ile tanımladığı tarihsel blok, (bütüncül) “integral devlet” sayesinde mümkündür (Jessop,

2008, s. 21, 428). Ayrıca iktisadi alanın daha geniş bir alana toplumsallaştırma suretiyle dahil edilmesi (içişelik) ile sistemin eğilimli olduğu yapısal krizlerin üstesinden gelinmesi kolaylaşır (Boyer & Saillard, 2002, s. 41).

Materyalizmin temel kabullerine dayalı olarak Düzenleme Okulu bilgi, teknoloji, buluşlar gibi unsurların oluşturduğu sermaye birikim rejimindeki değışikliklerin örf, adet, gelenek, inanç ve eğitim sistemi, hukuk ve devlet gibi unsurların oluşturduğu düzenleme tarzını karşılıklı olarak belirlediğı ve etkilediğı fikrini benimser. Bu durumda görelî istikrarın bulunduğu dönemlerde düzenleme tarzı, sermaye birikim rejiminin dinamiklerine uygun bir karar üretme kapasitesi elde edecektir. Fakat yeniden üretim sürecini görelî istikrar içerisinde tutan yerel ve uluslararası dinamiklerdeki esaslı dönüşümler, sistemin elindeki imkânlarla karşılanamaz hale geldiğinde (yapısal krizler ortaya çıktığında) bir dönem istikrarı sağlayan düzenleme tarzı iş göremez hale gelebilecektir. Bu dönemlerde birikimin değışen koşullarına eski düzenlemelerle uyum sağlanamadığında yeni bir anlayış, yeni kurumlar, kuruluşlar, devletin yeniden yapılanması, inanç, ahlak ve eğitim sistemi ve yeni davranış kalıplarıyla yeni bir düzenleme tarzı hayata geçirilmeye çalışılır. Ancak elbette yeni bir düzenleme tarzı bir kaçınılmazlık değildir, kriz derinleşebilir (Şahin Ç. , 2009, s. 144).

Gelinen aşamada Düzenleme Okulunun kriz kavramsallaştırmasına da değinmek gerekir. Lipietz yapısal krizler (büyük) ve küçük (minör) krizler olmak üzere iki tür krizden bahseder. Küçük krizler çok belirti göstermeyen gizli başarısızlıkları birikim rejiminin gerekliliklerine yönelik bireysel davranış ve beklentileri düzenlemek için sistemin elindeki olanakların yeterli olduğu krizlerdir. Bu krizler aslında düzenlemenin normal bir unsuru olup var olan düzenleme tarzı içinde çoğunlukla kurumsal biçimlerin yavaşça evrilmesi suretiyle ertelenir. Büyük krizler (yapısal krizler) ise ya mevcut birikim rejiminin potansiyellerinin tükenmesi sebebiyle birikim rejiminde esaslı bir değışikliği gerektiren (dolayısıyla kurumsal biçimlerde köklü reformları gerektiren) ya da yeni birikim rejiminin önceki düzenleme tarzı tarafından engellenmesi, önceki düzenleme tarzının yeni birikim rejimi için yeterli olmaması sebebiyle (1930'larda olduğu gibi)

ortaya çıkan krizlerdir¹⁴ (Boyer, 1987, s. 16), (Lipietz A. , 1987, s. 34). Düzenleme tarzı ve birikim rejiminin uyum içinde olması halinde uzun bir dönem boyunca istikrarlı bir büyüme modeli oluşur (Jessop, 2008, s. 424).

Yeni bir birikim rejiminin ya da düzenleme tarzının ortaya çıkışı bazı eğilimlerle beraber kendini gösterse de kapitalizme özgü, uygun ve kaçınılmaz tek bir birikim rejiminden ve düzenleme tarzından söz edilemez (Lipietz’in ifadesiyle, “hepimiz sadece gölgeymişçesine, Platon’un mağarasından çıkıp kendisini dikte eden bir hukuk yoktur”). Zira birikim rejimleri ve düzenleme tarzları mücadeleler tarihinin sonuçlarıdır. Başka bir ifadeyle kapitalist üretim biçiminin varlığını devam ettirebilmesi düzenli bir üretici gücü yönetebilmesine bağlıdır. Kapitalizmin tarihi bir taraftan piyasanın toplumu sömürgeleştirme çabası, diğer taraftan toplumun piyasaya sınırlar koyma yönünde direnişinin tarihidir. Dolayısıyla ilerde de ele alınacak olan, sermaye ilişkisinin gerekli bir stratejisi olan ilkel birikim, toplumsal servetin sermayeleştirilmesi yanında toplumun, sermayenin genişleyen yeniden üretimi önüne koyduğu sınırların tasfiyesine de yönelmiş, birikimin ekonomi dışı mekanizmalarını da içeren bir stratejidir. Bu da “her an kaybetme ihtimali olan çalışma potansiyelini” (yeniden üretimi ancak, çelişkileri erteleyerek görünmez kılan fakat her zaman bunu garanti etmeyen ideolojik, hukuki, sosyal vb. düzenlemelere bağlı emek gücünü) emrinde tutabilmeyi zorunlu kılar. Emek gücünün

¹⁴ Örneğin Düzenleme okulunun analizinde temel uygulama alanı olan İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmiş kapitalist ülkelerde hâkim olan birikim modeli (yoğun birikim rejimi ile tekeli düzenleme tarzının uyum içinde olduğu) Fordizmdir. Düzenleme okulu tarihsel olarak üç farklı düzenleme tarzından ve iki farklı birikim rejiminden bahseder. Bu düzenleme tarzlarından eski düzenleme, tarımsal üretimin egemen olduğu ve henüz modern kapitalist sanayinin ortaya çıkmaya başlamadığı toplumlarda görülen ve tarımda eksik üretimden kaynaklanan krizlerle tanımlanan düzenleme tarzıdır. Sonraki rekabetçi düzenlemede sanayi artık tüm sisteme kendi mantığını empoze etmeye başlamıştır. Tarımsal, sosyal ve ekonomik ilişkiler dönüşmüştür. Bu düzenleme tarzında krizler genellikle aşırı üretim krizi şeklinde oluşur. Firmalar arasında serbest rekabet geçerlidir. Rekabetçi düzenleme tarzı 19. yüzyıl boyunca Avrupa’da geçerli olan düzenleme tarzıdır. Bu dönem boyunca yiyecek kıtlığı yerini aşırı üretime bırakmıştır. Tekelci düzenleme ise sermaye ile emek arasında (enflasyon ve üretkenlik artışına paralel biçimde Fordist ücret düzenlemesi), firmalar arasında (mark-up fiyatlandırma), devlet, vatandaşlar ve sermaye arasında (kamu harcamaları ve vergi sistemi anlamında refah devleti), bir dizi taviz sonucu gelir dağılımının büyük oranda toplumsallaştığı düzenleme tarzıdır. Bu düzenlemede fiyat düzenlemesi toplumsal üretim ve talebin düzenlenmesinde çok düşük seviyede rol oynar. Bunun yerine karmaşık kurumlar, kurallar, sözleşmeler sistemi üretim kapasitesiyle uyumlu olarak efektif talebin artmasını sağlar. Bahsedilen düzenleme tarzlarıyla ilişkili iki birikim rejimi ise yaygın birikim rejimi ve yoğun birikim rejimidir. Yaygın birikim rejimi, firmaların ellerindeki bilgiyi kullanarak mevcut makine ve ekipmanın sayısını çoğaltmak suretiyle üretim kapasitelerini artırmalarına dayanır. Böylece yaygın birikimde niceliksel bir büyüme söz konusudur. Büyümenin niteliksel yönünün ağır bastığı yoğun birikim rejiminde teknolojik gelişme ve bundan kaynaklanan üretkenlikteki artışla üretimde artış sağlanır (Boyer, 1987, s. 21-23), (Taymaz, 1993, s. 20).

yeniden üretimindeki bağlantılar ve ilişkiler girift karakterde olup çözümlenmeleri zor olmakla birlikte “beşeri sermaye”nin yönetimi şansa bırakılamaz. Dolayısıyla sermaye, emek gücünün yeniden üretiminin her noktası üzerinde hâkimiyet kurmaya mecburdur. Kapitalizmin düzenli bir üretici gücü yönetebilmesi için aynı anda hem imkân sağlayıcı hem de kısıtlayıcı yapılarla kuşatılması gerekir. Bu yapılar ise kapitalist akıl yürütmenin ya da rekabetin kendiliğinden sonucu olmayıp toplumu bir arada tutup uyumunu sağlayan kolektif değerler tarafından meşrulaştırılan toplumsal kurumların yaratılmasından doğar. Söz konusu uyum kimi zaman şiddetli çatışmalar, siyasi ortama taşınmış tartışmalar ya da işçilere kolektif güç veren sendikal birlikler ve sosyal hakları tesis edip yasaklayan hukuk normları gibi çeşitli biçimlerde gerçekleşen toplumsal etkileşimin ürünüdür (Poulantzas, 2014, s. 95 vd) (Aglietta, 2015, s. 851-852) (Jessop, 2008, s. 411) (Lipietz A. , 1993, s. 62), (Lipietz A. , 1987, s. 15, 195), (Harvey, 2015b, s. 126), (Özuğurlu, 2003a, s. 176), (De Angelis, 2000).

Üzerinde mücadelelerin gerçekleştiği ve üzerine mücadeleler verilen düzenlemenin en üst yapısal biçimi olarak devlet –yukarıda da belirtildiği gibi- hem düzenlemenin nesnesi hem de diğer yapısal biçimleri dönüştürebilme kapasitesini haiz bir kurumlar bütünüdür (Özdemir A. M., 2008, s. 153). Hukukun etkilerinin üzerinden dolayımlandığı devlet, toplumsal güç ilişkilerinin biçim belirlenimli yoğunlaşması olan devlet iktidarı ve hukuk arasındaki bağlantıyı kurmaya yönelik bir girişimin toplumsal iktidar ilişkilerine odaklanması gerekir. Dolayısıyla hukukun düzenlediği ilişkiler ile hukuku düzenleyen ilişkilerin birbirini tamamladığı savı hukukun içeriği detaylandırılarak ortaya konabilir.

1.3. SİSTEM OLARAK HUKUK VE İDEOLOJİ OLARAK HUKUK BİRLİKTELİĞİ

Toplumun, yeniden üretilmedikçe devamlılığının ve bütünlüğünün verili olmayan yapısı, hukukun dilinde yeniden kurulus. Düzenleme edimi de çoğu kez hukuk normları aracılığıyla gerçekleşir. Althusser, (2014, s. 77) bir ideolojinin ancak bir aygıtta ve onun pratiklerinde maddi varoluşundan bahsedilebileceğini söyler. İdeoloji olarak hukuk da ancak sistem olarak hukukun içinde maddi bir varoluşa sahip olabilir. Bu ise hukukun sistem olarak hukuk ve ideoloji olarak hukuk şeklindeki ayrılmaz, birbirine bağlı bütünlüğüne işaret eder. Çalışma bağlamında ontolojik olarak bütünlük, analitik olarak

ayrı bu iki içeriğin (Voloşinov, 2001, s. 66) bağlantısını ortaya koymak, hukukun işlevini aydınlatmak, ileriki bölümlerde kentleşme hukukunun düzenleyici rolünü tartışabilmek ve söylem ile söylem-dışı alan arasında ilişki kurarak söylemlerin içeriğini tahlil edebilmek için gerekli kavramsal donanımı sağlayacaktır.

Hukuk dendiğinde sadece devlet iktidarının ürettiği normatif düzenlemeler seti anlaşılmalıdır. Hukuk birbirine sıkı biçimde bağlı sistem olarak hukuk ve ideoloji olarak hukuk olmak üzere iki içeriği bünyesinde taşır (Özdemir A. M., 2014a, s. 128). Hukuku devletin ideolojik aygıtlarından biri olarak konumlandırdıktan sonra ideolojinin de bir aygıtta ve bu aygıtın pratiklerinde maddi varoluşuna kavuştuğunu söyleyen Althusser'in tespiti bu iki içeriğin bağlantısını zihinde kurmak açısından elverişlidir (Althusser, 2014, s. 77). Hukukun pratikler biçiminde işleyebilmesi için gerekli koşulların anlaşılabilmesi, üretim ilişkileri ile girdiğimiz hayali ilişkinin kurucusu olarak hukuki söylem ve meta dolaşımının kategorileri altında işleyen bir sistem olarak ele alınmasına bağlıdır (Özdemir A. M., 2008, s. 8).

Üretimin söylemlerinde yerel ve küresel ölçekte birikimin dinamiklerine göre gerçekleşen dönüşümün, hukuki söylemdeki (ideoloji olarak hukuk) ve hukuki aygıtlardaki (sistem olarak hukuk) dönüşümünün (Voloşinov, 2001, s. 64) sonuçlarını kentsel alanda takip edebilmek için hukuku bir sistem olarak ve bir ideoloji olarak ayırarak bütünlüğünü ortaya koymak gerekir. Amaç hukuki söylemlerin ve bunların nesnelleşmesini mümkün kılan örgütlülüğün toplumsal etkilerini ve böylelikle hukuki söylemlerin belirli bir toplumsal menfaatle ilişki kurma potansiyellerini ve sınıfsal içeriğini ortaya koymaktır. Başka bir ifadeyle amaç, bu kısmın sunduğu imkânlarla kentsel alanda güç ilişkilerinin oluşturduğu gerçek somutun “zihinde hukuki yeniden üretimi” sürecinde, hâkim söylemlerin potansiyellerini somut durumun somut analizi bağlamında irdelemektir. Hukukun toplumsal olanın yeniden üretimine katkısı, toplumun kuruluşunda sembolik alanı da dikkate almayı gerektirir. Bu alan üretim ilişkilerinin içerdiği belirlenimden ayrı bir süreçtir. Toplumun kuruluşundaki sembolik alan üretim ilişkilerinin etkisinin her an mevcut olsa da dolayımli olduğu fakat doğrudan bu ilişkilere endekslenemeyecek alandır. Burada dikkat çekilmesi gereken husus, sermayenin toplumsallaştırma etkisinin, hukukun farklı dallarındaki etkisinin toplumun sembolik

kuruluşuna ideoloji dolayımıyla girdiğidir. Hukukun sistem boyutu ile ideolojik boyutunun analitik olarak ayrılığının önemi buradadır.

1.3.1. Sistem Olarak Hukuk

Sistem olarak hukuk ya da Düzenleme Okulunun terminolojisiyle yapısal biçimlerin işlevi olarak hukuk, bir bütün olarak hukuki söylemin ifadesini ve karşılığını bulduğu hukuki pratiklere, hukuki pratiğe ilişkin usul ve tekniklere, bu pratiklerin biçimlendirdiği kurumlar, örgütler arasındaki bazen kurumsallaşmış bazen de sorgulanmaya dahi ihtiyaç duymaksızın ve kanıt gerektirmeksizin doğru, “apaçık” sayılan fakat her zaman düzenli olan ilişkilere gönderme yapar. Sistem olarak hukuk terimi örgüt, ilke ve kurum şeklinde görünüm alan çeşitli hukuki pratiklerden oluşur. Althusser’e göre pratiklerin özellikleri, toplumsal, teorik ve ideolojik oluşumların somutluğunda görünür ve amaçlı olmasıdır. Ayrıca belirli bir üretim biçimi altında çok sayıda çeşitli pratik olup bunlar her zaman üretim sürecinin unsurlarıyla birebir örtüşmese de aynı söylemsel formasyon¹⁵ altında eklemlenirler. Teknikler ise belirli bir pratiği düzenleyen usul ve işlemlerdir (Özdemir A. M., 2014a, s. 128-129) (Althusser, 2012, s. 71), (Mandel, 2008, s. 1019).

Pratiğe ilişkin Althusser’in yaptığı açılım hukuka uygulanacak olduğunda şu sonuca varılır: Hukuki pratikler, kapitalist üretim ilişkilerinin ve bu ilişkilerin çeşitli sözleşme şekilleri gibi hukuki biçimlerinin içinde somut olan ödeme, borç yapılandırma gibi somut talepleri biçimlendiren eylemlerdir. Hukuki ideolojinin beden bulduğu pratikler ideolojik ve siyasi alanların göreceli özerklikleri nedeniyle burjuva iktisat kavrayışı tarafından betimlenen alanın yansıması değildirler. Örneğin aile hukukunda evlilik birliğinin temelinden sarsılmasının boşanma sebeplerinden sayılması durumu ile dar anlamıyla iktisat alanı arasında doğrudan örtüşme olduğu söylenemez. Bununla birlikte özellikle aile hukuku gibi doğrudan değer-biçime tahvil edilemeyen toplumsallık alanlarının kapitalist üretim ilişkilerinin derinleşmesiyle piyasa alanındaki ilişkilere benzer şekilde

¹⁵ Söylemsel (ideolojik) formasyon kelimelerin, anlamların, açıklamaların ancak onun içinde anlam ifade ettiği ya da anlamlarının ona göre şekillendiği tutarlı bütünlüklerdir. Buna göre kavramların, önermelerin ne ifade ettiği bunları kullananların sahip oldukları pozisyonlara başka bir ifadeyle bu pozisyonların yazılı olduğu söylemsel formasyona referansla anlaşılır ya da değişir. Çeşitli söylemler sınıf mücadelesi tarafından belirlenen belirli bir söylemin temel önermelerini veri kabul etmek suretiyle eklemlenerek tutarlı bütünlükler (söylemsel formasyon) oluştururlar (Pêcheux, 1982, s. 111)

değiştirdiği gözlemlenebilir (Özdemir A. M., 2014a, s. 130) (Özdemir & Aykut, 2011, s. 304).

Sistem olarak hukuk, toplumsal ilişkileri ve bu ilişkilerin zihinde yeniden üretimi anlamında ideolojinin sınıfsal içeriğini biçimselliği dolayısıyla nesnelleştirir; kapitalist üretim ilişkilerinden kaynaklanan ve kapitalist üretim ilişkilerinin dayandığı edimleri sınıfsallığından soyutlayarak kalıplaştırır. Biçimselleştirme ile sistemi örgütleyen pratikleri ve çeşitli toplumsal güçlerin biçim belirlenimli taleplerini kararlar suretine çevirir. Böylece sınıf ilişkilerinden kaynaklı talepler kararlar suretinde sınıfsal içeriklerinden sıyrılır. Pratiğe kayıtlı sınıf içeriği biçimsel örgütlenmeler içinde topluma aktarıldığından hukuksal biçimlerin belirlediği bir alanda yeniden örgütlenen kararlar sınıf etkileri üretmeye devam eder. Sınıfsal içerik, sistem sayesinde ölçülebilir, tekrarı mümkün davranış kalıplarına dönüşür. Başka bir deyişle sistem; işçi, işveren, tacir gibi nesnel toplumsal pozisyonların sosyal gerçekliğini iş, kira sözleşmeleri, imar izni gibi nesnel hukuki biçimler haline getirir. Hangi toplumsal taleplerin iktidara dönüşeceğine ve sisteme gireceğine karar veren bu seçici-geçirgen yapıdır. Bu yapı toplumsal formasyonun yeniden üretimi sürecini, biçimselliği ile hukuk diline tercüme eder ve kararları tüm toplumun menfaati olarak hukuksallaştırır (Özdemir A. M., 2008), (Şahin & Özdemir, 2019).

Kararları tüm toplumun menfaati olarak sunabilme ise hukukun ideoloji boyutuyla ilgilidir. Bir sonraki kısımda ise bu boyut ele alınacaktır. Öyleyse hukukun ideolojik boyutuna geçmeden önce sistem olarak hukukun, hukuki pratikler, teknikler, bunların biçimlendirdiği örgüt, kurum ve düzeneklerden oluşan yapısal biçimler ile ilke ve kavramlar arasındaki nispeten düzenli ilişkilerin ürettiği sistemli etkiler olduğu söylenebilir. Hukukun ideolojik veçhesi de hukukun biçimsel almaşıklarının bütünü ve aynı zamanda kişilerin kendilerini saran ilişkilerle girdiği ilişkinin bir ürünü olan sistemin işlemlerini mümkün kılan boyutudur (Şahin & Özdemir, 2019).

1.3.2. İdeoloji Olarak Hukuk

Sistem olarak hukuk, Edelman'ın (1979), tabiriyle gerçeğin hukuki üretimini mümkün kılan ideoloji olarak hukukla (hukuki söylemle) içiçe geçmiştir. Dış dünyadaki

gerçekliğin zihnimize daha önce edinilen bilgi ve pratikler vasıtasıyla işleminden geçerek düşünceye yansması, Althusserci Marksizmdaki ifadesiyle düşüncedeki somutu¹⁶ hukukun nesnesi haline getiren süreçlerin bütünü hukuki söylemi ifade eder (Edelman, 1979, s. 38).

Hukuk açısından büyük özne¹⁷ olarak hukuki söylem (ideoloji), küçük özneyi kurarak ilerler. Hukuki söylem hukuki ideolojinin dili olarak da ifade edilebilir. Hukuki özne ise bu söylemin çocuğu olduğundan eylemleri onun önvarsayımlarıyla imkân dahiline girer. Bu durum daha önce de bahsedilen üretim ilişkileri zincirinde bir hakkın ileri sürülmesinin ancak belli bir söylemin kavramlarıyla, o dil içinden mümkün olduğu ve taleplerin öncelikle iktidara, sonra ise hukuka tahvilinin toplumsal güç ilişkilerince belirlendiği yönündeki savımızla beraber değerlendirilmelidir. Küçük öznenin hukuki özne haline gelişi büyük öznenin ona hukuki kategoriler biçimine bürünen bir dille seslenişi ve küçük öznenin de onun diliyle ona cevap vermesiyle gerçekleşir. Küçük özne ancak bu şekilde hak sahibi bir hukuki özneye dönüşür. Böylece hukuki özne çağırılma işlemi ile hak süjesi olarak eyleyebilir. Büyük özne olarak hukuki söylem de yarattığı hak süjesi hukuki özne ile kendini yeniden üreterek meşruluğunu bir kez daha gerçekleştirmiş olur. Bu noktada söylemek gerekir ki, hukuki ideoloji de gerçeğin çarpıtılmış temsili olmayıp üretim ilişkileri ve dolayısıyla insanın kendi varoluş koşullarıyla girdiği ilişkinin

¹⁶ Althusserci Marksizm perspektifinden bakıldığında dış gerçeklik doğrudan zihnimize yansımaz. Fakat dış gerçeklik alanının geçmişteki bilgi ve alışkanlıklarımız dolayısıyla yeniden biçimlenmesi ile zihnimize tarafından kavranılan haline düşüncedeki somut denir.

¹⁷ Althusser'in sıklıkla kullandığı özne kategorisi ideolojinin işlevini yerine getirmesinde kurucu ve dolayısıyla elzemdir. Zira ideoloji ancak somut özneler kurarak (somut bireyleri somut özneler olarak çağırarak) varolabilir. Büyük özne olarak ideoloji somut bireyleri *çağırma (interpellation)* yoluyla öznelere (küçük özne) dönüştürür. Söz konusu çağırma eylemini Althusser'in örneği üzerinden somutlaştıralım: anne, çocuk, işçi, alacaklı, ve türlü sıfatlarla tanınmamızı sağlayan belli bir ritüele uyan gündelik bir pratik olarak çağırma örneğin sokakta bir polisin "hey sen oradaki" diye seslenişinde ve seslenilen kişinin kendisine seslenildiğini anlayıp döndüğünde gerçekleşecektir. Elbette gerçekteki durum bu şekilde ardışık biçimde yaşanmaz. İdeolojinin varoluşuyla bireylerin özne olarak çağırılması bir ve aynı şeydir. İdeoloji bütün bireyleri henüz doğmadan pratik ritüeller içinde özne olarak kurar ve tanır. Özneler aynı anda aile, din, ahlak, hukuk gibi çeşitli ideolojilerin içinde ve etkisi altında yaşar. Sistem olarak hukuk ancak hukuki ideolojiyle işleyeceği için üretim ilişkilerinin işleyişini düzenleme işlevini yerine getirirken ideolojisi sayesinde üretim ilişkilerinin yeniden üretimini her öznenin "vicdanında" ara vermeksizin sürdürmeye katkıda bulunur. Çalışma boyunca vurgulanan var oluş koşulları ile kurulan hayali bir ilişki olarak hukuki ideoloji olmasa ("aldığım ücretin karşılığını vermek için çalışmam gerekli") bir proleter çalışmayacak ya da aynı hukuki-ahlaki ideoloji temelinde kendine ilişkin "işe paramı koyuyorum..., tehlikeye atıyorum değil mi? *Karşılığında* elime bir şey geçmesi, hani şu kâr dediğimiz şey, gerekmez mi? Zaten işçileri yönetmek için bir patron olmalı başlarında, ben olmasam neyle yaşayacaklar ki?" fikrine yaslanmasa kapitalist olmaktan çıkacaktır (Althusser, 2014, s. 125, 140, 145).

bir boyutu olarak anlaşılmalıdır. Başka bir ifadeyle, hukuk ideolojisi hak süjesini basitçe tanımaz, onu ve pratiklerini üreterek inşa eder. Onu temellük etmeye ve bazen de emek gücünün temellük edilmesine yazgılı bir toplumsal varlık olarak inşa eder. Bu açıdan hukuki ideoloji hem hukuki öznelere hem de deneyimlerini inşa eden toplumsal ilişkiler bütününe bir parçası olarak işlev görür (Edelman, 1979), (Pechoux, 1982, s. 51) (Özdemir A. M., 2014a, s. 131-132), (Althusser, 2014, s. 77-83).

Hukuki biçimler onların hukuksal yönleri incelenerek anlaşılabilir. Bu şekilde anlama ve açıklama girişimi bir şeyi kendine referansla anlamaya ve açıklamaya benzer. Gerçeklik ile hukuksal gerçekliğin kopukluk olarak algılanarak söylem dışının, somut gerçekliğin hesaba katılmaması ve bahsedilen alanın hukuk ötesi olarak nitelenmesinin sebeplerinden biri elbette hukukun bir işbölümü mucibince özerk bir iş olarak belirmiş olmasıdır. Feodal üretim biçiminin hâkim olduğu dönemde tanrısal iradenin ürünü olarak görülen, iktisadi ve toplumsal ilişkilerde dine atfedilen kuruculuk rolünü, kapitalist üretim biçiminde hukuk (hukuki ideoloji) üstlenmiştir. Fakat hukuki biçimlere ve dolayısıyla iktisadi ve toplumsal ilişkilere kendi gerçeklikleri içinde bakmanın yolu hukuksal renklerle boyanmış gözlükleri çıkarmayı gerektirir. Marksist bilim üretiminin temel kaygısı da gerçek somutu düşüncedeki somuta gerçeğe en yakın haliyle yansıtmaktır (Poulantzas, 2014, s. 146) (Karahanoğulları, 2017, s. 32, 33, 49).

Hukuk doğrudan üretim ilişkilerinin yansıması olmamakla beraber verili iktisadi ve toplumsal koşulların işleyişini belirli yaptırımlar öngörerek güvenceye alırken, gerçekliği kendine özgü diliyle ifade eder ve kendi kavramları, kategorileri, ilke ve kurallarıyla hukuksal bir gerçeklik olarak yeniden kurar. Bu, hukuki söylemin merkezileştirici etkisi olarak da ifade edilebilecek, farklı devlet aygıtları tarafından üretilen kararların ve doğrudan hukuk alanında karşılığı olmayan çeşitli söylemlerin verili bir ideolojik (söylemsel) formasyon içerisinde sınıfsal etkiler üretmeye doğru itilmesindeki işlevidir. Farklı söylemlerin düzenin bütünlüğünü sağlayacak şekilde işlev görmesini sağlama hukuki söylemin merkezileştirici etkisidir. Merkezileştirici etki, iktidarın hukuk normları şeklinde görünür olmasını imkân dahiline sokar. Bu temele bağımlı ve duyarlı olmayı sürdürse de hukukun görece özerkliğinin bir vechesini ortaya koyar. Fakat hukuki söylemin bir de aktarıcı etkisi vardır; aktarıcı etki ise farklı aygıtlarda temsilini bulan çeşitli talep ve kararların benzer sınıfsal etkiler doğurması ile hukukun kapitalist üretim

ilişkilerinin basit bir aracı olmaksızın - tarafların güçlerinin verili üretim biçiminin sınıflı yapısıyla bağlantılı olarak hukuki biçimler aracılığıyla üretilmesi yoluyla- kapitalist sistemin yeniden üretilmesindeki rolünü anlamamızı sağlar (Özdemir A. M., 2014a, s. 134, 135).

Dolayısıyla sınıf mücadelesinin bir alanı olarak hukukun (Voloşinov, 2001, s. 67) üretim biçiminden tam bir bağımsızlığı olmadığı gibi tam bir bağımlılığı da olmadığından hukukun bir olanak olduğu unutulmamalıdır. Hukuk, üretim biçiminin damgasını vurduğu toplumsal ilişkileri düzenlerken, ifade ettiği bu ilişkilerin içinde barındırdığı çelişkilerden azade kalarak tutarlılığı ve bütünselliği sağlamak için kendi gerçekliğini yaratmak zorundadır. Zira hukuki söylem bütün söylemlerden daha fazla tutarlılığı sağlamak zorundadır. Söz konusu toplumsal ilişkilerin gerçekliği hukuksal soyutlamaların kapsamına girdiği oranda hukuksal gerçekliğin konusu olur. Böylece kendisinden köken almasına rağmen kendi kavramlarıyla açıklayamadığı oranda gerçekliği yok sayarak onu hukukta bir etken olarak kabul etmez. Zaman zaman kavramlarına sığmayan gerçeklikler ve ifade edemediklerinden oluşan boşluklar artabilir. Bu da hukukun zaten “kerameti kendinden menkul olma” halinin sorgulanmasına yol açarak hukukun krizini gündeme getirir. Hukukun sistem olarak bir taraftan iç çelişkilerini gidermeye uğraşırken öte taraftan birikim stratejilerindeki değişimi kendi içinde ifade etmesi, sürekli gerilimler doğuran bir hat üzerinde yapısal bir çelişki barındırmasına da neden olur (Karahanoğulları, 2017, s. 44-46).

Bir sistem olarak hukukun kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığı ve yeniden üretilmesi üzerindeki etkisinin devlet dolayımıyla, devletin düzenleyici kullanımıyla gerçekleştiği ifade edilmişti. Fakat devletin de hukuk gibi görece özerkliği, onun güç ilişkilerinin yoğunlaştığı ve siyasi taleplerin çatışarak kurduğu dengenin bir ifadesi olduğu dikkate alındığında devletin bir organizma ya da hukukun kaynağı olmadığı da açıklığa kavuşacaktır. Zira bir gösteren olarak hukuk teriminin içerdiği iki gösterilenden biri sistem olarak hukuk iken diğeri hukuki ideolojidir. Sistem ve ideolojinin karşılıklı belirlenimi ve birlikte varoluş durumu hukukun salt hükümet ya da yasa koyucunun eylemlerine indirgenmesini olanaksızlaştırır. Sermaye birikiminin ve sınıf mücadelesinin değişen dinamiklerine bağlı olarak hukukun içeriğinin ve hâkim söylemin dönüşmesi de hukukun kaynağına ilişkin bu savı doğrulamaktadır (Özdemir A. M., 2014a, s. 133).

1.4. “YARATICI TAMAMLANMAMIŞLIK” VE “TESADÜFİ KEŞİF”

Çalışmanın önceki kısmında da kapitalizmin çelişkili doğasından kaynaklanan kendisini otomatik olarak üretememesinden kaynaklı (kapalı bir sistem olmayışı)¹⁸ aksaklıkları iktisadi, ideolojik, politik alan üzerinden gerçekleşecek müdahalelerle gidermeye çalışarak yeniden üretimini sağlamak zorunluluğundan bahsedilmişti. Bu kısımda - yukarıda da kısaca değinmiş olduğumuz- yaratıcı tamamlanmamışlık kavramını ayrıca ele alalım, kavramın çalışmanın ilerleyen kısımlarında Türkiye üzerinden daha detaylı ele alınacak olan kentsel alandaki müdahalelerin, bu alandaki hukuki düzenlemelerin (adli ve idari pratikler, kurumlaşmalar, örgütler) sistemin işleyişindeki aksaklıkları, kriz potansiyellerini gidermeye yönelik çeşitli stratejilerden oluşunu ortaya koymaktır. Düzenleme Okulu perspektifinden bakıldığında kapitalizmin neden düzenlenmeye ihtiyaç duyduğu sorusunun cevabı tam da kapitalist ilişkilerin yaratıcı tamamlanmamışlığında yatar (Jessop, 2000).

Bob Jessop’un bir üretim tarzı olarak kapitalizmin kendisini, kendiliğinden yeniden üretimindeki yetersizliğine vurgu yapan “yaratıcı tamamlanmamışlık” olarak kavramlaştırdığı bu sav, üretimin söylemlerine bağlı olarak hukuki kavramların ya da hukuki kabullerin yaratıcı olarak üretimin söylem biçimine uygun olarak dönüştüğünü söyler. Yaratıcı tamamlanmamışlık kavramını tamamlayan bir kavram olarak tesadüfi keşif (*chance discovery*) de öznel tercihlerin özgün neticesi olarak görülen kararların, buluşların kişisel yaratıcılık ürünü tavırların nasıl olup da yapısal olarak belirlendiğini, benzer kurumsal, örgütsel söylem ve pratiklerin birbirinden kopuk ortamlarda nasıl “tesadüfen” benzer sonuçlar ürettiğini anlamamız açısından erekselci olmayan bir açıklama getirmektedir (Lipietz A. , 1987).

Metalaşma sürecinin metalaştırma, gayrı metalaştırma, yeniden metalaştırma şeklinde işlemeyle uygun olarak örneğin Keynesyen iktisat politikalarının hâkim olduğu bir

¹⁸ Kapalı sistemler, kendi kendine yeterli sistemlerdir. Sisteme içkin kuvvetlerce gerçekleştirilmediği müddetçe sistemde değişimin mümkün olmadığı kapalı sistemlerde yeniden üretim sorunsuz, otomatik gerçekleşir. Kapalı sistem teorileri böylece sistemin sürekliliğini verili sayar. Oysa kapitalist üretim ilişkilerini kapalı bir sistem olarak kurgulayan yaklaşımlarda belirtilenin aksine kapitalist üretim ilişkileri varlıklarını bu üretim ilişkilerinin tamamıyla kaplamadıkları alan üzerinden geliştirdikleri yaratıcı ilişkiye borçludurlar (Özdemir A. M., 2008, s. 101,143).

dönemde kamusal alan, kamusal mal, kamu yararı, kolektif hak, terör gibi kavramların içi farklı doldurulurken, üretimin neo-liberal söyleminin hâkim olduğu bir dönemde bu kavramlar aksi istikamette farklı zorunluluklara gönderme yapabilmektedir. Hatta gönderme yapılan zorunluluklar “apaçık gerçeklikler” olarak sunulabilmekte daha da ötesi yeni apaçık gerçeklikler kendileri aleyhine sonuç doğurduğu muhataplarının gözünde de apaçık gerçeklik olarak kabul edilebilmekte ve belki gerçekten apaçık gerçeklik bile olabilmektedirler (Voloşinov, 2001, s. 67). Bunun dışında belirli bir dönemde piyasa ilişkilerine tahvil edilemeyen alanlar başka bir dönemde piyasa ilişkilerine ya da özelleştirmeye konu olabilmektedir. Mahkeme kararlarında da bu ayak izlerini takip edebilmek mümkündür (Özdemir A. M., 2008, s. 213).

Normların da bu anlamda saf sermaye ilişkisinin tamamlanmamışlığını telafi eden sosyal sabitlerden (düzenleme tarzlarından) biri olduğu söylenebilir. Ayrıca bu normlar vasıtasıyla mekân-zamansal sabit¹⁹ hem ekonomik hem de ekonomi dışı unsurlara uygulanır. Saf sermaye ilişkisinin tamamlanmamışlığı değişen ekonomik koşulların çelişkili, istikrarsız sürecinde kesintisiz yeniden üretilmesine bağlı oluşundadır. Yeniden üretme ve düzenleme ekonomik ve ekonomi dışı unsurların eklemelenmesi ile sermayeye özgül bir dinamik kazandırır (Jessop, 2000), (Jessop, 2009, s. 93) (Özdemir A. M., 2010, s. 59a).

Kapitalizmin kendini genişleten bir metalaştırma mantığındaki değer-biçimi yoluyla kendisini yeniden üretme yeteneğine sahip olmadığı ifade edildi. Dolayısıyla kapitalizm, toprak, para, bilgi ve emek gücü gibi kurgusal (yani ideolojik alanın işlev görmesini gerektiren) metalar dışında toplumsal ilişkilerin çeşitli meta olmayan biçimlerine de bağımlıdır. Başka bir ifadeyle değer-biçim tüm toplumsal hayatı kaplayamaz ve toplumsal bütünlüğün her alanı piyasa ilişkilerine tahvil edilemez. Kapitalizmin rekabet baskısı altında yeni kâr fırsatları arayışındaki açık uçlu bu dinamik kapitalizmin önceden

¹⁹ Harvey’in mekânsal sabit kavramını, sermaye birikiminin farklı çelişkilerinin her birinin kendine özgü zamansal yönlerini ve bunlarla ilişkili ikilemlerini, sermaye birikiminin farklı biçimleri ve aşamalarını, bunların kurumsallaşmış sınıf ittifakları ve düzenleme tarzları ile eklemelenmesini de dikkate alan Jessop bu kavramı Düzenleme Okulunun perspektifine yaklaştırarak mekân-zamansal sabit şeklinde genişletmiştir bkz. (Jessop, 2000).

verili bir rotası olma durumunu dışlar (Özdemir A. M., 2008, s. 119, 129, 145) (Jessop, 2009, s. 53, 54).

Kurumsal dönüşüm, ağırlıklı olarak IMF ya da Dünya Bankası programları, Birleşmiş Milletlerin ilgili seksiyonları, bölgeselleşme süreçlerinde ortaya çıkan NAFTA, AB gibi oluşumlarla doğrudan siyasal alan üzerinden yürür. Diğer yandan çoğu devlet biçimindeki dönüşümlere denk gelen tedbirlerin her durumda uluslararası ilişkiler alanının sağladığı açık araçlarla gerçekleşmesi beklenmez. Geline nokta Lipietz'in kullandığı Düzenleme Okuluna özgü kavramlardan “*chance discovery*”²⁰ kavramı oldukça ufuk açıcudur. *Chance discovery/tesadüfi keşif* kapitalist yeniden üretimin ihtiyaçları için ve buna uygun olarak sistemin tıkanması ve çelişkilere takılması halinde kullanışlı çözümlerin verili yapı, zaman, ideoloji ve coğrafyanın (uluslararası işbölümüne katılımın özgün biçiminin) getirdiği sınırlar içerisinde özgün olay kesişmeleri (karşılaşmalar) karşısında “keşfedilebileceğini” ima eder (Lipietz A. , 1987, s. 15, 68). Başka bir ifadeyle farklı birikim rejimleri altında hukuka ait kavramların içinde birikim rejimine uygun olarak farklı şekilde doldurulmasına benzer şekilde yine farklı birikim rejimleri altında “kentsel dönüşüm” kavramı gibi yeni kavramların, yeni buluşların sistemdeki aksaklıkları gidermek için *keşfi* de oldukça sık rastlanılan bir durumdur. Önceki düzenlemeleri ilga edip dengeleri değiştiren kurucu düzenlemeler de, piyasa ilişkisi içerisinde mutad düzenlemeleri mümkün kılan düzenlemeler de, eğer piyasa ilişkilerinin düzenli olarak işlediğinin varsayıldığı bir dönemse siyasi otorite tarafından kendiliğinden gerçekleştirilemez. Siyasi otoritenin düzenlemeler gerçekleştirmesinden önce çoğunlukla adli ve idari pratiklerin mevcut hukukun farklı yorumlarıyla ortaya çıkması ile gerçekleşir. Elbette *chance discovery* kavramının yapıların dönüşümünde (yönetici sınıf bir özne olarak ele alındığında) öznenin oynayabileceği role, bu rolün sınırlılıklarına da gönderme yaparak öznenin potansiyellerini de ifade ettiği unutulmamalıdır (Özdemir A. M., 2008, s. 113, 116, 117).

Bir ulusu uluslararası işbölümünde belirli bir yere mahkum eden kaçınılmaz bir kader olmamakla birlikte, kapitalizmin içkin çelişkileri için geçici bir çözüm (tesadüfi keşif) bazen farklı ulusal toplumsal formasyonların birikim rejimleri arasındaki farklılığa

²⁰ Çalışma boyunca kullanılacak olan buluş, keşif, çözüm kavramları bu kavrama atıf yapmaktadır.

dayanabilir. Merkez toplumsal formasyonlarda soğurulamayan sermayenin küresel gelişimi yönlendirme stratejisiyle çevre ve yarı-çevre toplumsal formasyonlara, finansal kurumlar aracılığıyla rekabet yaratacak yatırımlara dönüşmemesi koşuluyla, kredi kullandırılarak borç verilmesi, birikim rejimleri arasındaki farklılığa dayanan çözümlerden biri olarak görülebilir. Merkez toplumsal formasyonların egemen sınıflarının önerdiği bir dizi “model” olabilir. Fakat gerek merkez ülkelerdeki gerekse yarı-çevre ülkelerdeki sosyal ittifaklar iç sınıf mücadelesinin durumuna göre bağımlılığa ya da özerkliğe yol açabilecek stratejiler geliştirebilirler. Dolayısıyla merkez-çevre ilişkileri doğrudan devletler ve bölgeler arasındaki ilişkiler değil süreçler arasındaki (sosyal mücadele süreçleri, daha az ya da daha fazla içe/dışa dönük birikim rejimleri arasındaki) ilişkilerdir (Lipietz A. , 1987, s. 24, 25).

Piyasanın rekabet ve verimlilik ilkeleri ile uyuşmayan ya da uyuşmamaya başlayan örgütlenmeler çoğunlukla hukuk alanındaki müdahaleler yoluyla tasfiye edilir. Bu alandaki düzenlemeler (başta kamusal mülkiyetin bireysel mülkiyete çevrilmesi olmak üzere) neo-liberal iktisat politikaları doğrultusunda her toplumsal formasyonda (tarihsel ve sınıfsal koşullardan kaynaklanan, uluslararası iş bölümüne eklemlenme biçiminden kaynaklanan) kendine özgü bir tarzda gerçekleştirilir (Özdemir A. M., 2008, s. 116). Örneğin, bir ülkede kolektif kullanıma açık kentsel alanların doğrudan kamu kurumları tarafından özelleştirilmesi politik bir çözüm oluştururken başka bir ülkede özelleştirmeye ilişkin kamu kurumları tarafından kullanılan yetkilerin özerk kuruluşlara devri sonrası, söz konusu özerk kuruluşların bu yetkiyi kullanarak bahsi geçen alanları özelleştirmesi başka bir çözüm olacaktır.

Piyasa ilişkilerinin henüz hâkim olmadığı alanları piyasa ilişkilerinin gereklerine tâbi kılmayı (sosyal güvenlik sisteminin ya da sağlık hizmetlerinin piyasalaştırılmasını) “gerekli” krizler yüksek düzeyde yaratıcılık gerektirdiğinden bu süreçte -elbette sınıfların devlet içerisindeki temsiliyle bağlantılı olarak- tesadüfi keşifler niceliksel olarak artacaktır (Özdemir A. M., 2008, s. 119).

Kentleşme süreçleri de söz konusu kapitalist birikimin ve bununla bağlantılı olarak hukukun dönemselliği ile ilişki içinde tesadüfi keşiflerin sıkça gündeme geldiği alanlardan biridir. Bu noktada sonraki bölümde ele alınacak olan “birikim bağlamında

kapitalist sistemde mekân”ın işlevini daha iyi değerlendirebilmek için, kent mekânlarının mevcut biçimleri üzerinde esaslı etkiler doğuran “yaratıcı yıkım” kavramına da değinmek gerekir.

Schumpeter, (2012, s. 102-103) kapitalizmin doğası gereği durmaksızın gelişimci, dinamik bir yapısı olduğundan söz eder. Ona göre anılan özellikler kapitalizmin doğasında bulunur ve ekonomik verilerdeki değişkenlikten ileri gelir. Zira ekonomik hayat, toplumsal ortam içinde akar ve toplumsal yaşamdaki değişkenlikler de ekonomik verileri etkiler. Dolayısıyla Schumpeter’in sürekliliğini varsaydığı kapalı bir sistem olarak kavramsallaştırarak “kapitalist mekanizma” dediği sistem, durmaksızın yeni üretim metotları, yeni ulaşım yolları, yeni tüketim maddeleri ile karakterize edilir. Kapitalizmin iç dinamiklerinden kaynaklandığı ileri sürülen bu yaratıcı süreç, sürekli eski faktörlerin yıkılarak yenilerinin yaratılmasını gerektirmektedir. Schumpeter böylece yaratıcı yıkımı kapitalist gelişimin temeli olarak ele alırken, ilerleme ve yenilenme ile özdeşleştirir. Schumpeter’in göz ardı ettiği husus, sistemin yeniden üretiminin her zaman sistemin kendi mekanizmalarıyla gerçekleşmesinin mümkün olmayışdır. Kapitalist sistemin devamlılığı, bu üretim ilişkilerinin tamamıyla kaplamadıkları alan üzerinden geliştirilen yaratıcı ilişkiyle mümkündür. Anılan yaratıcı ilişki ise Schumpeter’in de ifade ettiği gibi yıkıcıdır. Zira söz konusu olan yaratıcılık imasıyla yıkıcılığın kâra tahvil edilmesidir.

Kentsel alanlar da ekolojik tahribatta olduğu gibi bu süreçten muaf değildir. Zira kentsel süreçler kapitalist birikime her seferinde yeni olanaklar ve koşullar yaratmaktadır. Kentler, yıkım ve yapım süreçleriyle yeniden organize edilerek sermayeyi sonsuz emme gücüne kavuşur. Havaalanları, limanlar, toplu ulaşım ve iletişim ağları gibi teknik altyapı projelerine yapılan yatırımlarla üretim ve tüketim normlarının nispeten uzun bir zaman dilimi boyunca istikrarının sağlanmasıyla birikimin krizle mücadelesinde önemli fırsatlar yaratılır. İleride yıkılmak üzere yaratılan herşeyin yıkımının “maliyeti” ise, çeşitli yollarla kamuya aktarılır. “Kamu-özel ortaklığı”nın keşfiyle riskin kamu sektörü tarafından emilmesi suretiyle konumsal değişikliklerin maliyetinin çokuluslu sermaye açısından düşmesi, böylece sermayenin hareketliliğinin artması bir örnek olarak verilebilir (Harvey, 2015c, s. 436-437). Elbette yıkım da gerekçeleriyle gelir: Kimi zaman “deprem riski”, kimi zaman “imara uygun olmayan yapı”, kimi zaman da “verimlilik”, “sürdürülebilirlik”

açısından artık yeterli olmayış. Anılan gerekçeler bir yandan toplumun var oluş koşullarıyla kurduğu ilişkiyi inşa ederken, öte yandan eş zamanlı olarak üretim ilişkileri ile sıkı rabitası olan hukukun dönemselliğinde görünür olduğu üzere hem sistem olarak hukukta hem de ideoloji olarak hukukta karşılığını bulur. Yaratıcı olan ise, ilerde de ele alınacak olan, ilkel birikimin devlet dolayımıyla yeniden gerçekleştirildiği, özelleştirme ile toprağın metalaştırılması, kamusal, kolektif mülkiyet haklarının özel mülkiyete tahvili, doğal kaynaklar ve kentsel kamusal alanlarla ilgili kolektif hakların baskılanmasına yol açan pratikler, kredi sisteminin yaygın hale getirilmesi ve çeşitli yönetim pratiklerini kapsayan (Altınok, 2018, s. 43) yıkıcı “çözüm”lerdir. Çözümler değinildiği gibi yer yer genel ideoloji alanında da belirlemekle birlikte çeşitli isimler altında çoğunlukla kendine hukuk alanında yer bulur.

Hem bir sistem hem de bir ideoloji olarak hukuk, işlettiği ilişkilerin düzenine tabidir. Söz konusu düzenin dönemselliği ise daha önce gördüğümüz gibi düzenleme tarzında bulunabilir. Düzenleme tarzlarının içerdiği kurumsal düzenek ve hukuk anlayışları, ilgili toplumsal formasyonun uluslararası işbölümündeki yeri başta olmak üzere pek çok tarihsel özelliği ve küresel ölçekte geçerli kılınmaya çalışılan üretim ve tüketim normlarıyla bağlantılı olarak şekillenir. Diğer müdahale araçları gibi hukuki düzenlemenin göreceli ağırlığı ve yeterliliği, zaman içinde özgül birikim rejimleriyle ilgili olarak önemli ölçüde değişir (Jessop, 2009, s. 86). Bu kapsamda Fordist düzenleme tarzının ve onun çevre ya da yarı çevre toplumsal formasyonlar üzerindeki etkilerinin, bu düzenleme tarzının krizi ve arkasından beliren ve kimilerine göre post-Fordist, kimilerine göre neo-liberal olarak adlandırılan dönemin hukuk sistemleri ve ideolojilerine benzemesi beklenemez.

Netice itibarıyla hukuki düzenleme, başka yerde olanı doğrudan destekleyen, yansıtan bir düzenleme değildir. Hukuki söylemin aktarıcı etkisiyle beraber merkezileştirici etkisi de vardır. Hukuk iktisadi, ideolojik, siyasi güç kaynaklarını kendi alanına çeken, biçimlendirip ölçüme uygun hale getiren ve bu biçimiyle içeriğini ve işlevini dönüştürerek inşa eden bir sürecin ürünü olup bu durum bir söylem olarak belirmesini sağlar. Üretken özelliği kendisini ve kendine dahil ettiklerini dönüştürür. Hukuk kapitalist toplumsal formasyonlarda tarafların güçlerini desteklemez fakat tarafların güçleri, verili

üretim biçiminin sınıflı yapısına uygun olarak hukuk sisteminde hukuki biçimler aracılığıyla üretilir (Özdemir A. M., 2008, s. 208).

Gelinen aşamada, hukuk sisteminin dönüşümünün hangi mekanizmalarla ilişki halinde gerçekleştiğinin, ulusal ve uluslararası boyutlarının genel fotoğrafının ortaya konulması için bir sonraki bölümde kolektif emperyalizm kavramı ve bu kavramla bağlantılı boyutlardan söz edilecektir.

1.5. KOLEKTİF EMPERYALİZM VE SERMAYENİN GENEL AKIŞ ŞEMASI

Çalışmanın II. ve III. Bölümünde yer alan Türkiye’de birikimin kentleşme açısından tarihsel seyrine ve kurumlaşmaların analizine taban oluşturması için bu kısma kadar toplanan bilgi birikimiyle öncelikle emperyalizmin günümüzdeki hali olan kolektif emperyalizm olgusu ile sermayenin genel akış şeması kısaca ortaya konacaktır. Ardından toplumsal ilişkilerin özellikle fordizm ve sonrasında merkez, yarı-çevre ve çevre toplumsal formasyonlar açısından özgül görünümsergileyen çelişkili yapısı ortaya konacaktır. Bir sonraki bölümde Türkiye’de bu ilişkilerin nasıl bir görünüm sergilediği açıklanmaya çalışılırken burada yer alan bilgilere de atıf yapılacaktır.

Kolektif emperyalizmi anlamlandırabilmek iki açıdan önem arzeder. Birincisi, merkez ülkeler nezdinde temsil imkânı bulan çeşitli kapitalist çıkarların bu ülkelerde devlet iktidarına dönüşme sürecini görebilmektir. İkincisi, az gelişmekte olan ülkelerdeki kolektif varlıkların metalaşma sürecinde zorunlu olan devlet biçimindeki gerekli dönüşümünü açıklayabilmek emperyalizmin güncel biçimiyle ilişkisini kurmayı gerektirir. Metalaşmayı ortaya çıkaran şartlar, metalaşmayı mümkün hale getirecek (ilkel birikimin bir görünümü olarak mülksüzleştirme yoluyla birikim, kolektif hakların bireysel haklara tahvili gibi) mekanizmalar, kurumlar, örgütler, yerleşme ve yönetim pratikleri ancak bütün bu dönüşümle anlaşılabilir (Özdemir A. M., 2014b, s. 85).

1.5.1. Emperyalizmin Güncel Formu: Kolektif Emperyalizm

Genel anlamda piyasaların üretimin koordinasyonunda tek unsur olarak belirlediği böylece piyasa menfaatinin toplum menfaatinin üstüne çıktığı öznesiz bir piyasalaştırma/metalaştırma süreci neo-liberalizmi ifade eder. Kolektif emperyalizme komşu olan bu kavram her ne kadar benzer sınıfsal etkiler üreten bir dizi politikaya gönderme yapsa da içinde bulunulan emperyalizm çağının devlet iktidarını kullanma kapasitesine ait sonuçları içermez. Emperyalizmin güncel formu olarak kolektif emperyalizm ise devlet iktidarının istihdamı vasıtasıyla ulaşılan sonuçları, piyasa dışı şiddet biçimlerinin amaca yönelik uygulamalarını da içerir (Özdemir A. M., 2014b, s. 88, 89).

Klasik emperyalizmde söz konusu olan sermayenin genişletilmiş yeniden üretimi kapsamında, ulusal sermayelerin ulus devletler içerisinde elde ettikleri temsil ile diğer ulusların sermayelerine karşı, kendi ulusal devletlerinin iktidarını kullanmalarıdır. İkinci Dünya savaşı sonrası, hegemon devlet rolünün Britanya'dan Amerika'ya geçmesiyle yeni çağın birikim ihtiyaçlarıyla uyum sağlayan politikalar, daha önce rekabet halinde olan devletlerin IMF, DB gibi örgütlerle koordineli politika üretmeleri ve oluşan hukukun egemen sınıf çıkarlarıyla uyumlu yeni düzenlemeleri gündeme getirmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece emperyalist etkinlik salt sermayenin ulusal ölçekli genişletilmiş yeniden üretimini içermekle kalmayacak aynı zamanda uluslararası düzlemde ulusal devletin doğrudan müdahalesini gerektirmeyecek şekilde genişlemeyi mümkün kılacak hukuki, politik ve ideolojik dönüşümü de kapsayacaktır. Artık önceki dönemin aksine bir ulus devlet içerisinde temsil imkânlarının kullanılması suretiyle diğer sermaye gruplarının faaliyetleri dışlanmayacak, devletin ve sermayenin uluslararasılaşması ile emperyalist etkinlik yürütülecektir. Dönüşen yapı, bir sermayenin birden fazla devlete, bir devletin de birden fazla sermayeye bağımlılığıyla küresel kapitalist düzenin işleyişi için ulusal kapitalist düzenlerin koordine edilmesini zorunlu hale getirmiştir. Söz konusu bağımlılığın neticesi olan devletlerin iktidar aygıtlarındaki biçimsel ve içeriksel dönüşümün toplam etkisi kolektif emperyalizm olarak kavramsallaştırılabilir (Özdemir A. M., 2014b, s. 85), (Sune, 2013, s. 106-107).

Kapitalist kentleşme süreci de kolektif emperyalist etkinlikle bağlantılı olarak küresel olanın ulusal olana içsel olduğu bir sürece evrilmiştir. Söz konusu süreç kentsel alanların içerdiği toplumsallıktan türeyen ya da bunun ön koşulu olan kolektif hakların bireysel haklar diline çevrilmesiyle neticelenen etkiler üretir. Aynı anda işleyen mülksüzleşme ve (kolektif mülkiyetin –yaşam alanlarının- bireysel mülkiyete çevrilmesinden doğan) metalaşma anılan etkiler arasında bulunmaktadır. Mülksüzleşme yoluyla birikim ve kolektif hakların gaspı devletin biçimini yeniden düzenlemeyi gerektirdiğinden kolektif emperyalizm açısından durum değerlendirmesi yaparak bağlantıyı kurmak gerekmektedir. Metalaşma ve mülksüzleşme ile neticelenen düzenleme ve pratiklerin yapısal koşulları bu kapsamda irdelenebilecektir. Zira kolektif emperyalizmin işletilmesi için gereken düzenlemelerin belirmesi suretiyle toplumsal dönüşüm, yalnızca piyasa dolayımıyla gerçekleşmemektedir.

Burada birbiriyle iç içe geçmiş beş süreçten/olgudan bahsedilebilir. Birincisi hukuk anlayışındaki dönüşümdür. Yöneten ve yönetilenlerin hukuk önünde eşitliği ilkesi anlamına gelen hukukun üstünlüğü ilkesi, küresel düzlemde geçerli kabul edilen normların üstünlüğü anlamına gelecek şekilde dönüşmüştür. Bu dönüşümün önemi, küresel düzlemde kabul edilen uluslararası hukuk normlarının diğer devletlere müdahaleyi kolaylaştıracak bir araç haline gelmesindedir. Devletler belirli sorumlulukları yerine getirmediği takdirde o devletlerin egemenlikleri ile ilgili şüphe oluşarak meşru müdahale gündeme gelebilecektir. İkinci husus ideolojik dönüşümdür. Söz konusu kalem, çoklu ve koordineli siyasal merkezler dolayımıyla dayatılan dönüşüm taleplerinin desteklendiği zemini oluşturur. Kalkınma anlayışındaki dönüşümle bağlantılı bu yöntem, sivil toplumu demokratik kalkınmanın baş aktörü olarak karar alma sürecine katkı sağlayan unsur olarak konumlandırır. Böylece sermayenin aktörlerinin çoğunlukla yer aldığı sivil toplum ekseninde olduğu iddia edilen politik süreç ve şeffaflığın beraberinde kalkınmayı getireceği öne sürülür. Günümüzde ticaret odaları, sendikalar, çeşitli STK'lar gibi bir dizi örgütsel yapı ve şirket vasıtasıyla kentsel ve bölgesel gelişimin teşviki ve yönetimi söylemiyle ortaya çıkan kentsel girişimciliğin öne çıkarılması bu yöntem içinde değerlendirilebilir (Harvey, 2015, s. 157).

Üçüncü kalem, demokratikleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak sunulan demokratik yönetişimin dayatılmasıdır. Yönetişim, devlet iktidarının düzenleyici üst

kurullar, kamu reformları gibi genel olarak karar alma mekanizmaları ve uygulama birimleri ile doğrudan sermayeye terkedilerek -ilerleyen bölümde ayrı bir kısımda yöntemleri ile ele alınacak olan- devlet eliyle sistemli ilkel birikim döneminin yaratılmasının literatürdeki ifadesidir (Dikmen, 2006, s. 14). Yönetişim ideolojik temellendirme ve sivil topluma vurguyla temellenen kalkınma ile özdeşleşmektedir. Dönüşümün hedeflendiği ülkelerin kolektif emperyalist merkezin çerçevesini önerdiği dönüşümlerin paydaşları olarak, uluslararası örgütlerin hegemonyasında politik süreçlerinin belirlenmesini ifade eder. Bu sürecin beraberinde getirdiği kurumlaşmalar üçüncü bölümde ele alınacaktır.

Dördüncü yöntem, kolektif emperyalizmin IMF, Dünya Bankası gibi çoklu aktörlerinin piyasalar yolu ile uyguladıkları yaptırımlardır. Bu kuruluşlar verdiği borçlar karşılığında (şartlı yardım) neo-liberal dönemin temel prensiplerini dikte eden yapısal uyum programları talep ederler. Bu programlar uygulanmadığı takdirde piyasalar yoluyla ambargo gibi yaptırımlar uygulanır. Bütün bu yöntemlerden sonuç alınamazsa muhalif grupların desteklenmesi ve savaş yöntemleriyle dönüşüm sağlanmaya çalışılır (Sune, 2013, s. 112-116).

Devletin hem düzenleyici hem de düzenlemeye tâbi olma durumu uluslararası sistem açısından hâkim işbölümünün gereklerinden ayrı tutulamaz. Merkez ve çevre toplumsal formasyonlar arasındaki ilişkilerin kriz dönemlerinde yeniden düzenlenmesi, buna bağlı olarak çevre toplumsal formasyonların yeniden yapılandırılması, toplumsal güç ilişkilerinin hareket sahası olan devlet üzerinden dolayımlanır. Kapitalist sistemin yeniden üretim mekanizmalarının ve krizinin tahlili her ülkenin iç ve dış dinamikleri ile değerlendirilmelidir. Başka bir ifadeyle her ne kadar kapitalist üretim biçiminin çelişkileri çoğunlukla merkezden çevre ülkelere ithal edilse de merkez kapitalizmin çevresel formları her ülkenin uluslararası iş bölümündeki rolü ve kapitalist sisteme eklemlenme biçimine göre değişkenlik gösterecektir²¹ (Lipietz A. , 1993, s. 63).

²¹ Yaygın birikim rejimi ve rekabetçi düzenleme tarzı; yoğun birikim rejimi (fordizm) ve tekeli düzenleme tarzı; yalın-esnek birikim rejimi (post fordizm) ve küresel düzenleme tarzı şeklinde bilinen gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sermaye birikim rejimleri ve düzenleme tarzlarına karşı, Arın'ın az gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sermaye birikim rejimi sınıflandırması şu şekildedir: Geleneksel ihracata dayanan birikim rejimi (ilksel birikim rejimi); geleneksel ithal ikamesine dayanan birikim rejimi (alt-fordizm); ihrac ikamesine dayanan birikim rejimi (vahşi taylorizm ve çevresel fordizm) (Arın, 2013, s. 67).

Dolayısıyla kentsel alandaki düzenlemeleri ve bu düzenlemelerin hukuk sisteminin bir ürünü olan hukuki biçim olarak hak kavramındaki dönüşümü, ulusal olanın uluslararasılaşmış menfaatin taşındığı yer olmaya başladığı kolektif emperyalizm bağlamında (Özdemir A. M., 2014b, s. 102) sermayenin taleplerine özellikle “az” geliştirmekte olan devletler nezdinde uygun cevapların verilmesi ile birlikte düşünerek değerlendirmek gerçekteki somutla düşüncedeki somut arasındaki mesafeyi kısaltacaktır.

1.5.2. Sermayenin Genişletilmiş Yeniden Üretiminde Beliren Akış Kanalları

İleride ele alınacak olan anayasalar, kurumlar ve örgütlerde görünür olan yapısal biçimlerde dönüşümü takip edebilmek (Boyer, 2002, s. 327-329), dönem dönem tekrar gündeme gelen, görece istikrarı sağlamada çözüm (keşif) olarak ortaya çıkan metalaştırma, özelleştirme gibi pratiklerin hangi sorunları “çözdüğünü” ortaya koymak ve üretiminin söylemlerindeki dönüşümün hukuki söylemdeki izlerini takip edebilmek açısından sermayenin yeniden üretim şemasından genel olarak bahsetmek gerekir. Zira sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde bu akış kanallarının kentseldeki karşılığı da Harvey’in bir çok çalışmasında da değerlendirdiği gibi özellikle kriz dönemlerinde oldukça belirgin bir görünüm sergiler.

Sermayenin kendini yeniden üretim şemasında üç akış kanalı vardır. Bu kanallar yapısal koşullar tarafından belirlenen hareket imkânları olarak da değerlendirilebilir. Bu kanallardan ilki, gelecekte üretilecek artı-değerin temellük edilmesine ilişkin pratiklerin şekillendiği kanaldır. Bu kanal para sermaye ile başlayarak kapitalizm üzerine bir soyutlama yapılacak olursa; para sermaye, meta sermaye, emek sürecine girerek yeni bir biçim kazanmış meta sermaye ve satış yoluyla bu yeni biçim kazanmış meta sermayenin para formuna dönüşerek ilk durumdan fazla bir değeri temsil etmesi şeklinde bir şemanın sürekliliği varsayımına dayanır. Sermayenin genişleme, duraklama, kriz ve yeniden genişleme döngüsünden oluşan üretim etkinliğine bağlı dolaşımı her zaman sorunsuz işleyemeyebilir. Özellikle kriz evrelerinde aşırı üretim ya da düşük tüketim durumlarının tıkanıklığa yol açmasıyla yatırımlar gelecekteki artı değere yönlendirilemeyebilir. Bu durumda sermaye genişletilmiş yeniden üretimi için ikinci akış kanalına yönelir. Bu kanal ise geçmişte üretilmiş değerdir. Üretkenlikten çıkarak geçmişte üretilmiş olan değer yeniden paylaşımı işlemi ise genellikle özelleştirme politikalarıyla gerçekleşir. Böylece

sermaye özelleştirilen kamusal varlıkların tekel konumlarının sağladığı sürekli gelir sayesinde gelecekte üretilecek artı değere yatırım yapmaksızın yeni kaynaklara sahip olmaktadır. Son zamanlarda sıkça söz edilen finansallaşma mekanizmaları bu şekilde geçmişte üretilmiş artı değere yönelerek genişleme imkânlarını artırmıştır. Sermayenin genişlemesi sürecinin son kanalı ise çoğunlukla toplum üyelerinin kolektif olarak sahip olduğu daha önce alım satıma konu olmayan varlıkların metalaştırılmasıdır. Kimi zaman özelleştirme suretiyle bu yolun açılması kolaylaşsa ve bu iki kanal örtüşse de özelleştirmenin nispeten önemini yitirdiği ya da metalaştırmanın özelleştirme yoluyla uygun hale getirilmesinden sonraki dönemlerde metalaşma daha yoğun olarak görülmektedir (Özdemir A. M., 2014b).

Sermayenin bütün bu etkinliklerinde hegemon devletin sermayenin küresel ölçekte yeniden üretiminin koşullarını sağlama konusunda özgün bir rolü vardır (Dunn, 2009, s. 313-314). Ayrıca hegemon devlet haricinde küresel ölçekli yeniden üretimin çoklu ve koordineli IMF, DB, DTÖ gibi siyasal merkezleri vardır. Bu siyasal merkezler birden fazla devlet içinde temsil imkânı bulan sermayelerin ve birden fazla sermayenin devlette temsili ekseninde biçimlenen devlet iktidarlarının koordinasyonunun odağındadır (Panitch & Gindin, 2012). Hegemon devlet de karşılıklı ve çatışmalı bağımlılık süreçlerinin koordinasyonunu sağlarken bir taraftan devletlerdeki yapısal dönüşümü imkân dahiline sokar, diğer taraftan bu ilişki ağlarının merkezinde kendisi de dönüşür. İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişmelerle emperyalizmin günümüzdeki hali (kolektif emperyalizm), tüm bu etkinlikler ve karşılıklı bağımlılık ağları, devletin ve sermayenin uluslararasılaşmasıyla yakından ilgilidir. Bahsedildiği gibi çeşitli sermaye grupları farklı devletler içerisinde yatırım yapma ve bu devletler içerisinde temsil imkânına ancak hukuki, ideolojik, siyasi, iktisadi dönüşümlerin eşlik ettiği devlet biçimindeki dönüşümlerle ulaşabilirler. Kolektif emperyalizm etkisini üreten bu mekanizma hegemon devletin üretim ve tüketim normlarının ve bunlarla beraber önce ABD merkezli sermayenin ve ardından Japon ve Avrupa merkezli sermayelerin uluslararasılaşması ile içiçedir (Özdemir A. M., 2014b, s. 29-91).

Gelinen aşamada fordizm ve sonrasında merkez ve çevre toplumsal formasyonlar arasındaki ilişki, uluslararası iş bölümü ve azgelişmiş ülkelerin kapitalist sisteme eklemlenmesi olgularına değinmek gerekir. Zira üçüncü bölümde Türkiye’de sermaye

birikiminin tarihsel seyri ve bununla bağlantılı kentleşme olgusu incelenirken burada ele alınan ilişkiler önemli katkı sağlayacaktır.

Kapitalizmin tarihsel seyrinde altın çağ olarak bilinen fordist dönemde ABD başta olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerin elinde biriken sermayenin az gelişmiş ülkelere ithali için Bretton Woods anlaşmasıyla az gelişmiş ülkelerin ithal-ikamesine dayalı birikim rejimlerine geçmesi sağlanmıştır. İthal ikamesine dayalı birikim rejimi; tarımsal artık, yer altı kaynakları ve iş gücünün dışsatımı sonucu ele geçen döviz gelirleriyle gelişmiş kapitalist ülkelerin ürettiği fordist yatırım mallarının ve başka bazı girdilerin dış alımının yapıldığı, ulusal sanayi sermayesinin dış rekabetten korunmasına dayalı bir birikim rejimidir. Bu rejimin devamlılığı ve istikrarı Arın'a göre şunlara bağlıdır: Öncelikle bahsedilen ithalatın yapılabilmesi için yeterli miktarda döviz olmalıdır; yani, yeterli miktarda ihracat yapılabilmelidir. Ayrıca ithal ikamesi bulunan üretim dallarında ithal mallarıyla rekabet edebilecek düzeyde verimlilik sağlanmalıdır. İthal ikamesinin ilerlemesiyle, yapılması gerekli olan yatırımlarda sermayenin organik bileşiminin artması ile orantılı verimlilik artışı sağlanmalıdır. Bununla beraber, üretimin artmasıyla buna uygun bir iç pazarın oluşturulması ve gelirin de söz konusu genişlemeye paralel şekilde toplumun farklı kesimlerine adil bir şekilde dağıtılması anılan rejimin devamlılığı ve istikrarı için gereklidir (Arın, 2013, s. 71), (Şahin Ç. , 2009, s. 147).

Bahsedilen süreçte çoğu az gelişmiş ülke bu koşulları yerine getiremediğinden hammadde fiyatlarının sanayi ürünlerinden her zaman daha ucuz olması sebebiyle “eşitsiz mübadele”den kaynaklanan döviz ve sürekli dış açık sorunu, pahalı ithal girdilerin artan fiyatları karşısında iç pazarda talep azalması, iç pazarın genişleyememesi sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır Bu ülkeler ihracatları ithalatlarını karşılayamadığından dış açıkları büyüdükçe sadece borç ödemek için üretim yapan ülkelere dönüşmüştür (Şahin Ç. , 2009, s. 148).

Öte yandan bu kriz, esasen fordizmin yapısal krizidir. Merkez kapitalist ülkelerde 1970'lerin başında makinalaşmanın sürekli ve yoğun uygulanmasının verimliliği artırıcı potansiyelinin tükenmeye başlaması ve üretim ile tüketimin toplumsallaşan maliyetinin gittikçe artmasıyla fordist düzenleme tarzı, aşırı birikim kriziyle çöküşe geçmeye başlamıştı. Ücret artışlarına yönelik güçlü sendikal taleplerin mevcudiyetinde, verimlilik

artışının yavaşlaması sistemin genel dengesi üzerinde olumsuz etkiler üretti. Özellikle otomotiv, konut, dayanıklı tüketim malları gibi sürükleyiciliği olan üretim dalları belirli bir teknolojik gelişmenin sonuna ulaşmıştı. Daha ileri teknolojik gelişmenin de niteliksel olarak köklü dönüşümleri gerektirmesi, bir taraftan emek süreçlerinde değişikliklere gidilmesi diğer taraftan bazı üretim dallarında meta ilişkilerinin yaygınlaşarak yerleşmesi ile sonuçlanmalıydı. Fordist birikim rejiminin krizi esas olarak pazar sıkıntısı ya da yetersiz tüketimden değil yetersiz artık değer üretiminden kaynaklıydı. Böylece aşırı birikim krizi ve azalan kâr hadleri şeklinde baş gösteren kriz var olan düzenleme biçiminin kurumsal yapılarıyla da çözülemezdi. Dolayısıyla ücret düzeyi, genel fiyat düzeyi, para arzı, faiz düzeyi kriz döneminin önemli düzenleme alanlarıydı. Ayrıca bahsedilen kriz, sermayeyi geliştirmekte olan ülkelerde yeni olanaklar aramaya itti. Yatırım ve üretim yapmaktansa likit kaynakların spekülâtif amaçlarla kullanılması eğilimi ile beraber uluslararası likidite, geliştirmekte olan ülkelere kredi verme biçiminde uluslararası borç ekonomisine yöneldi. Uluslararası mali kurumların kredileri en önemli dış kredi kaynağı işlevi görürken böylece oluşan borç ekonomisi, hâkim birikim rejimi ile az gelişmiş birikim rejimlerinin eklemlenmesinde önemli bir nokta oldu (Arın, 2013, s. 52-56), (Lipietz A. , 1987, s. 136-137 vd.), (Lipietz A. , 1993, s. 69)

Sonuç olarak fordist düzenleme tarzınının merkez ülkelerde fordist düzenleme rejiminin mekanizmalarıyla yürütülmesi imkânsız hale gelmiş, sistem Reaganizm, Thatcherizm gibi isimler alan monetarist politikalarla sona ermiştir. Kapitalist sistemin genel krizi merkezde bu şekilde sonuçlanırken, 1970’lerde Türkiye de dahil olmak üzere bir çok çevre ülkede de krizler, askeri darbeler gerçekleşmiştir. Çevrede bazı ülkelerde ithal ikameci birikim rejiminin, bazılarında ihraç ikamesine dayalı çevresel fordizmin merkezde ise fordizmin çelişkileri, 1980 sonrası dönemde merkez ve çevrede birlikte uygulanacak monetarist politikaların da aralarında bulunduğu bir seri radikal tedbirle giderilmeye çalışılmıştır. Fordist düzenleme tarzı yerini neo-liberal ya da post fordist olarak anılan ve öncekine göre sınırları belirsiz olan bir düzenleme tarzına bırakmıştır. Ortak bir küresel pazarın oluşturulması fikrine dayalı olarak eski kurum ve kuruluşların yerine yeni uluslararası iş bölümüne uygun yapılanmalara gidilmiştir. Döviz yetersizliği, yetersiz verimlilik ve yetersiz kârlılık yüzünden borçlarını ödeyemeyen çevre ülkelerde koşullu olarak verilen yardımlar, çeşitli yapısal uyum ve reformların gerçekleştirilmesini mümkün kılmıştır. Böylece korumacı politikaların terkedilmesi, ticaretin

serbestleştirilmesi ve küresel rekabete dahil edilmesiyle de tekrardan çevreden merkeze artık değer aktarımının gerçekleşmesinin yolu açılmıştır (Şahin Ç. , 2009, s. 148).

Çevre ülkelerin uluslararası sermaye ve finans kuruluşları ile ilişkilerini yeniden yapılandırmaları ile başlayan birikimin yeni aşaması, devlete ait üretim birimlerinin özelleştirilmesi, kamuya ayrılan sosyal güvenlik sistemi, eğitim, sağlık gibi harcamaların ve desteklerin daraltılması, yabancı yatırımları teşvik edici önlemlerin alınması, ihracata öncelik vermenin gereği olarak işgücünün maliyetlerini (emek artık talep kaynağı değil maliyet kalemidir) düşük tutacak düzenlemeler ve emeğin anayasal haklarının erozyona uğratılması ile devam etmiştir. Birikimin bu yeni aşamasında, genişleyen bir yoksullaşma ve işsizlik, iş gücünün zaten zayıf olan örgütlenmesinin aşınması, enformelleşme ile marjinalleşmeyi artırmıştır (Purkis, 2006, s. 9).

Söylemek gerekir ki, küresel ölçekli üretim ve tüketim normlarındaki dönüşüm -üretimin söylemleri- ve ilgili ülkenin uluslararası işbölümündeki yeri ile her ülkenin kendi tarihsel yapısından kaynaklanan etkilerin bütünü kentsel süreçlerin işleyişiyle karşılıklı etkileşim içindedir. Bu etkileşimin somut görünümleri “Kentsel Düzenlemeye Kuramsal Yaklaşımlar” başlığı altında ortaya konacaktır. Böylece bir sonraki kısımda analizin merkezine kentsel düzenlemeler yerleştirilerek devlet kuramının sunduğu imkânlarla belirli sınıfsal taleplerin devlet iktidarına tahvili, bunun sonucu olarak gerçekleşen yapısal dönüşümler emperyalizmin etkisiyle beraber analiz edilebilecektir.

Bu bölümde hukukun toplumsal düzenleme içindeki konumunu saptamaya yönelik olarak öncelikle hukukun gizemli bir alan olmayıp düzenlediği ilişkilerin bilgisi ile okunarak açıklama edimine konu olacağı vurgulandı. Hukukun toplumsal ilişkiler alanını düzenlerken, bu alanda hareket eden toplumsal güçlerin pozisyonları üzerinde etki yaratma potansiyeli olduğu açıklandı. Toplumsal düzenlemenin bağlantı noktasını oluşturan hukukun üretim ilişkileri ile korelasyon halinde olduğu fakat bunun tek taraflı bir belirlenim ilişkisine indirgenemeyeceği belirtildi. Ayrıca hukukun sistem ve ideoloji olmak üzere iki gösterilene işaret ettiği açıklandı. Hukuki düzenlemenin nasıl kavramsallaştırıldığına değinildi. Hukuki düzenlemenin salt mevzuat metinlerini işaret etmeyip gerek tatbiki gerek yorumlanmasıyla doğurduğu tüm pratik sonuçların, düzenleme sürecinin bir parçasını oluşturduğu ifade edildi. Düzenleme Okulunun

çalışmanın teorik perspektifini oluşturması sebebiyle Okulun kapitalist toplumsal formasyonlardaki düzenlilikleri araştırırken kullandığı ara düzey soyutlamalar, düzenleme, birikim rejimi, düzenleme tarzı kavramları açıklanmaya çalışıldı. Hukuk, devleti oluşturan yapısal bütünlüğün bir işlevi olarak ele alındığından devlet ve devlet iktidarı kavramlarına değinildi. Hukukun kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişine paralel olarak dönemselliğinden bahsedilerek bununla bağlantılı olarak “yaratıcı tamamlanmamışlık” ve “chance discovery” kavramlarına vurgu yapıldı. Son olarak hukuk ve devlet yapısındaki dönüşümlerin yerel ve küresel ölçekteki dinamiklerden bağımsız anlaşılamayacağı düşüncesinden hareketle kolektif emperyalizm kavramına, sermayenin birikimini sürdürürken hareket imkânlarına ve fordist dönem ile sonrası merkez-çevre toplumsal formasyonların genel ilişkisine değinildi. Bu ilişki üçüncü bölümde Türkiye’nin son 25-30 yılda geçirdiği dönüşüm ve uluslararası işbölümündeki konumu açıklanırken başlangıç noktası teşkil edecektir. Bu bölümde ortaya konan açıklamalar sonraki bölümde kentleşme olgusu ve kentsel düzenlemelerin dünya genelinde eğilimlerini açıklamada katkı sağlayacaktır.

2. BÖLÜM: KENTSEL DÜZENLEMeye KURAMSAL YAKLAŞIMLAR

Çalışmanın gidişatı açısından bir pozisyon belirleme ve çalışmayı teorik zemine oturtma çabası olarak kentsel düzenlemeye ilişkin Harvey'in, Lefebvre'nin kuramsal yaklaşımlarından temel olarak söz edilecek ve ilerleyen kısımlarda da bu yaklaşımlardan yararlanılacaktır. Metalaşma ve mülksüzleştirme süreçlerinin açığa kavuşturulmasında kullanılan temel söylemsel formasyon, adı geçen düşünürler için ortak bir payda sağlamakla birlikte irdeleme sürecinde Düzenleme Okulunun yapısalcılığa yakın siyaset felsefesi ile adı geçen düşünürlerin yaklaşımları arasındaki farklar göz önünde bulundurularak bazı uyarlamalar da gerçekleştirilecektir.

Düzenleme Okulunun kavram seti içerisinde tekrar ifade edilecek olursa, kapitalizmin tarihsel seyrindeki birikim rejimi ve bu rejimden doğan, sürekliliği olanaklı kılan düzenleme tarzının eklemelenmesiyle oluşan tarihsel eşleşmenin adı olan düzenlemenin (Brodie, 1996, s. 383) kentlerdeki karşılığı kentsel düzenleme, kente ilişkin tüm stratejik davranış kalıpları, normlar, kurumsal biçimler ve örgütlenmeleri içerir. Kentsel düzenleme mekânı metalaştıran süreçlerin bütününe ifade eder ve bu süreç kentsel alanı ve toprağı metalaştırarak ilerlerken kent hakkı, konut hakkı gibi kolektif hakların alanını daraltıp bireysel haklar lisanına tercüme etmek suretiyle insanların ayrılmaz parçası olan yaşamsal unsurları üzerindeki bir çok talebi kısıtlar. Dolayısıyla öncelikle mekânın kentleşme süreci bağlamında birikimdeki işlevi, sonrasında kentlerin metalaşmasıyla bağlantılı olarak metanın niteliği ve ayırdedici unsurları, kurgusal meta kavramı, bu metalaşma sürecinin kentsel alandaki biçimleri, kentsel toprak rantı ve son olarak kolektif bir hak olarak değerlendirilen şehir hakkı ele alınacaktır. Bu bölümün çalışma açısından amacı, dünya genelinde sermaye birikiminde genelde mekânın özelde kentsel mekânın oynadığı rolün anlaşılabilmesini sağlamaktır. Ayrıca mekânda ve özel olarak kentlerdeki metalaşma pratikleri ortaya konularak bütün olarak kolektif hakların aşınma eğilimiyle uyumlu biçimde şehir hakkının uğradığı erozyonun belirginleşmesini sağlamaktır.

2.1. BİRİKİM BAĞLAMINDA KAPİTALİST SİSTEMDE MEKÂN

Kapitalist üretim biçiminin hâkim üretim biçimini alış sürecinde ve birikim rejiminin her evresinde edindiği çeşitli işlevler, mekân ve kentleri sermaye birikimi bağlamında incelemeyi gerekli kılmaktadır. Bu sebepten bu kısımda genelde mekânın ve özelde ise kentlerin birikim bağlamında işlevlerinden söz edilecektir.

Yukarıda bahsedildiği gibi sermaye birikiminde ilk akış kanalı gelecekte üretilecek artı-değerdir. Burada kârın elde edilmesi için üretim, dolaşım ve mübadele süreçleri ile artı-değerin realizasyonu gerekir. Sermaye belirli bir sürede başlangıç harcamasını kâr ilavesiyle geri almalıdır. Bu süre sermayenin devir hızı olup rekabet bu hızı artırmak için güçlü bir baskı yaratır. Aynı baskı mekânsal olarak da pazarın genişlemesi ihtiyacı olarak dışa vurulur. Böylece sermaye, üzerindeki rekabet baskısının da etkisiyle başka pazarlara emperyalizmin bileşenlerinden biri olarak hızla ulaşmalıdır. Başka pazarlar, ya aynı dolaşım alanı içerisinde mübadele noktalarını artırarak (aynı pazar içinde mevcut tüketimin nicel olarak artırılması ya da yeni tüketim maddeleri yaratılması yoluyla) ya da dolaşım alanını genişleterek mümkün olabilir. Pazarın genişletilmesi sermaye birikimi için zorunludur. Dolayısıyla sermayenin dolaşımı önündeki zamansal ve maliyetten kaynaklanan mekânsal engelleri kaldırmak için alt yapı yatırımlarını geliştirip yenileyerek (mekânı zaman yoluyla yok etmek suretiyle) çelişkili bir biçimde mekânda sabitlenmesi gerekir (Harvey, 2015b, s. 43).

Mekânsal yayılma ve mekânsal yoğunlaşma şeklinde gerçekleşen çelişkinin bir ucu olan sermayenin mekâna bağımlılığı ve sürekliliği şu şekilde gerçekleşir: Sermayenin bir kısmının hızlanması için diğer bir kısmının sabitlenerek (sabit sermaye) yavaşlatılması gerekir. Elbette sabit sermayeye aktarılan sermayenin yeniden inşası için gereken zaman zarfında (Mandel, 2008, s. 154) söz konusu mekânın da güvenliği ve karlılığı korunmalıdır. Aksi takdirde sabit sermaye yatırımları değerini yitirme riskiyle karşılaşır. Sermayenin çelişik bir biçimde mekâna bağımlılığını artıran diğer sebep ise ulaşım ve iletişim yatırımlarından oluşan sabit sermaye yatırımlarının üretici bir güç olmasıdır. Bu durum sermayenin bir sarmal şeklinde sabit sermaye yatırımlarının gerçekleştiği yerde birikerek daha fazla sabit sermaye yatırımıyla çoğalarak birikmesine sebep olacaktır. Sabit (ya da ölü) sermayenin bu değer miktarını işletecek canlı emek gücü karşısındaki

oranı kâr oranlarını belirlediğinden sabit kısımlardaki artışın kâr oranlarının azalması üzerinde (karşı eğilimlerle dengelenebilecek) olumsuz bir etkisi bulunur (Marx, 2015b, s. 217 vd.). Söz konusu çelişkinin yarattığı gerilim toplumsal mekânları sermayenin yayılımı ve hareketi için yeniden düzenlemeyi getirdiğinden kentleri orada yaşayanlarla birlikte yap-boz tahtasına dönüştürür. Üretici güçlerin gelişmesiyle önceden dolaşımın akışını kolaylaştıran mekânsal düzenlemeler daha sonra mekânsal engellere dönüşürler. Böylece çalışmanın birinci bölümünde bahsedilen yaratıcı yıkım süreçleriyle bağlantılı olarak belli bir zamanda o koşullarda oluşturulan mekânsal organizasyon ileriki bir zamanda teknolojinin yenilenmesiyle birikimin gelişmelerine uygun olmaktan çıkar. Böylece önceki yatırımlar henüz değerini aktaramamış olsa da bu yatırımların değersizleşmesi göze alınarak krizlerle yıkılır. Kapitalizm sermayenin de emeğin de değer yitirmesinin ve yıkımının yaratacağı enerjiyi yeni keşifler setine ekleyerek bunun için gereken mekânı yaratmak suretiyle ilerler (Mandel, 2008, s. 751), (Harvey, 2015b, s. 85), (Harvey, 2014, s. 258), (Kars Kaynar, 2015, s. 48).

Yenilenme ve yenileme ideolojileriyle birlikte normalleştirilen ve sabit sermaye yatırımlarının “üretkenlik ve gelişme” imasıyla yapım süreçlerinin uzantısına indirgenen yaratıcı yıkım süreçleri, kent mekânlarının mevcut biçimleri üzerinde esaslı bir etkiye sahiptirler. Berman’ın (2013, s. 142) ifadesiyle,

“‘Katı olan her şey’ -sırtımızdaki giysilerden onları dokuyan tezgâh ve makinalara, makinaların başında çalışan insanlara, işçilerin yaşadığı ev ve mahallelere, işçileri sömüren şirketlere, kasabalara, şehirlere, koca koca bölgelere ve onları içine alan uluslara kadar- bütün bunlar ertesi gün yıktırılmak, dağıtılmak, parçalanmak, yerle bir edilmek üzere yapılıyor. Öyle ki ertesi hafta yeniden işlenebilsin, yerine konabilsin ve bütün bu süre, inşallah sonsuza değin, tekrar tekrar, çok daha kârlı şekillerde devam etsin”.

Kapitalizmin yatırımların yenileriyle değiştirilmesi şeklinde bu “yaratıcı yıkımı” şehirlerin sürekli şantiye halinde oluşunu da açıklar niteliktedir (Yeşilbağ, 2016, s. 608). Sermaye birikimi bağlamında kentleşme her zaman ekonomik fazlalıkların kullanımı, üretimi, temellükü ve soğurulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla kentleşmeye ilişkin her pratik mutlak surette sermaye birikimi ve onun stratejileri ile içiçe olup bu dinamiklerden ayrı düşünülemez. Bununla birlikte kapitalist kentleşme mekân ve zamanda tüm çekişen kuvvetleri bağdaştırmayı ve uzlaştırmayı mesele etmez. Esas olan birikimin sürekliliğini sağlamak olduğundan bu kuvvetler belirli bir dönemde yaratıcı sosyal dönüşüm

imkânlarına yönlendirilirken başka bir dönemde yıkıcı sosyal dönüşüm imkânlarına yönlendirilir. Ya da bir yerde fazlalar üretme yeteneği başka bir yerde bu fazlaları soğurma yeteneğine bağlıdır. Dolayısıyla bu durum kapitalizmin eşitsiz coğrafi gelişimi açısından da önemi haizdir (Harvey, 2015b, s. 87-88).

Mekânsal-zamansal sabitlerin sermaye birikiminin içsel çelişkileri üzerindeki rolünü kapitalizmin yaygın aşırı birikim krizleri yaratma eğilimi ile ilişkili olarak değerlendiren Harvey, aşırı birikim krizlerini sermaye ve emek gücü artığının karlı bir şekilde bir araya getirilememesi olarak ifade eder. Mekânsal-zamansal sabitleme²² yoluyla aşırı birikim krizi ertelenebilir ya da birikmiş sermaye daha kârlı alanlara yönlendirilebilir. Artıkların emilmesi için ya dolaşıma daha uygun bir gelecekte tekrar girmesine yönelik uzun dönemli sermaye projelerine yatırım yapılır -zamansal bir yer değiştirme yoluyla²³- ya da yeni pazarlar, yeni üretim kapasiteleri, yeni kaynaklar, yeni toplumsal imkânlarla emek olanakları açarak -mekânsal yer değiştirme yoluyla- artıkların emilmesi sağlanır (Harvey, 2004, s. 24).

Bu iki seçeneğin bileşimi, belirli bir zaman ve mekânda sürececek olan üretim ve tüketimin gerekli kıldığı fiziksel altyapıyı, yapılı çevreye iştirilmiş sabit sermaye yoluyla sağlar. Yapılı çevre yatırımlarında doygunluğa ulaşınca kadar belirli bir süre fazla sermayenin soğurulması ve birikimin devamını sağlama açısından inşaatın lokomotif gücü etkisini gösterir (Balaban, 2017, s. 17).

²² Mekân-zamansal sabitler sermayenin aşırı birikim krizlerinin, sermayenin verili anda ve yerde çelişkili varoluşunun geçici olarak üstesinden gelinebilmesinin bir imkânıdır. Harvey'ın sıklıkla kullandığı bu kavramı Jessop, Düzenleme Okulu'nun yaklaşımına yaklaştırarak kullanmıştır. Ona göre de mekân-zamansal sabitler, sermaye ilişkisinin farklı bağlamlarda yoğunlaşmış çelişkilerinin sınıf ittifaklarına bağlı olarak yönetilmesi maksadını güderek belirli bir ulusal devlet çerçevesinde düzenleme tarzını güvence altına alırlar. Esasında Jessop'un vurgusu sermaye birikiminin düzenlenmesinde hiçbir tek en iyi yol olmadığı bunun yerine farklı birikim rejimleri, düzenleme tarzları ve uzlaşmaların kurumsallaşması esnasında çeşitli çözümlerin ortaya çıkmasıdır. Birikime nispeten istikrar kazandırma, ancak bir mekân-zamansal sabit içinde bunun belirli maliyetlerinin geleceğe ertelenmesiyle mümkündür ve anılan istikrar bu şekilde güvence altına alınabilir (Jessop, 2009, s. 16).

²³ Zamansal yer değiştirme, sermayenin aşırı birikimden kaynaklı krizine geçici bir çözüm niteliğindedir. Zamansal yer değiştirmede esas olan, atıl sermaye ile atıl emekten oluşan aşırı birikimin emilmesinin sağlanması için bu kaynakların bugünün ihtiyaçlarını karşılamak için kullanımından gelecekteki kullanımların araştırılmasına geçişi ya da devir süresinin hızlandırılarak fazla kapasitenin emilmesi ve böylece bunların değer karşılığının gelecekte, uzun bir vade sonunda geri getirilmesidir (Harvey, 2014, s. 208).

Harvey kentsel yapıyı çevre ile birikimin analizini *Kapital*'den yola çıkarak ve Lefebvre'nin yaklaşımını (Lefebvre, 2011, s. 150, 151) genişleterek birincil, ikincil ve üçüncül sermaye döngüsü şeklinde analiz eder.

Birincil sermaye döngüsü daha önce de ele aldığımız sermayenin ilk akış kanalıdır. Marx'ın *Kapital*'in ilk cildinde sermayenin genel formülü dediği, bir miktar paranın üretim araçlarına ve emek gücüne dönüşmesiyle sermayenin ilk hareketi gerçekleşir. Ardından üretim süreci gelir. Hareketin ikinci aşaması olan üretim sürecinde üretim araçları değerleri kendilerini meydana getiren unsurların değerini aşan metalara dönüşür. Başka bir ifadeyle üretim araçları, başlangıçta yatırılan sermaye ile birlikte artık değeri içeren metalara dönüşür. Daha sonra bu metaların yeniden dolaşıma sokulması gerekir. Zira metaların satılması ve değerlerinin para olarak gerçeklik kazanmasıyla bu paranın sermayeye dönüşmesi zorunludur. Ayrıca bu döngünün bahsedildiği şekilde durmadan yenilenmesi gerekir. Marx'ın P-M-M'-P' şeklinde formüle ettiği sermayenin bu döngüsü dolaşım ile üretimin birliğini içerir. Sermayenin bu döngüsü ancak her evrenin kesintisiz biçimde birbirlerine geçmesiyle işler. Sermaye P-M evresinde kesintiye uğrarsa para-sermaye gömü biçiminde donar; üretim evresinde durursa hem üretim araçları işlevsiz kalır hem de emek gücü işsiz kalır; sonuncu evre olan M'-P' evresinde durursa satılamayan meta stokları dolaşım akımını tıkar (Marx, 2015a, s. 151), (Marx, 2014, s. 57).

Birincil sermaye döngüsü her zaman kusursuz işlemeye yazgılı olmadığından kapitalist üretim tarzının çelişkileri aşırı birikim yönünde bir eğilim oluşturur. Bu eğilim, Harvey'in (2015b, s. 97) de belirttiği üzere,

“...aşırı miktarda mal üretimi-piyasada aşırı doygunluk, azalan kâr oranları, atıl üretim kapasitesi halinde ya da kârlı kullanım imkânları bulamayan parasal sermaye halinde ortaya çıkan fazla sermaye, fazla emek ve/veya emek gücünün yükselmekte olan sömürü oranı”

gibi şekillerde açığa vurulabilir. Birincil sermaye döngüsü içinde değerlendirilemeyen aşırı miktarda birikmiş sermayenin emilebilmesi için yeni yollar bulunmalıdır. Bu noktada coğrafi yayılma ve mekânsal yeniden örgütlenme seçeneği birikmiş sermayenin soğurulması imkânlarını içerir (Harvey, 2004, s. 24).

Sermaye akımlarının ikincil sermaye döngüsüne yönelmesi yapılı çevre yatırımlarını ifade eder. Harvey, yapılı çevre kavramını sermayenin kentsel mekânda hareketini ifade ederken sıklıkla kullanır. Üretim süreci içerisindeki sabit sermaye ile üretimin fiziksel çerçevesi işlevi gören sabit sermaye arasında kullanışlı bir ayrım yaparak üretimin fiziksel çerçevesi olan sabit sermayeyi *üretim için yapılı çevre* olarak adlandırır. Benzer şekilde tüketim tarafında da bir ayrım yapar: Fırın, çamaşır makinesi gibi dayanıklı tüketim malları olarak doğrudan tüketim sürecinde yer alan malların dışındaki, tüketim için fiziksel çerçeve işlevi gören konutları, kaldırımları *tüketimin yapılı çevresi* olarak adlandırır. Yollar, kanallar, limanlardan oluşan ulaştırma ağı gibi, yapılı çevredeki bazı unsurların üretim ve tüketim için ortaklaşa işlev gördüğü ya da kullanım biçimine bağlı olarak bir kategoriden diğerine transfer olduğu durumlar da vardır. Yapılı çevredeki sabit sermaye, bünyesinde cisimleşen değer tahrip olmadan taşınmasının imkânsızlığı sebebiyle mekânsal olarak hareketsizdir (Harvey, 2015b, s. 99).

Sermayenin yapılı çevre yatırımlarına yönelik hareketi için hem sermaye hem de emek yönünden mevcut üretim ve tüketim ihtiyaçlarıyla orantılı bir “fazla” olmalıdır. Aşırı birikim yönündeki eğilim, söz konusu koşulu periyodik olarak sağlar. Dolayısıyla aşırı birikim probleminin geçici çözümlerinden biri sermaye akımlarının ikincil sermaye döngüsüne yönelmesidir. Fakat bireysel kapitalistler her zaman sermaye akımının yönünü ikincil döngüye çevirmek konusunda istekli ya da yeterli olmayabilir. Birincil döngüdeki aşırı birikim eğilimi ile bireysel kapitalistlerin ikincil döngüde yetersiz yatırımı arasındaki dengenin sağlanmasındaki zorluk sermaye akımının örgütlenmesini zora sokabilir. Anılan dengenin sağlanmasının genel koşulu ise işleyen bir sermaye piyasası ile yapılı çevre üretiminde uzun dönemli ve büyük ölçekli projelerin finansmanının sağlanması sürecinde müdahale edebilecek ve ortaya çıkabilecek risklere kefil olacak bir devletin varlığıdır. Sermaye akımlarının birincil döngüden ikincil döngüye aktarılmasında menkul kıymetleştirme, dolayısıyla likidite ve kredi yaratma gücü büyük önem arzeder. Dolayısıyla süreci denetleyen finans ve kamu kurumları birincil ve ikincil sermaye döngüleri arasındaki ilişkilerin yönetiminde Harvey’in ifadesiyle “*kolektif sinir merkezi*” konumundadır. Başka bir ifadeyle söz konusu finans ve kamu kurumları, kararlar suretine bürünen politikalar ve şekillenen diğer yapısal biçimler ikincil sermaye döngüsüne ya da bu döngünün ulaştırma, konut, kamu hizmetleri gibi belli bölümlerine yönelen sermaye

akımlarının frenlenmesi ya da güçlendirilmesini içeren hareket imkânlarında önemli roller oynayabilir (Harvey, 2015b, s. 99-101).

Harvey'in, sermaye dolaşımının genel tablosunda değerlendirdiği üçüncül sermaye döngüsü ise üretici güçleri geliştiren bilim ve teknoloji yatırımları ile emek gücünün yeniden üretimiyle bağlantılı sosyal harcamalardır. Emek gücünün yeniden üretimiyle bağlantılı sosyal harcamalar, çoğunlukla devletin de rol aldığı düzlemlerde emek gücünün niteliklerinin yükseltilmesine hizmet eden eğitim ve sağlık gibi harcamalar ile emek gücünün ideolojik, askeri ve başka çeşitli yollardan sermaye safında yer almasını, entegre olmasını ve baskı altında olmasını sağlamaya yönelik yatırımlardan oluşur. Söz konusu yatırımların yapılması özellikle sınıf mücadelesinin durumu ve birikimin sürekliliğiyle bağlantılı olarak dönem dönem zorunlu bir hal alır. Anılan alana yönelik yatırımların miktarı da emekçi sınıfın örgütlü direnişinin yarattığı tehditle orantılıdır. Ayrıca bu tür yatırımlar gerekli olduğunda tikel olarak sermayenin kendi başına yapmakta zorlanacağı türden olduğu için çoğunlukla devlet dolayımıyla gerçekleştirilir. Devletin ve onunla beraber dönüşen diğer yapısal biçimlerin rolleri ile bu mecralarda oluşan politikalar ve kararlar da sınıf olarak sermaye ile emekçi sınıfın mücadelesinin aldığı biçime göre tarihsel olarak değişir niteliktedir (Harvey, 2015b, s. 101-102).

Harvey'in sermaye dolaşımında kullandığı üçüncül sermaye döngüsü, daha önce ele alınan sermayenin akış kanalları açısından, gelecekte üretilecek artı-değere yönelme şeklinde üretken sermaye yatırımı biçiminde gerçekleşebileceği gibi, geçmişte üretilmiş artı-değere ya da daha önce alım satımına konu olmamış alanların metalaştırılmasına yönelme biçiminde de gerçekleşebilir. Örnek verilecek olursa bir kamu kurumunun da rol aldığı bir düzlemde metalaşmamış alanların piyasaya açılması suretiyle bu alanlarda, üzerinde çalışanların konut ihtiyacını ya da hastane ihtiyacını gidermek maksadıyla inşa faaliyetine girişilebilir ya da konut, sağlık ve eğitimin kendisi metalaşabilir. Benzer şekilde geçmişte üretilmiş olan değerın yeniden paylaşımı işlemi olan özelleştirmeler, işten çıkarmalarla birlikte emeğin baskı altında tutulmasını sağlayabilir.

Dolayısıyla Harvey'in birikimin analizinde kullandığı sermayenin çevrimleri yaklaşımı, sermayenin elinde bir ihtiyaç listesi ile gelmediği hatırd tutularak, sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde beliren akış kanalları açısından özellikle kentsel yapılı

çevrenin açıklanmasında önemli olanaklar sağlamaktadır. Ayrıca genel olarak sermaye belirli bir rota üzerinde sabit bir şekilde ilerlemediğinden bu kanallar ve çevrimler, yapısal koşullar tarafından belirlenen hareket imkânları olarak düşünölmeli ve bu kanalların yer yer sermaye tarafından aynı anda kullanıldığı da göz önüne alınmalıdır.

2.2. SERMAYE BİRİKİMİNDE MERKEZİ BİR KAVRAM: META VE KOŞULLARI

Özelleştirme ve metalaştırmanın ilkel birikimin bir uzantısı olarak mülksüzleştirme yoluyla birikimdeki rolü değeriendirilmeden önce metanın ne olduğı ve bir kullanım değeriinin metalaştırılmasının biçimleri ele alınacaktır. Zira meta kavramının içeriğı kapitalist birikimin kent ve mekânla ilişkisinin kavranmasında elzemdir. Ardından fordizm sonrası dönemin özelliklerine vurgu ile metalaşma süreçleri irdelenecektir.

Meta üretimi kapitalizme özgün değildir. Antik ege'nin yağ ve şarap ticareti, Roma'nın latifundiaları "satmak için üretmek" ediminin yeni olmadığını gösteren örnekler arasında sıralanabilir. Ancak meta üretiminin toplumsal ihtiyaçların esaslı bir kısmını karşılamaya başlaması, dolayısıyla toplumsal tüketimin merkezine geçmesi kapitalizmle birlikte olmuştur. Burada emekçilerin üretim araçları üzerindeki mülkiyetin her türlüşünden dışlandıkları, toplumsallaşmış emek süreçlerinin artık değer içeren meta üretimi üzerine kurulu olduğı, üretim araçlarının sahibi olan sınıfla siyaseti doğrudan yürüten devlet görevlileri arasında bir ayrışmanın gerçekleştiğı (siyasi-iktisadi ayrımının belirlediğı), devletin tüzel kişilik kazandığı görülür. Bahsedilen toplumsallaşmış emek süreçleri sermayenin değerielenmesini sağlayan başlıca koşuldur.

Marx, *Kapital*'in ilk cildinde kapitalist üretim tarzı ile ilgili açıklamalarına meta kavramının analizi ile başlar. Zira kendi ifadesiyle (Marx, 1881) "*günümüz toplumunda emek ürününün kendini ortaya koyduğu en basit toplumsal biçim*" metadır. Sermaye birikiminden kaynaklı zenginliğin ise *Kapital*'de "*muazzam bir meta yığını*" olarak görüldüğü ifade edilir. Metanın incelenmesi, özgöl bir üretim ilişkisi olarak sermayenin ve metanın ardındaki emek gücünü ortaya koyması açısından kritik önemdedir. Marx, kapitalist üretim tarzının hâkim olduğı toplumsal yapıları incelemesine meta analizi ile başlarken yöntemi diyalektik yöntemdir. Bu yüzden basit ve tarihsel olarak belirli bir

soyutlama ve görünüş olan metadan başlayarak başka bir dizi soyutlama yoluyla somuta doğru bir yol izler. İççe geçen ve bağlantı halinde olan kavramların açıklama edimine konu olmasıyla sürecin birbirini koşullayan yapısı da ortaya konur. Ele alınan her bir yeni bileşen, hem bir öncekini somutlayarak açıklar hem de somuta ulaştırırken kendi somutluğunu bulur (Marx, 2011, s. 257 vd.). Marx, sermaye ilişkisinin egemen olduğu toplumların esaslı unsuru olan ve kapitalist üretim biçiminin en temel birimini oluşturan metanın öncelikle kullanım değerinden bahseder. Zira meta herşeyden önce ihtiyaç gideren, yararlılığı olan bir şeydir. Meta aynı zamanda mübadele değerinin taşıyıcısıdır. Marx'ın analizine meta ile başlamasının bir sebebi de toplumsal ilişkilerin meta mübadelesiyle dolayımından kaynaklanır. Mübadele hem sermayenin gerçekleştiği üretilen mal ve hizmetlerin satıldığı hem de üretim sürecini başlatmak için gerekli olan emek gücünün de dahil olduğu bileşenlerin satın alındığı aşamadır (Yaman, 2019, s. 116-119).

Mübadele değeri mübadele edilen metaların her ikisine de indirgenemeyecek bir içeriğin “görünüş biçimi”dir. Mübadeleyi mümkün kılan eşitleyici, söz konusu ortak içerik metaların emek ürünleri olmasıdır. Marx, kullanım değerlerinden soyutlandığında metaları eşitleyen şeyin onların maddi özelliklerinden bağımsız olarak emek ürünleri olduklarını serimler. Fakat yararlılıklarından soyutlandığında onları üreten emekler de yararlılıklarından soyutlanarak her bir somut emek, eşit insan emeğine -soyut emeğe- indirgenir. Metaların kimi zaman kullanım değeri olarak görünüp kimi zaman da mübadele değeri olarak görünmesi ise sermayenin çelişkilerinin de temelini oluşturur (Marx, 2015a, s. 49-52), (Yaman, 2019, s. 127-130).

Herhangi bir nesnenin meta olarak değerlendirilebilmesi için belli özellikleri taşıması gerekir. Fakat piyasada sözgelimi tezgahda görülen bir metanın fiziksel özelliklerinden yola çıkarak onun toplumsal biçimi ya da değeri hakkında bilgi edinilemez. Hatta piyasada meta olarak görünen bir nesnenin aslında meta olmasını sağlayacak unsurları taşımaması halinde de meta biçiminde görünmesi mümkündür²⁴. Kapitalist üretim biçiminin bazı dönemlerinde değer yaratan emek gücü gibi, meta özelliği taşımaya uygun

²⁴ Marx bu çelişkiyi “şeylerin dış görünüşleri ile özleri çakışsaydı bilime gerek kalmazdı” şeklinde ifade eder.

olmayan toprak gibi, kentsel alan gibi, kolektif varlıkların da sistem içinde üretilen ve keşfedilen çeşitli mekanizmalarla metalaştırılmaya uygun hale getirildiği görülür²⁵. Bütün bu metalaştırmaya uygun hale getirme düzeneklerini tartışmadan önce Marx'ın da *Kapital*'de ayrıntılı olarak açıkladığı metanın temel unsurlarından bahsetmek gerekli görünmektedir.

Kapitalist üretim tarzının ve toplumsal bir ilişki olarak sermayenin birikimini sürekli kılmaya yönelik hareketlerinin doğru bir analizi için meta biçimin üzerini örttüğü ilişkiler setinin açığa çıkarılması gerekir. Metanın üzerini örttüğü ilişkiler seti ve o ilişkileri mümkün kılan mekanizmalar ancak o metanın tezgaha düşmeden önceki hikayesiyle birlikte değerlendirilerek açıklığa kavuşturulabilir (Çoban, 2018, s. 210). Zira bir kavram o söylem içerisinde görünmez kıldıklarının çokluğu ve görünmez kılabilme yeteneği kadar önem arzeder. Metalaşma kavramı ancak verili bir üretim tarzı içinde verili toplumsal üretim mekanizmalarının bütünü açısından yeniden üretimde edindiği işlev, temas ettiği sonuçlar ve üretim sürecinin diğer unsurlarıyla bağlantısı açıklığa kavuşturularak anlaşılabilir. Marx'ın belirttiği gibi kapitalist üretim tarzının egemen olduğu toplumsal formasyonlarda eğer tek bir kavramı öne çıkarmak gerekseydi meta biçimi, bu üretim tarzının gerçeğe en yakın temsilini üstlenebilen kavram olabilirdi. Nitekim Marx'ın bir mektubunda ifade ettiği üzere burjuva üretimin toplumsal niteliği onun en basit biçimi olan meta biçiminden başlanarak çözümlenmelidir (Marx, 1996, s. 158).

Meta doğada verili olanın kullanım değeri yaratacak şekilde mübadele amacıyla emekle dönüştürülmüş halidir. Bu genelleştirilmiş tanımdan yola çıkarak esasında üç özellik öne çıkar. Öncelikle metalar emek yoluyla dönüştürülmüş olmalı, başka bir ifadeyle emek içermelidir. Üretilen metanın yararlılık arzeden bir kullanım değeri olmalıdır. Bu kullanım değeri üreticinin kendisi için değil, başkaları için kullanım değeridir, yani toplumsal kullanım değeridir. Fakat başkaları için kullanım değerinin de mübadele yoluyla aktarılması gerekir. Ayrıca mübadelede gerçekleşen bir değişim değeri de içermelidir. Değişim değeri metalar arasında ortaklık da sağlayan değer yaratıcı öz olan

²⁵ Bu mekanizmaların açığa çıkarılması önceki dipnotta belirtilen, görüntünün altında yatan gerçekliğin olduğu gibi görünmesini engelleyen mekanizmaların ortaya çıkarılmasıdır (Özdemir A. M., 2005b, s. 80).

emeğin, üretim esnasında harcanmış miktarıyla ölçülür. Zira metalar kendilerinde cisimleşmiş insan emeği sayesinde karşılaştırılabilir ve böylece mübadele edilebilir. Burada bahsedilen değeri belirleyen emek ise toplumsal olarak gerekli emek-zamandır. Toplumsal olarak gerekli emek-zaman, bir kullanım değerinin üretim esnasındaki toplumun üretim koşullarındaki gelişmişlik düzeyinde, ortalama beceri düzeyiyle ve emek yoğunluğuyla elde edilmesi için gerekli olan emek-zamandır. İşçinin ortalama beceri seviyesi, bilimin ve teknolojinin gelişmişliği ve kullanılabilirliği, üretim sürecinin toplumsal organizasyonu, üretim araçlarının etkinliği, ve doğal koşullar gibi bazı koşullar tarafından belirlenen emeğin üretkenlik derecesine göre toplumsal olarak gerekli emek-zaman da değişir. Mübadele için karşılaştırılabilmeyi sağlayan ortak öz olan soyut emek, değişim değerini yaratırken somut emek ise kullanım değerini yaratır. Buradaki temel fark mübadele amacıyla pazar için üretilen metada cisimleşmiş, nesnelleşmiş, donmuş bir emek vardır. Bu emek soyut emektir. Farklı türden metaların onlarda saklı bulunan farklı türden emekleri eş değerlilik ifadesiyle fiilen ortak özelliklerine, genel biçimde insan emeğine indirgenmesiyle soyut emeği öne çıkaran ve ona niteliğini veren karakteri gerçekleşmiş olur. Böylece toplumsal olarak gerekli emek zaman bir taraftan ürünleri diğer taraftan üreticileri birbirine bağlar. Üretim sürecinin de mübadele süreci gibi toplumsal karakteri vardır. İnsanların herhangi bir biçimde birbiri için çalışmaya başlamasıyla emekleri de toplumsal bir biçim kazanır (Marx, 2015a, s. 49-82).

Bu aşamada, ilerleyen kısımlarda çokça üzerinde durulacak olan kentsel toprak rantı, kentsel alanlarda özellikle stratejik noktaların imar yoluyla ranta açılmasının örneklerini incelerken hatırdan tutulması ve yapılacak değerlendirmelerin isabetli biçimde sonuçlandırılabilmesi açısından, meta niteliği taşımadığı halde piyasa koşullarına tâbi kılınan kurgusal metaları incelemekte fayda görülmektedir.

Metanın yukarıda sayılan özellikleri açısından değerlendirildiğinde Marx'ın da belirttiği gibi doğal ormanlar, meralar, işlenmemiş topraklar gibi doğanın çeşitli unsurları her ne kadar piyasada alınıp satılıyor olsalar da meta niteliği taşımazlar. Çünkü onlar değişim değeri edinmek maksadıyla kâr amaçlı olarak özel hukuk kişileri tarafından yaratılmamışlardır (Marx, 2015a, s. 53). Fakat sermayenin değerlenmesinin yolu kapitalist üretimdeki temel girdilerin çoğunun gerçek ya da kurgusal meta biçimine tahvilinden geçer. Zira kapitalizmi diğer üretim biçimlerinden ayıran temel faktör de meta

biçiminin başta emek gücü olmak üzere diğer varlıklara genellenmesi, sermayenin her şeyi içermesi stratejisidir. Ayrıca meta biçiminin genellenmesiyle metanın genelleştiği pazarın da yeniden üretimi ve yayılımı şarttır. Bu noktada söylemek gerekir ki, emek içermediği için ya da kâr güdümlü rekabetçi bir emek sürecinde yaratılmaya uygun olmadığı için gerçekten meta halini alamayan fakat meta gibi piyasada alınıp satılan, üzerinde tasarruf edilen meta biçimine sahip değerler kurgusal meta olarak nitelenebilirler. Kurgusal metanın toprak (doğa), para, bilgi, emek gücü şeklinde dört temel kategorisi vardır. Bunlar piyasada alım satım konu haline gelerek metalaştıklarında verili üretim faktörleri olarak doğallaştırılmaları eğilimine karşı, piyasadaki özelliklerinin onların doğal, sürekli ve içkin özellikleri olmadığına, tarihsel olarak özgül toplumsal ilişkilerden kaynaklandığının anlaşılması gerekir. Söz konusu özgül koşulların üretimi ve doğallaştırılarak yaygınlaşması salt piyasa kurumları ile değil piyasa dışı koşulların ve kurumların, yani düzenlemenin diğer araçlarıyla da gerçekleşir (Jessop, 2009, s. 43-47). Türkiye özelinde ortaya çıkan özgül koşullar, yani hem doğrudan piyasa kurumları ile bağlantılı olan hem de özellikle hukuk olmak üzere düzenlemenin diğer araçları ile gerçekleşen metalaşma pratikleri burada ortaya konan bilgilerle harmanlanarak üçüncü bölümün konusunu oluşturacaktır. Fakat öncelikle genel olarak metalaşma olgusu ile bu süreci kentsel alanda kolaylaştıran mekanizmaları incelemek gerekmektedir.

2.3. SERMAYE BİRİKİM DİNAMİKLERİNİN KENTLERDE BELİRGİNLEŞEN GÖRÜNÜMÜ

Sermaye yeniden üretimi sırasında çeşitli şekillerde kentleşme sürecinden geçer. Sermayenin yeniden üretiminde kentlerin rolü kapitalizm tarihi boyunca artmış ancak söz konusu eğilim neo-liberal dönemde şahlanmıştır. Kapitalist sınıfın kentleşmeye hâkim olma kapasitesi de yukarıda bahsedildiği gibi ideoloji ve hukuk gibi çeşitli dolayimler üzerinden gerçekleşir. Bu durum sermayenin bir taraftan devlet aygıtları, -özellikle devlet iktidarının mekânsal yapılar içinde toplumsal ve altyapıya ilişkin koşulları yöneten cephesi- diğer taraftan emek gücü ve dünya görüşleri (kişilerin varoluş koşullarıyla kurdukları ilişki olarak ideoloji) üzerinde hâkimiyetini gerektirir. Dolayısıyla kenti yaratan kentsel süreçler mücadelelerin ve toplumsal taleplerin de kalbinin attığı sahayı

oluşturur (Harvey, 2015c, s. 116). Yukarıda sermayenin genel akış şeması ve birikimin önündeki engelleri kaldırmak için yaratıcılığı ile ortaya koyduğu keşifler böylece yarattığı imkânlar değerlendirildi. Bu kısımdaki ilk ayırmada sermayenin akış şemasının içinde yer alan daha önce alım satıma konu olmayan kolektif varlıkların alım satıma tâbi hale getirilmesi sürecinin, yani sermayenin üçüncü türdeki hareketinin uğraklarından bahsedilecektir. Ayrıca yukarıda sermayenin birikimin tıkanıldığı ve kriz eğiliminin belirginleştiği dönemlerde farklı stratejiler geliştirdiği belirtilmişti. Bu durum metalaşma dalgaları metaforuyla ortaya konacaktır. Daha sonraki ayırmada Marx'ın ödenmemiş emek kategorisinde değerlendirdiği rant olgusunun kentsel alanda nasıl bir görünüm sergilediği değerlendirilecektir. Bu kısmın son ayırımında ise metalaşmanın kolektif haklarla ilişkisi üzerinden kolektif bir hak olarak şehir hakkı incelenecektir.

2.3.1. Bir İlkel Birikim Şekli ve Öznesiz Bir Süreç Olarak Metalaşma ve Uğrakları

Luxemburg, sermaye birikiminin ve sermaye ilişkisinin sürdürülebilmesinin bir tarihsel süreç olarak her yönden proleterleşmemiş köylülük ve bağımsız üreticilik gibi toplumsal tabakalara ve toplumsal örgütlenme biçimlerine bağlı olduğunu söyler (Luxemburg, 1986, s. 279). Bu açıdan bakıldığında kapitalizm için henüz nüfuz etmediği mekânlar ve kapitalist üretim biçimi altında nüfuz etmediği, başka bir ifadeyle piyasa gerekliliklerine tâbi olmayan tüm yaşam biçimleri (yaratıcı tamamlanmamışlığı ile bağlantılı olarak) “çitlenmeye”²⁶ adaydır. Metalaşma süreçleri, özellikle kurgusal metaldaki artış, çitlemenin yeni biçimler altında sürekli tekrar eden bir olgu haline gelmesini sağlamıştır.

Çitleme faaliyeti çeşitli hukuki biçimler altında meşrulaşır. İnsanların ücret sistemi dışında alternatif geçinme stratejilerinden yalıtılmasını²⁷ da kapsayan ilkel birikim,

²⁶ Özügürlü, İngiltere’de köylülerin topraklarından sürülerek tarım topraklarının böylece sermayeleştirilmesini ifade eden (enclosure movement) “çitleme” kavramının yerine, bir kadının erkeğin kapatması olması anlamında, dünyanın giderek sermayenin kapatması haline gelmesi durumunu daha iyi ifade edeceğinden “kapatma” kavramının kullanımını önerir (Özügürlü, 2003a, s. 171).

²⁷ Bu bağlamda modern hane yaşamının inşasını ilkel birikimin modern bir versiyonu olarak düşünmek mümkündür. Örneğin hanenin çamaşır yıkama alanlarının mülkiyetinden (özel mülk olarak bahçedeki çeşmeden ya da ortak mülkiyet olarak dere kenarından) koparılması meta-dışı geçimlik hizmet üretiminden koparılma anlamında ilkel birikimin bir varyantını oluşturur (Özügürlü, 2003a, s. 173).

doğrudan üreticinin mülksüzleşmesinin de ötesinde meta dışı geçim alanlarını ve yetenekleri de çitleyerek sermaye birikim sürecine dahil eden bir etkinliktir. Anılan haliyle Marx'ın klasik ekonomi politiğin eleştirisinde de belirttiği gibi ilkel birikim, “teolojide ilk günahın oynadığı rol”ü oynayan bir kavram olmayıp sermayenin yeniden üretim koşullarının sağlanmasına bağlı devamlılığı için sürekliliği olan bir süreçtir. İlkel birikim, servet biriktirmeye indirgenemeyecek mülksüzleştirme boyutu olan, devletin hem ideolojik hem de baskı aygıtlarının (ekonomi dışı zor) önemli işlevler edindiği toplumsal bir ilişki olarak sermayenin yeniden üretimiyle ilgilidir (Özuğurlu, 2003a, s. 168).

Kapitalizmin her hangi bir evresinde sermayenin, o durumda beliren “ihtiyaçlarına”²⁸ göre çeşitli şekillerde mülksüzleştirme yoluyla ilkel birikimi devam ettirdiğini ifade etmek gerekir. Marx'ın (2015, s. 686 vd.) üreticileri üretim araçlarından ayıran ilkel birikim tanımı esas alındığında; metalaştırma, toprağın özelleştirilmesi, ortak mülkiyet, devlet mülkiyeti gibi mülkiyet haklarının dışlayıcı özel mülkiyet biçimlerine dönüştürülmesi, kolektif hakların bireysel haklara tahvili, önceki üretim ve tüketim normlarının yerine yenilerinin ikame edilmesi (tohumun sertifikalandırılması), toprağın parasallaştırılarak değerine el konulması ve hatta kredi sistemi ile borçlandırılma bu geniş sürecin içindedir. Feodal üretim ilişkilerinin çözülerek kapitalist üretim biçimi için gerekli özgür ücretli işçiyi doğuran sürecin temeli olan ilkel birikim, hâkim üretim biçimi haline gelen kapitalist üretim biçiminin devamlılığı için koşul olmaya devam etmektedir. Devam eden ilkel birikimi Harvey, günümüzde artık pek çok değişik yoldan gerçekleştirildiğine vurgu yapmak amacıyla “mülksüzleştirme yoluyla birikim” olarak adlandırmaktadır. Anılan şekilde birikime örnek olarak, DTÖ'nün kurucu anlaşmasına ek kabul edilen, ticaretle bağlantılı fikri mülkiyet haklarını düzenleyen bir anlaşma olan TRIPS, toplumsallaştırılmış emek süreçlerinin sonucu, dolayısıyla toplumsal birikimin ürünü olan kolektif mülkiyete konu bilginin metalaşmasının uluslararası düzlemde tescili

²⁸ Sermayenin ne ihtiyaçlarından ne de ihtiyaç listesinden bahsedilebileceğini, ancak sermaye ilişkisi içerisinde münferit grupların tesadüfi olmayan taleplerini belirleyen bir yapı olduğunu ve sermaye ilişkisinden kaynaklanan yer yer birbiriyle yer yer de toplumsallığın yeniden üretimi ile çelişen taleplerin yarattığı ihtiyaçlardan söz edilebileceğini vurgulamak açısından buradaki ihtiyaç terimi turnak işareti ile kullanılmıştır.

niteliğindedir²⁹. Harvey, kültürel formların, doğanın, entelektüel yaratıcılığın ve bugüne kadar kamusal mülkiyete konu varlıkların özelleştirilerek metalaştırılmasını “toplumsal müştereklerin çitlenmesi” olarak niteler. Geçmişte sınıf mücadeleleri ile kazanılan emeklilik, ulusal sağlık hizmetinden yararlanma gibi hakların, devletin sosyal boyutunun geriletilmesi ile özel hukuk hükümlerine tabi hale getirilmesini kamusal mal ve hizmetlerin tasfiyesini de mülksüzleştirme pratiklerinden sayar³⁰. Sayılan emperyal süreçlerle bağlantılı pratiklerin hayata geçirilmesi ise devlet yapısında kurumlarıyla, örgütleriyle, toplumsallaştırma biçimleriyle köklü dönüşümleri gerekli kılar (Harvey, 2004, s. 37 vd.).

Mandel’e göre ilkel sermaye birikimi sermaye birikiminin bilinen şekli olan artı değer üretimi ile art zamanlı değil eş zamanlı ilerleyen bir ekonomik süreçtir. Dolayısıyla üretim sürecinde değer yaratmak yoluyla sermaye birikimi, ilkel sermaye birikimi süreçleri ile birlikte var olmuştur. Tarihsel ilkel birikimden farklı olarak özelleştirme, metalaştırma gibi “müştereklerin çitlenmesi” yoluyla bugünkü anlamda ilkel birikim, çoğunlukla, zaten oluşmuş bir kapitalist üretim tarzı ve kapitalist dünya pazarı çerçevesinde gerçekleşir (Mandel, 2008, s. 75-77).

Metalaşma kapitalizmin belirli bir uğrağında doğrudan değer-biçime tahvil edilemeyen, başka bir deyişle piyasada alım satıma konu olmayan, yaşamın ve insanın ayrılmaz parçası ve tamamlayıcısı olan ormanlar, dereler gibi kolektif değerlerin ya da stratejik hammaddelerin üretim sürecini oluşturan toprak, maden gibi devlet kontrolündeki zenginliklerin, aynı üretim biçiminin başka bir uğrağında, kapitalist sistemin sürekli genişlemesinin yarattığı baskının etkisiyle alım satıma konu haline getirilebilmesi için uygun hale getirilmesidir. (Özdemir A. M., 2005b, s. 81).

²⁹ TRIPS tarafından kurgulanan fikri mülkiyet hakları ile yaşam formlarının patent altına alınmasına olanak vermek suretiyle biyolojik varlıklar, “az-gelişmiş olan ülkeler”in kültürleri içinde gelişmiş bitkilerle ilaç yapımı, tedavi teknikleri gibi geleneksel bilgiler de özel mülkiyete konu edilmektedir. Dahası, TRIPS, taraf devletlere bitki çeşitleri ve ıslahı konusunda fikri hak sistemi geliştirme yükümlülüğü getirerek çiftçilerin ertesi yıl için tohum depolamasının yasaklanması, her sene fikri hak sahibinden tekrar tohum satın alması sonucunu doğurmuştur (Semiz, 2011).

³⁰ Özügurlu’nun da belirttiği gibi mülksüzleştirme pratiklerinde kullanılan yöntemler “kilise ve devlet mallarının” 18. ve 19. yüzyıldaki hileli yağmalanmasından çok da az hileli değildir (Özügurlu M. , 2003, s. 175).

Genel olarak “sermayenin ihtiyaçları”, kapitalist gelişimin çeşitli evrelerinde kriz eğilimleri ve rekabetçi kâr stratejilerinin baskısına göre değişiklik gösterir. Bu durum daha önce de belirtildiği üzere kapitalizmin ve sermayenin esasında önceden verili bir rotası olmadığındandır. Taşıdığı çelişki ve ikilemler, “piyasa başarısızlığı”na yatkınlığı sermaye için ekonomi-dışı mekanizmaları da kapsayan düzenleme ihtiyacını doğurur. Her ne kadar ileride Türkiye özelinde sermaye birikiminin tarihsel seyrindeki ulusal ve uluslararası boyutları olan rejimi ve bununla bağlantılı düzenleme tarzı ele alınarak ara düzey soyutlamalarla somut durumun analizine gidilecek olsa da, örneğin 2005’de Orman Genel Müdürü’nün “*Tüccar gibi davranmazsak batma sinyalleri verip maaşları bile ödeyemez hale geleceğiz*” sözünü Türkiye’nin içinde bulunduğu verili bağlamda bu ihtiyacın ifadesi olarak görmek mümkündür (Arkitera Haber, 2013).

2.3.1.1. Metalaşma Dalgaları

Kapitalizmin çelişkilerinin aşılması için aranan yeni imkânlar Offe’nin metalaştırma, metasızlaştırma ve yeniden metalaştırma olarak değerlendirdiği dalgaları ortaya çıkarır (Offe, 1984, s. 153). Offe’nin dalga metaforu, devlet biçimlerinin dinamikleri ve işlevlerinin sermaye birikimindeki değişikliklerle şekillenişini ve sermaye birikiminin de devlet biçimlerinin dinamiği ve işlevleriyle beraber diğer pek çok süreç tarafından eş zamanlı oluşturuluşunu gözler önüne serer. Buna birikim rejimlerinin ve politik rejimlerin yapısal eşleşmesi (path-dependant structural coupling) de denilebilir (Jessop, 2009, s. 29). Ancak bu noktada tez bağlamında benimsenen dalga modelinin döngüsel bir tarih anlayışıyla tamamlanmadığını, sermaye birikimindeki küresel ölçekli artışın ve buna bağlı olarak devlet biçimindeki dönüşümlerin her dönemin özgün çelişkileri içerisinde (tekrarlanamayan) bir tarihsel dönüşümle sonuçlandığını belirtmek gerekmektedir.

Metalaşma, metasızlaşma, yeniden metalaşma dalgası sermayenin birikim stratejilerinin devletin kendisi de dahil olmak üzere tüm siyasi ve toplumsal yapı içinde ve tüm alanları kapsayan etkinliğini gösterir. Metalaşma sürecinin askıya alındığı Hobbsbawm’ın altın çağ olarak adlandırdığı Avrupa ve Amerika’da 1945-1980 arası refah devleti dönemi (Hobbsbawm, 1996) emeğin anayasal olarak toplumun kurucu unsuru olduğu, metasızlaşmanın ön planda olduğu bir dönemken, 1980 sonrası dönem yeniden metalaşma pratiklerinin ortaya çıktığı bir dönemdir. Türkiye örneği açısından bakılacak

olursa, 1945 sonrası dönem Batı Avrupa ülkelerinde olduğu gibi devletin bir çok alanda kamusal hizmet sunumunu asli işlevi olarak yerine getirdiği metasızlaşma dönemi iken, 1980 sonrası dönemde ithal ikameci politikaların hâkim olduğu dönemin krize girmesiyle kolektif varlıkların ve kamusal hizmetlerin yoğun bir metalaşma sürecine girdiği söylenebilir (Özdemir A. M., 2005b, s. 92).

Kullanım değerinin öne çıktığı bir dönemden değişim değerinin öne çıktığı döneme geçişi gösteren örnekler kentsel alanda da izlenebilir. 1960-70’li yıllara kadar emeğin yeniden üretim maliyetini düşürmek amacıyla Ankara ve İstanbul gibi kentlerde kullanım değeri yüksek olmakla beraber mübadele değeri neredeyse yok denecek gecekonduların inşasına kimi zaman açık kimi zaman örtük olarak müsamaha gösterilirken, 2000’li yıllardan sonra bu kentsel alanlar mübadele değerinin öne çıktığı alanlar olmaya başlamıştır. Benzer şekilde bir önceki dönem tarıma ayrılmış alanlar çeşitli düzenlemelerle özellikle 2000’li yıllarda yatırıma konu hale gelerek alım satıma sunulan kentsel alanlar olarak işlem görebilmiştir.

Boratav’ın (2015, s. 154) Batı kapitalizminden ayrı bir gelişme süreci olan Türkiye ve diğer az gelişmiş ülkelere has bir düzenleme tarzı olarak nitelediği halk sınıflarına yönelik “parlamentar popülizm”in bir uygulanması, özellikle 70’li ve 80’li yıllarda gecekondulara dönük tapu tahsis belgeleri, imar afları kent planlamasına uygun olmayan imar izinleri, “fak-fuk-fon” gibi uygulamalarla görülmüştür³¹. Belediyelerin de kilit roller oynadıkları

³¹ Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu, 1986 tarihli ve 3294 sayılı kanunla kurulmuş, kuruluş kanununda amacı, fakru zaruret içinde ve muhtaç durumda bulunan, sosyal güvencesi olmayan vatandaşlara yardım etmek, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı teşvik etmek olarak belirtilmiştir. Fon kaynaklarının dağıtımı ise tüm il ve ilçelerde Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları aracılığıyla yapılmaktadır. Vakıfların gelir kaynağı, kanunda hem fondan yapılan aktarmalar hem de diğer kaynaklar şeklinde belirtilmektedir. Popülist politikaların bir ürünü olarak ortaya çıkan Fon, 2000’li yıllara kadar nispeten işlevini yerine getirmiş, anılan tarihten sonra ise her ne kadar görünürde hak ediş koşullarına ilişkin kriterler belirlenmiş olsa da siyasi iktidarın oylarının devamlılığının sağlanması için belirli bir kesime yönelik yardım faaliyetleri biçiminde işlev dönüşümü yaşamıştır. Bu durum, Dünya Bankası’nın belirlediği yoksullukla mücadele gündemiyle bağlantılı olarak küresel ölçekte sosyal politikanın merkezinin işçi sınıfından “sınıf dışı” yoksullara/yapısal işsizlere kayması şeklinde gerçekleşen paradigma değişikliğiyle de ilgilidir. Yoksullukla mücadelenin onun çözülmesine değil kontrollü biçimde yönetilerek sürdürülmesine yöneliş, yoksulluğu ve onunla mücadeleyi aynı zamanda siyasi devamlılığın bir aracı olarak kullanmayı da beraberinde getirmektedir. Sosyal politikalara ilişkin değişen kavrayış şekli, klasik popülizmin nispeten hak temelli zemininden tamamen koparak yerini bölüşüm sorununun olumsuz sınıfsal sorunlarının dengelenmesi yerine oy kaygısıyla karakterize olan bozulmuş bir popülizme bırakmaktadır (Özügür, 2003b, s. 64), (Metin, 2011/1). Anılan süreçte belediyelerin 2004 yılında genişletilen imar yetkileri ile beraber kendilerine yapılan arsa ve para bağışları da artmaya başlamıştır. Bağışlarla elde edilen gelirin bir kısmı bir taraftan iktidar partisinin seçmen tabanını genişletmek için Fon vakıflarına aktarılırken

söz konusu popülist uygulamalarla, hızlı kentleşmenin oluşturduğu kentsel rantlar, yoksul katmanlara intikal ettirilerek kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunları iş gücü piyasasının dışına taşınmıştır. Böylece gelişmekte olan kapitalist birikimin sorunsuz ilerlemesi için bu kitlelerin kalabalık gruplar halinde sermayenin programı ve ideolojisine teslim olmasının yolu açılmıştır. Bir düzenleme tarzı olarak parlamenter popülizm esas olarak emekçi sınıfın egemen sınıfın iktidarına ortak ya da rakip olarak örgütlenebildiği Batı Avrupa tipi burjuva demokrasilerinden ayrılır. Parlamenter popülizmde parlamenter bir sistemin varlığı emekçi sınıfları kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasi karar alma süreçlerini etkilemesini, kendileri için ödünler koparmasını sağlar. Bununla beraber parlamenter popülizmde emekçi sınıf, egemen sınıfların iktidarına ortak ya da rakip olacak düzeyde örgütlenme imkânından yoksundur (Boratav, 2015b, s. 155), (Boratav, 2017c, s. 384-385). Her durumda, işçinin/emekçilerin maliyet unsuru değil de talep kaynağı olarak görüldüğü ithal ikameci birikim stratejilerinin varlığını gerektiren dönemin popülizmi, neo-liberal birikim stratejilerinin tam anlamıyla egemen olduğu 1990 sonrasında Türkiye’ye göre emek yanlısıdır.

Boratav, Türkiye’de popülizmin tüm unsurlarıyla işçi ve köylü sınıfları bakımından 1962-1976 yılları arasında geçerli olduğunu, 1977’den sonra dünya ekonomisinin kriz ve durgunluğunun da etkisiyle ülkenin iktisadi durumundaki bozulmanın, popülizmi sürdürülemez kıldığını ifade etmiştir. Önceki bölümde klasik popülizmden bir sapma olarak nitelen neo-liberal popülizm, Boratav’ın tabiriyle popülizmin “yoz” ve “çarpık” uygulamasıdır. Zira “çarpık” popülizm bir yandan bölüşüm ilişkilerini işçi ve köylüden oluşan emekçi sınıfın aleyhine dönüştürürken bir yandan da “kent yoksullarını gecekondulaştırarak” kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunlarını kentli yoksul kitlelerin ekonomik sorunları iş gücü piyasasının dışına taşınmıştır. Böylece gelişmekte olan kapitalist birikimin sorunsuz ilerlemesi için bu kitlelerin kalabalık gruplar halinde sermayenin programı ve ideolojisine teslim olmasının yolu açılmıştır. Bir düzenleme tarzı olarak parlamenter popülizm esas olarak emekçi sınıfın egemen sınıfın iktidarına ortak ya da rakip olarak örgütlenebildiği Batı Avrupa tipi burjuva demokrasilerinden ayrılır. Parlamenter popülizmde parlamenter bir sistemin varlığı emekçi sınıfları kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren konularda siyasi karar alma süreçlerini etkilemesini, kendileri için ödünler koparmasını sağlar. Bununla beraber parlamenter popülizmde emekçi sınıf, egemen sınıfların iktidarına ortak ya da rakip olacak düzeyde örgütlenme imkânından yoksundur (Boratav, 2015b, s. 155), (Boratav, 2017c, s. 384-385). Her durumda, işçinin/emekçilerin maliyet unsuru değil de talep kaynağı olarak görüldüğü ithal ikameci birikim stratejilerinin varlığını gerektiren dönemin popülizmi, neo-liberal birikim stratejilerinin tam anlamıyla egemen olduğu 1990 sonrasında Türkiye’ye göre emek yanlısıdır.

diğer taraftan imar planları kentsel alanın bağışçı müteahhit, parti ve devlet arasında paylaşımı ekseninde yapılmaya başlamıştır. Fon kaynaklarının kullanımının denetimindeki sorunlar ve belediyeler aracılığıyla gerçekleştirilen yardımların da belediye bütçelerinde yer almadığı, dolayısıyla yardımın kaynağının belediye ile iş yapmak suretiyle müteahhitlerden alınan bağışlar olduğu yönünde haberlere de basında sıkça rastlanılmaktadır (Hürriyet Haber, 2008), (Gazetekarınca Haber, 2019). Esasında devletin partileşmesi şeklinde devlet aygıtlarının doğrudan çıkar amaçlı kullanımı neo-liberal devlet anlayışıyla çalışmaktadır. Fakat öte yandan sosyal yardım mekanizmalarının uygulanması Dünya Bankası patentli olup bu sayede toplumsal ve siyasal destek sağlanmaktadır. Başka bir ifadeyle ortaya bir açmaz çıkmaktadır. Şöyle ki, bir yandan neo-liberal dönüşüm açısından uygulanan politikaların karar alma süreçlerinin siyasal baskılardan uzak olması için “düzenleyici devlet”e ihtiyaç duyulmaktadır. Bununla beraber anılan politikaların emekçi kesime yüklenen ağır faturası açısından toplumsal desteğin sağlanabilmesi için devletin kaynak dağıtım süreçlerinde yer almaya devam etmesine de ihtiyaç duyulmaktadır. AKP iktidarının sağladığı toplumsal destek ile toplumsal yapı ve devlette neo-liberal düzenleme tarzıyla yer yer çelişecek “yeni-Osmanlıcı” pratikleri de neo-liberal politikaların çelişkilerinin türevi olan bir çelişkidir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2009, s. 31-33).

sakini, hemşeri ve tüketici olarak kazanmayı hedefler”. Türkiye’de Özal döneminde bir yandan sendikalar, sosyal devlet ve tarıma dönük destekleme politikalarının tasfiyesine yönelinmiş diğer yandan “*kır ve kent emekçilerini, vitrinleri ithal mallarla doldurarak (tüketici olarak), belediyelerin hizmetlerini genişleterek (hemşeri olarak) ve tapu dağıtma, imar afları yoluyla kentsel rantları paylaşırma olanaklarını vererek (gecekondu olarak) kazanmaya*” çalışan bir yaklaşım hâkim olmuştur (Boratav, 2017a, s. 400).

Özellikle 1984 tarihli 2981 sayılı imar affı yasasıyla diğer af yasalarından farklı olarak mevcut kaçak yapıların affedilmesinden öte, mevcut parseller üzerinde çok katlı yapılaşmalara gidilmesine olanak tanınmış, ıslah imar planlarında öngörülen modele göre dönüşümüne zemin hazırlanmıştır. Belediyelerin yetkilerinin ve gelirlerinin imar mevzuatı ile artırılmasıyla popülizmin ulusaldan yerele kaydığı söylenebilir. Islah imar planı ile ilgili yetkilerin tamamı ise belediyelerdedir. Özal döneminde popülist gayelerle düşük gelirli kentli yoksulların iktisadi politikalarından kaynaklı kayıplarını emlak piyasası aracılığıyla telafi etmesine yönelik politikaları ile başlayan sürecin getirileri elbette eşitsiz sonuçlar doğurmuştur. 3290 sayılı kanunla imar affı yasasında yapılan bir değişiklikle daha sonra belediyelerin “süratle gecekondulaşma istidadı gösteren alanlarda” da ıslah imar planları hazırlayarak yapılaşmamış alanlarda da uygulama yapmasının yolu açılmıştır. Böylece yerel yönetimlerin keyfi ve denetimden uzak rant dağıtmasının da yolu açılmış olmuştur (Işık & Pınarcıoğlu, 2015).

2000’lere gelindiğinde 1984’de kurulmuş TOKİ’nin nitelik değiştirdiği görülebilir. 2004’de Arsa Ofisi’nin lağvedilerek TOKİ’ye bağlanmasıyla bu kuruluş, “hazine arazilerini bedelsiz olarak devralma yetkisi”yle donatılmıştır. Metalaşmanın yoğunlaştığı bu dönemde de kentsel rantlar, TOKİ aracılığıyla kamu arazilerinin özel mülkiyete dönüştürülmesi suretiyle siyasi liderler ve burjuvazinin çeşitli kesimleri arasında bölüştürülmüştür. Kentsel dönüşüm uygulamalarıyla da özellikle kent merkezlerindeki yoksulların yaşam alanları ile ortak kullanıma mahsus alanlarda hem siyasi iktidarın politik hedefleri doğrultusunda mülkiyet transferleri gerçekleştirilmekte hem de sermaye sınıfının belirli kesimleriyle yakın ilişkiler kurularak rant ve iktidar paylaşımı yapılmaktadır (Boratav, 2015b, s. 205), (Sönmez, 2015).

Anılan ilişkiler bir yandan metalaşma ve metasızlaşma hareketinin bir görünümünü vermekteyken diğer yandan Boratav'ın dikkat çektiği, popülizmin baskın olduğu Türkiye'nin burjuva demokrasisine geçememiş olması durumuyla da ilişkilidir. Batı kapitalizmi ile Türkiye ve benzer diğer ülkelerin sermaye sınıfının, bir sınıf olarak özellikleri arasındaki fark, buralarda kapitalizmin gelişimi ve siyasi uzantıları arasındaki farkla sonuçlanmaktadır. Boratav'a göre, Türkiye'de "milli" olarak nitelenebilecek bir burjuvazinin tarih sahnesinde çok geç yer alması ve zayıf kalması neticesinde, bu sınıfça üstlenilmesi gereken burjuva devrimini de içeren misyon, başka sınıf ve tabakalara devredildiğinden devlet ve burjuvazi arasında Batı'dakinden farklı bağıntılar ve temsil ilişkileri doğmuştur. Türkiye'de sermaye sınıfı,

"...güçlü bir sınıf haline gelirken bile... bu gücünü ...devlet mekanizmasının kendisine sağladığı özel imkânlardan kazanmış; dolayısıyla başarısını bu mekanizmaya ulaşmada ve onu etkilemedeki becerilerine borçlu olmuştur. Türkiye burjuvazisinin 'avanta ve rant' arayan özelliklerinin ... neoliberal dönem boyunca daha da artmış"

olması anılan durumla da bağlantılıdır (Boratav, 2015b, s. 242-244).

Kapitalizme içkin çelişkilerden kaynaklanan ve kriz eğiliminin yön verdiği bu dalga metasızlaştırma dönemlerinin de kapitalist üretim tarzının mekânsal ve dönemsel gerekliliklerinden kaynaklandığını görmeyi gerektirir. Başka bir ifadeyle emeğin anayasal olarak toplumun kurucu unsuru olduğu dönem uygulamaları, sınıf mücadelesinin aldığı biçimin belirleyiciliği saklı kalmakla beraber emek kesimine yönelik bir lütuf göstergesi değil ancak düzenlemelerin olumlu dışsallıkları olarak değerlendirilebilir. Metasızlaştırma pratiklerini Jessop'un 'Offe paradoksu' olarak nitelediği "*Kapitalizm ne refah devleti ile birlikte var olabilir ne de refah devleti olmaksızın var olabilir*" (Jessop, 2009, s. 29) ifadesini dikkate alarak açıklamak gerçekliğe ilişkin daha isabetli çıkarımlar yapmayı sağlayabilir.

Offe ve Jessop'un metalaşma dalgası, birikimin her zaman toplumsal ilişkilerin çeşitli meta olmayan biçimlerine bağımlılığı sebebiyle (örneğin emek gücü ticari biçim aldığı anda bile yeniden üretimi salt piyasa kurumlarıyla değil piyasa dışı ilişkiler ve kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilir) saf bir kapitalist ekonominin imkânsızlığını vurgular. Bu süreç döngüsel bir süreç değil, kapitalist sistemin toplumsal ilişkilerdeki

genişleyen hâkimiyetinin (ekolojik tahakkümünün)³² neticesi olarak, son tahlilde metalaşma yönünde çizgisel bir süreçtir (Jessop, 2009, s. 46) (Özdemir A. M., 2005b, s. 84).

2.3.1.2. Metalaşmanın Uğrakları

Yaşamların ve yaşamların ayrılmaz parçası unsurların piyasa gerekliliklerine tâbi olması sonucunu doğuran metalaştırmaya uygun hale getirme süreci, çeşitli mekanizmaların oluşturulup devreye sokulduğu karmaşık bir süreçtir. Fakat bütün bu öznesiz ve çoğunlukla hukuki biçimler alan düzenleme süreci aynı kapitalizmin gelişiminin bütün toplumlarda aynı seyri izlememesi gibi her ülkede sınıf mücadelesinin aldığı biçime göre şekillenmektedir. Metalaştırma yeniden başladığında önceki dönem metasızlaştırıcı düzenlemelerin kalkışı ve piyasa ilişkilerini ilgili alanlara hâkim kılacak yeni düzenlemeler her toplumsal formasyonun kendi sınıf mücadeleleri tarihinden kaynaklanan özgün bir seyirde işler. Diğer yandan, metalaşma dalgaları küresel ölçekte etki gösteren birikim rejimleri ile bağlantılıdır. Başka bir ifadeyle bütün ülkelerde geçerli kesin sınırları olan belirli bir şablon bulunmasa bile bütün ülkeleri etkileyen dalgaların varlığından bahsedilebilir. Bu kapsamda, bir ülkede kentsel alana ilişkin yetkiler bölünerek parça parça şirketlere devredilirken başka bir ülkede topluca piyasaya devri politik bir çözüm oluşturabilecektir. Fakat her durumda metalaştırmada, hegemon devlet başta olmak üzere çeşitli devlet aygıtları ve uluslararası kurumlar içerisinde siyasi temsilini bulan ve toplam etkisi (karşı yöndeki talepler tarafından etkisizleştirilmediği ve kararlara dönüştüğü sürece) kolektif emperyalizm olan menfaatle uyumlu sınıf çıkarlarının karşılığı olan talepler, bağımlılık ilişkisinin zayıf tarafında yer alan devletlerin hukuk düzenleri ve buna bağlı iktidar yapılarının dönüşümünü hedefleyecek, çeşitli düzenleme kalemleri oluşturulacaktır. Bunlar;

³² Biyoloji biliminde geliştirilen ve toplumsal sistemlere de uygulanan bu kavram verili bir ekolojik toplumdaki bir türün diğer türler üzerindeki baskınlığına atıfta bulunur. Toplumsal sistemlere uygulandığında verili bir sistemin kendi gelişim mantığını diğer sistemlerin işleyişine dayatabilme kapasitesine vurgu yapar (Jessop, 2009, s. 61).

- ormanların, kamuya ait gayrimenkul ve bunun gibi kolektif mülkiyet unsurlarının özel mülkiyete konu edilişi ya da özel girişimlerce değerlendirilmesi usulü için yasal, kurumsal, örgütsel düzenlemelerin yapılması,
- bu unsurların serbest piyasaya uyumunu sağlamak için gerekli mevzuatın akdedilmesi,
- köprüler, otoyollar gibi ulaşım alanında hizmet sunumunun piyasa eksenine çekilmesi için çalışılması,
- toprak mülkiyetinin tapu-kadastro çalışmaları, imar planları, tarım yasaları ve yetkileri artırılmış belediye yasaları ile uluslararası ticarete konu olmasını sağlayacak şekilde meşruiyet üreten meclislerce idari-parlamentar etkinliğin gerçekleştirilmesi şeklinde sıralanabilir (Özdemir A. M., 2005b, s. 81, 85), (Özdemir A. M., 2014b, s. 121).

Bütün bu düzenleme kalemlerinin “şeyleştirme” ve “toplumsallaştırma” gibi çeşitli uğrakları; özelleştirme, devredilebilme, tekilleştirme, değerlendirme, yerini alma gibi (Castree, 2003, s. 279-282) süreci kolaylaştırıcı unsurları vardır.

Şeyleştirme, metalaştırılan ilişkilerin ait olduğu toplumsal bütünlük içindeki yerlerinden ayrı bir bedene çevrilişini ve gerçek somut alanındaki yokluklarını örtecek şekilde zihindeki somutun bir parçası haline gelişlerini ifade eder. Kurgusal (fiktif) metalar, daha önce alım-satıma tâbi olacak şekilde kurgulanmamış olan ilişkilerin alım satım süreci içerisindeki biçimlerini şeyleşme süreçleri içerisinde edinirler; öyleyse şeyleşme metalaşmanın zihindeki somutta idrakinin hem bir ürünü hem de koşuludur (Özdemir A. M., 2005b, s. 81).

Kentsel alandaki, kolektif olarak kullanıma açık ve insanlığın mirası olan tarihi bir yapının kendi özgün niteliğinden sıyrılarak tarihi eserler soyutlamasına göre kataloglanması şeyleştirme sürecine örnek olarak verilebilir. Başka bir örnek, belirli bir bölgeden çıkan, oranın kendine has özelliklere sahip kaynak suyunun yeraltı suları soyutlamasıyla kataloglanması olabilir³³. Hukuki düzenlemeler de bu soyutlama

³³ Kanunların ilk maddeleri çoğunlukla tanımlara ayrılmıştır. Kanunlar tanımlarken kategorilere ayırır ve ardından sonraki maddelerde buna ilişkin hüküm koyar. Bkz. Yeraltı Suları Hakkında Kanun <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.167.pdf>, Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi

işleminin apaçık bir gerçeklik haline gelişini kolaylaştırır. Öyle ki, hukukun uygulanmasının, soyut normların somut olaya uygulanması olduğu herkesçe bilinen apaçık bir gerçeklik olmuştur.

Şeyleştirme yoluyla kolektif varlıklar, tarihsel özgüllüklerini (tikelliklerini) yitirerek, kullanım değerleri belirli ölçü ve standart kalıplarıyla karşılaştırılabilir nesneler olarak mübadeleye açık hale gelir. Aynı zamanda bu şekilde uluslararası düzeyde de ölçülebilirliği sağlanır ve değerlendirme de yapılabilir. Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin ODTÜ ormanı'ndan yol çalışması için kestiği 2388 ağaç için ODTÜ'ye 211 bin TL karşılık belirlemesi (Radikal Haber, 2013) örneğinde somutlaştırılabilecek, hukuki ve idari olarak bir bedel takdir edilmesi de dahil, esasında meta olmayan unsurlar, üretilmesi için toplumsal olarak gerekli emek-zaman gibi nesnelliği olan bir ölçüte dayanmaksızın çeşitli hesaplama yöntemleri ile parasallaştırılır. Sermaye için yeni birikim alanları yaratmak üzere ormanlık alanlardaki ağaçların kesilerek yerine çeşitli enerji santralleri ve sanayi alanları oluşturulurken, siyasi iktidarın bir temsilcisinin kesilen ağaçlar için *"kestiğimiz ağaçların yerine milyarlarca ağaç diktik"* sözü ve Erzurum Büyükşehir Belediyesi kararıyla kentsel alanda kesilen 50 ağacın yerine metal ağaç inşası, doğa ve özelinde kentsel alandaki şeyleştirme süreçlerinin kültürel/hukuki yeniden ifade edilişlerine (hukukun ve kültürün diline tahvil ediliş süreçleri) örnektir³⁴ (Çoban, 2018, s. 220) (Hürriyet Haber, 2008), (Evrensel Haber, 2013).

Hakkında Kanun <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6306.pdf>. Hukuka açıklayıcı değil açıklanması gereken bir şey olarak bakıldığında üretim ilişkilerinin işleyişi ve yeniden üretimindeki rolü de açıkça belirlemeye başlar.

³⁴ Metal ağaç örneğinden yola çıkarak; Althusserci yaklaşımda kavramlar vasıtasıyla düşünülebilir hale gelen anlamlar açıkça ideoloji alanının bir parçasıdır. Bu kavramları kendi deseninin bir parçası olarak taşıyan söylemler de ideolojinin spesifik biçimlerinden biridir. Anlamın materyalist karakteri göstergeler yoluyla iletilmesinde değildir. Gerçeğin kavramsallaştırılması ile somut hali arasındaki ayrımın varlığı kabul edildiğinde ve bilginin doğruluğunu bilginin üretim süreci içinde arayan bir bakış açısıyla bakıldığında her ağaç denilen şeyin ağaç olmadığı anlaşılabilecektir. Söylem dışı hesaba katıldığında göndergenin zorlayıcılığıyla karşılaşılır. Birikimin dayattığı bir zorunluluk olarak kapitalist üretim ilişkilerinin her hangi bir evresinde bütün ağaçların metale çevrilerek metal ağaç piyasası oluşturulduğunda insanlar "harika artık her yer ağaç" diyerek durumu içselleştirse de bu durum sadece gerçek somut ile zihindeki somut arasındaki mesafenin arttığını ve yaşanan ilişkiler ile kurulan ilişki olarak ideolojinin önemini gösterir. Aktörlerin nesnelere verdikleri anlamlar temelinde eylediklerini savlayan inşacılığın esaslı hatası göndergenin zorlayıcılığını gözardı etmesidir. Özdemir'in ifadesiyle "...trene ne isim verirsiniz verin, tren geçerken demiryolunun üzerinde durmayın!" (Pecheux, 1982) (Özdemir A. M., 2011b, s. 64), (Özdemir A. M., 2012, s. 51).

Öte yandan unsurları para, meta, fiyat biçimleri olan değer-biçimi tarafından alt belirlenen kapitalizmin birikim rejimiyle uyumlu düzenleme tarzını sürdürmesinde toplumsallaştırma ayrıcalıklı bir yer tutar. Tarihsel bloğun oluşturulması ve hegemonik projenin gerçekleştirilmesinin nispeten başarısı da toplumsallaştırma ile yakından ilişkilidir. Metalaştırma sürecinin tamamlayıcısı sayılabilecek toplumsallaştırma bir piyasa bağlantısının yapılmasını imkân dahiline sokan temel mübadele ilişkilerinin gelişiminde bu ilişkilere içkin iş bölümünün bilgi, tavırlar, alışkanlıklar, kurumlar, ekipman ve örgütlenme olarak nesnelleşmesini sağlayan kompleks karşılıklı bağımlılık ağlarının yaratılması durumudur. Toplumsal formasyonlar kimi zaman din, kimi zaman askeri- politik düşünceler, kimi zaman da ırksal sınırlar olmak üzere çeşitli oluşumların hâkimiyetinde birleştirilebilir. Kapitalist toplumsallaştırmanın yani, sermaye birikimi hâkimiyetindeki toplumsallaştırmanın gerektirdiği ise bütün toplumsal düzenin sermaye birikim mantığına ve yeniden üretim gereksinimlerine boyun eğmesidir. Böylece piyasa ekonomisinin piyasa toplumu ile katıştırılması, ekonomik temel, hukuki-politik üstyapı ve bilinç biçimleri arasında bir tarihsel bloğun gelişimi mümkün hale gelir (Jessop, 2008, s. 264, 287), (Jessop, 2009, s. 59), (Özdemir A. M., 2005b, s. 82).

Sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde her şey alınıp satılabilir nesnelere dönüşürken sözleşme özgürlüğü ilke olarak hukuki yaşamın asli belirleyenisidir. Sözleşme özgürlüğü sözleşmeye konu olamayacak toplumsal ilişkilerin şeyleşerek sözleşme konusuna dönüşmesini sağlar. Metalaşma sürecinin hukuki düzenlenişi olarak sözleşme özgürlüğü ilkesi aynı zamanda piyasanın çıkarlarını toplumun çıkarlarına üstün tutan anlayışın etkin bir müdahale aracıdır (Özdemir A. M., 2005b, s. 84).

Meta üretimi ve dolaşımını sağlayan temel araçlardan biri olan sözleşme bugünkü anlamıyla genelleşmiş meta üretimi ve kapitalist üretim ilişkilerinin eklemlenmesi ile doğmuştur. Bir sözleşme ilişkisinde tarafların edim yükümlülüklerinin piyasada alım satıma konu olabilecek içerikte olması ve bireysel mülkiyete uygun bir biçime sahip olması gerekir. Başka bir ifadeyle bir kullanım değerinin sözleşmeye konu olabilmesi için üzerinde tasarruf hakkının olması, yani devredilebilir olması gerekir. Devredilebilirlik metanın üç unsurundan biri olan mübadele koşuluyla ilgilidir (Özdemir & Aykut, 2011).

Bir toplumsal formasyonda önceki üretim tarzından kalan (kapitalizmin henüz hâkim olmadığı) henüz metalaşmamış, özel mülkiyete konu olmamış ya da doğası gereği ortaklaşa kullanımın ve ortaklaşa hak sahipliğinin kabul edilemediği alanlar ve doğal varlıklar ile ilgili devredilebilme engeline çözüm, liberal teorinin kendi içinde üretilir. Mübadelenin önündeki özel mülkiyete konu olmamaktan kaynaklanan devredilebilme engeli bu tip durumlarda özelleştirme ile çözülür. Bu sayede devir sorunu ortadan kalkarak, özelleştirilerek bireyselleştirilmiş hakkın nesnesi pazarda kolaylıkla alım satıma uygun hale gelir. Metalaştırmanın kolaylaştırıcı bir unsuru özelleştirme ile herkesin serbestçe erişimine engel olan bir mülkiyet hakkı yaratılır. Her ne kadar sahibi olunmayan bir şey kapitalizmde bile satılamazken barındırdığı çelişkilerle birlikte ilkel birikimin bir başka görünümü olan özelleştirme yoluyla metalaştırmaya uygun hale getirilir (Çoban, 2018, s. 215).

Metalaşma ve metalaştırmaya uygun hale getirme ile ilgili açıklamalardan sonra üçüncü bölümde Türkiye’de kurumlar ve hukuki düzenlemelerle (anayasa, yasa, kanun hükmünde kararname, yönetmelik, vergilendirme) ele alınacak olan, devlet mülkiyetinde olan, dolayısıyla kolektif kullanıma açık alanların özel mülkiyete konu edilmesine, ormanlar, kıyılar gibi özellikle stratejik kentsel alandaki topraklarda özel mülkiyete zemin hazırlayıcı pratiklere (imar planı değişiklikleri, ihale sürecinde sağlanan ayrıcalıklar) teorik zemin oluşturması açısından, sonraki kısımda kolektif emperyalizme eklemlenmenin önemli bir aracı haline gelmiş kentsel rant kavramı ele alınacaktır.

2.3.2. Kentsel Rant Kavramı

Başlı başına ayrı bir çalışma sahası olan rantın kentsel alandaki görünüm şekilleri, literatürdeki derinlikli tartışmalara girilmeden çalışmanın kapsamıyla sınırlı olarak ele alınacaktır. Burada yer alan bilgilerden yararlanarak üçüncü bölümde Türkiye üzerinden yer yer kentsel rantın oluşum ve bölüşüm mekanizmaları, bu süreçte yer alan devlet, IMF, DB gibi örgütler, bu örgütlerle temas halinde olan uluslararası şirketler, bu şirketlerle işbirliği yapan kredi ve finans kuruluşları ile gayrimenkul yatırım ortaklıkları ve sivil toplum örgütlerinin rolleri değerlendirilecektir. Zira söz konusu piyasa aktörleri, devlet örgütlenmesi içinde kolektif emperyalizmin de etkisiyle yoğun olarak faaliyet

göstermekte ve karar verme sürecinde yer alarak belirleyici aktörler olarak ön plana çıkmaktadırlar.

Esas olarak tarımda kapitalist ilişkilerden yola çıkılarak geliştirilen rant analizleri çoğunlukla ürün verimliliğinden kaynaklanan tarımsal rant kategorileri üzerinde temellendirilmiş olmakla birlikte rant, kapitalist sistemde farklı alanlarda da görülmektedir. Smith, Ricardo ve Marx'ın teorileri esas alınarak bir çok düşünür tarafından ele alınan bir kavram olan rant kentsel alana da uyarlanabilmektedir.

Öncelikle rant, toprağın kullanımından kaynaklanan, toprak sahiplerine ödenen bir kira olarak tanımlanabilir. Rant, toprağın mülkiyet konusu olmasıyla ilgili bir gelir olup münhasıran kapitalist üretim tarzında ortaya çıkan bir gelir biçimi değildir. Bununla birlikte pre-kapitalist üretim tarzının hâkim olduğu toplumlarda görülen rant ile kapitalist üretim tarzının hâkim üretim biçimi olduğu toplumlarda görülen rant birbirinden farklıdır. Marx, rantı incelemesine toprak mülkiyetinin özgül bir tarihsel biçimini, sermayenin ve kapitalist üretim tarzının etkisiyle dönüşmüş biçimini ele alma düşüncesiyle başlar. Kapitalist üretim tarzının temeli nasıl ki işçilerin çalışma koşullarından dışlanmasıysa tarımda da kır emekçilerinin topraktan yoksun kılınarak tarımsal faaliyetini sürdüren kapitaliste bağlı kılınması gerekir. Toprak sahipleri ise mülkiyetinde olan toprağını, kapitaliste yine kapitalistin istihdam ettiği ücretli emekçileri ile kullandırması, sermayesini bu özel üretim alanına yatırmaya izin vermesi karşılığında rant (kira) elde eder. Toprak sahibinin kapitalistten aldığı bu gelir artık değer bir kısımdır. *Kapital*'in üçüncü cildinde Marx, artık değer kâr ile rant arasında paylaşımının, yani sermayedarlar ile toprak sahipleri arasında dağılımının tahlilini yapar. Böylece sınıf ittifakları, analize dahil olur (Marx, 2015b, s. 613-621), (Amin, 2018, s. 58).

Toprak mülkiyeti kapitalist üretim tarzına has bir kategori olmayıp sermaye birikiminin önünde bir engel teşkil eder. Aynı zamanda topraktaki özel mülkiyet, bir taraftan kapitalizmin gelişiminde önemli bir rol oynamasıyla diğer yandan kapitalist sistemin sürekli dayanağını oluşturmasıyla diğer mülkiyet türlerinden ayrılır. Amin, (2018) feodal ranttan günümüzdeki kapitalist ranta geçişin, her toplumda o toplumun özgün tarihsel sınıfsal yapısına bağlı olarak yönetici sınıf içerisinde gerçekleşen bir uzlaşma ile şekillendiğini ifade eder. Kapitalist rant, buna göre her toplum ve mekânda özgün bir

mücadele ve kurumsal uzlaşıyla şekillenir. Amin, söz konusu geçişi Avrupa’da üç aşama ile formüleştirebilir. İlk dönem merkantilizm³⁵ olarak bilinen tarımın ilk dönüşümü ve feodal ilişkilerin çözüldüğü 15. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar süren dönemdir. Feodal üretim tarzında köylünün toprağa girişi garanti altında olup köylü topraktan sürülemez ve proleterleştirilemez. Feodal rant çoğu kez ürün ve emekten müteşekkil aynı rant olarak ödenir. Merkantilist dönemde feodal ilişkiler yavaş yavaş çözülmeye başladı. Önce feodal lordlar ve köylülerin bazıları toprağın mutlak sahibi oldular. Artık iki sınıfın hakları üst üste gelmiyordu. Daha sonra mutlak toprak sahibi olan potansiyel kapitalist toprak sahipleri, toprağın ıslahı için sermaye yatırımı yaparak ürünlerinin bir kısmını sattılar. Toprağa yatırım aynı zamanda kırsal nüfusun bir kısmını proleterleştirdi. Tarım ürünleri için bir pazarın ortaya çıkışıyla rant dolaşmaya başladı. Böylece rant kavramı, kökenindeki eşitsiz verimlilik unsurunun yanına kapitalistleşmeye başlayan bir toplumsal formasyonda gelişen yeni işletmecilik becerilerini ve kazanç yollarını içerecek şekilde dönüştü (Amin, 2018, s. 64-66).

İkinci dönem, sanayide kapitalist üretim ilişkilerinin gelişimiyle belirlenen 19. yüzyıldır. Sanayi devrimi yeni burjuvazi ile toprak sahipleri arasındaki ittifak yoluyla gerçekleşti. Elbette bu ittifak her ülkenin koşullarına göre farklı biçimler almıştır. Tarihi koşullara göre örneğin İngiltere’de burjuvazi büyük kapitalist toprak beyleriyle uzlaşarak adeta tek sınıf halinde kaynaşırken, Fransa’da radikal bir toprak reformu yapmak için köylülerle el ele vermiştir. Her biçimde anılan ittifaklar toprak sahipleri lehine artık-değerin değişen oranlı bir kısmının çekilmesini zorunlu kılmıştır. Ekonomide kapitalist yollarla üretilen değer, rantın kitlesi üzerinde belirleyici olduğundan artık-değerin toprak sahipleri lehine çekilen kısmı bundan sonra tam olarak kapitalist ranttır (Amin, 2018, s. 68-69), (Amin, 2018, s. 84-89).

Üçüncü dönem ise tarımın sanayileştiği 20. yüzyıldır. Bu dönemde tarım kentlere artan miktarda ürün sağlarken karşılığında mâmul tüketim mallarıyla beraber tarımsal girdiler de alır. Bir başka deyişle tarım alanının verimliliği yoğun sermaye yatırımlarına

³⁵ “Merkantilizmin ekonomi politiği veya fizyokrasi, Quesnay tarafından geliştirildi. Pre-kapitalist tarzları açıklamak için ekonomi politiğe ihtiyaç duyulmaz: Artık (surplus), açık ve çıplak olduğunda, aydınlatılacak esrar yoktur. Fizyokrasi, kapitalizme geçişin, Avrupa merkantilizmi olarak bilinen bu özgül geçişin ekonomi politiğidir: Artık kapitalist bir fazla mevcuttur (tarım ve manifaktürdeki artık değer) ve bu fazla dolaşımdadır... ve rantın yeni biçimiyle iç içe ilişki içindedir” (Amin, 2018, s. 67).

dayanmaya başlamıştır. Tarım sektörünün tüm dünyada kapitalizmle bütünleşerek onun hâkimiyetine girdiği bu dönemde rant da iç ve dış sınıf ittifaklarının değişimine göre farklı biçimler almaya başlamıştır (Amin, 2018, s. 70).

Marx, *Kapital*'in üçüncü cildinde farklılık rantı ile mutlak rant arasında bir ayrım yapar. Mutlak rant, üretkenlikten ayrı olarak topraktaki özel mülkiyet tekeline kaynaklanır. Toprağın sadece hukuki mülkiyet konusu olması toprak sahibi için toprak rantı yaratmamakla birlikte mülkiyet hakkı, iktisadi koşullara bağlı olarak tarımda kullanılması ya da kentsel başka amaçlarda kullanılması için değerlendirilmesine izin verip vermemek konusunda toprak sahibine bir ayrıcalık verir. Böylece topraktaki özel mülkiyeti ona daha fazla mutlak rant getirmesi için toprağını belirli bir süre tarımsal kullanımdan çekme gücü verir. Toprak sahibi tarımsal kullanımdan çektiği toprağı a) işçinin yeniden üretimi (konut) b) kapitalistin kişisel harcamaları c) üretimin mekânsal organizasyonu (fabrika) d) sermaye dolaşımının organizasyonu (otel, liman) vb. yollarla muhakkak yine genişletilmiş yeniden üretim alanının içinde tutacaktır. Dolayısıyla toprak mülkiyeti sermayenin karşısına toprakta yatırım yapması söz konusu olduğunda bir maliyet olarak çıkacaktır (Marx, 2015b, s. 744-749).

Amin'in ifade ettiği gibi mutlak rantın burjuvazi ve toprak sahipleri arasındaki sınıf mücadelesiyle belirlenmesi bu yüzdendir. Amin, artık-değerin yeniden dağılımının burjuvazinin kendi içindeki bölümleri arasındaki mücadeleye bağlı olduğu sınıai tekelle toprak rantı arasında bir paralellik kurarak Güney Avrupa ile Kuzey Avrupa arasında kentsel arazi rantının farklılaşması örneğini verir. Buna göre Kuzey Avrupa'da,

“burjuvazinin endüstriyel fraksiyonu küçük kentsel mülkiyet sahiplerini çıplak bir geçimlik düzeye indirgemeye yetecek kadar güçlüydü: Bu,[kapitalistler]sosyal demokratlar ve daha iyi barınma koşullarından yararlanan emekçi sınıfı arasındaki ittifakla mümkün oldu”. Güney Avrupa’da ise “güçsüz sanayi burjuvazisi, entegrasyonuna karşı mücadele veren bir proleterya ile karşılaştı ve görece daha güçsüz olduğundan bu burjuvazi, kentsel mülk sahiplerinden oluşan asalak bir sınıfla ittifak yaptı. Bu ittifak bedava değildi; sanayi burjuvazisi fahiş kiralara rıza göstermek zorunda kaldı”.

Amin anılan örneklerin mutlak rant oluşumu ve paylaşımının herhangi bir ekonomik rasyonaliteye indirgenemeyecek bir yanı olduğunu, zira sınıf mücadelesinin esas olduğunu belirtir. Dolayısıyla kapitalist rantın gelişim süreci gerek iç içe geçen sınıf

mücadeleleri ile gerek toprağın kullanım hakkı ve mülkiyetinin başlangıç koşullarıyla ilişki halindedir (Amin, 2018, s. 61-62).

Türkiye özelinde kentsel rant tarihsel olarak bakıldığında; İkinci Dünya savaşı sonrasında kadar devlet mülkiyetinin genişleyerek korunması bundan sonra da devlet mülkiyetinde olan toprakların özel mülkiyete dönüşmesi şeklinde gerçekleşmektedir (Önal, 2012), (Yırtıcı, 2011). İlk dönemde farklılık rantı belirleyiciyken ikinci dönemde artan kentleşmeyle birlikte mutlak rant öne çıkmıştır. Rantın Türkiye’de oluşum süreci ve sermayeye aktarılma mekanizmaları devletin örgütlü yapısı ve kurumsal yapısında geçirdiği dönüşümden ayrı düşünülemez. Kentsel rantlar ulusal olanın uluslararası menfaatin taşındığı yere dönüşmesinde önemli araçlardan, eklemlenme mekanizmalarından biridir. Konum itibarıyla getirisi yüksek olabilecek stratejik bir alanın (konum rantı yüksek) mülkiyetinin devri öncesinde planı sermaye yatırıma uygun bir şekilde değiştirilerek mutlak rant oluşturulurken söz konusu alanın ihale sürecinde satışıyla da mutlak rant realize edilir. Öyleyse (mutlak) rant toprağın doğal verimlilik farklarının bir sonucu olmaktan ötede devlet içerisinde temsil edilen taleplerin ve dolayısıyla devlet iktidarının kapitalist üretim ilişkilerinin genişletilmiş yeniden üretim sürecine müdahalesinin bir neticesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Turan, 2009, s. 14-16), (Yırtıcı, 2011).

Kentsel alanda toprakların Harvey’in (2015b, s. 140), (2012) çıkarsamasıyla finansal bir varlık olarak görünmesi mümkündür. Toprak gelecekteki geliri mülkiyet hakkına konu olduğunda hayali sermayenin bir formuna dönüşür. Gelecekteki gelirin ticaretinin yapılması ise spekülasyona ya da yolsuzluğa yol açma riski doğurur. Kredi sistemi ve sermaye piyasaları aracılığıyla yaratılan hayali sermaye formları sermayenin kârsız alanlardan kârlı sektörlere yönelerek yeni faaliyet alanları açılmasını ve sermayenin yoğunlaşmasını sağlar. Toprak söz konusu olduğunda da toprağın yarattığı rant üzerindeki hak alınıp satılmaya başlar. Toprağın hayali sermaye formu haline gelmesi ve ilerdeki kâr beklentisi toprağın bugünkü fiyatını etkiler. İlerdeki kâr beklentisi gelecekteki sermaye akımları ile gelecekteki emeğe bağlı beklentidir. Bu durumda toprak sahipleri gelecekte el konulacak rantın artmasını sağlamak üzere sermayeyle iş birliğine gidebilir (Harvey, 2015b, s. 140-142).

Marx’a (2003, s. 58) göre, faiz ve kâr gibi artı değer bir unsur olarak ödenmemiş emek kategorisinde yer alan (emeğin gelirinden ve sermayenin kârından kesilen miktarı temsil eden) bir kavram olarak rant, özel mülkiyetten kaynaklanan tekelleşme gücü içerir. Harvey’in Marx’ın çerçevesiyle ele alarak kentsel alanda görülmesi itibarıyla kullandığı mutlak rantın klasik bir örneği olarak tekelleşme rantı, önemli bazı özellikleri itibarıyla eşsiz ve nevi şahsına münhasır bir malın denetimini tek başına elinde tutan bir toplumsal aktörün bu mal üzerinden doğrudan ya da dolaylı yoldan uzunca bir süre, artan miktarlarda gelir elde edebilmesinden doğar. Harvey’e göre bu rant tipini mekânsal rekabetteki yetersizlikler doğurur (Harvey, 2016a, s. 166).

Tekelleşme rantının iki görünümü vardır. Birincisinde toplumsal bir aktör kendi denetiminde olan özel nitelikteki kaynağı, metayı veya konumu kullanmak isteyenlerden tekelleşme rantı elde eder. Burada rant, tekelleşme fiyatı³⁶ tarafından yaratılır. Marx’ın verdiği örnekten (2015, s. 761) yola çıkarak, tekelleşme bir fiyattan satılabilecek, özel nitelikte bir meta olarak üstün nitelikte şaraplar üretilmesini sağlayan üzümlerin yetiştiği ve seçkin bir şarap içicisinin serveti ve düşkünlüğüyle tekelleşme fiyatı getiren bir bağ örneği verilebilir. Şarap üreticisinin tekelleşme fiyatından kaynaklanan bu artı kârı, bağ üzerindeki mülkiyet nedeniyle toprak sahibinin de tekelleşme rantı olarak payına düşer. İkincisinde ise söz konusu toprak, kaynaklar veya varlıkların kendisi gelecekteki değeri üzerinden spekülasyon yapılması suretiyle doğrudan ticaretin konusu haline gelir. İlk durumda mübadeleye konu olan şey, Marx’ın şarap üretiminde kullanılan bağ örneğinde olduğu gibi, özellikleri itibarıyla eşsiz olan toprak, kaynak veya konumun kendisi değil bunların *kullanımı* yoluyla üretilen mal veya hizmetlerdir. Örneğin şehrin merkeze ya da ulaşım ve iletişim şebekelerine yakın bir bölgesinin ya da kendine has dokusu sebebiyle turistik cazibe merkezi bir bölgenin sermayeye tahsisi ve tahsis edilen toplumsal aktörün o bölgede rezidans, alışveriş merkezi ya da otel gibi yapılar inşa ederek bunların kullanımı yoluyla gelir elde etmesi de tekelleşme rantının ilk görünümünü oluşturur. Şehrin tarihi bir değerinin, örneğin İstanbul boğazında tarihi bir yalının satışında onun cari kullanımdan alıkonmasıyla gelecekteki değeri üzerine spekülasyon yaratılması ise tekelleşme rantının ikinci görünümüne örnek teşkil eder.

³⁶ Tekelleşme fiyatı Marx’ın (2015, s. 761) ifadesiyle genel olarak “sadece alıcının satın alma isteğiyle ve ödeme gücüyle belirlenen bir fiyat” tanımlar. Bu yönüyle, hem genel üretim fiyatlarıyla belirlenen fiyattan hem de ürünlerin değeriyle belirlenen fiyattan bağımsızlık arzeder.

Bununla beraber tekel rantının her iki görünümü de çoğunlukla iç içe geçer (Harvey, 2015a, s. 145). Ayrıca her iki durumda da kendisini tekel fiyatında ifşa eden toplumsal çekişmeler rantın kitlesi üzerinde etkindir.

Tekel rantı sermayenin sürekli rekabet baskısı altında arayışta olduğu bir mecradır. Bu ranta el koyma mekanizmaları sermaye ve devlet biçimindeki dönüşümlerle birlikte uluslararasılaşmıştır. Rant arayışı, toplumun kolektif olarak ürettiği ve sahip olduğu benzersiz, özgün değerleri düzenlemeler yoluyla sermayeye rant sağlamanın araçları haline getirmekle sonuçlanabilir. Zira tekel rantı elde edebilmenin koşulu benzersizlik, otantiklik ve özel olma iddiası olunca tarihsel olarak oluşmuş kültürel ürün ve edimler, çevrenin kendine has nitelikleri, böyle bir talep için en uygun alanlar olmaktadır. Fakat burada önemli bir çelişki ortaya çıkmaktadır. Rekabet baskısı bir yandan sermayeyi tekelci rantlara yöneltirken diğer yandan eşsiz, özel olma vasıflarına sahip kalemler pazarlanabilir hale geldikçe metalaşmakta, böylece yeknesaklaşmakta ve o ölçüde de eşsiz ve özel olma vasıflarını kaybetmektedirler. Piyasalaşma baskısı tekel rantını meydana getiren eşsiz özellikleri aşındırma eğilimi de taşımaktadır. Örneğin, İstanbul gibi bir şehir ya da Ege ve Akdeniz kıyıları düşünülecek olursa; bu bölgelerin cazibesi öncelikle orada sermaye kesimi lehine tekel rantı talebini gündeme getirmekte, sonrasında ise o bölgede metalaşmanın neden olduğu yeknesaklıkla karşı karşıya kalınmaktadır. Harvey bu durumu,

“kıyı gelişiminin son evreleri batı dünyasındaki benzerlerinden farksızdır: insanı şaşkına çeviren trafik yoğunluğu eski şehir dokusunun içinden bulvarlar açılmasını mecbur kılar, çokuluslu mağazalar yerel dükkanların yerini alır, mutenalaştırma eski sakinlerini yerinden eder ve eski kent dokusunu tahrip eder; sonuçta şehir ayrıcalık ibarelerini bir bir kaybetmeye başlar”

şeklinde ifade etmektedir. Burada esas sorun kentsel ranttan kimlerin yararlandığıdır. Zira söz konusu olan gerek müteahhitler gerekse turizm endüstrisi tarafından el konmakta olan kentsel müştereklerdir (Harvey, 2015a, s. 160, 161). Süreç uluslararasılaştıkça “yatırıma” muhatap olan toplumun söz konusu dönüşümlerden elde ettiği fayda azalmaktadır. Kentsel müştereklerin her geçen gün artan şiddetlerde tahribi kolektif hakların kapsamına giren şehir hakkı ile beraber ele alınmalıdır. Şehir hakkının bu bağlamda değerlendirilmesi ise bir sonraki kısmın konusunu oluşturmaktadır.

2.4. KOLEKTİF BİR HAK OLARAK ŞEHİR HAKKINI DÜŞÜNMEK

Şehir hakkının ayrı bir başlık altında ele alınışı, sermayenin genişletilmiş yeniden üretimiyle bağlantılı olarak dönüşen düzenleme tarzının, kentsel süreçlerde dünya genelinde benzer eğilimler gösterdiğini ortaya koyma ve kullanım değeri yerine değişim değerinin ön plana çıkmasıyla (piyasa menfaatinin toplumun menfaatinin önüne geçirilmesiyle) çoğunlukla diğer kolektif haklarla beraber içeriğinin aşınmaya başladığını gösterme gayesiyledir. Ayrıca sonraki bölümde Türkiye'deki kapitalist kentleşme tablosunun daha net oluşabilmesi için bu kısımda kapitalist kentsel süreçlerdeki dönüşümün genel tablosu ve genel eğilimleri ortaya konmaya çalışılacaktır. Böylece kapitalist kentsel süreçlerin yarattığı sorunların belirli bir toplumsal formasyona ya da belirli bir döneme ilişkin olmayıp kapitalist üretim sisteminin işleyişinin doğal sonuçları olduğu açıklığa kavuşacaktır.

Bu noktada metalaştırmanın (ormanlar, ören yerleri, sulak alanlar gibi) kolektif varlıklarla ilişkisi sebebiyle hak kavramıyla da yakından ilişkili olduğu söylenmelidir. Liberal hukuk ideolojisinin merkezi unsuru olan hak kavramı sözleşme içeriğini ölçülebilir hale getirme ve bir çıkarın toplumsal bağlamından kopararak yalıtılması işlevini haizdir. Daha önce belirtildiği gibi her ne kadar birikimin kimi dönemlerinde emek gücünün yeniden üretimi ve insanca yaşamı için dile getirilen kolektif haklar kapitalist toplumsal formasyonlarda ve burjuva hukuk sisteminde karşılık bulsa da, liberal teorinin tahayyül etme biçiminin baskısıyla kolektif haklar anlamını yitirerek bireysel haklar lisanına çevrilmiştir. Başka bir ifadeyle bireysel haklar lisanına tercüme edilmeyen talepler sistem tarafından kabul edilememektedir. Ana akım literatürde idealleştirilen ve savunusu yapılan bireysellik ve mülkiyet temelli bir hak anlayışı ise neo-liberal piyasanın hâkim mantığı ile neo-liberal meşruiyet ve devlet müdahalesi biçimlerini sorgulamak için elverişli olamaz (Harvey, 2015a, s. 43).

Sınıf esaslı kolektif haklar liberal söylemin kurgusundaki hak süjesinin belirli bir sınıfa ait olmaktan kaynaklanan, başka bir ifadeyle toplumsal konumundan kaynaklı taleplerini ileri sürme ve piyasanın baskıcı kurumlarına karşı direnme imkânı barındırır. Bu bağlamda kullanıldığında kolektif hak, hak süjelerinin taleplerinin serbest piyasa düzenine müdahalesini sağlayabildiği ölçüde kolektif/sosyal içerik kazanır. Böylece

hukuken korunan taleplerin hâkim sınıfların inisiyatifi dışında gelişebilmesi de imkân dahiline girer. (Özdemir & Aykut, 2010, s. 33), (Özkaplan, Yücesan-Özdemir, & Özdemir, 2005, s. 79).

Burada kentsel (yaşamın kent mekânında yeniden üretimi ile bağlantılı olan) alanda mevcut kolektif hakları şehir hakkı olarak ele alabiliriz. Şehir hakkı salt şehrin barındırdığı imkân ve kaynaklara bireysel veya kolektif erişim hakkı değildir. Bundan daha fazlası olarak şehri yeniden icat etme ve değiştirme hakkıdır. Şehir hakkının tam da bu veçhesi onu bireysel değil kolektif bir hak kılar. Zira şehri değiştirmek ve yeniden oluşturmak imkânı, cumhuriyetin yurttaşlarının kentleşme süreçleri üzerindeki kolektif kapasitelerinin doğal bir uzantısıdır. Dolayısıyla şehir hakkını talep etmek piyasaların parçalayıcı etkilerine karşı şehirlerin şekillendirilmesinde yaşamı yeniden üretenler için, yurttaşlar için güç talep etmektir. Bkz. (Harvey, 2015a, s. 44).

Lefebvre'nin "*toplumun bir bütün halinde kentleşmesi*" hipoteziyle başlayan ve şehir ile kent arasındaki ayrıma dayanan çalışması esas alınarak *şehir hakkı* ile *kent hakkı* arasında da bir ayrıma gidilmelidir. Lefebvre'ye göre sanayileşme sonrası kapitalist toplumda şehirler kentlerle yer değiştirmiştir. Lefebvre şehri kullanım değeriyle ilgili bir biçimde "yapıt" olarak nitelerken kenti ise "ürün" olarak değerlendirmektedir. Zira kent kullanım değerinden değişim değerine, yapıttan ürüne geçişin ifadesidir. Lefebvre'ye göre kapitalist üretim biçimiyle doğrudan bağlantılı olarak kentsel mekân üretilmektedir (Lefebvre, 2015, s. 22) (Lefebvre, 2011, s. 7, 17). Kolektif emperyalist etkinlikte kent bir taraftan üretim mekânıyken diğer taraftan kendisi de bu süreçte çoğu kez uluslararasılaşmış sermayenin metalaştırıcı talepleri ekseninde üretilen bir metadır. Anılan süreçte yapısal bir biçim olarak kentler bir yandan düzenlerken diğer yanda düzenlemeye de konu olmaktadır.

Kentler her dönem piyasanın büyüyüp serpildiği mekânlar olmakla birlikte, kentsel mekânın bir bütün olarak örgütsel yapısıyla, şehir hayatıyla, içinde yaşayanlarla ve içinde yaşayanların ürettiği toplumsal değerlerle sistematik sömürüsü (Schmid, 2014, s. 91), başka bir ifadeyle değişim değeri için kent anlayışı, genelleşmiş meta üretimiyle uyumlu olarak nispeten yenidir. Anılan durum, Lefebvre'nin toplumun bir bütün halinde kentleşmesi dediği şeyle yakından ilgilidir.

Sermaye ilişkisi, kentleri kentleşme ile (gündelik hayatı da birikim rejiminin ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürmek suretiyle yeniden üretime konu ederek) verili üretim tarzı içinde üretmektedir. Bu durum her üretim tarzının kendini gerçekleştirme koşulu olarak toplumsal ilişkilerle birlikte kendi mekânını yaratması ve örgütlemesiyle ilgilidir (Lefebvre, 2016, s. 28). Kapitalizm de kentsel mekânı sermaye birikimin belirli bir momentindeki gereklilikleri doğrultusunda dönüştürürken bir sonraki evrede yeni birikim rejiminin gereklilikleri karşısında kentsel mekânın sınırlılıklarıyla karşılaşır. Kapitalizmin mekânla bu ilişkisi yapısal çelişkilerinin kentsel mekâna taşınmasına sebep olur (Özçelik, 2013, s. 101). Dolayısıyla kentsel çelişkiler patolojik olmayıp her zaman kapitalizme içkin çelişkiler olduğundan, düzenleme tarzının kentsel alana bakan yönü de kurumlarıyla, normlarıyla ve örgütsel yapılarıyla her zaman *keşifleri* gündeme getirecektir.

Kapitalist kentleşmenin insan hayatının her alanına müdahalesiyle sonuçlandığı (ekolojik tahakkümü) bu süreçte, metalaşan kentsel alanda, müşterekleri çitleyen ilkel birikim üzerinden şehir hakkını düşünmek mücadele için birincil önem teşkil etmektedir. Kolektif bir hak olarak şehir hakkı, değişim değerinin karşısına kullanım değerini çıkarır. Ancak burada kullandığımız haliyle kullanım değeri bir kişinin bireysel bir ürünü (örneğin topladığı ya da satın aldığı eriği) bireysel olarak tüketmesi durumundaki kullanım değerinden farklıdır. Burada kullanım (değeri) herkese ait olanın herkes tarafından ve beraberce kullanılmasından kaynaklandığı için sosyal kullanım değeri olarak düşünülmelidir. Bu noktada şehir hakkı liberal insan hakları kurgusunun sınıfsal temelden yalıtılmış bireysel haklar demetinden oluşan kent hakkından da ayrılır. Şehir hakkı kapitalist üretim biçimi içinde sermayenin gündelik yaşamla beraber tüm kolektif alanlara, toplumca yaratılmış tüm değerlere metalaşma, özelleştirme, rant ve devletin diğer düzenleyici işlemleri üzerinden hâkimiyeti ile sonuçlanan kentsel süreçlere karşı sistemsal bir değişimi dayatır. Oysa kent hakkı, eylemleri ve etkinliklerinin kolektif emperyalizm etkisi ile sonuçlandığı aktörlerin yayımladığı, tüketici hakları vurgusunun öne çıktığı (Öner & Osmanoğulları, 2017, s. 84) *Avrupa Kentsel Şartı*, *Evrensel Kent Hakkı Sözleşmesi* gibi hukuki metinlerle desteklenen, taleplerin sistem içinde kimi zaman kısmi olarak karşılanması suretiyle sınıfsal talep ve direnişleri yumuşatarak önünü kesen (Mandel, 2008, s. 1001) mahiyette bir haktır. Şehir hakkı kolektif ve metalaşma karşıtı etkileri olan taleplere denk gelirken, kent hakkı mekânsal düzenlemelerin bireysel

tüketiciliği desteklemesi esasında ilerler. Devletler ve BM kanalıyla “kamusal itibar” kazandırılan kent hakkını düzenleyen bu belgeler üretim araçları ile kurulan ilişkinin hukuki yönünü görebilmek açısından verimli kaynaklardır. Örneğin, bu belgelerde yer alan ve küçük özne olarak kurulan “kent sakinleri” kategorisi, toplumun sınıf ve iktidar ilişkilerinden yalıtılmışlığını varsayarak emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayanlarla, bunun tam karşısında yer alan satın alamayacağı bir şey olmayan sınıfı aynı kefeyle koyarak eşitlemektedir. Anılan belgeler bir dizi hakkı sıraladıktan sonra bu hakların muhafazasında yönetim kapsamında “Küresel Kent Yönetişimi Kampanyası” gibi adlar altında “iyi kent yönetimi”ni gerçekleştirmek üzere yerel yönetimler ve STK’ların aktörlüğünü tavsiye ederler (Mayer, 2014, s. 117-118).

Bunun yanında söylemek gerekir ki; sermaye, tekel rantının temeli olan benzersizlik özelliğini yaşatmak için de farklılığın belli biçimlerini, belli alanlarda metalaşma karşıtı ihlalcı pratikleri kapitalist üretim ilişkilerinin işleyişine zarar vermeyecek ölçülerde temkinli bir biçimde -yer yer endişeyle- destekleyebilir. Örneğin, Jamaika’da ortaya çıkan reggae ya da rap müziğin belli türleri ihlalcı, metalaştırma ve sömürü karşıtı pratikler olmakla beraber “otantiklik”, “farklılık” vurgularıyla metalaşmayı besleyen bir sürecin içine çekilebilmektedir. Kolektif haklar temelinde neo-liberal yıkıcılığa karşı gelişen bu tarz hareketler ya ideolojik bir bağlam içinde otantiklik, özgünlük imalarıyla tekel rantı oluşturacak şekilde metalaştırılabilir ya da talepler sınıfsal temelden soyutlanarak tikel durumlar olarak kent hakkı çerçevesinde ele alınabilir (Harvey, 2015a, s. 165). Başka bir ifadeyle bireyi merkeze alarak sınıfsal unsurları dışlayan kent hakkı söz konusu metinlerce desteklendiği haliyle şehir hakkının devrimci özünü “makulleştirerek”, sisteme uyumlu hale getirerek (Öner & Osmanoğulları, 2017, s. 86) kapitalist sistemin devamlılığını güvence altına alır. Bu aynı zamanda kent sorununun bütüncül bir gözle görülmesinin ve bireyin sınıfsal çıkarının farkında olmasının engellenmesiyle ilgilidir. Nasıl ki kent salt barınma ve teçhizatlara indirgenemezse kent sorunu da bu bileşenlere indirgenemez (Lefebvre, 2011, s. 140). Konut sahipliği hakkı, barınma hakkı, su hakkı gibi bireysel ya da belli bir hakka odaklanan yaklaşımlar kolektif bir yaklaşımı dışlama riskiyle karşı karşıyadır (Çelik, 2017, s. 673).

Liberal söyleme göre kapitalist kentsel süreçlerden kaynaklı sorunlar sistemin ürettiği patolojiler olmayıp sistemin işleyişinin doğal sonuçlarıdır. Kentsel sorunların arızı olduğu

ve sistemin ürettiği patolojiler olmadığı, dolayısıyla bunlarla sistemin sağladığı imkânlarla mücadele edilmesi gerektiği iddiası kent haklarını gündeme getirmiştir. Zira çoğunlukla hukuki metinlerle desteklenen ve bu metinlerde yer alan kent hakkı hukukun biçiminin, “hukuk kavramlarının içinde anlamını bulduğu ilişkiler ve bu kavramların içerdiği emirler” olarak içeriğinden soyutlanmış olmasının sonucudur. Hukuka patolojilerin giderilmesi için esaslı bir araç olarak bakan yaklaşım kent hakkını üretirken, şehir hakkı bütün kentsel sorunların sistemin ürettiği doğal sonuçlar olduğu kabulüyle biçim ve içerik arasındaki bağlantıyı oluşturarak içinde geliştiği sistemin karşısına yerleşir (Özdemir & Aykut, 2010, s. 40-41).

Kentsel düzenlemeleri kolektif haklar üzerinden okumak emek-sermaye çelişkisinin üzerine temellenen kentleşmenin sınıfsal bir olgu olmasıyla yakından ilgilidir. Kapitalizm ve kentleşme arasındaki içsel bağlantı artı ürünün toplumsal ve coğrafi olarak yoğunlaşmasından doğan kentlere kapitalizmin mütemadiyen ürettiği artı ürünün soğurulması için ihtiyacı olmasındandır. Bu daha evvel de ifade edildiği üzere hem yapılı çevreye yatırımı hem de tüketimin örgütlenmesini içerir. Harvey’in sıkça kullandığı örnek Bonaparte’ın 1852’de Avrupa’daki krizin ortasındaki Paris’de imparatorluğunu ilan etmesinin ardından 1853’de Hausmann’ı bayındırlık işlerinin başına getirerek kentleşme yoluyla artı sermaye ve işsizlik sorununa çözüm bulma çabasıdır. Paris yeniden inşa edilip kafeler, mağazalar, moda sanayisi ve büyük fuarlarıyla ışıklı bir şehre dönüştürülerek oluşturulan tüketim kültürünün de etkisiyle büyük oranda sermaye ve işsizliği emmiştir. Aynı şekilde 1940’lı yıllarda New York’da Robert Moses tarafından gerçekleştirilen banliyöleşme ve bütün metropoliten alanı kapsayan ve yaşam tarzlarını köklü biçimde değiştiren kentsel projeler de artı sermayenin soğurulmasında işlev görmüştür. Nitekim ortaya çıkan yeni yaşam tarzı içinde banliyödeki müstakil evden, onun içindeki klimaya, evin önüne park edilen ikişer arabadan petrol tüketimindeki muazzam artışa kadar tüm ürünler artı sermayeyi soğurmak için üzerine düşeni yapmıştır. Fakat her iki girişim de dönüşümden olumsuz etkilenen toplumun dışlanan kesimleri tarafından şekillenen kentsel krizlere sebep olmuştur. Paris Komünü ve 1968’lerde de ABD’de baş gösteren hareketlerin arkasındaki dinamikler kentsel süreçlerle yakından ilgilidir (Lefebvre, 2011, s. 140) (Harvey, 2015a, s. 48-54).

Aynı yapılaşma furyası geçmişteki örneklerinden ilham alarak günümüzde de farklı ülkelerde çeşitli şekillerde fakat aynı düzlemde ve bazen erteleyebildiği bazense maruz kaldığı kriz riskleriyle devam etmektedir. Londra'dan Santiago'ya, Los Angeles'dan Mumbai'ye, Moskova'dan Dubai'ye kadar dünyanın bir çok kentindeki bu yapılaşma çılgınlığı çölün ortasında kapalı bir mekânda kayak merkezi gibi anlamsız ve bir çok yönden şehrin kıyımı olarak değerlendirilebilecek kentsel projelerle hayat bulmaktadır. Elbette bu projeler kredi mekanizmaları, buna ilişkin yeni mali kurumların tesisi ve en önemlisi devletin aktörlüğünde gerçekleşen düzenlemelerle hayat bulmaktadır. Dünya üzerinde bir çok ülkede görülen kentsel süreçteki bu yayılma kaliteli şehir yaşamını meta haline getirerek yaşam tarzlarında köklü değişimler yaratmıştır. Etrafı çitlenmiş kent parçaları, güvenlik kontrolündeki konut alanları kentsel alanın büyük kısmını “özelleştirilmiş kamusal mekânlar” haline getirmektedir (Harvey, 2015a, s. 54-57).

Kentte daha da belirginleşen bu bölünmüşlük, bir yanda golf sahalarından, tenis kortlarına, ayrıcalıklı okullardan 24 saat devriye gezen özel güvenlik görevlilerine kadar bir çok imkânla donatılmış bir kentsel kesim, diğer yanda suyuyla, kanalizasyon sistemi ile, elektriği ile en temel ihtiyaçlarından mahrum bırakılmış başka bir kentsel kesimi gözler önüne sermektedir (Balbo, 1993, s. 25). Kentsel düzenlemelere ilişkin ekonomi politik bir yaklaşım, kentlerde ilk bakışta birbiriyle bağlantısız görünen toplumsal ve çevresel meselelerin, temelde sınıf meseleleri olduğunun, emperyalist etkinliklerin örüntüsünün bir parçası olduğunun görülebilmesini sağlar. Böylece kapitalist üretim biçiminin doğasıyla bağlantılı eşitsiz coğrafi gelişmenin, kentlere ve kentselliğe ilişkin belirginleşen çelişkilerin de hem nedeni hem de sonucu olduğu anlaşılır hale gelir. Bu anlayış Harvey'in de belirttiği gibi şehir hakkı bağlamında olası siyasal örgütlenme ve eylem alanlarının potansiyelleri ve güçlükleriyle belirlenmesine yardımcı olacaktır (Harvey, 2011, s. 99-106).

Yaratıcı yıkım yöntemiyle kentsel dönüşümün her evresi insanların yaşamak için sahip olduklarının yok edilmesiyle ve yarattığı yeni yoksulluklarla her zaman sınıfsal bir boyut arzeder. Tıpkı Haussmann'ın bir zamanlar yaptığı gibi yoksul ve insanca bir yaşamın olmadığı sentler bugün de kentsel yenileme, medenileşme ve çevrenin ıslahı gerekçeleriyle kamu yararı ve kamulaştırma gibi (kerameti söylediklerinden çok söylemediklerinde saklı olan) toplumun bir kesiminin menfaatinin herkesin menfaati gibi

sunulduğu mekanizmalarla kolektif hakların yok edilmesi suretiyle boşaltılmaktadır (Harvey, 2015a, s. 58).

Engels'in yaklaşık 150 yıl önce yazdıkları, mülksüzleştirme ve yerinden etme süreçlerinin kentsel süreçlerin çekirdeğini oluşturduğunun ve sermayenin üretken tüketime yönlendirilemeyen kısmının diğerleri arasında kentsel yenileme aracılığıyla soğurulduğunun bugün yeniden kanıtı niteliğindedir. Engels'in *Konut Sorunu*'nda söylediği gibi,

“...aslında, burjuvazinin, konut sorununu kendi modeliyle çözmek (yani sorunu sürekli olarak yeniden ortaya çıkaracak bir şekilde çözmek) için yalnızca bir yöntemi vardır. Bu yönteme Haussmann denilmektedir. ‘Haussmann’ derken ben, büyük kentlerimizden ve özellikle merkezi konumlu olanlarda, bu uygulama, ister kamu sağlığı ve güzelleştirme kaygıları, ister büyük merkezi konumlu iş yeri isteği, ya da ister demiryolları, sokakları vb. yapımı gibi trafik gereksinimleri nedeniyle ortaya çıkmasından bağımsız olarak, şimdi genellenmiş olan işçi sınıfı mahallelerinde gedikler açılması uygulanmasını kastediyorum. Nedenler ne kadar farklı olursa olsun, sonuçlar her zaman her yerde aynıdır... En rezil sokaklar ve dar yollar ortadan kalkar, ama hızla başka bir yerde... ortaya çıkarlar... İşte bu burjuvazinin konut sorununu uygulamada nasıl çözeceğinin çarpıcı bir örneğidir. Kapitalist üretim biçiminin işçilerimizi her gece içine kapattığı hastalıkların üreme yeri, rezil, delik deşik bodrumlar ortadan kaldırılmamıştır, başka yerlere kaydırılmıştır”,

bu mekânlar hangi iktisadi zorunluluk ile ortaya çıkıyorsa aynı iktisadi zorunluluk bu mekânları başka bir yerde var olmaya devam ettirir (Engels, 2013, s. 79-82).

Sermaye kesiminin taleplerinin devlet iktidarına tahvili ile gecekondü sakinlerinin uzunca bir zamandır üzerinde yaşadığı arsaların mülkiyeti - “şanslı” olanlara cüzi bir tazminat ödenerek- devletin çeşitli baskı ve ideolojik aygıtlarıyla geri alınmakta ve çoğu zaman bedelsiz olarak sermaye sınıfına devredilen bu topraklarda inşaat faaliyetleri aracılığıyla yüksek oranlarda kâr elde edilmektedir. Bu tip mülksüzleştirme örneklerini çoğaltmak mümkündür. Devletler düzenlemenin çeşitli araçlarıyla kamulaştırma yetkisini kullanmak suretiyle ucuz konut bölgelerinde yerleşik kiracıları evlerini terk etmeye zorlayarak bu bölgeleri rezidans, hipermarket gibi getirisi daha yüksek arazi kullanımlarına tahsis etmektedirler. Bütün bu devlet eliyle mülksüzleştirme, rant yaratma ve neo-liberal projenin artı-değer üzerindeki kontrolü özelleştiren pratiklerine karşı kolektif bir hak olarak şehir hakkı durmaktadır. Bu hak, artı ürünün, artı değer

kentleşme yoluyla üretimi ve kullanımı üzerinde daha fazla denetim talebiyle birlikte ortaklaştırma/iştirak pratiğini gerektirir (Harvey, 2015a, s. 66).

Ortaklaştırma/iştirak pratiği toplumsal grup ile müşterek alan arasındaki ilişkinin kolektif ve de piyasa mantığının dışında olması ilkesi üzerine kuruludur. Piyasa mantığı dışında bir ortak alan (common spaces) kavramsallaştırması önemlidir. Zira ortak alan, neo-liberal dönüşümlerle beraber piyasanın hâkim mantığının yerleştiği, metalaşmanın ön planda olduğu bir “kamusal alan”dan ayrılır. Esasında bu ayrım birikim stratejileri doğrultusunda devlet yapısındaki dönüşümle bağlantılı olarak kamusal olanın da dönüşümüyle yakından ilgilidir. Örnek olarak, bir şehrin kendine has atmosferi ve cazibesi şehrin sakinlerinin ortak olarak ürettikleri bir değerken bu alan üzerinden tekeldi rant sermayenin belirli kesimlerine aktarılır. Bireylerin ve toplumsal grupların gündelik faaliyetleri ve mücadeleleri neticesinde müşterek bir çerçevede şehirde yaratılan toplumsal hayat, sermayenin taleplerinin düzenleyici mekanizmalarla iktidara tahvili neticesinde niteliğini yitirmektedir. Arabaların henüz tüm sokakları işgal etmediği, sokakların halkın kaynaştığı ve çocukların oyun oynadığı ortak alanlar olduğu zamanlardan, bu alanların trafikten tıkanan sokaklara dönüşerek kimi zaman “verimli” kullanımının sağlanması için kullanımının ücretlendirilmesi yoluyla kısıtlandığı kamusal alanlara dönüştüğünü rahatlıkla gözlemek mümkündür. Belediyelerin görünürde uygarlaşma, halka hizmet gerekçeleriyle yarattığı parklar, yaya bölgeleri, koşu parkurları gibi yeni tür kentsel ortak alanlar da sermayeye çevrilebilirlik açısından oldukça kullanışlıdır. Zira kentsel parklar ve bu tip alanlar her zaman o bölgedeki konut fiyatlarını artırarak şehir sakinlerinin orada konut bulabilme şansını yok eder ve yaratılan bu kamusal alanlar kolektif mülkiyetin bireysel mülkiyete tahviliyle dolaylı olarak zenginler dışında herkesin ortak kullanımını kısıtlar. Benzer şekilde kıyılarda otel ve ormanlık alanlarda golf sahası inşası, esasında müştereklerin bir tür çitlenmesi olarak değerlendirilebilecek müdahalelerdendir. Oysa sadece fiziksel çevresiyle değil aynı zamanda toplumsal pratikleri ve toplumsallık tarzlarıyla da kolektif emeğin ürünü olan şehir (Hardt & Negri, 2009, s. 139) tüm kullanım değerleriyle bireysel değil toplumsal mülkiyetin unsurudur. Fakat toplumsal emeğin sürekli üretmekte olduğu ortak alanlar sermaye birikiminin doğurduğu ihtiyaçlar doğrultusunda metalaştırılarak piyasa gereklerine tâbi hale getirilmektedir (Harvey, 2015a, s. 125-132).

Sonuç olarak belirli bir kesimin menfaatinin herkesin menfaati gibi sunulması ideoloji üzerinden dolayımlanan, kamu yararı adına devletçe desteklenen kentsel projeler, ortak alan gibi görünen alanlarda imtiyazlı mal sahiplerinin aktif değerlerinde artışı destekleyen alanları yaratmaktadır. Yine hukuki düzenlemeler yoluyla birikimin krizi erteleme yollarından biri olarak kentsel alanda kamu yararı ön koşulu olan kamulaştırmanın kapsamının genişletilmesi çok yönlü bir düzenleme sürecinin ispatı niteliğindedir. Geline aşamada kapitalist kentleşmenin kentsel bir ortak alanın (kamusal alan ve kamusal malların) sürekli üretildiği ve buradaki artı-değerin özel çıkarlara devredildiği, “küresel olanın ulusala içsel” (Dikmen, 2006, s. 14) bir süreç olduğu söylenmelidir (Harvey, 2015a, s. 133, 139).

“Kentsel Düzenlemeye Kuramsal Yaklaşımlar” başlıklı bu bölümde öncelikle mekânın birikimde oynadığı rol, sermayenin özellikle kriz zamanlarında belirginleşen mekânsal çelişkileri ele alındı. Daha sonra çoğunlukla kentsel alanda belirginleşen metalaşma pratiklerinin daha iyi ortaya konabilmesi için meta kavramı, kurgusal metalar ve metalaşmanın uğrakları açıklanarak söz konusu pratikler dünya genelindeki eğilimlerle beraber ele alındı. Bu noktada şehir hakkının liberal insan hakları kurgusunun sınıfsal temelden yalıtılmış bireysel haklar demetinden oluşan kent hakkından da ayrıldığından söz edildi. Zira şehir hakkı kapitalist üretim biçimi içinde sermayenin gündelik yaşamla beraber tüm kolektif alanlara, toplumca yaratılmış tüm değerlere metalaşma, özelleştirme, rant ve devletin diğer düzenleyici işlemleri üzerinden hâkimiyeti ile sonuçlanan kentsel süreçlere karşı sistemsel bir değişim için müdahale imkânları barındırır. Böylece kapitalist kentleşmenin insan hayatının her alanına müdahalesiyle ilerlediği bir süreçte ve metalaşan kentsel alanda, müşterekleri çitleyen ilkel birikim üzerinden şehir hakkını düşünmenin mücadele için önemli imkânlar barındırdığı üzerinde duruldu. Bu bölümün çalışmaya katkısı ve amacı, çalışmanın ana damarını oluşturan bir sonraki bölümde Türkiye açısından ele alınacak olan çoğunlukla hukuk üzerinden dolayımlanan ilişkiler, pratikler ve kurumlaşmaların hem yerel dinamiklerini ortaya koyabilmek hem de dünya genelindeki eğilimler ve dinamiklerle bağlantısını kurabilmektir. Ayrıca burada ele alınan metalaşma, rant, şehir hakkı gibi kavramların içerikleri gerektikçe genişletilecek olmakla birlikte bu haliyle ilerleyen bölümün ana malzemesini oluşturacaktır.

3. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE SERMAYE BİRİKİMİNİN TARİHSEL SEYRİNDE KENT HUKUKUNUN DÖNÜŞÜMÜ

Türkiye’de kent hukukunun dönüşümü bu bölümde, düzenlediği ilişkilerin bilgisi ile ele alınacaktır. Kapitalist üretim ilişkileri ekseninde eklemlenen yerel ve küresel ölçekli dinamiklerin etkisinin göz ardı edilmemesi gerekliliğinden yola çıkarak, öncelikle Türkiye’de temsil kabiliyeti edinen Körfez “sermayesi”nin talepleri ile Batı sermayesinden yönelen taleplerin temsili ekseninde Türkiye’nin içinde bulunduğu çelişkili duruma temas edilecektir. Daha önce de belirtildiği gibi devlet, çeşitli sınıf fraksiyonlarının çatışmalı temsili ekseninde işleyen bir ilişkiler alanıdır. Temsiller dolayısıyla devlet denilen ilişkiler alanına giren çeşitli talepler, temsil edilenin gücüyle orantılı olarak devlet iktidarına dönüşme kabiliyeti taşırlar. Böylece bir devletin başka bir devletin ya da başka devletlerin içerisinde temsil imkânı bulan sınıf çıkarlarının uzantısı haline gelmesi mümkündür (Özdemir, Aykut, Sune, & Uğurlu, 2015, s. 15). Bahsi geçen bu durum “küreselleşme” olarak betimlenen öznesiz sürecin farklı ülkelerde benzer şekilde tebarüz eden görüntülerinden birisidir. Dolayısıyla kent hukukuna ilişkin normların tatbik süreci ve anlaşılması da toplumsal düzenlemeyi gerçekleştiren kararların arkasındaki temsil ve bu temsillere dayalı taleplerin çözülmesi ile, yani normlar tarafından korunması önerilen menfaatlerin çözülmesi ekseninde mümkün olacaktır.

Türkiye’de devlet iktidarını kullanan aygıtlarda temsil imkânı arayışında olan Körfez “sermayesi” ile kolektif emperyal talepler arasındaki gerilimden bahsedilmesinin ardından, Türkiye’de sermaye birikiminde inşaat sektörünün edindiği rolden söz edilecektir. Türkiye’nin 2002-2015 döneminde dayandığı, bu tarihten sonra krize giren birikim stratejisi bağlamında sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminde inşaat faaliyetlerinin kilit ve belirli bir noktaya kadar sürükleyici etkisi olduğu iddia edilmektedir (Yeşilbağ, 2016). Türkiye’de inşaat,- Harvey’in ifadesiyle yapıli çevre üretimi- kullanım değerinin karşısına değişim değerinin çıkarıldığı bir yapı içinde, devletin daha önce de vurgulanan sermayenin hareketliliğini, değerlenmesini, kârlılığının artırılmasını ve kurgusal bir meta olarak emeğin yeniden üretilmesini sağlama işlevleri ekseninde desteklenegelmiştir. Devletin söz konusu işlevlerini yerine getirebilmesi, üretim ve tüketim normlarındaki dönüşümle bağlantılı olarak kurumsal ve örgütsel

yapısının dönüşümüyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla kent mevzuatındaki dönüşüm, iktisadi, siyasi, ideolojik mekanizmaların bağlantısı da dikkate alınarak temsilin gerçekleştiği kurumlardaki dönüşümle beraber ele alınacaktır. Hukuki düzenleme münhasıran yönetim ve/veya yasama güçlerinin bir fonksiyonuna indirgenmediğinde, yerel ve uluslararası sermaye grupları ve bu grupların ağırlıklı olarak temsil edildiği sivil toplum kuruluşlarının talepleri ile siyasal iktidar arasındaki ilişki de daha isabetli bir biçimde kurulmuş olacaktır. Başka bir ifadeyle küresel ölçekli üretim ve tüketim normlarıyla bağlantılı olarak üretimin söylemlerindeki dönüşüm ve Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yeri de onun küresel ölçekte dahil olduğu ilişkilerin dönüştürücü etkisinin açıklanabilmesini sağlayacaktır.

Birinci bölümde idare hukukunun özgün işlevinden ve sistem olarak hukuktan bahsedilirken vurgulandığı gibi, hukuki biçimler belirli bir ilişkinin hukuki ifadesidir. Dolayısıyla normlar da, ancak bu ilişkiden türetilmediğinden söz konusu ilişkilerin belirliğini mümkün kılan belirli bir mekân ve zamandaki somut koşulların hâkimiyeti göz önüne alınarak açıklama edimine konu olabilirler. Benzer şekilde idare, sınıf çatışması içerisinde gerekli hale gelen düzenleme konularında kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlayabilmek üzere idari etkinliklerde bulunur, düzenleme konularını hukuki biçimler içinde soyutlar. Fakat soyutlamayı yaparken daha önce de belirtildiği gibi genel çıkar ile özel çıkar arasındaki ayrımın kapitalist toplumlarda anayasal kuruluş düzeyinde karşıt olarak konumlanmasının mümkün olmamasından (kişinin kendi menfaatinin takipçisi olması durumunun piyasanın görünmez eli aracılığı ile toplumsal refahı artıracığı tezi) ötürü toplumsal çelişkileri yeniden üretir. İdare hukukunun siyasal alanla ve dolayısıyla ekonomik alanla dolayimli ilişkisi, bahsedilen alanlara ait çelişkileri ve gerilimleri sermaye birikim dinamikleriyle bağlantılı olarak içermesine yol açar. Anılan durum idare hukuku ile özel hukuk arasında karşıtlık yerine diyalektik bir dönüşüme tekabül eden tamamlayıcılık ilişkisinin kurulmasına yol açar (Özdemir A. M., 2011a, s. 124). Değişim ilişkilerinin yapısı, devletin kurumsal ve örgütsel şemasını ve idare hukukunu bu bağlamda dönüşüme zorlarken mevcut aygıtların sermaye birikimini sağlayacak şekilde işletilmesi ve toplumsal bütünlüğün sağlanması için gerekli olan -devletin görece özerkliği çerçevesinde- idarenin sahip olduğu özerk alan daralmaya başlar. Devletin mevcut toplumsal formasyonların yeniden üretimindeki düzenleyici yerini koruyabilmesi, gayri şahsi işleyiş, genel düzenleme ve tüzel kişilik gibi modern

niteliklerini görelî bağımsızlık çerçevesinde sürdürmesine bağılı olduğu önceki bölümlerde ifade edilmişti. Bu bağlamda kapitalist devlet biçiminde iktidarın gayri şahsi, kamusal, tarafsız olma hali, ayrı ayrı bireylerin değil de bir bütün halinde toplumsal üretim ve değişim ilişkilerinin korunmasına yöneliktir.

İdarenin sınıf çatışması içerisinde ortaya çıkan düzenleme konularında kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretiminin sağlanması yönünde, bu ilişkileri hukuki biçimler içinde soyutlayacağından, bunun da toplumsal çelişkileri yeniden üreteceğinden söz edildi. Örnek vererek açıklamak gerekirse, neo-liberal düzenleme tarzının hâkim hale gelmeye başlamasıyla 1970’lerden bu yana değer-biçim alanı değer-dışı biçim alanına hâkim olmaya başlamıştır. Bunun sonucu olarak kamusal varlıkların metalaşma sürecine girmesiyle idare hukukunun meşruiyet üreten, toplumsallığı imkân dahiline sokan kamu hizmeti, kamu yararı, kamulaştırma gibi kavram setleri tahrip olmaya başlamıştır. İdarenin bütünlüğü ilkesi gereğince idare mekanizması, hem kuruluşu hem de görevleri bakımından bir ulusal meclisten doğup o kaynağa karşı sorumlu olarak kurgulanmıştır. Yönetişimin keşfiyle -kurul sistemiyle bakanlık teşkilatının işlev değiştirmesi örneğinde olduğu gibi- idare mekanizmasının dönüşümü ve dolayısıyla kısmen “idari vesayet”in ortadan kalkması şeklinde ortaya çıkan dönüşümler piyasa mekanizmasının aktörlerini doğrudan idari alana taşımaktadır. Böylece ortaya çıkan durum, siyasi-idari ayrımıyla iktisadi-idari ayrımını belirsizleştirerek, devletin görelî özerkliğinin aşınması sorunu olarak belirlemektedir (Güler, 2013a, s. 118, 318).

İdari örgütlenme içinde merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki ilişkilerde de dönemsel olarak yetki, görev ve kaynak paylaşımında farklı eğilimler görülebilmektedir. Bu durum üretimin söylemleriyle beraber dönüşen hukuki söylem ve devlet biçimindeki dönüşümle bağlantılı olarak düşünülmelidir. Dolayısıyla yetki, görev ve kaynak paylaşımı ile kurumsal yapıdaki dönüşümler, bunların devlet iktidarının kullanımında belirli temsiller açısından daha etkin ve uygun bir biçim sunma potansiyelleri ile ilişkilendirilmelidir. Örneğin, temsilin bir biçimi ve yeni bir idare etme yöntemi olarak beliren yönetimle birlikte, kentsel planlamada özel sektör ve sermaye gruplarının ağırlıklı olarak temsil edildiği sivil toplum kuruluşlarının etkin rolleriyle karar süreçlerinde doğrudan yer aldığı kent konseyleri, devlet iktidarını etkileyen informal bir örgütlenme olarak ortaya çıkmaktadır. Öte yandan 1984’de sosyal kamu kurumu olarak

kurulup 2000’ler ve sonrasında kentsel düzenleme ile ilgili konularda müdahale alanı ve yetkileri genişletilen TOKİ’nin faaliyetleri de sermayenin yeni kârlılık arayışında üçüncü stratejisi olan metalaştırma eğilimi ve devletin önceki bölümlerde ifade edilen işlevleri ile beraber düşünülmelidir.

Türkiye özelinde sermaye birikimi ve kentleşmenin ele alındığı bu bölümde kent hukukundaki dönüşümün kaynağı olarak yukarıda belirtildiği şekilde yasa koyucunun özgül iradesine ya da soyut, evrensel, tarih dışı üstün ilkelere değil olguları ve yasa koyucunun kararlarını etkileyen daha geniş bir ilişkiler alanına atıf yapılmaktadır. Kente ilişkin normların, yapısal biçimlerin, örgütlenmelerin, tüketim alışkanlıklarını da kapsayan tüm stratejik davranış kalıplarının da anılan toplumsal bütünlük içinde değerlendirilmesi gerekir. Sonraki kısımda incelenecek olan kentsel alandaki metalaştırma pratikleri, merkezi yönetim ve yerel yönetim arasındaki ilişkilerin yönetim doğrultusunda dönüşümü, inşaat sermayesi ile finans sermayesi arasında bütünleştirici bir tesadüfî keşif olarak beliren gayrimenkul sertifikası gibi düzenlemeler ancak anılan bağlamda “anlamalı” hale gelen değişikliklerdir.

3.1. TÜRKİYE’DE 2008-2017 ARASINDA KÖRFEZ “SERMAYESİ” ETKİSİ

Bu kısmın çalışma açısından önemi, kapitalist devlet örgütlenmesinin ve kapitalist demokrasinin en belirgin özelliklerinden olan siyasi-iktisadi ayrımını sorgulatan, Türkiye’de özellikle 2010 sonrası dönemde kendisini açıkça gösteren, kayırmacılık şeklinde görünüm alan temsil biçimlerini, imar ve ihale süreçlerinde olağan hale gelen yolsuzluk ve rant dağıtma gibi isimlerle anılan “kişiye özgü” karar alma pratiklerini ve temsil edilen çıkarla bağlantılı olarak dönüşen hukuki pratikleri de kapsayan tüm davranış kalıplarını Körfez çıkarlarının ülke içinde temsili ekseninde biçimlenişleriyle ilişkilendirmektir. Anılan pratikler, liberal söylem içerisinde hukukun ne olduğuna ilişkin, içinde cevabını taşıyan soruların cevaplarından daha fazlasını ifade etmektedir. Öte yandan ülke içinde merkez ülkelerde temsilini bulan ya da bunlarla eklemlenen sermaye çevreleriyle, oluşmaya ve güçlenmeye başlayan yeni tip sermaye çevrelerinin birbirleri arasındaki ilişki ve siyasi iktidarla kurdukları ilişki de bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Önceki bölümde 1970'lerin başında kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan fordist dönemin birikim rejiminin imkânlarının tükenmesiyle fordist düzenleme tarzının da işlevsizleşmeye başladığı ifade edilmişti. Aşırı birikim ve azalan kâr hadleri şeklinde karakterize olan kriz mevcut düzenleme tarzının kurumsal yapılarıyla çözülemediğinden ücretler, genel fiyat ve faiz düzeyi, para arzı ve diğer yapısal biçimlerde yeni bir düzenleme tarzını gerekli kıldı. Öte yandan sermayenin özellikle gelişmekte olan ülkelere yönelerek yeni olanaklar arayışı belirginleşmeye başladı (Arın, 2013, s. 56).

Neo-liberal düzenleme tarzının hâkim olmaya başladığı bu dönem, emperyalizmin bugünkü formu olan kolektif emperyalizmle beraber anlaşılması gereken, sermayenin uluslararasılaşmasının güncel aşaması olarak ifade edilebilir. Kolektif emperyalizm bahsinde ifade edildiği gibi sermayenin uluslararasılaşması, sermayenin birden fazla devlet içinde benzer hukuki düzenlemeler altında faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için devlet biçiminin de dönüşmesini gerektirir. Bu sürecin İkinci Dünya Savaşı sonrasına denk gelen ilk aşaması, BM, GATT, IMF ve DB gibi uluslararası kurumlar dolayısıyla ABD, Kanada, Avrupa ve Japonya ile sınırlı şekilde merkez kapitalist ülkelerde malların serbest dolaşımıdır. İkinci aşaması, Fordist uzlaşının bozulmasıyla çevre ülkelerin de anılan serbest dolaşıma dahil edilmeleri ile sonuçlanan yapısal dönüşümlerde bulunabilir. Sermayenin uluslararasılaşmasında üçüncü dalga ise Sovyet Sistemi'nin çöküşü ile başlamıştır. Öncesinde sınırlı kalan, neo-liberal devlet biçiminin uluslararasılaşması, bu dönemde hız kazanmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde, Batı sermayesinin 1990'larda ve 2000'lerin başında bilgisayar sektörü ve türev teknolojilerden kaynaklı aşırı kâr imkânlarının ve Sovyet özelleştirmelerinden kaynaklı talan imkânlarının tükenmesiyle sermayenin uluslararasılaşmasının üçüncü dalgası sınırlarına ulaşmıştır. Anılan yıllar sermayenin yeni değerlendirme alanları arayışının tekrar başladığı yıllardır. Söz konusu dinamikler daha önceki bölümlerde ele alınan küresel ölçekte sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminin koşullarıyla ilişkilidir. Genel olarak sermayenin hareketlerinde daha önce üç ayrı stratejiden söz edilmişti. 1990'larda gelişen bilgisayar sektörü ve bununla bağlantılı değerlendirme alanları ilk strateji olan üretken sermaye formuna -gelecekte üretilecek artı-değer- örnek oluşturur. Bahsedilen Sovyet özelleştirmelerinden kaynaklı imkânlar ise sermayenin hareket imkânlarından ikincisi olan geçmişte üretilen artı-değere yönelmesini ifade eder. Başka bir ifadeyle azgelişmiş kapitalist toplumsal formasyonların sermaye sınıflarının ve uluslararası almasıklarının talepleri dolayısıyla "keşfedilen" ve

özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla yıkıcı boyutlara ulaşan özelleştirme politikaları sermayenin ikinci hareket imkânını ifade eder. Anılan imkânların da tükenmesiyle mutlak surette devlet biçiminde dönüşümü de gerektiren ilkel birikim alanları sermayenin üçüncü hareket alanına tekabül etmektedir. Daha önce alım satıma tabi olmamış, metalaşmamış varlıkların bulunduğu alana yönelen sermayenin metalaştırma stratejisi hidrokarbonlara olan ilgiyi artırmıştır (Özdemir, Aykut, Sune, & Uğurlu, 2015, s. 30-31), (Aykut & Yıldırım, 2016, s. 147), (Özdemir A. M., 2011a, s. 301).

Sermayenin yeni değerlenme arayışına girdiği 2000'li yılların ortalarından itibaren, kolektif emperyalist etkinliğin yönü, petrol fiyatlarının artmasının da etkisiyle atıl olan emek-gücü, toprakları ve diğer olanakları, birikim sürecine dahil edilerek sermaye birikim krizini erteleyebilme potansiyeli taşıdığından, genelde Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya özelde ise Körfez ülkelerine çevrilmiştir. Devletlerin birden fazla yerli ve yabancı sermayenin faaliyetlerine ve sermayenin de birden fazla devlete bağımlı olduğu bu süreçte kolektif emperyalist etkinliğin Körfez ülkelerine yönelişi, bir dizi unsuru içermektedir. Batı kaynaklı taleplerin ilgili hammadde zengini ülkelere yönelmesi, daha önce alım satıma konu olmamış kolektif zenginliklerin metalaştırılarak dünya piyasasının parçası olmasını içerir. Bu ise pre-kapitalist unsurlar barındıran Körfez ülkelerinde neo-liberal devlet biçiminin hâkimiyetini sağlayacak, devletlerin hukuki, ideolojik ve siyasi yapısında çeşitli dönüşümleri gerekli kılar bkz. Cebeci, 2014c.

Öncelikle kolektif emperyalizmin Körfez'e yönelik talepleri ile Körfez ülkelerinin buna karşı geliştirdikleri yönelimleri ve Türkiye ile Körfez arasındaki ilişkilerin Türkiye'de karar alma biçimlerini etkileyişini değerlendirebilmek için birkaç hususu belirtmek gerekir. Körfez ülkeleri kapitalist uluslararası işbölümünün önemli bir bileşeni olmakla birlikte, iktisadi-siyasi ayrımının olmayışı, kapitalist toplumsal ilişkilerin derinleşmemesi yönüyle bu ülkeleri Batı tarzı gelişmiş kapitalist devlet örgütlenmesinden ayıran başlıca özelliktir. Başka bir ifadeyle üretim araçlarının kontrolü açısından iktisadi olan ile siyasi olanın içiçe oluşu, dolayısıyla üretim araçlarına sahip olanların aynı anda devlet iktidarını halka ve rakiplerine karşı kullanma kapasitesi, toplumsal bir ilişki olan sermayenin varoluş koşulları açısından olumsuz etkiler doğurur. Şöyle ki; sermaye birikimi ancak para hareketliliğinin takip edilebildiği şeffaf bir ortamda üretkenlik, verimlilik, kârlılık

gibi piyasaya içkin değişkenlerin belirleyiciliğinde gerçekleşebilir. Bunlar aynı zamanda önceki bölümde belirtilen sermayenin değerlendirme koşullarını da oluştururlar. Oysa Körfez tarzı birikim ve değer dağıtım -başka bir dolayım olmaksızın doğrudan- pre-kapitalist iktidar yapılanmasına bağlı olarak siyasi kararların etkisinde ve belirleyiciliğinde gerçekleşir. Körfez “sermaye”si ifadesinde sermaye kelimesinin tırnak işareti ile kullanılmasının sebebi de piyasa eksenli değerlendirme ve değersizleşme süreçlerine tâbi olmayışıdır (Özdemir, Aykut, Sune, & Uğurlu, 2015, s. 85, 114).

İktisadi-siyasi ayrımının bulunmadığı Körfez ülkelerinde yönetici sınıf, kolektif emperyalizmden kaynaklı metalaştırma, ideolojik, iktisadi, hukuki ve siyasi dönüşümü içeren taleplere karşı “direniş” göstermektedir. Zira Körfez yönetici sınıfları, anılan talepleri askeri ve siyasal yönden Batı’ya bağımlı olmaları sebebiyle ne doğrudan reddedebilmekte ne de hâkimiyetleri altındaki değerlerin ve hükmetme gücünün yitirilmesi riski sebebiyle kabul edebilmektedirler. Hegemon devlet ile stratejik hammadde satıcısı olarak ifade edilebilecek Körfez ülkeleri arasındaki çelişkinin kaynağı da bu husustur. Dolayısıyla bu ülkelerin direnişi kolektif emperyalizmin karşısına dikilmiş bir blok olma potansiyeli taşımaz. Körfez ülkelerinin direnişinin temelinde kolektif emperyalist blok ile yaşadığı çelişkilerin ve gerilimlerin başka ülkelere taşınması yer alır. Bu temel üzerinde ilgili ülkelerin üç stratejisinden bahsedilebilir. İlki, kolektif emperyalist talepleri, neo-liberal reformlarla dönüşerek ve küresel ekonomi ile eklemlenerek bütünleşme çizgisine girmek suretiyle karşılayan ülkelerin ekonomilerinde, petro-dolarlara dayanan birikimleriyle yatırım yapmaktır. İkincisi, Ortadoğu’da siyasal istikrarını kaybetmiş ülkelere Körfez çevresinde bir hat oluşturmak için çeşitli kanallarla müdahil olmaktır. Diğer strateji ise kapitalist bir yapılanmaya sahip olmakla beraber küresel düzlemde dayanabilecek güç odakları arayışıyla bağlantılı olarak, kolektif emperyalizmin yürütücü aktörü olmayan ülkelerle ittifak arayışıdır. Birinci ve ikinci strateji yatırım yapılan ya da müdahil olunan ülkede siyasal temsil imkânlarının zorlanarak yürütülmesini içerir. Bu noktada uluslararası işbölümüne stratejik hammadde satıcısı olarak eklemlenmeyen Türkiye’nin 2000’li yılların ortasında başlayıp yoğunlaşarak ilerleyen Körfez ile ilişkileri ihraç edilen çelişkiler ve gerilimler üzerinden anlaşılabilir (Aykut & Yıldırım, 2016, s. 148).

Türkiye, 1980 darbesiyle başlayıp takiben 24 Ocak kararları ile uygulamaya geçen ve 2001 krizinden bu yana güçlenerek süren kurumsal, örgütsel ve normatif değişikliklerle devlet biçiminin neo-liberalleştirilmesi suretiyle -tarihsel bloğun temsilini gerçekleştirenlerin süreklilik arzeden keşifleriyle- adım adım küresel güç ilişkileri zincirine dahil olan bir ülkedir. Ercan (2004, s. 110), 1980 sonrası dönemi, birbirini tamamlamakla beraber analiz kolaylığı sağlaması açısından, 1980-1988 arasını ticari sermayenin uluslararasılaşması-ihracat temelli birikim dönemi, 1988-1999 arasını özellikle uluslararası para-sermaye hareketlerine dayalı birikim dönemi ve 1999 ile başlayıp devam eden dönemi ise üretken sermayeye dayalı birikim dönemi şeklinde üç evre olarak inceler.

Türkiye’de kapitalizmin uluslararasılaşmasının ilk evresi kabul edilebilecek 1980 öncesi dönem içe dönük ithal ikameci bir sermaye birikiminin olduğu dönemdir. Genel hatlarıyla, Türkiye’de para ve ticari sermaye bu dönemde Amerikan hegemonyasının şekillendirdiği üretim ve tüketim normları ile iş yapma kalıplarına dayalı olarak faaliyet gösteren yabancı sermaye ile işbirliği temelinde üretken sermaye olarak kurulmuştur. Anılan zaman zarfında fordist dönemde gelişen üretim ve tüketim normlarının yarı-çevresel bir toplumsal formasyonda uyarlaması söz konusudur. İstanbul burjuvazisi ya da birinci nesil burjuvazi olarak isimlendirilen 1970’lerde holding tarzı örgütlenen sermaye grupları, Türkiye’de sermaye sınıfının hegemon fraksiyonunu temsil ederken Türkiye’de toplumsal değişimin ve Batı ile bütünleşme üzerine kurulu ABD/AB eksenli bir birikim stratejisinin de önemli aktörlerinden olmuştur. 1970’lerin ikinci yarısında kârlılık, üretkenlik ve iç pazar açısından olanaklarının tükenerek içe yönelik sermaye birikiminin tıkanmasıyla, örgütlü ifadesini TÜSİAD’ın temsil ettiği sermaye grupları, ihracata dayalı dışa yönelimli bir birikim modeline ilişkin taleplerini ortaya koymuşlardır (Yalman, 2009). Anılan sermaye gruplarının üretim ölçeğini ve emek üretkenliğini üretim ve tüketimin neo-liberal söylemleri üzerinden artırarak sendikaların disipline edilmesini, uluslararası rekabete girebilecekleri ve sermaye için gerekli güven ortamının kurulmasını da kapsayan toplumsal, kurumsal ve finansal düzenlemelerin gerçekleştirilmesine ilişkin talepleri Batı’dan yönelen taleplerle beraber yoğunlaşmıştır. Dışa yönelimli ihracata dayalı birikim modelinin 24 Ocak kararları ile uygulama imkânı bulmasıyla Türkiye kapitalizminin uluslararasılaşmasının İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki ikinci evresine geçildiği söylenebilir. İhraç ikameci stratejilerin benimsenmesiyle işçi sınıfının örgütsel

haklarının sınırlandırılması ve emek yoğun sektörlere dayalı ihracatın artması İstanbul, Kocaeli, İzmir ve Ankara gibi sanayi merkezlerinin yanında Bursa, Denizli, Eskişehir gibi bir çok Anadolu kentini de yeni sanayi merkezleri olarak ortaya çıkarmıştır. “Dış” iktisadi ilişkileri İstanbul’un elinden çıkaran bu gelişim, ikinci nesil burjuvazi olarak adlandırılan İstanbul merkezli sermaye gruplarının yanında Anadolu merkezli sermaye gruplarının gelişimini sağlamıştır. MÜSİAD bünyesinde örgütsel temsiliyet sağlayan sermaye fraksiyonu zamanla genişleyen finansal ihtiyacını çoğunlukla Körfez “sermaye”sinin Petro-dolarlara dayalı faizsiz finans kurumlarından karşılama yolunu seçmiş, İslami sosyal ağlar çerçevesinden genişleyerek bir yandan İslami desenli bir neo-liberal söylemin diğer yandan Ortadoğu eksenli bir mekânsal yönelimin taraftarı olmuş ve Türkiye’nin doğu eksenli uluslararasılaşmasında önemli rol oynamıştır (Özekin, 2014, s. 355-372), (Boratav, 2015b, s. 148).

1980 sonrası dönem, öncelikle emek yoğun sektörler üzerinden tüketim mallarının ihracatı şeklinde gerçekleşmiştir. 1980’li yılların sonunda ise döviz biçiminde sermaye ihtiyacı ile uluslararası para-sermayenin ülkeye çekilmesinin yolları aranmıştır. Böylece yaklaşık 2001 krizine kadarki süreçte bütçe açıkları uluslararası para-sermaye girişleriyle karşılanmıştır. 2001 krizi sonrası bir dizi reformla küresel birikim sürecine daha derin entegrasyonun gerçekleşmesiyle Türkiye’de kapitalizmin uluslararasılaşmasının üçüncü evresine geçilmiştir. 2000’li yıllar, bir yandan uluslararası sermayenin doğrudan yatırımlar, şirket birleşmeleri gibi çeşitli ortaklıklar üzerinden yurtiçi faaliyetinin derinleştiği yıllardır. Diğer yandan Türkiye’deki sermaye gruplarının sınır ötesi yatırımları ve faaliyetlerinin ivme kazandığı ve küresel çapta sermaye birikim devresinin parçası olduğu yıllardır. Anılan dönem aynı zamanda para-sermayenin yüksek kârlı yatırımlara üretken girişinin azaldığı ya da Çin ölçeğinde yoğunlaştığı, yukarda bahsedildiği gibi sermayenin yeni değerlendirme arayışına girdiği ve özelleştirmeler ekseninde finans kapitalin etkinliğinin arttığı, Körfez’de ise petro-dolar havuzunun genişlediği yıllardır. Her ne kadar Türkiye’de sermaye sınıfı içindeki ayrım çeşitlilik gösterse de -İstanbul/Anadolu merkezli, TÜSİAD/MÜSİAD, İslami/seküler- 1980 sonrasında günümüze kadar sınıfsal çıkarı gereği sermayenin genel olarak, Türkiye’de ekonomi ve devlet yapısının neo-liberal ekseninde biçimlenmesi suretiyle uluslararasılaştığı ve küresel sermaye birikim sürecinin bir parçası olduğu yönünde ortak bir söylem hâkimdir bkz. (Keskin, 2009), (Güler, 2004). Devlet biçiminin küresel birikim

süreciyle uyumlu hale getirilerek uluslararası sermayenin yeniden üretimi ekseninde yapılandırılması aynı zamanda kolektif emperyalist etkinliğin Türkiye bağlamında anlamlandırılmasının da bir parçasını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin uyum ve zıtlasma ekseninde kolektif emperyalizm tezi bağlamında bulunduğu konum, özellikle bu grupların değerlendirme süreçlerinin getirdiği baskılar nedeniyle Batı dışı alanlara yöneldiği 2008-2017 döneminde Körfez “sermayesi”nin temsiliyetini de dikkate almayı gerektirmektedir (Özekin, 2014, s. 358-374).

Sermaye fraksiyonlarının neo-liberal söylemin hâkimiyetinde gerçekleşen dönüşüm talepleriyle uyumlu, devlet içerisini dışarıda temsil etmekten ziyade dışarının içerde temsilini mümkün kılan bir dönüşümün mekânı olan Türkiye'nin uluslararasılaşma sürecinin genel hattı bu şekilde belirtildikten sonra uluslararası güç ilişkilerine stratejik hammadde satıcısı olarak eklemlenen ülkelerden farklılığına işaret edilmelidir. Uluslararası güç ilişkilerine stratejik hammadde satıcısı olarak eklemlenen, devlet biçimini Batılı ya da yerel sermaye talepleri doğrultusunda değiştirme zorunluluğu taşımayan ele aldığımız Körfez ülkelerinden farklı olarak Türkiye’de, yukarda belirtilen dönüşümlerin de gösterdiği gibi siyasi iktidarın koşulları, kapitalist birikime uygun düzenleme zorunluluğuyla kesişmektedir. Başka bir ifadeyle belirli bir anda geçerli olan üretim ve tüketim normlarının uygun bir bileşimi olarak sermaye birikim rejimine bağlı birikim stratejilerinin koşullarının sağlanması zorunluluğu siyasi iktidarın koşulunu oluşturmaktadır. Devlet biçimi de kapitalist talepler dolayısıyla şekillendiğinden iktidar tarihsel bloğun imkânlarına dayanmaktadır. Şayet finansal ve iktisadi eğilimleri ifade eden iktisadi göstergeler bozulursa köylüler ve ücretli işçileri de kapsayan çalışanların yarattığı değerlerin sermaye kesimine aktarılmasından kaynaklanan toplumsal huzursuzluk yerel ve uluslararası sermaye gruplarının desteğinin yokluğunda iktidarı zorlayacaktır (Özdemir A. M., 2014b, s. 129).

Uluslararası güç ilişkilerine stratejik hammadde satıcısı olarak eklemlenmeyen Türkiye’de, 2008 sonrasında temsil kabiliyeti artan Körfez “sermayesi”nin etkileri Körfez ülkelerinin, 2008 sonrasında Batı ile olan ilişkilerinin gerilimli bir hal almaya başlamasıyla ilişkilendirilebilir. Söz konusu etki Türkiye’de Amerikan temsilinin esaslı biçimde azaldığı Temmuz 2016 tarihine kadar yoğunlaşarak artmış, ancak bu tarihten sonra azalmaya başlamıştır. 2008’e kadar petro-dolarlar büyük oranda Batı piyasalarını

ayakta tutan tahvillere, hisse senetlerine ve gayrimenkullere akarak ABD’li ve Avrupalı tüketicilerin borçlanmaya dayalı yüksek yaşam standartlarını desteklerken 2008 sonrasında, finansal krizin ABD piyasalarının çekiciliğini nispeten ortadan kaldırmasıyla Körfez fonlarının seyri değişmiştir. Birikmiş değer öncekine göre yüksek oranda Körfez içi firma destekleme, devasa altyapı projeleri ve Ortadoğu başta olmak üzere şirket birleşmelerine yönelmiştir (Hanieh, 2015, s. 169-174). Bu gelişmeler ani petrol artışlarının da etkisiyle kriz içindeki Batı sermayesinin Körfez’e yönelen siyasi ile iktisadi olanın ayrımı, hammadde üretim süreçlerinin geriye doğru metalaştırılması, bunlarla bağlantılı finansal liberalizasyon, hisse ticaretinin küreselleşmesi, şeffaf mahkemeler, hukukun üstünlüğü gibi hukukun evrensel ilkelerini kapsayan yeni bir devlet biçiminin hukuksal çerçevesine ilişkin taleplerini yoğunlaştırmıştır. Türkiye açısından 2008 küresel krizi sonrası Batı tahvillerinden kaçan Körfez “sermayesi”nin bir bölümü ülke içine girmiştir. Bu, Türkiye’de bozulmaya başlayan iktisadi göstergelerin topluma yönelen olumsuzluklarının yarattığı huzursuzluğun zorluklarını bir süreliğine aşılabılır kılmış, krizin etkilerini hafifleterek erteleyebilmiştir (Özdemir A. M., 2014b, s. 77-78).

Türkiye’nin 2008 sonrasında “oyun kurucu” rolünü üstlendiği “komşularla sıfır sorun” ekseninde yürüttüğü Ortadoğu politikası (Davutoğlu, 2013), Batı’yla kimi zaman uyum kimi zaman zıtlasma şeklinde görünüm sergileyen gerilimli ilişkisinin de temellerini oluşturmuştur. Körfez ülkeleri açısından kolektif emperyal taleplerin yarattığı çelişkileri ertelemek ve ihraç etmek, petro-dolarlara dayanan birikimi 2008 sonrası yeni yatırım alanlarına yönlendirmek üzerine kurulu Körfez-Türkiye ilişkileri, 2008 yılında dışişleri bakanları düzeyinde Körfez İşbirliği Konseyi ile “Üst Düzey Stratejik Ortaklık Diyalogu” oluşturulması ve sonrasında siyasi temasların da artmasıyla 2010’lu yıllarda üst noktaya ulaşmıştır. 2008 krizinden sonra artarak ülke içine giren Körfez “sermayesi” bir yandan Türkiye’nin dış politikasını ve kurduğu ittifakları biçimlendirirken diğer taraftan da Batı ittifakıyla ayrı düşmenin koşullarını yaratmıştır. Zira Batı tahvillerine yatmaktan kaçan değer birikimleri Türkiye içine girdikçe daha fazla temsil kabiliyeti edinmeye başlamıştır. Türkiye’nin “AB hedefi” olarak tanımlanmış olan yapısal dönüşümlerin gerekliliklerini yerine getirme isteğinin azalmaya başlaması, ABD ve AB ile gerilimli ilişkisi, Mısır ve Suriye konusunda neo-liberal devlet formunu mümkün kılacak siyasal ve ekonomik reformlara odaklanan Batı’nın bu ülkelerde hükümet değişikliği sonrası oluşabilecek İslamcı hükümetlere mesafeli oluşu karşısında Türkiye’nin farklı politikalar gütmesi

2015 tarihine kadar Körfez ile benzer bir hatta ilerlediğini söylemeyi mümkün kılmaktadır. Körfez’in “direniş” stratejilerinden, Ortadoğu’da yeni “direniş” odakları yaratmak hedefinin bir parçası olan Suriye politikasında Türkiye’nin söz konusu “direniş”in destekçisi olması ya da bölgede gerçekleşen ittifaklara dahil olması için Körfez ülkelerinin gerekçeleri gibi herhangi bir neden bulunmamaktadır. Başka bir ifadeyle kolektif emperyalist blok ile Türkiye arasında mevcut devlet biçiminden kaynaklı bir sorun bulunmadığı halde Körfez ülkelerinin çelişkilerinin ihraç sürecinde Türkiye basamak haline gelmeye başlamıştır. Ancak bu yöneliş 2017 tarihinden sonra esaslı olarak durmuş, Türk dış siyasetinde Avrasya merkezli dayanak noktalarının belirmesiyle yeni rotalar da belirmeye başlamıştır (Özdemir, Aykut, Sune, & Uğurlu, 2015).

Ekonomik işbirliğinin önemli bir yer teşkil ettiği Körfez ülkeleri ile ilişkilerde ekonomik göstergeler, her ne kadar AB ile karşılaştırıldığında önemli bir payı oluşturmaya da Körfez ülkelerinin payının 2003 sonrasında hızla arttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca 2003’den bu yana giriş yönlü olan ödemeler dengesi hesaplarında kayıt dışı sermaye hareketleri dikkat çekmektedir. Net hata/noksan kalemi olarak adlandırılan kaynağı belirlenemeyen döviz giriş çıkışları istatistiki hatalardan kaynaklanmıyorsa ülkeye yasadışı yollardan para girişini ifade eder. Özellikle 2015 yılından itibaren net hata noksan kaleminin giderek arttığı, 2015 ve 2016 yıllarında cari açığın yaklaşık %30’unu, 2018 yılında 21.1 milyar ile %76’sını kapatacak miktara ulaştığı görülmektedir (Boratav, 2015a), (Eğilmez, 2019).

İktisadi-siyasi ayrımının bulunmadığı Körfez ülkelerinden, kendine has şekillerde ülke içine girerek temsil imkânı bulduğu ülkelerde, Körfez “sermayesi” önemli etkiler doğurur. Körfez tarzı iş yapma kalıplarına uygun olmamakla beraber Türkiye’nin kurumsal, örgütsel hukuki yapılanması, temsil bulan bu değer birikimlerinin etkisine yoğun biçimde girmeye başlamıştır. Örneğin, bir iddiaya göre, bütçe hesaplarında görünmeyen bir şekilde Suud Kralı’nın 10 milyar dolarlık “yardım”ına karşılık, Kral’ın Özal döneminde aldığı Sevdâ Tepesi’ndeki arsasına villası için Çevre ve Şehircilik Bakanlığının devreye girmesiyle imar izni çıkarılabilmektedir (Boratav, 2012). Benzer şekilde “çılgın proje” olarak sunulan Kanal İstanbul güzergahında 2011 yılından itibaren 30 milyon metrekareyi bulan hareketlilik ve Katar emirinin annesinin 44 dönüm arazi

satın aldığı haberleri yapılmıştır. Ardından, Çevre ve Şehircilik Bakanlığının bağlı kuruluşu olan Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü ile belediyeler arasında protokelle, Tapu ve Kadastro Paylaşım Sistemi (TAKPAS), “web tapu” isimli başka bir sistemle değiştirilerek belediyelerin kayıtlarda sorgulama yapmasına “belediyecekte dijitalleşme” adıyla kısıtlama getirilmiştir. Bununla beraber anılan bölgede 125 bin 402 metrekare Kuveyt uyruklu şirketi takiben 99 bin 97 metrekare ile Suudi uyruklu şirket ve 79 bin 81 metrekare ile BAE uyruklu şirketin arazi satın aldığı ifade edilmiştir (Toker, 2020).

İhalelerde istisnai olarak olağanüstü hallerde başvurulması gereken pazarlık usulünün yaygınlaşarak belirli sermaye gruplarının sürekli öne çıkması, çeşitli hısımlık ilişkilerine istinâden çıkarılan imar izinleri, bunların kamuoyuna duyurulması halinde duyuranlar ile ilgili yaptırımlar, sadece Batı ittifakından kopuş değil aynı zamanda kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığı açısından gerekli olan³⁷, “eşitlik”, “hukukun üstünlüğü” gibi ilkeler başta olmak üzere Batı tipi kapitalizmin temelini oluşturan ilke ve usullerden de kopuş anlamını taşıyabilir. Zira iktisat ile siyaset arasındaki ayrımın silikleşmeye başlaması, Türkiye’de yerleşik olan sermayedar formunun dışında yeni döneme özgü bir sermaye ilişkisi ile yeni bir sermayedar formu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de katma değeri en yüksek olan sermaye gruplarıyla cumhurbaşkanının “bu dolarlar, avrolar sizleri kurtarmaz” diyerek hem ekonomik hem de siyasi açıdan karşı karşıya gelmesi (Yeniçağ, 2019), bu grupları ihalelerden dışlayan ve çeşitli sebepler ileri sürülerek el koyma gibi pratiklerin geliştirilmesi, Körfez “sermaye”sinin siyasal temsilinin devlet biçiminin dönüşümündeki etkisi dikkate alınmadan açıklanamaz (Aykut & Yıldırım, 2016).

Her durumda aynı şekilde yorumlanmamak kaydıyla, 2017 yılında yapılan referandum ile geçilen “Türk tipi” olarak nitelenen başkanlık sisteminin Körfez temsiliyle uyumlu bir yapılanma olduğu da söylenmelidir. Hâkim partinin meclis üzerinden egemenliğini her gün yeniden üretmek durumunda olduğu, karar alınıp süreçlerinin kamuya açık bir ortamda yapılması sebebiyle daha şeffaf olduğu parlamenter sistemle karşılaştırıldığında,

³⁷ Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi kapitalist üretim ilişkilerinin devamlılığını sağlayan normlar, biçimsel ve genel olup anılan ilişkilerin taşıyıcıları arasında ayrım yapmazlar.

Başkanlık sistemi, “Başkan”ın iktidarını meclis önünde yeniden üretme yükümlülüğünün olmadığı bir sistemdir. Dolayısıyla başkanlık sistemi, çeşitli ülkelerin yönetici sınıflarının taleplerinin iktidara tahvilinin kolaylaştığı, devlet aygıtlarındaki Batı merkezli temsilin ağırlıklı olduğu kurumların dönüşümünün kolaylaştığı bir sistemdir. Bununla bağlantılı olarak iktisadi-siyasi ayrımının olmayışından kaynaklanan iş görme usullerini yaygınlaştıracak kurumsal yapılanmanın inşa edilebilmesi hususunda da “avantajlar” sağlayan bir sistemdir (Özdemir, Aykut, Sune, & Uğurlu, 2015).

Gelinen noktada 2017 tarihinden bu yana Körfez etkisinde esaslı bir zayıflamanın bulunduğu belirtilmelidir. Esasında neo-liberal gündemin uygulandığı ülkelerde yürütmenin güçlendirilmesi suretiyle parlamenter demokrasilerin temsil krizinin aşılacağı ileri sürülerek, siyasi arenada da kitleleri etkilemesi yönünden geleneksel liderlerden farklı *halk adamları* desteklenmiştir. Fakat özellikleri belirtilen ve desteklenen *halk adamlarının* yürütmenin başı sıfatıyla her durumda ne tür bir siyasi kavrayışla hareket edeceğinin kestirilememesi tasarının zayıf halkası olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Türkiye açısından ele alınacak olduğunda başlık boyunca vurgulanan etkilerle beraber siyasal gücün şahsileşmesi her ne kadar hukuki reformlar gerçekleştirilse de rejimin işlevsel olmasını engellemektedir (Özügürlü, 2016, s. 212).

2002 yılında iktidara gelmesinden bu yana ilgili iktidar, sermayenin uluslararasılaşması sürecinde sermaye yatırımına ihtiyaç duyan ülkelere, merkez ülkelerde biriken sermayenin görece kârlılık, metalaştırma ve özelleştirme ekseninde girmesi için gerekli olan yapısal uyum politikalarını istikrarlı bir şekilde uygulamıştır. Birikim sürecini Doğrudan Yabancı Yatırım³⁸ çekerek gerçekleştiren siyasi iktidar, anılan bu sürecin neticesinde yerli ve yabancı ayrımı gözetmeyen mevzuat değişiklikleriyle, küresel sermaye birikim stratejilerine eklemlenmiştir. Ayrıca küresel sermaye birikim stratejilerine eklemlenmenin neticesinde ortaya çıkan toplumsal muhalefeti de çeşitli baskı ve ideolojik aygıtlarının etkin kullanımıyla yönetmiştir (Cebeci, 2014a). 1980’lerin

³⁸ Türkiye’deki doğrudan yabancı yatırımın oransal olarak büyük kısmı Avrupa’dan, Kuzey Amerika’dan ve Körfez ülkelerinden gerçekleşmekle beraber Asya’nın payının da belirgin şekilde arttığı gözlemlenmektedir. 2002’ye kadar yaklaşık 15 milyar ABD doları olan doğrudan yabancı yatırım miktarı 2003-2018 döneminde 209 milyar ABD dolarına ulaşırken uluslararası sermaye şirketlerinin sayısı da 2002’de 5.600 iken 2018 sonunda 65.553’e ulaşmıştır (T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, 2020).

başından itibaren neo-liberal ilkeler doğrultusunda uluslararası sermaye birikim sürecine entegrasyon için hukuki olarak gerekli adımları atan Türkiye, 40 yılın ardından Özuğurlu'nun (2016, s. 207) tabiriyle “*derin entegrasyon için yerinden oynatılan ancak nereye konacağı henüz meçhul olan bir ülke konumundadır*”. Gerçekleştirilen reformlarla “sermayeler arasında fark gözetmeyen” mevzuata rağmen Körfez “sermayesi”nin temsilinin de belirginleşmesiyle “sermayeler arası ayırım mevzuat dışı alanlara taşınmaya” başlamıştır (Cebeci, 2014a). Aynı zamanda varlığını devam ettirebilmesini sağlayan Körfez'den akan finansal desteğin etkisiyle sınıf içi çatışmada, imkânlarıyla iktidara geldiği tarihsel bloğun önemli bir fraksiyonunu açıkça karşısına alarak bir anlamda devlet aygıtının imkânlarını açıkça ve doğrudan kullanmak ve çeşitli sermaye gruplarına özel alan yaratmak suretiyle taraf olmaya başlamıştır. Ancak bu durum 2016 (ABD-Suudi Arabistan görüşmelerinin gerçekleştiği) ile 2017 yıllarından bu yana ciddi olarak dönüşmektedir. Dönüşümler yaşamada çizmiş olduğumuz tablonun merkez kapitalist ülkelerde temsil imkânı bulan sermaye çevreleri ve bunların Türkiye'deki almaşıklarının çeşitli birikim alanlarından dışlanmalarına ve iş yapma maliyetlerinin yükselmesine yol açması etkili olmuştur. Özellikle büyük altyapı projeleri gibi, havalimanı, köprü, otoyol gibi yüksek rant sağlayan işlerin yapımında ihale süreçleri “şeffaf” ve “eşit” olmayan koşullarda³⁹ gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bu noktada ihale süreçlerindeki 2008 krizi sonrasında Körfez etkisiyle bağlantılı olarak rayından çıkan AKP sonrası neo-liberal dönüşüm sürecinden de kısaca bahsetmek gerekir.

2003 yılında AB müktesebatına uyum sürecinin bir parçası olarak piyasada rekabet ortamını mümkün kılması amacıyla yürürlüğe giren 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'nun 21. maddesinde doğal afet, salgın hastalık, ani ve beklenmeyen hallerde pazarlık usulünün uygulanması öngörülmüştür. Aynı kanunun istisnalar başlıklı 3. maddesinde 20'ye yakın değişiklik ile istisnaların kapsamı artırılmış, bir çok mal ve hizmet alımının Kanun'un uygulama alanı dışında tutulması suretiyle pazarlık usulünün açık ihale usulünün yerine geçerek olağanlaşması sağlanmıştır. “Şeffaflığı” ve katılımcılar arasında “eşitliği” sağlaması sebebiyle Kanun'da da belirtildiği gibi temel ihale usulü açık ihale usulü olup,

³⁹ Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün yayımladığı verilere göre 180 ülke arasında kamu yönetimindeki yolsuzluk düzeyine yönelik algı endeksinde Türkiye 2019 yılında 39 puan ile 91. sıraya gerilemiştir (International Transparency, 2020).

ilanın zorunlu olmadığı ve üç isteklinin davet edilerek mal ve hizmet alımının gerçekleştiği pazarlık usulü ancak istisnai hallerde uygulanabilir bir yöntemdir⁴⁰. Oysa 2019’da gerçekleştirilen ihalelerin %29.08’inde pazarlık usulü uygulanmıştır⁴¹. Siyasi alanda biçimlenen politikalar ve ilkeler çerçevesinde etkinliklerini devletin normatif teşkilatlanması dairesinde gerçekleştiren idarenin, siyasetin taleplerine karşı görece özerk bir alana sahip olmasının toplumsal bütünlüğün yeniden üretimi açısından önem taşıdığı, bu görece özerklik alanının neo-liberalizmle birlikte bütün dünyada daralmaya başladığı daha önce belirtilmişti. Bu bağlamda piyasa zorunluluklarının dolayimli bir tamamlayıcısı olan idare hukukunun da özgün bir işleve sahip olduğundan söz edildi. İdare hukukunun bu özgün işlevi sayesinde bir taraftan tikel sermayelerin rekabet içeren bir ortamda, devlet tarafından eşit muameleye tâbi olmaları, devlete ve birbirlerine karşı güvence altına alınmış olur diğer taraftan kamusalılık ve meşruiyet yeniden üretilmiş olur. Öte yandan devletin biçimleniş süreci düz hatlı, tek yönlü olmayıp, biçimleniş mümkün kılan bir çok bileşenin/türetici mekanizmanın özgün bir biçimde bir araya gelerek (dolayım olarak) gelişimin yönünü belirlediği daimi bir süreçtir. Dolayısıyla Türkiye’nin de içinde bulunduğu koşullar -gerek Körfez etkisi gerekse küresel ölçekli güç ilişkileriyle bağlantılı sermaye birikim dinamikleri- devletin biçimlenişinde temsilin gerçekleşmesini mümkün kılan daha önce söz edilen kayırmacılık, parlamentarizm, devlet aklı gibi dolayimlarla etkileşim halindedir. Türkiye’de siyasi-iktisadi ve siyasi-idari biçimsel ayrımlarının silikleşmesi, 2008 krizi ve yakın tarihli siyasi, iktisadi olaylarla belirginleşen söz konusu gelişmeler, idare hukukunun siyasal ve iktisadi alanla dolayimli ilişkisinden kaynaklanan çelişkilerin ve gerilimlerin dışı vurumu olarak anlaşılabilir.

Siyasi iktidarın idari alanda doğrudan, iktisadi faaliyetlerle bağlantılı ihale süreçlerinde de görünür olan etkinliği, hukukun araçsallaştırılması suretiyle kendi eylemlerini hukuktan muaf tutmaya yönelik pratikleri, ABD ve AB menşeli çeşitli uluslararası kurumlarca yayınlanan raporlarda yer alan demokrasi ve şeffaflık endekslerindeki puan

⁴⁰ AKP iktidarı tarafından sıradanlaşan bir yöntem olarak pazarlık usulünü “davetli ihale” olarak anan ve kapalı kapılar ardında imzalan sözleşmelere ilişkin Toker’in kapsamlı çalışması için bkz. (Toker, 2019).

⁴¹ Belirtilen veriler için bkz. (Kamu Alımları İzleme Raporu 2019), https://dosyalar.kik.gov.tr/genel/Raporlar/kamu_ihale_kurumu_2019_12_aylik_kamu_alimlari_istatistikleri.pdf Erişim tarihi: 20.05.2020

düşüşlerinde de görüldüğü gibi sıklıkla eleştirilmesine sebep olmakta ve Batı ittifakından ayrı düşmeye giden yolu hazırlamaktadır (Özügurlu, 2016). Bununla, Türkiye’yi kurtuluşa götürecek yolun, hukukun ve özellikle neo-liberal politikaların devlet aygıtları dolayısıyla kararlar suretine dönüşen yaygın pratiklerinin “tam anlamıyla” uygulanmasında saklı olduğu söylenmek istenmemektedir. Başka bir ifadeyle, söylenmek istenen, hukukun gereklerinin yerine getirilmesi halinde içine düşülen krizden çıkışın da mümkün olacağı ya da içine düşülen krizin sebebinin hukukun uygulanmaması olduğu değildir. Zira hukuk, kendisinin oluşumunu mümkün ve gerekli kılan söylem dışının (koşulların) etkilerinden muaf değildir. Hukuk, kapitalist üretim ilişkilerinin yeniden üretimini sağlama işlevini genel ve soyut olma özellikleriyle gerçekleştirdiği müddetçe kapitalist hukuk olmaya devam eder. Bu haliyle hukuk kapitalist üretim ilişkilerinin genişletilmiş yeniden üretiminde sistemin devamlılığını hem kapitalistler hem de toplumun diğer kesimi için güvenceye alır.

Ortadoğu ile ilişkilerde kristalize olan ardından Rusya ekseninde gelişen ve Batı ittifakından kopuşu hazırlar gibi duran koşullar önemli ölçüde kolektif emperyalist düzeneğin çelişki ve krizleriyle bağlantılıdır ve 2008 sonrasında biçimlenmeye başlamıştır. Anılan tarihten sonra debisi artan akış, 2008’e kadar Batı ile iyi ilişkiler kurmuş olan iktidar partisinin yürüttüğü politikalarda çeşitli sapmaların olduğunu göstermektedir. Zira kolektif emperyalist çıkarların taşıyıcısı olan Batı kaynaklı sermaye fraksiyonlarının temsil edildiği iktidar alanlarında, bu menfaate birlikte Körfez temsili de belirginleşmeye başlamıştır. Böylece Batı ittifakından adım adım ayrı düşüş bazı Batı bağlantılı sermaye fraksiyonlarına (Batı’nın Türkiye ve hükümet içerisindeki temsilcilerine) yönelik müdahaleleri artırırken anılan grupların da karşı hamleler olarak, iktidara yönelik “eleştirel” bir tutumu gündeme getirmiştir. Körfez mantığının Türkiye’de temsili ile uyumlu iş yapma kalıpları Türkiye’deki mevcut üretim ve tüketim normlarıyla uyumlu olmadığından gelecekte üretilecek artı-değeri belirli bir verimlilik ekseninde temellük etme üzerine kurulu kapitalist örgütlenme ve Türkiye’deki yerleşik şirketler, anılan temsilin etkisine bağlı olarak hisseleri ve diğer varlıklarıyla değersizleşme riski ile karşı karşıyadır (Aykut & Yıldırım, 2016), (Özdemir, Aykut, Sune, & Uğurlu, 2015).

Belirtmek gerekir ki, Türkiye yukarıda açıklandığı gibi devlet biçimi neo-liberal dönüşüm ekseninde şekillenmiş bir ülke olup, bu dönüşüm kolektif emperyalist blok içinde yoğun

olarak temsil edilen sermaye çevreleri ile bu çevrelerle eklemlenen, Türkiye’deki sermaye fraksiyonlarının içerik kazandırdığı keşif setleriyle gerçekleşmiştir. Dolayısıyla Türkiye, pre-kapitalist bir iktidar yapılanmasının hâkim olduğu bir toplumsal formasyon olarak nitelenemez. O, daha ziyade yarı-çevresel kapitalist bir ekonomi olarak neo-liberal birikim stratejisi gütmektedir. Bununla beraber devlet biçimindeki neo-liberal dönüşüm hangi sermaye fraksiyonunun ya da yukarda açıklanan “sermaye” çevrelerinin öncülüğündeki politikaların hâkim olacağını, temsil kabiliyeti edineceğini kendiliğinden belirlemez. Başka bir ifadeyle politikaların üretiminde anılan grupların belirleyiciliği devlet biçimine kazılı olmayıp sermayenin farklı fraksiyonları arasındaki çatışmaların çözümü de devlet biçiminde önbelirlenmez. Biçimi neo-liberal düzenleme tarzı ekseninde şekillenmiş bir devletin “imkânları” bir dönem Ortadoğu merkezli “sermaye” gruplarınca kullanılabilir. Sermaye hiçbir zaman “genel olarak sermaye” formunda temsil edilmediğinden sermayenin çeşitli fraksiyonları arasındaki gerilimli ilişkide bu grupların talepleri somut birikim stratejileri üzerinden içerik kazanır. Farklı fraksiyonların önerdiği farklı birikim stratejileri her zaman birbirini dışlamayacağı gibi siyasi iktidarın bir fraksiyonu destekleyen politikalarının da diğer fraksiyonun çıkarını desteklemesi mümkündür. Örneğin toplumun denetim altına alınması sürecinde Osmanlıcı söylem, sol-liberal demokratik söylemle ya da neo-liberal söylemle eklemlenerek özgün etkiler doğurabilir (Özdemir A. M., 2011a, s. 284-285, 296).

Kapitalist devletin ayırdedici özelliklerinden biri de fraksiyonlar arasındaki iktisadi-politik çekişmelerin açık uçlu etkileşiminin düzenlenmesi imkânında bulunabilir. Ayrıca ilk bölümde tartışıldığı gibi ideoloji, siyaset, hukuk, iktisat alanlarına giren çeşitli kurum ve örgütün düzenlediği pratikler yoluyla yeniden üretilmesi zorunluluğu, devleti, bir organizma gibi düşünmeyi olanaksız kılar. Devlete bu şekilde yaklaşıldığında bir grubun temsilinin diğerini tümüyle dışlamayacağı, gruplardan birinin adalet aygıtında diğerinin istihbarat aygıtında ağırlıklı olarak üstün bir konuma sahip olabileceği söylenebilir. Hatta sermaye grupları devletin görece özerkliğini sağlayan dinamiklerin izin verebileceği ölçüde temsil imkânı buldukları devlet aygıtını ve bu aygıt dolayısıyla edindikleri iktidarı diğerleri aleyhine kullanabilir. Elbette gelişmiş bir kapitalist kurumsallığa ulaşmış toplumsal formasyonlarda doğrudan devlet iktidarının kullanımıyla bir iktisadi sorunu çözmek yerine ya hukukun seçici uygulaması öne çıkar (örneğin mali denetim adı altında Sayıştay benzeri bir örgütün husumet içerisinde bulunulan gruba yönlendirilmesi-ancak

bu durum yaratacağı istikrarsızlaştırıcı etkiyle sermaye çekiciliğini azaltır) ya da farklı gruplar arasındaki mücadelede çelişen talepler ideoloji üzerinden dolayımlanır⁴²(ortak bir geçmiş anlatısı, kolektif değerler ve inanç unsurları ön plana çıkarılarak bu unsurlara dayandırılan gereklilikler üzerinden bir mücadele yürütülür). Zira devlet aygıtından kaynaklı iktidarın doğrudan kullanımı, sermaye ilişkisinin yeniden üretim sürecinde gerekli (tarafsızlık, öngörülebilirlik, hesaplanabilirlik gibi) düzenekleri çalıştıramaz ise bu durum, devletin en temel işlevi olan birikimin koşullarını sağlamak işlevini zedeleyecektir. Kapitalist siyasi düzenekler ancak farklı grupların talepleri karşısında eşit mesafeyi koruyabilirlerse bu grupların çıkarını gerçekleştirebilirler (Özdemir A. M., 2011a, s. 296), (Özdemir A. M., 2014b, s. 148-149).

Bu kısımda üretim ve tüketimin küresel normlarıyla uyumlu olarak neo-liberal düzenleme tarzının 1980’lerden bu yana hâkim olduğu Türkiye’de, 2008’den itibaren ülke içine giren Körfez kaynaklı değer birikiminin 2017’ye kadar yoğun olarak süren etkilerinden bahsedildi. Batı ittifakı ile devlet biçiminden kaynaklı bir sorun yaşamayan Türkiye’de 2008’den sonra artan Körfez temsili, üretilen politikaları, karar alma pratiklerini, kurumsal matrisi de etkilemiştir. Dolayısıyla yeni bir Körfez tipi sermaye ilişkisi ve sermayedar profili de oluşmuştur. Ülkeye giren Körfez “sermaye”sinin de etkisiyle merkez kapitalist ülkelerde temsil imkânı bulan sermaye çevreleriyle eklemlenmiş Türkiye’deki yerleşik sermaye fraksiyonlarıyla ilişkiler de gerilimli bir hal almıştır. Körfez etkisinin anılan bağlamda kentsel alandaki etkileri de “olumlu” sonuçlar üretmemiştir. Körfez “sermayesi” çeşitli devlet aygıtlarında temsil imkânı edindikçe kentsel alanda da, metalaştırıcı pratiklerden kopmaksızın, oluşan yeni sermaye ilişkisi düzleminde ve neo-liberal düzenleme tarzının olanaklarının da kullanımıyla kişiye özgü-ayrıcalıklı-imar kararları ile şaibeli biçimlerde yapılan ihalelerin başış ya da yardım yapan kişi ya da gruplara verildiği bir süreç kendisini göstermektedir. Bir sonraki başlıkta ise sermaye birikiminde öncü ve sürükleyici olduğu ileri sürülen “inşaat”ın edindiği rol incelenecektir.

⁴² Toplumsal güç ilişkileri ile bağlantılı olarak gelişen “keşif”ler üzerinden ikna etmek bir seçenektir. Özdemir’in (2011a, s. 297) örneği kullanılacak olursa, değerlerini koruması ya da daha az değer kaybı yaşaması için belirli tahviller/portföylerin Arap bankaları tarafından satın alınması istendiğinde, bu silah zoruyla gerçekleştirilemez. Doğrudan olmamakla beraber Arap bankalarının yöneticilerinin geliştirilen çeşitli mekanizmalarla “ikna edilmesi” bir seçenek olarak belirir.

3.2. “İNŞAAT”IN ÖNCÜLÜĞÜNDE KENT HUKUKUNDA DÖNÜŞÜMÜN BİÇİMSEL GÖSTERGELERİ

Sovyetler Birliği'nin yıkılışından sonra hegemon devlet dolayısıyla neo-liberal düzenleme tarzının yeni devlet biçiminin az gelişmiş/gelişmekte olan ülkelerde tesisinin diretilmesi, hegemon devletin, eskisine oranla daha açık güç kullanabilme imkânları edinmesiyle artmıştır. Türkiye’de devlet biçiminin dönüşümü, ABD ve diğer merkez ülkeler içerisinde yoğun biçimde temsil edilen sermaye çevrelerinin ve bunların da Türkiye’de alması olan sınıf fraksiyonlarının içerik kazandırdığı politikaların ürünüdür. Dolayısıyla bu politikalar uluslararası kapitalist talepleri belirleyen dinamiklerle bağlantılıdır. Anılan dinamikler çalışmada sıklıkla vurgulanan genel olarak sermayenin hareket imkânlarını (gelecekte üretilecek artı-değere yöneliş, geçmişte üretilmiş artı-değere yöneliş ve daha önce alım satım konusu olmayan varlıklara yöneliş) ifade eder. Devlet biçimindeki bahsedilen dinamikler doğrultusunda dönüşüm (günümüz açısından sermayenin metalaştırma yönündeki eğilimleri doğrultusunda dönüşüm) kent hukukunu da biçimlendirmektedir. Türkiye’de özellikle 2001 sonrası kent hukukundaki gelişmeler, devlet biçimindeki neo-liberal düzenleme tarzına uygun bir dönüşümle uyumluluk arz etmektedir. Kamusal kaynakların onları değerlendiren toplumsallıktan soyutlanarak karşıt menfaat sahibi kullanıcılar arasında bireysel işlemlere konu edilmesi, yeni bir iktidar örgütlenmesini ve yeni devlet, hukuk ve mekân kavramlarını gerektirir. Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin yaşam alanlarına derinlemesine nüfuz etmesiyle koşullardaki dönüşümler, karşılıklı ilişki içerisinde hukuku da dönüştürür (Özdemir A. M., 2011a, s. 301 vd.).

Devletin refah devletindeki işlevlerinin azalmaya başlaması, piyasa zorunluluklarının toplum menfaatinin üstüne çıkarılması, emeğin kazanımlarının popülizm ilan edilerek tasfiyesi, kentsel alanda imar planlamaları yoluyla yaratılan değer artışının sonucu olan rantın ihalelerle sermayeye geçirilmesi, kentsel alanlarda konut ya da kolektif yaşam alanı gibi kullanım değerinin ön planda olduğu varlıkların, geliştirilen idari ve hukuki yordamlarla bireysel işlemlere konu edilmesi bir ve aynı sürecin ürünü gelişmelerdir. Kent hukukunda sermaye dinamiklerinin metalaştırma eksenindeki hareketiyle uyumlu olarak dönüşümünün biçimsel göstergeleri bu başlık altında incelenecektir. Bu bağlamda ilk olarak kentsel alanda finansal mekanizmalarla kurduğu bağlantılarla inşaat sektörünün

sermaye birikimindeki rolü ele alınacaktır. Ardından konut ve barınma hakkı açısından sosyal devlet anlayışının uzağına düşen, piyasa aktörü (müteahhit) vasfıyla ön plana çıkan TOKİ'nin kentsel alanda birikimin dinamikleri doğrultusunda ayrıcalıklı yetkilere sahip kılınan yapısı ve inşaat şirketleri ile ilişkisi değerlendirme konusu yapılacaktır. Ayrıca konutun finansal sisteme içerilmesini ifade eden gayrimenkul sertifikası gibi çeşitli sertifikaların konutun metalaşmasındaki rolü ele alınacaktır.

Toplumsal bütünlüğün korunması için ayrıcalıklı yetkilerle donatılmış ve belirli yükümlülöklere tabi olan idare, kent hukuku açısından çeşitli araçların kullanımı yoluyla işlem tesis etmektedir. Bunlar imar planı yapmak, kentsel dönüşüm kararı ve uygulaması, kamulaştırma, özelleştirme gibi araçlardır. Meşruiyeti açısından idarenin anılan araçlarla işlem tesis ederken toplumsal bütünlüğü koruma, kamusalılığı sürdürme rolünü yerine getirmesi beklenir. Öte yandan doğrudan özel şahıs lehine kamulaştırma ya da satış, tahsis, kira gibi dolaylı olarak özel şahıs lehine kamulaştırmalar, kavramı tanımlayan “kamu”nun uzağına düşen pratiklerdir. İçerikleri kamu hizmetine vücut veren idari kararların işlevi, piyasa aktörlerinin bunların oluşumuna katılma imkânını artıran kamu-özel ortaklıklarının çeşitli yöntemleriyle dönüşmektedir. Bu yöntemler, piyasa aktörlerini kamu iktidarını kamu gibi kullanma kapasitesi ile donatarak kamu yararını gözetmek üzere oluşturulmuş araçları güçsüzleştirerek dönüştürmektedir (Bkz. Çal, 2014). Bu bağlamda planlama yetkisi açısından imar planları ve kentsel dönüşüm uygulamaları, kamulaştırmanın acele kamulaştırma ve özel şahıs lehine kamulaştırma biçimlerinin toplumsallığın sağlanması ile ilişkisi çeşitli kanunlara referansla ele alınacaktır. Anılan idari faaliyetlerin toplumsal gelişim ve kamu yararından değişim değeri odaklı, piyasa menfaatini gözetten bir doğrultuda evrilmesi incelenecektir.

Merkezi yönetim ve yerel yönetim arasındaki kent hukuku bağlamında yetki ve işlevlerin dönüşümü ise sonraki başlığın konusudur. Merkezi yönetim ve yerel yönetim birbiriyle zıt, karşıt talepler üreten özneler olarak değil temsillerin gerçekleştiğı sosyal yapılar olarak bir bütün şeklinde değerlendirilecek ve devlet biçimindeki ve kapitalist devlet tipinin sermaye birikiminin dinamiklerine bağılı olarak işlevlerindeki dönüşümle bağlantı kurularak ele alınacaktır. Dolayısıyla liberal söylemin kendi çıkarını gerçekleştirmeye yönelmiş, buna ilişkin talepler listesi olan, merkezi yönetimin baskıcılığı, yerel yönetimlerin ise demokrasiyi temsil ettiğı düalist yaklaşımından uzakta durulacaktır.

3.2.1. Türkiye’de Sermaye Birikiminde “İnşaat”ın Edindiği Rol ve Finansallaşma ile İlişkisi

Türkiye’de gayrimenkul ve altyapı yatırımlarını da kapsayan inşaat sektörü, özellikle 1980’den itibaren dönemsel olarak büyüme yönünden iniş çıkışlar sergilese de anılan tarihten itibaren hukuki, siyasi, ideolojik ve iktisadi alanlarla ilişkili bir şekilde “hegemonya projesi”nin bir parçası, inşaata dayalı bir büyüme modelinin “inşacısı” olmuştur. Akademik yazında (Yeşilbağ, 2016), (Purkis S. , 2016) “inşaata dayalı büyüme modeli”, “inşaata dayalı birikim rejimi” olarak adlandırılan modelin hâkim olduğu 1980 sonrası dönemde bir dizi unsur, inşaatın hâkim bir pozisyon edinmesinin ve rolünün anlaşılmasında önem arzeder. Bu bağlamda Türkiye’nin küresel güç ilişkilerindeki konumu, kolektif emperyalizm bağlamında uluslararasılaşmanın etkisi, dolayısıyla merkez ülkelerde temsil imkânı bulan sermaye fraksiyonlarının ve bunlarla eklemlenen sermaye çevrelerinin talepleri ekseninde şekillenen neo-liberal düzenleme tarzının etkileşimi ile Türkiye’de aldığı özgün biçim de dikkate alınmalıdır. Değer-biçimin, değer-dışı biçimin alanını şekillendirdiği ve böylece değişim değerinin kullanım değerinin karşısına, piyasanın zorunluluklarının da toplum menfaatinin karşısına dikildiği kentsel alanda, metalaşmanın yön verdiği bu süreçte inşaatın öncü bir rolü vardır. Zira inşaat, düzenlemenin ekonomik, ideolojik, siyasi veçhelerinde farklı işlevler edinmektedir. Düzenlemenin yordamlarından olan hukuk da inşaatın sürekliliği doğrultusunda dönüşmektedir. Dolayısıyla kent hukukunda dönüşümü mümkün kılan koşulların bütüncül bir değerlendirmesi, bu kısımda inşaatın edindiği rol üzerinden gerçekleştirilecektir.

Kuramsal yaklaşımların ele alındığı önceki bölümde Harvey’in üretim ve tüketimin fiziksel yapılı çevresi ile sermaye birikimi ilişkisinin analizinde kullandığı sermaye çevrimleri yaklaşımı ele alınmıştı. Harvey’in analizinde sermaye akımlarının yöneldiği ikincil sermaye çevrimi, üretken sermaye formundan konut, alışveriş merkezi, köprü, otoyol, altyapı gibi çoğunlukla finansallaşmanın da dahil olduğu metalaştırma eksenli yapılı çevre yatırımlarına yönelişi ifade eder. Sermaye akımlarının birincil çevrimden ikincil çevrime aktarılmasında para ve kredi yaratma gücü büyük önem arzeder. Dolayısıyla sermaye birikim sürecinde etkin rol oynayan finans ve kamu kurumları birincil ve ikincil sermaye çevrimleri arasındaki ilişkilerin yönetiminde “kolektif sınır

merkezi” konumundadır. Başka bir ifadeyle söz konusu finans ve kamu kurumları, kararlar suretine bürünen politikalar ve şekillenen diğer yapısal biçimler, sermaye akımlarının hareket imkânlarında ve birikim stratejilerin oluşturulmasında karşılıklı etkileşim düzleminde önemli roller oynayabilir; ikincil sermaye döngüsüne ya da bu döngünün ulaştırma, konut gibi belli bölümlerine yönelen sermaye akımlarının frenlenmesi ya da güçlendirilmesinde olduğu gibi (Harvey, 2015b, s. 99-101), (Harvey, 2016b).

Harvey’in analiz ettiği gibi kentsel alan, yapılı çevre üretiminin gerçekleştirilmesi şeklinde sadece sanayi üretiminin mekânsal ihtiyaçlarını karşılayan tali bir alan olmayıp, bununla beraber ikincil çevrime yönelen sermaye açısından artık sermaye soğurma işlevi görür. Anılan işlevin gerçekleşmesinde devletin yanı sıra inşaat ve gayrimenkul sektörlerinin finans ile kurduğu ilişkinin önemli bir payı vardır. Neo-liberal dönüşümün-sermayenin küresel ölçekte serbestleşmesi, sınırların ve sınırlar koyan kuralların ortadan kalkması anlamında kuralsızlaştırılmasının- en kritik halkasında finansal serbestleşme yer alır (Yeşilbağ, 2016, s. 605). Öncelikle belirgin özelliği kapitalist işletmelerin açık finans piyasasına yönelmesi olan ve bununla bağlantılı olarak bankaların da hem bireylere kredi vermeye hem de finans piyasasında aracılık rolü üstlenmeye yönelmeleri anlamında finansallaşma (Lapavitsas, 2009b, s. 21), Batı’da 1973-1974 petrol şokuyla beraber gerçekleşen düzenlemelerin sonucu olarak gelişmiştir. Finansallaşma, üretkenlik artışıdaki vasat seyir, buna bağlı olarak değişen çalışma pratikleri, kamunun kamusal hizmet üretiminden geri çekilerek bu alanları piyasaya bırakması ile şekillenen dönüşümler göz önüne alınarak anlaşılabilir (Foster, 2008). Günümüzde reel birikim vasat bir seyir izlerken sermaye birikiminde finansın yenilenen mekanizmaları aracılığıyla yeni kâr olanakları bulunmuştur. Bu alanda en dikkat çekici gelişme işçiler ve memurlar ile köylüleri kapsayan diğer emekçilerin finansal müsadereye (financial expropriation) tâbi hale gelişidir (Lapavitsas, 2009a, s. 41).

Finansal müsadere, Lapavitsas (2009) ve dos Santos (2009) tarafından bireysel gelirden ücretler, komisyonlar gibi finansal kâr elde etme olanaklarının artışıyla sömürünün yeni ve genişleyen biçimi olarak tanımlanmaktadır. Öte yandan Fine (2009), finansallaşma ile neo-liberalizmin birbirini destekleyen bir ilişki halinde olduğunu vurgular. Buna göre finansallaşma neo-liberalizmin sürdürülmesini destekleyen, çelişkilerini gidermek üzere

ortaya çıkmış bir düzenleme faaliyetidir. Bu anlamda Fine’a göre finansallaşma, sadece üretim ve dolaşım arasındaki dengede bir değişiklik ile ilişkilendirilmek yerine el koymanın sermayenin farklı fraksiyonları arasında değişikliğini de içerek şekilde anlaşılmalıdır (Fine, 2009).

Eğitim, konut ve sağlık gibi temel ihtiyaç alanlarından devletin çekilerek, bu ihtiyaçların özel sektörce sağlanması, gelir eşitsizliğinin arttığı bir ortamda paraya ulaşabilme imkânını daha önemli hale getirmiştir. Bu şartlarda emekçiler, yeniden üretimlerini sağlamanın yolu olarak finans piyasalarına yönelmiştir. Bir yandan sigorta, ipotek, bireysel kredi türleri gibi yaygınlaşan araçlar diğer yandan konut, dayanıklı tüketim malları, eğitim ve sağlık hizmetlerine ulaşmada bankaların aracılık faaliyetleri, ücret gelirlerinden değer aktararak kazanç sağlamanın ve finansal müsaderecinin şartlarını oluşturmuştur (Dos Santos, 2009). Finansal müsaderecinin örnekleri ve yeni kâr olanakları arasında gösterilebilecek olan bir başka alan bireysel emeklilik sistemidir. Bu sistem ile gerek kamu çalışanları gerekse diğer emekçiler gelirlerinden sisteme katkı⁴³ yaparak çok daha düşük bir miktarla diğer yeniden üretim süreçlerini gerçekleştirmeye çalışacaklardır. Sermaye için emek gücünün yeniden üretimi anlamında önceden maliyet unsuru olan emeklilik süreci, artık kâr yaratma mekanizması olarak dönüşmüştür (Oran, 2017). Bu süreç, sermayenin ikinci ve sonrasında -ya da birlikte- üçüncü kanala yönelişini içerir. Özelleştirme furçasının ardından Lapavitsas’ın finansal müsadereyle ifade ettiği ve Harvey’in mülksüzleştirme yoluyla birikim olarak adlandırdığı bir sürecin içinde bulunduğumuz söylenebilir (Lapavitsas, 2009a, s. 41).

Finansal kuralsızlaştırma süreci 1970’lerden bu yana, ticari bankaların resmi olarak yatırım bankacılığı faaliyetlerine girişmesini engelleyen Glass-Steagall Yasası’nın 1999’da lağvedilmesi ve böylece ABD’de ticari bankaların finans piyasasına yönelmelerinin teşvikiyle hukukilik kazanmıştır⁴⁴. Bu süreçte şirketlerin ticari bankalar

⁴³ Profesyonel portföy yönetim şirketleri tarafından bu katkı, finansal piyasalarda değerlendirilerek emeklilik geliri olarak katılımcıya ödenecektir.

⁴⁴ Ticari bankaların 1970’lerin sonlarından itibaren yatırım bankacılığı işlevlerini üstlenmesini teşvik eden iki eğilimden ilki, büyük şirketlerin finansallaşması, birbirini takip eden birleşme ve satın almalar iken ikincisi, işçilerin gelirlerinin finansallaşmasını tamamlayan, çalışanların tasarruflarının devlet politikasıyla açık finans piyasalarına yönlendirilmesidir. Bu politikanın önemli bir ayağı, 1978’de uygulanmaya başlanan 401K düzenlemesidir. Anılan düzenleme ile emeklilik tasarruflarının hisse senedi piyasasına

yerine açık finans piyasasına yönelmelerinin ve dolayısıyla ticari bankaların önceden faaliyet sürdürmelerinde hayati rol oynayan mevduatlarını kaybetmelerinin de etkisiyle bankaların kâr olanakları azalmıştır. Bunun üzerine bankalar kâr olanakları açısından iki yönelim göstermişlerdir. Birincisi, kâr kaynağı olarak işçilerin ve diğer çalışanların kişisel gelirine yönelmişler, ikinci olarak ise finans piyasası aracılığına yönelerek yatırım bankacılığının işlevlerini üstlenmeye başlamışlardır. Bankaların kişisel gelire yönelmeleri, işçilerin de konut, eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi temel ihtiyaçlarını gidermek için finansal mekanizmalara yönelmelerini sağlayacak düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Devletin geleneksel kamusal hizmet üretimi alanlarından geri çekilmesi ve finansal kurumlar ile kişiler arasında aracılık rolü üstlenmesiyle hem konut sahipliği için borçlanma şeklinde yükümlülükler hem de emeklilik maaşı, sigorta gibi varlıklar açısından gelirler finansallaşmıştır. Anılan süreç, Lapavitsas'ın “*dolaşım alanında ortaya çıkan ilave bir kâr kaynağı*” şeklinde finansal müsadere olarak kavramsallaştırdığı durumun temelini oluşturmaktadır (Lapavitsas, 2009a).

Liberal söylem içerisinde finansın “demokratikleşmesi” ile kendi çıkarını maksimize eden “ekonomik davranabilme” gücüne sahip bireyler, temel ihtiyaçların kamu eliyle sağlanmasının sınırlı olduğu koşullarda bu ihtiyaçlarını çoğunlukla finansal sistem aracılığıyla karşılamaya çalışmaktadır (Güngen, 2021, s. 113), (Değirmenci & Karaçimen, 2017, s. 332)⁴⁵. Öte yandan ticari bankalar açısından ipotekli krediler ile tüketici kredileri, finansal müsadereyi önemli bir yönünü oluşturur. Uzun vadeli olduğu

yatırılmasının önünü açılmıştır. Benzer şekilde İngiltere’de de “Bireysel Yatırım Planları”, “Vergiden Muaf Özel Tasarruf Hesapları”, “Bireysel Tasarruf Hesapları” gibi uygulamalar görülmüştür. 1999’da Glass-Steagall Yasası’nın lağvedilmesi süreci hızlandırmış ve derinleştirmiştir (Lapavitsas, 2009a, s. 53).

⁴⁵ Hane halkı yükümlülüklerinin harcanabilir gelirine oranına ilişkin Karataş (2018, s. 261) tarafından TCMB Finansal Raporlarından hareketle hazırlanan veriler 2017 yılı itibarıyla yükümlülüklerin harcanabilir gelire oranının yüzde 50’ye yakın olduğunu göstermektedir. Öte yandan BDDK’nın verilerine göre 2020 yılı başında 599 milyar TL olan bireysel krediler, 2020 Kasım ayı itibarıyla 819 milyar liraya ulaşmıştır. 2018 yılı verilerini değerlendiren Karatepe (2019), 2018 yılı tüketici kredileri incelendiğinde konut ve taşıt kredilerinde önemli bir değişim saptamazken, ihtiyaç kredilerinde 57 milyarın üzerinde bir artış gerçekleştiğini tespit etmektedir. Karatepe, artan kredi kartı harcamalarının taksitli ve taksitsiz harcamaların oranı arasında bir değerlendirmeyle hangi harcamalar için yapıldığının tespit edileceğini belirtmektedir. Zira temel harcamalar kategorisine giren market harcamalarında taksit mümkün değilken dayanıklı tüketim, tekstil gibi ürünlerde mümkündür. 2018 yılı ocak ve kasım ayı karşılaştırıldığında taksitli harcamalar taksitsizlere oranla artmıştır. 2007 yılına gidildiğinde ise 11 TL -20 TL arası alışverişlerde kredi kartı kullanım oranı %32 iken 500 TL ve üzerinde bu oran %3 olarak tespit edilmiştir. Bu da kredi kartlarıyla yapılan harcamaların temel ihtiyaçlarda toplandığına ilişkin bir veri sunmaktadır (Özkul & Tapşın, 2010).

için ipotek kredilerine ilişkin faaliyet banka bilançolarının likiditesini düşürmektedir. Menkul kıymetleştirme yoluyla yani yatırım bankacılığı teknikleri yoluyla likidite sorununa çözüm bulunmaktadır. Buna göre yaratılan ipotek kredileri banka bilançolarında tutulmak yerine Özel Amaçlı Kurumlara (Special Purpose Vehicle) ipoteye dayalı menkul kıymetler ihraç etmek üzere aktarılmaktadır. Derecelendirme kuruluşları tarafından güvenilirlikleri tespit edilen menkul kıymetler aynı zamanda kredi sigortacıları tarafından da garanti altına alınmaktadır. Böylece bu menkul kıymetlerin satışıyla bankalar, vermiş oldukları ipotek kredisini geri alarak yeni kredi açma imkânına kavuşurlar. 2008'de ABD'de ortaya çıkan kriz, ipotekli borç kredilerinin ödenememesi sonucu krizin tüm finansal sisteme yayılması ile gerçekleşmiştir (Lapavitsas, 2009a, s. 54-55).

Daha önce de ifade edildiği gibi 2000'li yıllar uluslararasılaşmış sermayenin bilgisayar sektörü ve türev teknolojilerden kaynaklı aşırı kâr imkânlarının ve Sovyet özelleştirmelerinden kaynaklı talan imkânlarının tükendiği ve sermayenin yeni değerlendirme arayışının başladığı yıllardır (Özdemir A. M., 2011a). Sermayenin genişlemesi sürecinde yeni değerlendirme arayışında olan uluslararası sermaye için toplum üyelerinin kolektif olarak sahip olduğu, daha önce alım satıma konu olmayan varlıkların metalaştırılması bir çözüm niteliğindedir. Konut ve kolektif olarak kullanıma açık olan ve doğrudan değer-biçime tahvil edilemeyen kentsel yaşam alanlarının metalaşması ve mülksüzleştirme pratiklerinin yaygınlaşması, bunları mümkün hale getiren dönüşümler uluslararasılaşmanın etkisinden azade değildir.

2000'li yıllarla birlikte yerli ve yabancı ayrımı gözetmeksizin sermayeye olanak tanıyan düzenlemelerle kentsel rantın sermayeye aktarımı sağlanmaktadır. Öte yandan gelir yaratmak, bütçe denkliliği sağlamak gibi baskı unsurlarının da etkisiyle bakanlıklar, belediyeler ve kamu kuruluşları dolayısıyla kentsel yatırımlara ilişkin daha yaratıcı çözümlere yönelik gözlemlenmektedir. İdarenin acil kamulaştırma, özelleştirme ve imar planları yapma gibi etkin ve ayrıcalıklı yetkilerinin kolektif hak esaslı kamusal yarar yerine kentsel dönüşüm, afet riski gibi gerekçelerle değişim değeri odaklı kullanımı sonucu kentsel kamusal alanların inşaata açılması, bu alanlarda metalaşma eğilimlerini derinleştirmektedir (Çavuşoğlu, 2017, s. 138-140).

Harvey'in birikimin analizinde kullandığı sermayenin çevrimleri yaklaşımı, özellikle kentsel yapıli çevrenin açıklanmasında önemli olanaklar sağlamakla birlikte, finansal serbestleşmeyi de kapsayan sermaye hareketleri açısından Türkiye'nin uluslararasılaşma süreçlerine özgün eklemelenme biçimi de dikkate alınmalıdır.

Finansal serbestleşme merkez ülkelerde ticari bankalar ile yatırım bankaları arasındaki ayırımı kaldırılması, finans piyasalarının bütünleştirilmesi gibi uygulamalarla görülürken, çevre ülkelerde borsaların kurulması, devletlerin piyasadan borçlanmasını sağlayacak finansal araçların geliştirilmesi (kalkınmada kullanılabilecek kaynakların dolar rezervlerine bağlanarak merkez bankalarında tutulması) gibi pratiklerle kendisini göstermiştir. Çevre ülkelerde finansal hareketliliğin önündeki engellerin kaldırılması öncülüğündeki politikalarla, devletlerin, şirketlerin, kurumların ve hane halklarının borçlanma mekanizmaları ile finansal sistemle bütünleştikleri, buna uygun kurumsal dönüşümlerin gerçekleştiği görülmektedir. Finansal serbestleştirme, 1980'lerden itibaren çevre ülkelerde önce merkezi hükümetlerin ardından da yerel kamusal otoritelerin finansal piyasalardan borçlanma yoluyla yer aldığı bir süreçte borçlanma ve kriz sarmalında gerçekleştirilmiştir. 1994 Meksika krizi ile başlayarak diğer çevre ülkelerde de görülen finansal kriz bu sürecin uzantısıdır. 1997 Doğu Asya krizi sonrasında da neo-liberalizmin kurumsallaşması vurgusuyla anılan politikaları derinleştiren yerel ve küresel ölçekte bölüşüm ilişkilerinin piyasa mekanizmalarına teslim edilmesine öncelik veren kurumsal dönüşümler devam etmektedir (Boratav, 2015b, s. 174).

1980'ler ve 1990'lar Türkiye'de finansal serbestleşmede derinleşmeye gidilen yıllardır. 1989'da "bahar eylemleri" olarak anılan işçi eylemlerinin de etkisiyle "almadan vermek" şeklinde ifade edilen popülizmin kimi öğeleri devreye sokulmuştur. Aynı tarihte bununla uzlaşmaz görünen bir adım atılarak sermaye hareketlerinde sınırsız serbestleşmeye gidilmiştir. Popülizme dönüş emek lehine düzenlemeleri ve "almadan vermek"i gerektirdiğinden artan kamu harcamalarının finansmanı vergilerle ya da Merkez Bankası'nın para basma hareketiyle karşılanamayacağından -zira para basma başka nitelikte bir "alma" ya yol açacak enflasyona sebebiyet vermektedir- "alma" seçeneğini görünüşte dışlayan başka bir finansman yöntemi devreye sokulmuştur. Anılan "yumuşak" finansman şekli ise sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ile yani, dış kaynaklara

dayalı bir iç borçlanma ile gerçekleşmiştir⁴⁶. 1989'da Türk Parasını Koruma Kanunu'na dayalı olarak çıkarılan 32 sayılı kararname ile sermaye kaçışlarının önlenmesine yönelik mevcut kambiyo kontrollerinin kaldırılması sermaye hareketlerinde sınırsız serbestleşmeyi mümkün kılmıştır. Sermaye hareketlerinde serbestleşme 1990'lı yıllar boyunca devletin de uluslararası sermaye piyasalarından yüksek faizlerle borçlandığı ve aynı zamanda “kamu açıklarını kapatmak amacı ile özelleştirme” hedefinin öne çıktığı yıllar olmuştur. 1989'da sermaye hareketlerinin önündeki engellerin kalkması, Boratav'ın ifadesiyle hızla canlanan borç formundaki dış kaynak girişlerine dış faiz, iç faiz ve döviz kuru hareketleri arasındaki farktan kaynaklanan bir kazanç sağlama yolunu açmış ve 1989 sonrası, finansal sermaye ile iç ve dış rantiyeler için bir “altın çağ” olmuştur. Dolayısıyla 1989 gerek dünya ekonomisiyle bütünleşme gerekse artı-değerin sermaye sınıfının farklı katmanları ve ulusal ekonomiyle dış dünya arasında yeniden paylaşımı yönünden finans kapitalin ön plana çıkışının dönemeci olmuştur (Boratav, 2015b, s. 175-181).

ABD'nin 2008 sonrasında uyguladığı para ve faiz politikaları da çevre ülkelerdeki hane halkı borçlanma süreçleri üzerinde belirleyici bir etki oluşturmuştur. FED'in 2008 krizine parasal genişleme politikaları ile müdahalesi, yani finansallaşmayı sürdürerek yanıtı, çevre ülkelerde ucuz kredi bolluğunun da nedenini oluşturmuştur (Akçay & Rıza, 2019, s. 113). Böylece çevre ülkelerde finansallaşma, gidişatı üzerinde müdahale imkânlarının zorlaştığı bir sürece ve 2000'ler boyunca sağladığı geçici rahatlama içinde bağımlı bir finansallaşmaya⁴⁷ dönüşerek toplumsal, iktisadi ve siyasi gerilimlerin merkezine yerleşmiştir. 2001 krizi sonrası dönemin önemli bir özelliği, 1990'lar boyunca devlete borç veren bankaların, kamu kesiminin borçlanma gereksiniminin azalmasıyla başka

⁴⁶ Boratav (2015, s. 181) süreci şu şekilde ifade eder: “Dünya ekonomisinin canlanma konjonktürünü temsil eden 1992 sonrasında, sermaye hareketlerinin serbestleşme kararı, bankaların dış borçlanma kanallarını sonuna kadar açtı; Hazine'nin ihraç ettiği iç borç tahvilleri, dış borçlarla kaynak sağlayan bankalar tarafından satın alındı ve ikincil piyasalar içinde yerli rantiyelere pazarlandı. Ucuzlayan dövizin sağladığı ithalat, hiperenflasyona sürüklenmeyi önledi; popülizme neoliberal model arasında geçici işbirliği böylece sağlandı.”

⁴⁷ Bağımlı finansallaşma (dependent financialization), geç kapitalistleşen ülkelerde finansallaşma sürecini ifade etmekte kullanılan bir kavramdır. Bağımlı finansallaşmanın üç temel özelliğini Akçay şu şekilde sıralamıştır: Öncelikle üretim yapısının ithalata bağımlılığı; ikincisi, ekonomideki yüksek dolarizasyon ya da euroizasyon miktarının Merkez Bankası'nın ekonomiye müdahalesinin etkilerini sınırlaması, üçüncü olarak ise ekonomide genel olarak sermaye hareketlerine aşırı duyarlılık (Karaçimen, Akçay, & Güngen, 2019).

faaliyet alanlarına yönelmesidir. Bu durum, emekçi kesimin finansal sistemle artan ölçülerde bütünleşmesinin “arz” yönünü oluştururken, çalışanların yaşam koşullarının kötüleşmesiyle paraya olan ihtiyacının artması da “talep” yönünü oluşturmuştur (Akçay & Rıza, 2019, s. 238). Aynı süreçte geri ödenmesi riskli kredilerin toplam menkul kıymet ticareti içindeki yeri artmıştır (Lapavitsas, 2009b). Ucuz kredi bolluğu ile artan borçlanma ve finansallaşma “imkânları” 2000’lerin başından itibaren Türkiye’de siyasi iktidar açısından kırılmalıkların yönetiminde çeşitli fırsatlar yaratmıştır. Bir taraftan küresel piyasalardaki para bolluğundan yararlanmak amacıyla neo-liberal politikaların gerekleri yerine getirilmiş diğer yandan ülke içine akan krediler seçici bir dağıtım ile siyasi iktidarın üretimiyle çelişmeyecek seçmen ve sermaye oluşumunda rol oynamıştır. Bağımlı bir finansallaşma beraberinde finansal zayıflık ve krizi getirmekte, bunların birbirini yeniden üretmesi, bağımlılığın daha da derinleşmesi şeklinde neticelenmektedir. Böylece karşılıklı olarak birbirini besleyen bir süreçte çelişkiler daha fazla açığa çıkmaktadır. Uluslararası kredi imkânlarının geniş olduğu yıllarda- özellikle 2013 yılına kadar- çoğunlukla siyasi iktidarla yakın ilişkiler kuran inşaat şirketleri tarafından dış borçlanmayla yapılan konutlara talep, alt gelir grupları tarafından borçlanmak suretiyle yaratılmıştır. 2013’den sonra ise uluslararası kredi imkânlarının daralmasıyla siyasi iktidarın, şirketler ve hane halklarının siyasi, iktisadi, toplumsal yönden yeniden üretimi krize girmeye başlamıştır (Bedirhanoglu, 2019/1).

İnşaat-finans birlikteliğinde devlet dört temel mekanizmayla bu sürecin içinde düzenleyici rol oynamaktadır. İlk mekanizma, uygun makroekonomik ortamın yaratılmasıdır. Buna göre, uygulanan para politikası sonucu reel faizlerin düşük seyretmesi, konut fiyatlarının sürekli artışıyla beraber düşünüldüğünde konutu bir yatırım aracına dönüştürmektedir. Zira reel faizlerin düşük seyredişi, mevcut yatırım araçları arasında mevduat faizinin enflasyon karşısında tasarrufları cezbedecek düzeyde olmayışıyla sonuçlanmaktadır. İkincisi, 17 Ağustos depreminden sonra gündeme gelen kentsel dönüşüm projeleri, 2007 tarihli 5582 sayılı kanun⁴⁸ gibi diğer hukuki düzenlemeler yoluyla konut talebinin yaratılmasına kredi mekanizmalarıyla katkı sağlanmıştır. Üçüncü olarak, kentsel planlamada altyapı projelerine ağırlık verme ve

⁴⁸ Mortgage yasası olarak da ifade edilen “Konut Finansmanı Sistemine İlişkin Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun”.

idarenin işlemleri ile bu alanda yaratılan rantlar, konut fiyatlarının artışı yönünde etki doğurmuştur. Dördüncüsü ise bir kamu kurumu olarak, idarenin ayrıcalıklı yetkileriyle donatılmış TOKİ'nin inşaat ve konut piyasasında metalaştırma temelli faaliyetler yürüten varlığıdır. TOKİ bir yandan konut arzının artırılmasına, diğer yandan finans sistemiyle kurduğu bağlantılarla finansman seçeneklerini gündeme getirmesiyle inşaat sektörünün gelişimine katkı sağlamaktadır (Akçay, 2016).

2001'den itibaren inişli çıkışlı bir büyüme sürecinde olan inşaat sektörü, 2015'den itibaren açık bir krizin içerisinde. 200'den fazla alt sektöre talep yaratmasıyla öne çıkan inşaat sektöründe süren kriz, ekonomik verilerde de takip edilmektedir. Türkiye Müteahhitler Birliği'nin Nisan 2020 Raporu'na göre, son altı çeyrekte inşaat sektörünün GSYH'den aldığı pay %7.2'den %5.4'e gerilemiştir. TÜİK'in verilerine göre inşaat sektörü temel göstergelerinde büyüme rakamları, 2018'de %-2.1 iken 2019'da %-8.6'dır. 2020 yılında da gerek finansman sıkıntısı⁴⁹ gerekse istihdamdaki gerileme devam etmektedir (Türkiye Müteahhitler Birliği, Nisan 2020, s. 18). Türkiye Müteahhitler Birliği'nin, Ekim 2019 raporunda da (Ekim 2019, s. 20) kamu-özel ortaklığı projelerinin ve kentsel dönüşüm süreçlerinin canlandırılarak devamının sektörün içinde bulunduğu krizden çıkmasında önem taşıdığı vurgulanmaktadır.

İnşaat ile finans birlikteliğinin temel aktörleri, uzun vadeli konut kredisi ile konut talebinin oluşturulmasında etkin rol oynayan finans sermayesi, planlama ve altyapı yatırımlarıyla kentsel rant oluşturan belediyeler, büyük konut projelerini hayata geçiren Gayrimenkul Yatırım Ortaklıkları ile inşaat tekelleri ve koşulların etkisiyle dönüşerek düzenleyici rolü artan TOKİ'dir. İnşaat ile finansın çeşitli hukuki düzenlemelerin de etkisiyle kurumsallaşması, sermaye birikiminde anılan aktörlerin ilişkilerini hem belirginleştirmekte hem de ertelemektedir. Bahsedilen kriz dinamikleri belirginleştikçe gerekli hale gelen, ilişkileri ertelerken kurumsallaştıran hukuki düzenlemelerin başında Hazine Müsteşarlığı tarafından çıkarılan "Bina Tamamlama Sigortası Genel Şartları"⁵⁰ gelmektedir. 2015 tarihinde yürürlüğe giren düzenleme, konut adedi otuz ve üzerinde

⁴⁹ BDDK'nın Şubat 2020 verilerine göre, takibe düşen kredi borcu tutarı 23.8 milyar TL'dir (Türkiye Müteahhitler Birliği, Nisan 2020, s. 20).

⁵⁰ <https://www.tsb.org.tr/images/Documents/genel%20şart-bina.PDF> Erişim tarihi: 22.06.2020.

olan ön ödemeli konut satışlarında inşaat şirketlerinin projelerini belirtilen sebeplerle tamamlayamamaları halinde riskin diğer unsurlara yayılmasını engellemeye yöneliktir⁵¹. Bina tamamlama sigortası yapma zorunluluğu getirilen inşaat firmalarının projeyi belirtilen sebeplerle tamamlayamamaları halinde, sigorta yapan kuruluşun devreye girerek ya yeni bir müteahhitte anlaşması ve projenin tamamlanması ya da tüketiciye ödediği parayı iade etmesi öngörülmektedir. Düzenleme ile bir yandan inşaat sektöründen kaynaklı bir riskin yayılmasının önlenmesi amaçlanmaktadır. Öte yandan anılan düzenleme, inşaat tekelleri ile bankacılık sistemi arasındaki ilişkilerin sağlamlaştırılması için sigorta şirketlerinin devreye sokulmasıyla inşaat ile finans birlikteliğini kurumsallaştırarak ekonomide kırılganlıkları artırır niteliktedir (Akçay, 2016).

İnşaat ile finansın kurumsallaşmasını sağlayan bir başka hukuki düzenleme ise, ilerde barınma hakkının metalaştırılması bağlamında ele alınacak olan gayrimenkul sertifikaları sistemidir. TOKİ'nin faizsiz bir sermaye piyasası aracı olarak sunduğu gayrimenkul sertifikası, 2003'de yürürlüğe giren Sermaye Piyasası Kurulu tarafından 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na dayalı olarak çıkarılan "Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği"nde⁵² tanımlanmıştır. Buna göre gayrimenkul sertifikası,

*"ihraççıların inşa edilecek veya edilmekte olan gayrimenkul projelerinin finansmanında kullanılmak üzere ihraç ettikleri, gayrimenkul projesinin belirli bağımsız bölümlerini veya bağımsız bölümlerin belirli bir alan birimini temsil eden nominal değeri eşit menkul kıymet"*tir.

Gayrimenkul Sertifikası Sistemi, çoğunlukla yatırım aracı olarak üretilen lüks konutların gelir seviyesindeki düşüş sebebiyle satılamaması sonucu yaşanan sıkışmanın aşılmasına yöneliktir. "Yeni" bir finansal teknik olarak devreye sokulan bu enstrüman, inşaat ile

⁵¹ Bahsedilen düzenleme aynı zamanda küçük ve orta ölçekli şirketlerin güçlü sermaye yapısına sahip büyük şirketler karşısında rekabet gücünün zayıflığı nedeniyle sermayenin merkezileşmesi eğilimini artıracak niteliktedir. Ayrıca sigorta şirketinin alıcının ödediği bedeli faiziyle birlikte geri ödemesi ile projeyi tamamlaması arasında seçim serbestisinin oluşu da konut alıcıları açısından eşitsiz sonuçlar doğurma olasılığı taşımaktadır. Bununla beraber bina tamamlama sigortasının otuz ve üzeri konut projeleri için zorunlu oluşu, küçük projelerden konut alanları anılan korumadan dışlayıcı niteliktedir. Oysa küçük konut üreticilerinin taahhütlerini yerine getirememe ihtimali büyük konut proje üstlenicilerine göre daha yüksektir.

⁵² <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/07/20130705-11.htm> Erişim tarihi: 22.06.2020

finans arasındaki bütünleşmenin ve kurumsallaşmanın derinleştirilmesi olarak da değerlendirilebilir (Akçay, 2017).

Teorik kısımda kapitalist sistemde yeniden üretimin her zaman kendiliğinden sorunsuz gerçekleşmeyeceği ve çoğunlukla devlet alanı içinde gerçekleşen düzenleme süreci ile nispeten istikrarın sağlanacağı ifade edilmişti. Düzenleme, sadece normatif hukuki metinler yoluyla değil gerilim ve uyumsuzlukları erteleyen, çözümler üreten yapısal biçimler yoluyla da olur. Bina tamamlama sigortası, gayrimenkul sertifikası, kentsel dönüşüm projeleri bu bağlamda kriz eğilimi olan unsurları düzenleyici yapısal biçimler olarak belirmiştir. Gayrimenkul sertifikası, belirli bir proje kapsamında üretilen lüks konutların satılamaması sonucu ortaya çıkma ihtimali olan inşaat sektöründeki krizi yapısal bir krize dönüşmeden kontrol etme imkânı sunan bir hukuksal kurumdur. Öte yandan borsada işlem gören bir menkul kıymet olan gayrimenkul sertifikası, sermaye birikim sürecine aktif olarak katılmak istemeyen ama sermayeleştirilebilecek varlıkları olan kimselere ulaşmak konusunda da işleve sahiptir. Böylece toplumsal atıl sermayeyi kontrol altında sermaye birikim sürecine dahil edebilir. Bu durumda konutun “hâne” olarak değil de piyasada değerlemeye tabi bir meta olarak işlem görmesi gerekir. Gayrimenkul sertifikası bunu mümkün kılmaktadır. Özbey’in (2017, s. 93) da belirttiği gibi,

“halka açık anonim şirketler, gerçek sermayeye dayalı olarak çıkarılan ve sermaye paylarını temsil eden senetler üzerinden toplumsal atıl sermayeyi kontrolleri altında sermaye birikim sürecine dahil ederler”.

ABD’de 1961 yılında gayrimenkul yatırım ortaklıklarının⁵³ (GYO) ortaya çıkışı da, kongrenin küçük yatırımcıların GYO hisse senetleri alarak toplumsal atıl sermayenin GYO’lar yoluyla yeni ve büyük ölçekli gayrimenkul projelerinde değerlendirilmesi, böylece sermaye birikim sürecine katılarak düzenlenmesini mümkün kılmıştır.

Bina tamamlama sigortası da kapitalist toplumsal düzenleme içerisinde birikimin devamlılığını sağlayan bir başka hukuksal kurumdur. İnşaat şirketi iflas da etse esas olan

⁵³ ABD’de GYO’ların (Real Estate Investment Trust) yıllar bazında gelişimine bakıldığında, 1990’da 5.6 milyar dolar sermaye değeri olan GYO’ların 2002’de 158.5 milyar dolara ulaştığı görülmektedir bkz. (Şahin E. T., 2010).

birikimin devamlılığı olduğundan yapımına başlanmış binanın tamamlanması gerekir. Bina tamamlama sigortası, inşaat şirketi ile sermaye arasındaki ilişkide inşaatı dayalı birikimin istikrarlı ve sorunsuz devamlılığı için başka şirketlerle devamını öngörerek süreci düzenleyici bir işlev görür.

Önceki başlıkta genel hatlarıyla ele alınan Türkiye’de kapitalizmin uluslararasılaşması süreçleri açısından ikinci evre olarak kabul edilen 1980 ile 2001 arası dönem ve üçüncü evre olarak 2001 sonrası dönem inşaat sektöründe büyümenin iki ayrı evresi olarak kabul edilmektedir (Balaban, 2017, s. 23). Ayrıca ekonominin sektörel dağılımına ilişkin veriler, 1980 sonrasında genel olarak imalat ve montajı kapsayan sanayi sektörlerinin önemini yitirerek yerine uluslararasılaşma ve finansallaşmayla birlikte hizmetler ve inşaat odaklı bir büyüme sürecinin gerçekleştiğini ve yarı-çevre bir ülke olarak Türkiye’de inşaat sektörünün metalaştırma ekseninde birikimin temel alanlarından birini oluşturduğunu göstermektedir (Kolsuz & Yeldan, 2014). Bununla birlikte sermaye birikim dinamikleri açısından Harvey’in analizinin Türkiye’nin uluslararasılaşma süreçlerine özgün eklemlenme biçimi göz önünde bulundurularak uygulanması mümkündür. Başka bir ifadeyle sermaye birikiminde inşaat sektörüne dayalı yükseliş gözlemlenmekle birlikte Türkiye’de yerel sermaye açısından endüstriyel üretimde yoğun bir doygunluk ve aşırı birikim söz konusu değildir. Türkiye, Batılı kapitalist ülkelerdeki gibi sanayileşmede doygunluğu deneyimlememiş -üretken sermaye formunun imkânlarını tüketmemiş- yarı sanayileşmiş bir ülke formundadır. Harvey’in analizi Türkiye açısından değerlendirildiğinde; 1980 sonrasında Türkiye ekonomisinin sanayide rekabet gücünün azalması ve büyük sermayenin kentsel rantları “keşfetmesi” (Çavuşoğlu, 2017, s. 85) ile ilk çevrimdeki etkinliğin, yani üretken sermayenin imkânlarının tükenmesinden değil, Türkiye’de yerleşik sermayenin küresel ölçekte metalaştırma evresine yönelen sermaye akımlarıyla -uluslararasılaşmanın etkisiyle- özgün bir eklemlenme biçiminden söz edilebilir. Elbette belirtmek gerekir ki, sermayenin ilkel birikimin uzantısı olan metalaştırma stratejisi, devlet biçiminde dönüşümle beraber sermayenin ilk akış kanalı olarak belirtilen üretken yatırımlara bağlı (gelecekte üretilecek artı-değer) değerlendirme süreçlerini de kolaylaştıracaktır (Özdemir A. M., 2011a, s. 304), (Penpecioglu, 2017, s. 169).

Türkiye’de inşaat sektörü son yıllardaki liderliğini, Türkiye’nin uluslararası işbirliğine ucuz emek satıcısı olarak bağlanamaması sonucunu doğuran gelişmelere borçludur. Tarihsel olarak baktığımızda ilk yüklenicilerin 1930’larda demiryolları atağı, 1950’lerden sonra ise karayolları ve baraj ihaleleri ile birikim sağladığı kabul edilmektedir (Güler, 2016, s. 260). Bu süreçte yerli özel sektörün sermaye, yönetim ve teknik açıdan yetersizliği, İller Bankası yoluyla devletin yapım sektöründe doğrudan üretici, yüklenici ve ithalatçı-tüccar olarak yer almasıyla aşılmıştır. Anılan yetersizliğe ilişkin bir başka yöntem ise devletin bu işleri gerçekleştirirken yabancı sermaye ve şirketlere dayanmasıdır. Bu durum aynı zamanda yerli sermayenin de benzer ortaklıklara dayalı doğuşuna ve faaliyetlerine zemin oluşturmuştur. Ayrıca inşaat sektörü doğduğu ortamın etkisiyle beraber altyapı alanında tekelleşme süreci ile büyümüştür. 1950’lerden itibaren kentlere artan göçün etkisiyle ortaya çıkan konut ihtiyacı ise 1980’lere kadar yap-satçı müteahhitlik⁵⁴ yoluyla karşılanmıştır. 1980’li yıllarda kamu kesiminde iş yapma karnesine sahip olan müteahhitlerin sayıları ve şirketleşme oranlarının artması ve bunların kamu altyapı yatırımlarından da pay talep etmeye başlamasıyla yerli inşaat sektöründe çıkarlar da sıkışmaya başlamıştır (Güler, 2016, s. 260-262), (Devlet Planlama Teşkilatı, 1989, s. 24).

1970’li yılların sonunda enflasyonun etkisiyle ve uygulanan ekonomik politikalarla, finansman gücü kısıtlı, eski teknolojiye sahip olup yapıları geç tamamlayan, öncesinde kentsel konut arzının yaklaşık %70-80’ini karşılayan inşaat sektörünün yap-satçı kesimi tasfiye olma sürecine girmiştir (Devlet Planlama Teşkilatı, 1989, s. 24). 1980 sonrası düzenleme faaliyetinin inşaat sermayesinin biçimlenmesi üzerindeki etkisi büyüktür. 1984 tarihli, 2983 sayılı Toplu Konut Kanunu’yla beraber devlet yapısı da dönüşümüyle anılan tasfiye sürecine katkı sağlamıştır⁵⁵. Zira Sönmez’in de (2015) belirttiği gibi kamu

⁵⁴ 1954 yılında Tapu Kanunu’nda yapılan düzenlemeyle bir gayrimenkul üzerindeki binanın bir katından veya bir dairesinden yararlanılmasını mümkün kılan irtifak hakkı ile yap-satçılık olgusu doğmuştur. Öncesinde tek parsel üzerinde parsel sahibi kullanım amacıyla tek ev yaptırmaktaydı. Fakat bu, konutun değişim değerini dikkate alarak satış amacıyla konut yaptırmak isteyen girişimcinin konut pazarına girişini cazip kılmamaktaydı. Anılan düzenlemeden sonra 1965 yılında kat ve daire mülkiyetini güvenceye alan Kat Mülkiyeti Kanunu’nun kabulüyle yap-satçılık hızlanmıştır (Çoban A. N., 2012, s. 85).

⁵⁵ 1984 tarihli Toplu Konut Kanunu ile kurulan daha sonra Kamu Ortaklığı İdaresi ile Toplu Konut İdaresi şeklinde ayrılarak yeniden örgütlenen Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi, 1994 tarih ve 4046 sayılı kanunla özelleştirme programının yürütülmesinde yetkili olan Özelleştirme İdaresi Başkanlığının da temelini oluşturur. Özelleştirme uygulamalarına yargı kararlarına takılmaksızın meşruiyet kazandıran

arsaları üzerinde ikinci bir özelleştirme idaresi gibi işlev edinen Toplu Konut İdaresinin de temelini oluşturan Toplu Konut Kanunu, konut yapımını yap-satçı yerine kamunun desteği ile finansman gücü yüksek, sürekli teknik kadrolara sahip, uluslararası piyasalarda deneyimi olan örgütlü inşaat firmalarına devretmiştir. Süreçteki merkezileşme ve yoğunlaşma eğiliminin devlet yapısındaki değişimle beraber konut alanında da oluşmasıyla küçük şirketlerin taşeronlaştığı bir sektör oluşmuştur. Taşeronluğun inşaat sektöründe yaygınlaşmasıyla, ucuz işgücü maliyetlerinden yararlanmak da yaygınlaşmıştır. 1980 sonrasına sermayenin inşaat sektöründeki iç yapılanması açısından bakıldığında, gerek altyapı gerekse konut alanında bazı müteahhitlerin dev şirketlere dönüşerek tekelleştiği ve yurtiçindeki büyük yatırımlarda da uluslararası konsorsiyumların yerli ortağı olarak yer aldıkları görülmektedir. Zira anılan ortaklıklar teknik birikim açısından olmasa bile uluslararası kredilerden yararlanmak için kaçınılmaz olmaktadır (Güler, 2016, s. 264-265).

1980 öncesinde merkezi idareye ait olan planlama ve imar yetkilerinin 1985’de yürürlüğe giren İmar Kanunu’yla aşamalı olarak yerel yönetimlere devri süreci, inşaat sektörünün 1980 sonrası büyümesine katkı sağlayan bir diğer düzenleme faaliyetidir. Zira kentlerin çeperlerindeki ucuz kentsel araziler hızlı ve nispeten kolay biçimde imara açılarak kentsel arsaya dönüştürülmüş, çok sayıda inşaat firmasının belediye ile anlaşmasıyla da inşaat faaliyetlerine konu edilmeye başlamıştır (Balaban, 2017, s. 26).

1980 sonrasında Dünya Bankası tarafından ithal ikameci stratejiler yerine önerilen ihracata yönelik sanayileşme stratejileri ile birlikte, ulaşım, iletişim, enerji, su ve kanalizasyon sistemlerinin yapımı ve işletilmesini kapsayan temel altyapı sektörlerinde de üç boyutu içeren özelleştirmeler gündeme gelmiştir. Üç boyutun ilki, fordizm sonrası birikim rejimiyle bağlantılı olarak parçalanmış üretimin ancak ileri teknoloji standart iletişim, ulaştırma ve enerji temelinde mümkün olmasıdır. Diğer, altyapı yatırımlarının, ileri teknoloji gerekliliği sebebiyle uluslararası sermayenin esas fail olduğu kârlı yatırım alanları olmasıdır. Üçüncü olarak altyapının sermaye açısından düşük maliyetli olması da

anayasal düzenlemeler ise 1999’da 155. maddede değişikliğe gidilerek gerçekleştirilmiştir. Böylece anayasal değişikliklerle özelleştirme konusunda yürütme ve yargı arasında 1980’lerin ikinci yarısından itibaren süren çatışmanın çözümü ve sermayenin yeniden üretimi için özelleştirme uygulamalarının stratejik bir yönelim olarak kabul edilmesi konusunda uzlaşma da tescillenmiş olmuştur (Özekin, 2014, s. 387-389).

sağlanmalıdır. Böylece devletler, altyapı hizmetlerinin fiyatlandırılmasında popülizme yönelmemelidirler. Ulaştırma kamu-özel işbirliği doğrultusunda yap-işlet-devret modeli türünde sözleşme şekilleri ve ihale yöntemlerinin yaygınlaştırılması, paralı yol yatırımcılığı biçiminde hızlıca gerçekleşmiştir. “Bütünleşmiş bir dünya ekonomisi” çerçevesinde uluslararasılaşmayla beraber merkez ülkelerde yüksek kârlı yatırım alanlarının tükenmesi ve az gelişmiş ülkelerde de devletin doldurduğu alanın geriye çekilmesiyle çevre ve yarı çevre ülkelerdeki kamu faaliyeti uluslararası sermaye açısından cazibe kazanmaktadır. DB’nin, IMF’nin yapısal uyum programlarının etkisi, SSCB’nin yıkılması gibi sebeplerle özelleştirme ve metalaştırma temelinde yürütülen altyapı ve gayrimenkul kapsayan inşaat faaliyetleri, yatırımların finansmanında devletin kamu kaynaklarının yetersizliği öne sürülerek devre dışı bırakılması ve garantör seviyesine çekilmesiyle finansal sermayenin kendini gerçekleştirecek alan arayışına da cevap olmaktadır (Güler, 2016, s. 187-191).

İnşaat sektöründe ikinci büyüme dönemi olarak kabul edilen 2001 sonrası dönemde, kamusal varlıkların tüketimine dayalı inşaat sektörünün en belirgin özelliği, gayrimenkul ve finans sektörlerinin güçlendiği ve bütünleştiği bir ortamda hem konut sahibi olmak isteyenler hem de inşaat şirketleri açısından dış borca dayalı oluşudur (Yeşilbağ, 2016, s. 610). Tersinden bakarsak IMF ve DB’nin politikalarıyla da inşaat esaslı yatırımların uluslararası alacaklılar tarafından küresel ölçekte desteklendiği, bu durumun kökeninde finansallaşma sürecinin de bulunduğu söylenebilir. Dolayısıyla inşaat sektörüyle beraber borçlanma da büyümektedir. Sektörün finansal kaynağının dış krediler ve dış borçlanma olmasının yanı sıra çimento dışındaki tüm yapı malzemeleri açısından da inşaat sektörü ithalata bağımlı ve döviz tüketen bir sektördür (Çavuşoğlu, 2017, s. 92), (Sönmez, 2015, s. 35).

2001 sonrası dönem “kentsel dönüşüm” adıyla kentsel alanda mülksüzleştirme ve metalaştırma pratiklerinin yaygınlaştığı, devletin kurumsal yapısının ve hukukun da bu doğrultuda dönüştüğü bir dönemdir. Dönüşümü başlatan taleplerin kredi koşullarını belirleyen uluslararası kurumlar, AB gibi uluslararası düzenekler ve benzeri hususlar olduğu, ayrıca benzeri basınçların farklı ülkelerin devlet biçiminde benzer dönüşümler ürettiği de burada belirtilmelidir (bkz. Özdemir A. M., 2011a).

1980’lerde konut projelerine ve üreticilerine finansman desteği sağlayan TOKİ, 2001 sonrası dönemde kuruluş kanununda yapılan bir dizi değişiklikle bir sonraki başlıkta ele alınacağı üzere inşaat sektöründe merkezi bir aktör olarak öne çıkmıştır (Balaban, 2017, s. 27). Çoğunlukla köylülerin geçimlik arazilerinin üzerinde gerçekleştirilen acele kamulaştırma kararları ile Hazine’ye tahsisi, ardından bu alanların ve diğer kamuya ait arsa ve arazilerin doğrudan satışı ya da tahsisi ile kentsel dönüşüm projeleri için kullanıma sokulması 2001 sonrası dönemin yaygın mülksüzleştirme pratiklerindendir (Kaya, 2010) (Tulumtaş, 2010). Bununla ilgili iki çarpıcı örnekten de bahsetmek gerekir. Birincisi, İzmir’in Menderes ilçesine bağlı Efemçukuru köyünde verimli bir toprak yapısı olan arazilerinde geçimlik üretimlerini sağlayan köylülerin arazilerine yönelen talepler ve sonrasında bu talepleri karşılayan acele kamulaştırma kararıdır⁵⁶. Tüprag Metal Madencilik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi⁵⁷’nin işleteceği altın madeni için arazi satın almak istemesi ve köylülerin çoğunluğunun buraları satmak istememesi sonucu 2008 yılında Bakanlar Kurulu tarafından yurt savunması gerekçesiyle acele kamulaştırma kararı alınmıştır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı tarafından “ÇED raporu alınmış yasalara uygun çalışmalarını sürdüren bir müteşebbise yardımcı olmak ayrıca bizim görevimizdir” (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 2008, s. 471) açıklaması yapılmıştır. Arazileri kamulaştırılan köylülerin mahkeme süreçleri halen devam etmekle birlikte süreç, satılmak istenmeyen arazilere kamulaştırma yoluyla uluslararası bir şirkete tahsis etmek üzere el konulması şeklinde gerçekleşmiştir. Özel mülkiyetin kamulaştırılarak tekrar özelleştirilmesi, kamulaştırmanın bir mülksüzleştirme pratiğine dönüştüğünü göstermektedir. İkinci çarpıcı örnek ise TCDD’ye ait kentsel topraklar üzerinde yürütülen projelerdir. 2003 sonrası, demiryolu sistemine ait taşınmazların atıl kaldığı gerekçesiyle değerlendirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmıştır (bkz. Tulumtaş, 2010). Taşınmazların satışının yapılarak nakde çevrilmesi ile finansal kaynak yaratılması temel politikalardan biri haline gelmiştir. Taşınmazların bir kısmı, satışı için Özelleştirme İdaresi Başkanlığı’na devredilirken, bir kısmı da TCDD Yönetim Kurulu

⁵⁶ Süreci tarım politikaları ve toprak mülkiyeti açısından inceleyen bir çalışma için bkz. (Kaya, 2010)

⁵⁷ Şirket, Kanada menşeli Eldorado Gold Corporation’un bir şirketidir. Türkiye’de Efemçukuru yanında Kışladağ’da (Uşak) da maden işletmektedir bkz. (Eldorado Gold).

tarafından satılmıştır⁵⁸. TCDD’ye ait liman ve garların cazibe merkezi olacağı iddiasıyla çeşitli belediyelerle beraber kentsel dönüşüm programları yürütülmektedir. Bunlardan en bilineni ise TCDD tarafından 1/5000 ölçekli Haydarpaşa Gar ve Geri Sahası Koruma Amaçlı nazım imar planı ve 1/1000 ölçekli Koruma Amaçlı Uygulama İmar Planı⁵⁹ için yetkinin İstanbul Büyükşehir Belediyesi’ne devredildiği Haydarpaşa garı, limanı ve geri sahasını kapsayan projedir. Kolektif mücadelelerin halen devam etmekte olduğu bölge gar fonksiyonu ortadan kaldırılarak dünya turizm ve ticaret alanı, tasarım merkezi olarak tasarlanmak istenmektedir⁶⁰. Bölgede yapılan plan ve projelere itirazlardan yargı kanalıyla olumlu sonuçlar alınmasına rağmen halen belirsizlikler bulunmaktadır⁶¹.

Benzer biçimde 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun ile risk gerekçesiyle kentsel dönüşüm alanına sokulan alanlarda konutların yıkılarak içinde oturan mülk sahiplerinin kredi sistemi içine çekilerek borçlandırılması 2001 sonrası belirginleşen inşaata dayalı birikim stratejisinden bağımsız düşünülemez. Söz konusu olan, kentsel rantların kentsel dönüşüm alanı ilan etme gibi idari mekanizmalarla yaratılan mutlak rantın sermayeye devriyle realize edildiği, kamu yararı ilkesinin hayali bir genel çıkar üzerinden özel çıkarın dönüştürücüsü işlevi edindiği bir süreçtir.

Anılan özellikleri dolayısıyla kırılgan bir sektör olmasına rağmen başta TOKİ olmak üzere devletin kurumsal ve örgütsel şemasının yapılı çevre üretiminin önünü açan düzenlemelerle dönüştürülerek, tarım, orman, kıyı alanları gibi korunaklı alanlar da dahil olmak üzere sınırsız şekilde yapılaşmanın teşviki suretiyle, inşaat sektörüne dayalı bir büyüme biçimine odaklanılmasının arkasındaki motivasyondan bahsetmeden önce bu

⁵⁸ Yetkinin dayanağı, TCDD Yönetim Kurulu’nu satışa yetkili kılan 5335 sayılı kanunun 32. maddesi ile işletmecilik fazlası taşınmaz olarak nitelenenlerin TCDD Yönetim Kurulu’nun bildirimi ile Özelleştirme İdaresince özelleştirme kapsamına alınacağına ilişkin 5793 sayılı kanunun 43. maddesidir.

⁵⁹ Planların içeriği ile adlarında geçen “koruma” ifadesi ironik bir çelişki oluşturmaktadır.

⁶⁰ “Mart 2005’te İBB Belediye Başkanı Kadir Topbaş: ‘Uluslararası Cannes Emlak Fuarında “İstanbul’u görücüye çıkardık, görücüye çıkarılan 20 Vizyon Projesi arasında; Haydarpaşa Gar ve Liman Alanı Dönüşüm Projesi de var’ dedi” başlıklı haber için bkz. (T24 Haber, 2020).

⁶¹ Haydarpaşa’daki mücadele, plan ve proje süreci için bkz. (TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 2016), (Gazete Kadıköy, 2020).

sürecin üç karakteristik özelliği vurgulanmalıdır. Öncelikle hukuki dönüşümün taşlarını da döşeyen bu süreç, daha önce piyasa mantığı içinde değerlendirilmeyen metalaşmamış mekânların ekonomik döngü içine çekilmesine dayanmaktadır. Sürecin ikinci özelliği, inşaatın ikinci büyüme evresi kabul edilen 2001 sonrası dönemde, üretilen mekân politikasının öncekinden farklı olarak toplumsal huzursuzlukların dengelenmesi ve sınıfsal uzlaşısı ile sonuçlanabilecek iletişim ve müzakere pratikleriyle değil de açıkça finansallaşmanın da içinde bulunduğu mekanizmalarla, emekçinin aleyhine bir sermaye birikim sürecini ve mülksüzleştirme pratiklerini destekler oluşudur. Üçüncü olarak ise inşaata dayalı sermaye birikim sürecinin “İslami sermaye”, “iktidarın müteahhitleri” gibi çeşitli şekillerde adlandırılan yeni bir sermaye fraksiyonunun yaratılması ve desteklenmesine yönelik bir stratejiyi de içeriyor oluşudur (Çavuşoğlu, 2017, s. 139).

Vurgulanan özelliklerle ilişkili olmak üzere 2001 sonrası dönemde iyice belirginleşen inşaat “tutkusu”, neo-liberal dönemde küresel ölçekte gerçekleşen finansallaşma eğilimi, finansallaşmanın canlandırdığı tüketim, kentsel mekânın metalaşması ve kentleşme yoluyla birikim süreçleriyle eklemlenmektedir. Dolayısıyla her ne kadar Türkiye’nin küresel güç ilişkilerine özgün eklemlenme biçiminin de dikkate alınması zorunluluğu gereği, Harvey’in analizi Türkiye’de sermaye birikimi analizi için doğrudan uygulanabilir olmasa da, Türkiye özelinde büyüme süreçlerinde inşaatın keşfi, kavramsal olarak “tesadüfi keşif”⁶² niteliğindedir. Başka bir ifadeyle inşaat rastgele bir tercihle siyasi iktidarın stratejilerine dahil olmamıştır. Dolayısıyla ANAP iktidarında olduğu gibi AKP iktidarında da inşaata dayalı strateji, Türkiye’de 24 Ocak Kararlarıyla başlatılabilecek neo-liberalleşme sürecinin bir uzantısı olarak tanımlanabilir (Yeşilbağ, 2016, s. 613).

Anılan küresel eğilimlere ek olarak inşaatın alternatifsiz bir büyüme stratejisi olarak 2001 sonrasında öne çıkmasında etken, Türkiye’nin somut koşulları bağlamında bir dizi unsurdan da söz etmek gerekir. Öncelikle diğer ekonomik sektörlerle ilişkisi sebebiyle inşaat sektörünün öncü ve sürükleyici rolü, inşaatı “lokomotif” bir sektör haline

⁶² Lipietz’in kullandığı Düzenleme Okuluna özgü kavramlardan olan tesadüfi keşif, çalışmanın teorik kısmını oluşturan birinci bölümünde ele alınmıştır. Buna göre, tesadüfi keşif kapitalist yeniden üretimin ihtiyaçları için ve buna uygun olarak sistemin tıkanması ve çelişkilere takılması halinde kullanışlı çözümlerin verili yapı, zaman, ideoloji ve coğrafyanın (uluslararası işbölümüne katılımın özgün biçiminin) getirdiği sınırlar içerisinde özgün olay kesişimleri (karşılaşmalar) karşısında “keşfedilebileceğini” anlatır.

getirmektedir. Zira inşaat sektörünün bir yandan diğer sektörler tarafından üretilen ürün ve hizmeti girdi olarak kullanması, diğer yandan bu sektörün çıktısı olan -hem üretim hem de tüketim için yapıları çevre- konutların, alışveriş merkezlerinin, havalimanlarının, köprülerin vs. diğer sektörler açısından canlandırıcı etkisi, inşaat sektörüne büyüme motoru işlevi kazandırmaktadır. Öte yandan inşaat sektöründeki büyüme dönemleri, özellikle vasıfsız işsizliği soğurması açısından yüksek istihdam sağlamaktadır. Zira emek-yoğun bir sektör oluşu itibarıyla yüksek istihdam sağlama kapasitesiyle inşaat sektörü taşeronlaşmanın, iş güvencesi ve sendikal hakların yokluğunda birikim açısından işlevsel bir sektör olmuştur. Türkiye'nin özellikle 2001 krizinde içinde bulunduğu koşullar da düşünüldüğünde inşaat sektörü anılan özellikleriyle dönemin acil ihtiyaçlarına da denk düşmüştür (Yeşilbağ, 2016, s. 614), (Balaban, 2017, s. 18).

2008'e gelindiğinde inşaat yönelimi, kendisini kentsel dönüşüm süreçleri ve mega projelerin artmasında da gösterdiği gibi daha belirgin bir hal almıştır. Bu durumun sebeplerinden ilki, her ne kadar “*IMF'siz IMF programları*”⁶³ uygulanmaya devam ediyor olsa da 2007'de IMF uyum programının fiilen sona ermesi, siyasi iktidarın iktisadi politikalarındaki keyfiyetini artırarak politik ihtiyaçlara yönelik hamleler yapmasını kolaylaştırmış, IMF'nin resmi gözetiminin olmayışı, siyasi iktidara nispeten serbestlik sağlamıştır. İkinci olarak 2008 kriziyle Türkiye'nin KOBİ merkezli ihracat rejiminin tıkanmaya girişi ile rekabet şartları zorlaşan ve pazar imkânları daralan ihracat modeli (Bedirhanoglu & Yalman, 2009) yerine kredilerle desteklenen “iç talep odaklı büyüme” modeli öne çıkarılmıştır. İç talebin teşvikinde en kestirme yol ise inşaat sektörüne yatırım yapmak olmuştur. Dolayısıyla inşaat sektörünün merkezi konumunun sağlamlaştırılması sürecinde 2008 krizi de önemli bir dönemeçtir (Yeşilbağ, 2016, s. 615).

Bahsedilen iktisadi faktörlere ek olarak inşaat yöneliminin arkasındaki bunlarla ilişkili bir dizi diğer etkenden de bahsetmek gerekir. Öncelikle inşaat sektörü, siyasi iktidarın

⁶³ Boratav, “Yeni Ekonomi Programı” olarak yayımlanan 2019-2021 yıllarını kapsayan Orta Vadeli Programı, “IMF'siz bir IMF Programı” olarak niteler. Boratav'a göre, uluslararası sermayenin üst organı olan IMF'nin işlevini yerine getirmek üzere ortaya koyduğu bütüncül modellere dayanan, hedefler ile araçlar arasında tutarlılığın gözlendiği programlarının aksine YEP “sıcak para girişleri”ni hedefleyen uygulanma güvencelerinden ve tutarlılıktan yoksun bir programdır. Bununla birlikte “hızlı sıcak para girişleri” hedefleyen bir metin olan YEP, yüksek meblağlı fon yöneten finans sermayesini muhatap alması sebebiyle de IMF'nin 2018 tarihli Türkiye Raporu'yla uyumludur. Dolayısıyla politika önerileri neoliberal istikrar programlarından beslenmektedir (Boratav, 2018).

yeniden üretimini sağlamak açısından yeni bir sermaye fraksiyonu üretimine uygun bir alandır. İnşaat sektörü, ihale ve iş yapma pratikleri bakımından arazi tahsisi, imar izinleri, ihalede ayrıcalıklı pozisyonlar tanıma, kentsel dönüşüm alanı ilan etme, arsaların kamulaştırılması ya da özelleştirilmesi gibi idari pratiklerle sıkı bağlantıların olduğu bir sektördür. Anılan bağlantılar, Türkiye gibi az gelişmiş/geç kapitalistleşmiş ülkelerde siyasi iktidara yakınlığı ya da siyasi iktidarla çıkar ortaklığı bulunan sermaye çevrelerinin öne çıkarılarak devlet aygıtları eliyle güçlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Öte yandan bir cumhuriyet projesinin parçası olarak nitelenebilecek inşaat yöneliminin ardındaki ideolojik motiften de bahsedilmelidir⁶⁴. Bir cumhuriyet projesinin ortak bir geçmiş anlatısı ile ortak bir gelecek tasavvurunu içeren, toplumun yeniden üretimini imkân dahiline sokan ideolojik alanında inşaat, “muasır medeniyetler” seviyesine yükselmenin önemli bir ifadesi olarak işlev görmektedir. Gösterişli törenlerle açılan yolların, köprülerin, hava limanlarının ve “çılgın” projelerin, gerek açılışlarındaki gösteriş, gerekse “hizmet aşkı”, “islami modernleşme” gibi sunuş biçimlerinin ardındaki motivasyon, anılan projenin ideolojik veçhesinde bulunabilir (Yeşilbağ, 2016, s. 617-619).

İnşaata dayalı büyüme modelinin devletin kentsel faaliyetleri gerçekleştiren kurumsal yapısında ve kent hukukunda dönüşümü zorlamasına ise dönüşümün biçimsel göstergelerinden olan TOKİ aygıtı ile devam edilecektir.

3.2.2. Kentsel Düzenlemede Merkezi Bir Yapısal Biçim: TOKİ

2000 sonrası dönemde Türkiye’de neo-liberal politikalarda metalaşmanın ağırlıkta olduğu yeni bir döneme geçilmiştir. Piyasa çıkarlarının toplum çıkarlarıyla uyum sağladığı, piyasa çıkarlarının yerine getirilmesinin toplum çıkarlarını da geliştireceği görüşünden vazgeçilmiş, toplum-piyasa karşıtlığı olarak da ifade edilebilecek piyasa çıkarlarının toplum çıkarlarının üstünde sayıldığı bir anlayış hâkim olmaya başlamıştır.

⁶⁴ Gökgöz’ün (2012, s. 105) belirttiği gibi, İstanbul’un finans merkezi olarak inşası, İstanbul’un tarihi deneyimlerinden yola çıkılarak “doğal” bir sürecin uğrakları olarak sunulmaktadır. Bir finans merkezi olarak gelecekteki “muhtemel” başarısının da geçmişte ve tarihin derinliklerinde aranması gerektiği şeklindeki ideolojik söylemlerle İstanbul’da sermayenin kentsel alanı yıkıcı eylemleriyle hâkim bir konum edinişi meşrulaştırılmaktadır. İstanbul’un finansal başkent olarak ortaya çıkışının ve finansallaşma süreçlerine paralel “kent” ve “tarih” vurgusunun ekonomi-politik bir değerlendirmesi için bkz. (Gökgöz, 2012)

Söz konusu anlayış, devlet aygıtlarını doğrudan piyasa çıkarlarıyla uyumlu karar ve talepleri uygulamaya geçiren, buna göre düzenleyen ve düzenlenen yapısal biçimlere dönüştürmüştür. Kent mekânında anılan düzenlemelerde alt ve orta gelir gruplarına konut edindirme, böylece barınma sorununu çözme amacıyla kurulan TOKİ aygıtı temel düzenleyici aygıtlardan biri olarak 2000 sonrası dönemde yerini almıştır.

1950’li yıllarla başlayan köylerden kentlere yönelik nüfus hareketliliğinin ortaya çıkardığı barınma ihtiyacı, gecekondulaşma yoluyla ya da arsa sahibi ile kat karşılığı anlaşılan küçük müteahhitlerin yap-satçı olarak gerçekleştirdiği inşaat faaliyetleri yoluyla giderilmiştir. İthal ikameci dönemin yap-satçılık, gecekondulaşma, kooperatifçilik şeklinde görülen barınma sorununa ilişkin çözümü, kentsel rantın paylaşımında nispeten bir uzlaşma sağlamıştır. Bu dönemde kentsel büyümeyle beraber ortaya çıkan kentsel rantların geniş toplum kesimlerine dağıtılmasında daha önceki bölümlerde ifade edilen çeşitli biçimlerde de olsa emek yanlısı, neo-liberal yaklaşımın hedef gösterdiği popülist politikalar etkili olmuştur. İşçinin/emekçilerin maliyet unsuru değil de talep kaynağı olarak görüldüğü ithal ikameci birikim stratejilerinin hâkim olduğu dönemin popülizmi, neo-liberal birikim stratejilerinin tam anlamıyla hâkim olduğu 2000’ler sonrasına göre emek yanlısıdır. İthal ikameci birikim stratejisinin sermaye birikimindeki düzenleyici rolünü yitirmesiyle neo-liberal birikim stratejisinin hâkim hale gelmeye başladığı süreç, TOKİ’nin ortaya çıkış süreciyle paraleldir.

1980 sonrasının ilk düzenleme kalemi olarak, 1982 Anayasası’nda, yeni dönemin birikim stratejisiyle bağlantılı olarak 1961 Anayasası’ndaki yoksul ve dar gelirlilerin konut gereksiniminin karşılanması şeklindeki öncelikten vazgeçilmesi gösterilebilir. 1961 Anayasası’nda “sağlık hakkı” başlığı altında yer alan konut hakkı, 1982 Anayasası’nda ayrı bir kenar başlığı altında yer almış ve önceki anayasadan farklı olarak öncelik, kentlerin özellikleri, çevresel koşullar ve planlamaya verilmiştir. Bahsedilen değişiklik kendisini 1980’ler sonrasının orta ve üst gelir gruplarına yönelen konut politikalarında da göstermiştir. Bununla beraber 1982 Anayasası’na, 1961 Anayasası’nda bulunmayan, devletin toplu konut girişimlerini desteklemesini öngören bir hüküm de getirilmiştir (Çoban A. N., 2012, s. 93).

Sermayeden yönelen kentteki toprağın kullanımındaki belirsizliğin giderilmesi talepleri, konutun ve kentsel toprağın metalaşması evresini başlatan gelişmelerdendir. Süreci besleyen kanallardan diğeri de önceki kısımda ele alınan finansal serbestleşme ile bankaların yatırım fonları için inşaat sektörünün cazibesinin artmasıdır. Ayrıca 1980 öncesinin küçük ölçekli müteahhitleri ile karşılaştırıldığında 1980 sonrasının müteahhitleri toplu konut yapımı faaliyetini yürütebilecek nitelikte büyük inşaat şirketleridir. Türel'in (1989, s. 148) de belirttiği gibi bunların bir kısmı daha önce devlet ihalelerinde ya da spekülatif konut üreticiliği yoluyla diğer bir kısmı da kriz döneminde Ortadoğu ülkelerinde ve Libya'da birikim sağlamış müteahhitlerdir (Keyder, 2000). 1980 sonrasında para-meta ve emek arasındaki ilişkilerin kurulmasıyla belirli bir birikim düzeyine ulaşmış üretken sermaye, uluslararası birikim sürecinde güçlü bir yapıya da ulaşmıştır. Devletin ve kurumların koordinasyon işlevinin öneminin artması, devletlerin egemenlik/düzenleme alanında yasal, kurumsal düzenlemelerin ve ilişkilerin uyumlu hale getirilmesini gerektirmiştir. 1980 sonrasında uyumlu hale getirilmesi gerekli tüm alanlar Cebeci'nin ifadesiyle "yatırım ortamı" olarak adlandırılarak, yatırım ortamını iyileştirecek bir kurum olarak da ilerleyen sayfalarda değinilecek olan Yatırım Ortamını İyileştirme ve Koordinasyon Kurulu (YOİKK) oluşturulmuştur (Cebeci, 2012, s. 183).

1980 sonrası, 2000'lere kadar dönüşüm sürecinin yasal ve kurumsal düzenlemelerinin üst çerçevesinin oluşturulmaya başlandığı yıllardır. Kent mekânının düzenlemede temel unsurlardan biri haline geldiği bu dönemde, daha önce zenginlik kaynağı olarak görülen üretim, ticaret ve tarımsal faaliyetler geri plana itilerek arsa rantları, faiz ve gayrimenkul kaynaklı kazançlar ön plana çıkmaya başlamıştır. Anılan dönem, konut, turizm, kıyı ve orman alanları ile çevre politikalarında birikimin dönemsel gereklilikleriyle uyumlu köklü değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. 1981 tarihli 2487 sayılı Toplu Konut Yasası ile kentsel konut alanlarında toplu konut girişimlerinin teşvik edilmesi, kıyıları, orman alanları gibi turizm potansiyeli olarak görülen alanların kâr amacıyla yapılaşmaya açılmasının kolaylaştırılması bunlardan bazılarıdır. Benzer şekilde 1985'de belediyelere plan onama yetkisinin verilmesi de demokrasinin yerelleşerek yaygınlaşmasından ziyade kentsel alanın metalaşmasında bir adım olarak görülebilecek gelişmelerdendir (Altınok, 2016, s. 67-68).

1985 tarihli 3194 sayılı İmar Kanunu ile belediye ve mücavir alan sınırları içerisinde belediyelere, bu sınırların dışında valiliklere bırakılan plan onama yetkisi, konut yapımı faaliyeti yürüten şirketlerin taleplerini hızla ve kolayca karşılayan bir planlama sisteminin yolunu açmıştır. Henüz nazım imar plan ve uygulama imar planı yapılmamış kentlerin uç bölgelerinde spekülasyon toplu konut üretimine uygun arsalar şirketler tarafından satın alınarak, buralar için hazırlatılan mevzii planların kabul edilmesiyle konut inşasına başlanmıştır. Kişisel ilişkilerin de etkisiyle bu alanlar daha kısa sürede imara açılarak bir taraftan konut üreticisi için riskler azalmış diğer taraftan da projelerin nüfus yoğunluğunu, binaların kat yüksekliği gibi teknik özelliklerini, şirketlerin kâr imkânlarını azamileştirecek ölçüde belirleme olanağı ortaya çıkmıştır. Böylelikle anılan talepleri hızla karşılayabilen planlama sistemiyle konut sunum biçiminin sermaye birikimine olanak sağlayan biçimde gerçekleşmesinin yolu açılmıştır (Türel, 1989, s. 151).

1980 sonrasında konut ve arsanın piyasanın bir unsuru olarak baş göstermesiyle sermayeye bu alanda büyük bir pazar alanı yaratmanın temelleri atılmıştır. Öte yandan bu dönemde toplumun yoksul kesimlerinin gecekonduları için imar afları, tapu tahsis belgeleri gibi uygulamalarla kentsel rantlardan nispeten pay alabilmeleri, ücretlerindeki artış taleplerini bir süreliğine ertelemiş ve siyasal desteği de mümkün kılmıştır. Barınma maliyetinin emeğin yeniden üretilmesi maliyetinin bir parçasını oluşturması ve bu maliyetin gecekondulaşma ile düşürülmesi, genel ücretler düzeyinin düşüklüğünü sağlayarak sermaye sınıfının dönemsel çıkarları ile uyum sergilemesi bahsedilen düzenlemelerle ilişki içindedir (Çoban A. N., 2012).

2000 sonrasını öncesinden ayıran ise, yaşanan ekonomik krizin de etkisiyle sermayenin kent mekânında daha yoğun taleplerinin gündeme gelmesi ve taleplerin kararlara dönüşümünde daha etkili sonuçlar üretebilmesidir. Ayrıca bahsedilen hususla ilgili olarak devlet yapısının dönüşümü ile birlikte önceki döneme göre sermaye birikiminde devlet aygıtları, birikime olanak sağlayan kanalların açılmasında doğrudan yer almaya başlamıştır. 2000 sonrasında TOKİ, artırılan yetkileri ve imkânlarıyla kentsel alanda bahsedilen işlevi yerine getirmektedir.

Düzenlemeyi gerçekleştiren yapısal biçimlerden TOKİ, düzenlemenin diğer yapısal biçimleri gibi birikimin içinde bulunduğu koşullarla ilişki içinde düzenlemeye tabi

olmaktadır. Önceki bölümlerde bu sürecin bir kere gerçekleşerek nihayete eren bir süreç olmadığı, düzenlemenin her an ve yeniden gerçekleştiği üzerinde durulmuştu. Ayrıca bu durumun sermayenin her yerde ve her zaman geçerli ihtiyaçlarından bahsedilememesi ve birikiminin önceden bilinen ve kesin bir rota takip etmemesi ile de ilişkisi kurulmuştu. Dolayısıyla TOKİ, dönemin ihtiyaçlarına göre düzenlemenin bir parçası olarak beliren, düzenlerken de düzenlenen bir kurumdur. Her ne kadar bu iki işlev birbirinden net bir biçimde ayırlamasa da yöntemsel olarak iki başlık altında ele alınacaktır. Buna göre ilk kısımda TOKİ'nin düzenlenmesine yoğunlaşılacak, ikinci kısımda ise düzenleyen bir aygıt olarak TOKİ incelenecektir.

3.2.2.1. Düzenlerken Düzenlenen Bir Aygıt Olarak TOKİ

TOKİ'nin kurumsal anlamda tarihsel süreci, 1984 yılına dayanır. Anılan idare, 1984'de 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ile Toplu Konut Fonu'nu haiz Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresi olarak kurulmuştur. 1990 yılında 412 ve 414 sayılı iki ayrı Kanun Hükmünde Kararname ile Toplu Konut İdaresi ve Kamu Ortaklığı İdaresi şeklinde ikiye ayrılmıştır. 750-1000 konutluk üretimi ifade eden “toplu konut” tabiri, önceki dönemin beş yıllık kalkınma planında yer almakla birlikte konut piyasasını canlandırma amaçlı ilk yasal düzenleme, buna uygun koşulların oluşmasıyla 1981 tarihli 2487 sayılı Toplu Konut Kanunu'dur.

Kriz koşullarında küçük girişimcilerin yap-satçılığının cazibesini yitirmesi büyük girişimciye uygun koşulları belirginleştirmiştir. Toplu konut üretimi, aynı zamanda konut piyasasında ortaya çıkmaya başlayan oligopolleşme eğilimi ile de uyum göstermektedir. Anılan yasa ve barınma sorununa yaklaşım şekli öncelikle mülk edinme üzerine kuruludur. Ayrıca yasa ile ilk bakışta konut ve barınma sorununa toplu konut girişimleri ve brüt inşaat alanı 100 metrekareyi geçmeyen konutlara kredi sağlanması yoluyla çözüm üretiliyor gibi görünmektedir. Fakat yasadan yararlanmanın şartı, yapının yaklaşık maliyetinin yüzde 20 ila 27'lik bölümünün yapı tasarruf hesabına yatırılması olduğundan yasa, daha ziyade orta ve üst gelir gruplarına hitap etmektedir. Orta ve üst gelir grupları ise çoğunlukla daha geniş konutları talep etmektedir. Ayrıca nüfusu 500 bini geçen yerleşim yerlerinde yapı tasarruf hesabına yatırılacak meblağ yükselmekte ve kredi geri ödeme süresi kısalmaktadır. Dolayısıyla 1981 tarihli 2487 sayılı yasa ile kurulan Kamu

Konut Fonu için genel bütçe gelirlerinin yüzde beşi olarak öngörülen gelir kaynağı devlet tarafından fona aktarılamadığından mevcut taleplerin karşılanması dahi mümkün olmamıştır. 1984 tarihli yeni Toplu Konut Kanunu, öncekinin beklentileri karşılamaması sebebiyle büyük konut şirketleri tarafından da bastırılan taleplerin karşılığı olarak oluşmuştur. Böylece 1981 tarihli yasanın fondan yararlanmada ana aktör olarak belirlediği yapı kooperatifleri gibi, konut yapım şirketleri ve büyük ortaklıkların da yeni yasa ile fondan yararlanması sağlanmıştır. 1984 tarihli Toplu Konut Kanunu ile öncekinden farklı olarak devlet bütçesinden pay ayrılarak oluşturulan Kamu Konut Fonu yerine çeşitli malların vergi veya satış bedellerinden oluşan Toplu Konut Fonu kurulmuştur. Fondan, konut yatırımı yapmak isteyen tüm kişi ve kuruluşların yararlanmasının mümkün hale getirilmesi de toplumun geniş kesimlerinin barınma sorununa çözüm oluşturmaktan ziyade ekonominin canlandırılması olarak ifade edilen büyük şirketlerin kâr olanaklarını artırma amacına hizmet etmektedir. Zira yasanın uygulama yönetmeliğinin, ikinci konut ve yazlık konut için de fondan kredi kullanılmasına imkân vermesi bahsedilen amacı pekiştirmektedir (Türel, 1989, s. 142), (Çoban A. N., 2012, s. 93-95).

Bütçe dışı bir fon olan Toplu Konut Fonu 1993 yılında önce genel bütçe kapsamına alınmış ve nihayet 2001 yılında tamamen kaldırılmıştır⁶⁵. Fonun kaldırılması ile TOKİ'nin başlıca gelirlerinin, gayrimenkul satış ve kira gelirleri, kredi ve faiz gelirleri, bütçe kanunu ile tahsis edilen ödenek, yurt dışı çıkış harçları ve kamu kurumları adına yapılan inşaatlarda inşaat bedelinin yüzde 3-10'u arasında hizmet payından oluştuğu

⁶⁵ 1980'li yıllarla beraber bir çok alanda yaygınlaşan fon sistemi, önceki dönemden farklı olarak bütçe dışı fonlar olarak yasama organının denetimi dışında tutulmuştur. Hem gelirleri hem de harcamaları kamusal nitelikte olmasına rağmen TBMM denetimi dışında tutulan fonlar, yürütme açısından temel mali mevzuat dışında kaynak elde etme imkânı sağlamıştır. Ayrıca Toplu Konut Fonu ile beraber hızla yaygınlaşan fon uygulamalarının bütçe dışında kurulmaları, 1980 sonrasında ruhuna uygun olarak ekonominin liberalleştirilmesi ve deregülasyonu gereğince mali mevzuatın "katılığından" kurtulma ve karar sürecinin hızlandırılması imkânlarını da yaratmıştır. 1990'lı yıllarda DB, IMF ve AB tarafından bu fonların keyfiliği artırdığı, önceliği olmayan mal ve hizmetleri öne çıkardığı gerekçesiyle yöneltilen eleştiriler, TOKİ'nin genel bütçe kapsamına alınması gibi adımlarla fonların tasfiyesine yönelik bir ara dönem yaratmıştır. 2000'li yıllarda ise "kamu harcamalarının yönetiminde yeniden yapılanma" çalışmalarıyla fonların tasfiyesine gidilmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, 1990'lı yıllarda fonların kaynak yaratma ve kullanma imkânlarına getirilen kısıtlamalar, hem genel bütçeli kuruluşları hem de katma bütçeli kuruluşları dernek ve vakıf uygulamalarına yöneltmiştir. Bu durum, kamu kaynaklarının üzerinde yasama organı karşısında yürütme organının hareket serbestisinin arttığı yeni bir kamu kesimi yaratmıştır (Güzelsarı, 2007, s. 78-80, 140).

kurumun web sayfasında belirtilmektedir⁶⁶. Esasen bütçe sistemi üzerine kurulu bir yapı olan kamu mali yönetimi sisteminde 2000’li yıllarda fonların tasfiyesi ile gelen temel değişimler, başka yasal düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. 2002 seçimleri sonrasında 3 Ocak 2003’de 58. hükümetin açıkladığı “Acil Eylem Planı”, anılan düzenlemelerin habercisi niteliğindedir. Söz konusu plan, *Kamu Yönetim Reformu, Ekonomik Dönüşüm Programı, Demokratikleşme ve Hukuk ile Sosyal Politikalar* şeklinde dört ana politika başlığı oluşturularak bölümlendirilmiştir. Sosyal Politikalar başlığı altında “Kentleşme ve Yerleşme” alt başlığında 6 ay içinde hazırlıklarına başlanmak üzere konut seferberliği ilan edilmiştir. Planda yerel yönetimlerle işbirliği halinde gerçekleştirilecek olan konut seferberliğinin dar gelirli vatandaşların “kira öder gibi” birkaç yıllık sürede ev sahibi olmalarını sağlayacağı ve kısa sürede en acil sorun olan işsizliğin azaltılmasına katkı sunacağı ifade edilmiştir. Buna yönelik olarak 2003’de 4966 sayılı kanunla yapılan değişiklik ile TOKİ’nin 2985 sayılı kanunda yer alan görev ve yetkileri genişlemiştir. 2003 yılı değişikliğine kadar TOKİ’nin görevleri şu şekilde sayılmıştır⁶⁷:

- “Devlet garantili veya garantisiz iç ve dış tahviller ile her türlü menkul kıymetler çıkarmak,
- Yurt dışından, görev alanıyla ilgili harcamalarda kullanılmak üzere Hazine Müsteşarlığının uygun görüşü üzerine kredi almaya karar vermek,
- Konutların finansmanı için bankaların iştirakini sağlayacak tedbirleri almak, bu amaçla gerektiğinde bankalara kredi vermek, bu hükmün uygulanmasına ilişkin usulleri tespit etmek,
- Konut inşaatı ile ilgili sanayii veya bu alanda çalışanları desteklemek,
- Gerektiğinde her çeşit araştırma, proje ve taahhüt işlemlerinin sözleşmeyle yaptırılmasını temin etmek,
- Kanunlarla ve diğer mevzuatla verilen görevleri yapmak”.

2003 değişikliğiyle birlikte ise sayılanlara ek olarak TOKİ’nin yetki ve görevlerine aşağıdakiler de eklenmiştir:

- “Konut sektörüyle ilgili şirketler kurmak veya kurulmuş şirketlere ve finans kurumlarına ortak olmak,
- Ferdi veya toplu konut kredisi vermek, köy mimarisinin geliştirilmesine, gecekonduların dönüşümüne, tarihi doku ve yöresel mimarinin korunup yenilenmesine yönelik uygulamalar yapmak ve bu konulardaki

⁶⁶ <http://i.toki.gov.tr/content/entities/main-page-slider/20191011095737969524-pdf.pdf>. Erişim tarihi: 31.10.2020

⁶⁷ 2985 sayılı Toplu Konut Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2985.pdf> Erişim tarihi: 3.11.2020

projeleri kredilendirmek ve gerektiğinde tüm bu kredilerde faiz sübvansiyonu yapmak,

- *Yurt içi ve yurt dışında doğrudan veya iştirakleri aracılığıyla proje geliştirmek; konut, alt yapı ve sosyal donatı uygulamaları yapmak veya yaptırmak,*
- *İdareye kaynak sağlanmasını teminen kâr amaçlı projelerle uygulamalar yapmak veya yaptırmak,*
- *Doğal afet meydana gelen bölgelerde gerek görüldüğü takdirde konut ve sosyal donatıları, alt yapıları ile birlikte inşa etmek, teşvik etmek ve desteklemek”.*

Acil Eylem Planı öncesinde 2001’de Emlak Bankası’nın bankacılık faaliyeti dışında kalan işlerdeki aktif ve emlâkının tamamı TOKİ’ye devredilmiş, bunu tamamlayıcı olarak 2004 yılında önemli bir yasal düzenleme de 5273 sayılı kanunla Arsa Ofisi Genel Müdürlüğü’nün görev ve yükümlülüklerinin TOKİ’ye devredilmesiyle gerçekleşmiştir. Bahsedilen devir ile 64.5 milyon metrekare arsa, ilgili idarenin mülkiyetine geçmiş⁶⁸, böylece TOKİ adım adım her türlü kamu kaynağını kullanan ve her alanda yatırım yapan dev bir müteahhite dönüşmüştür. Ayrıca 2004 tarihli 5162 sayılı kanunla, TOKİ’nin gecekondü bölgelerinin tasfiyesi veya iyileştirilmesine yönelik olarak gecekondü dönüşüm projeleri geliştirmek, inşaat uygulamaları ve finansman düzenlemeleri yapma, kamulaştırma ve her türde ve ölçekte imar planı yapma yetkileri hukuki zemine oturmuştur.

TOKİ’nin 2985 sayılı kanuna göre planlamayla ilgili yetkileri üç kısımda değerlendirilebilir. TOKİ, ilk olarak gecekondü dönüşüm projesi uygulayacağı alanlarda, ikinci olarak mülkiyeti kendisine ait arsa ve arazilerde, üçüncü olarak da valiliklerce toplu konut iskan sahası olarak belirlenen alanlarda her tür ve ölçekteki planlar ve imar planı yapma konusunda hukuki gerekçelere sahiptir. Ayrıca gecekondü bölgelerinde hak sahibi olan gerçek kişiler veya özel hukuk tüzel kişilerinin mülkiyetindeki gayrimenkullerin değeri de TOKİ tarafından belirlenecek ve bu kişilerle TOKİ, proje kapsamında anlaşma yapabilecektir. Öte yandan TOKİ gerçek ve tüzel kişilere ait arsa ve araziler ile bunların içerisinde veya üzerinde bulunan her türlü eklenti ve yapıları kamulaştırmaya yetkilidir. Kanunda TOKİ’nin yaptığı kamulaştırmalar Kamulaştırma Kanunu’nun 3. maddesinin 2. fıkrasındaki “iskan projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlı kamulaştırma” sayılmıştır.

⁶⁸ <http://i.toki.gov.tr/content/entities/main-page-slider/20191011095737969524-pdf.pdf>. Erişim tarihi: 31.10.2020

İskan projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlı kamulaştırma sayıldığından kamulaştırma bedeli taksitle ödenebilecektir. Dolayısıyla Kamulaştırma Kanunu'nun 6. maddesinin son fıkrası gereğince de kamulaştırma kararı ve onayı alınmasına gerek olmayacaktır. Zira anılan fıkra da onaylı imar planına veya ilgili bakanlıklarca onaylı özel plan ve projelerde ayrıca kamu yararı kararı ve onayına ihtiyaç olmadığı belirtilmiştir. Böylece çeşitli idari mercilerin devre dışı bırakılmasıyla, kamu yararı ilkesinin gözetilmesi hususu da esnetilmiş olmaktadır. Düzenlemenin, özel plan ve projelerin halihazırda kamu yararını gerçekleştiriyor ön kabulüne dayalı olduğu görülmektedir. Oysa kamulaştırma yapılan alanlar, TOKİ'nin gerçekleştirdiği çeşitli projelerde üçüncü kişilere satış, tahsis şeklinde devredildiğinde, rantın da büyük kısmı dolaylı bir şekilde devredilmektedir. 775 sayılı Gecekondu Kanunu'nda da, bu kanuna göre yapılan kamulaştırma, alım, satım, kira gibi her türlü işlemin, her türlü ivazlı veya ivazsız devir, inşa, onarım gibi her türlü sözleşme ve benzerlerinin vergi, resim ve harçtan muaf tutulacağı belirtilmiştir.

2005 tarihinde 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun'la da TOKİ'ye yenileme projeleri oluşturma ve uygulama yetkisi tanınmıştır. Buna göre, yenileme alanı olarak belirlenen bölgelerde yenileme projeleri ve uygulamaları TOKİ tarafından yapılabilir. Her ne kadar anılan kanunda TOKİ'nin yerel yönetimlerin talebi halinde uygulama yapılacağı belirtilmişse de sonraki yasal düzenlemeler TOKİ'nin her alanda çeşitli projeler gerçekleştirmesine yönelik çerçeveyi düzenlediğinden her alanda ilk elden uygulama yapabilmesi için yasal gerekçeleri mevcuttur. Örneğin, 2008 yılında TOKİ'ye kendi kanununda sınırları belirsiz bir şekilde depremle ilgili dönüşüm projeleri gerçekleştirme yetkisi tanınmış, gecekondu dönüşüm projesine ilişkin yetkilerinin kıyasen uygulanacağı belirtilmiştir. Benzer şekilde 2012'de 6292 sayılı "*Orman Köylülerinin Kalkınmalarının Desteklenmesi ve Hazine Adına Orman Sınırları Dışına Çıkarılan Yerlerin Değerlendirilmesi ile Hazineye Ait Tarım Arazilerinin Satışı Hakkında Kanun*"da 2/B alanları ile gerekirse proje bütünlüğünü sağlayacak diğer alanları da kapsayacak şekilde dönüşüm projesi hazırlamaya yetkili kılınarak aynı proje alanı için birden fazla teklif olması halinde de TOKİ, öncelik sıralamasında ilk sıraya konmuştur.

2003 sonrasında inşaat ve konut faaliyetlerinde kamu arsalarının piyasaya açılması, kentsel rantların paylaşılmasında temel aktör konumuna gelen TOKİ, bu rolünü yerli ve

yabancı finans kuruluşları ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları ile birlikte yerine getirmektedir (Eşkinat, 2012). TOKİ, kamu kaynaklarını kullanarak inşaat faaliyetlerini kendisi gerçekleştiren bir kurum olmayıp uygulamalar, özel şirketlere ihale edilmek suretiyle yükleniciler aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Sürecin işleyişi, projelerin gerçekleştirileceği uygun nitelikte arsaların üretilmesi, planlanması, planlanan alan içerisinde farklı etapların parçalar şeklinde ihale edilmesi şeklindedir. Tek parsel ölçeğinde proje üretiminden ziyade geniş planlama alanları üretimine dayalı bir uygulama pratiği söz konusudur (Altınok, 2012, s. 140). TOKİ, “*proje yönetimi, gayrimenkul pazarlama, taahhüt, yönetim hizmetleri, gayrimenkul değerlendirme, restorasyon finansmanı, ticaret ve danışmanlığı*” olarak saydığı faaliyetlerini 6 iştirakiyle beraber yürütmektedir⁶⁹.

TOKİ, her ne kadar kurumun adında konut kelimesi yer alsa da sadece konut üreten bir kurum değildir. Faaliyetlerini konut programı, sosyal donatılar ve kamuya yönelik uygulamalar olarak sınıflandırmıştır. Sınıflandırmada konut programı başlığı altında sosyal konutlar, uydu kentler, kaynak geliştirme ve gelir paylaşımı projeleri, afet konutları, göçmen konutları ve tarım-köyler yer almaktadır. TOKİ’nin sınıflamasında sosyal konut projeleri; alt gelir grubu, dar ve orta gelir grubu, yoksul grubu olmak üzere üç farklı gelir grubu nitelenmesine göre gerçekleştirilmektedir⁷⁰. Bunun yanı sıra gecekondü dönüşüm projeleri ile kentsel yenileme projeleri de sosyal konut sınıflamasında ele alınmaktadır. Sosyal donatıların ise bir kısmı kamu kurumları adına yapılan/yaptırılan okul, hastane, cami, huzurevi, kütüphane, yurt, stadyum gibi donatıları içerir. Diğer bir kısmı ise ticaret merkezleri, alışveriş merkezleri gibi ticari fonksiyona sahip projelerdir. Sosyal donatı uygulamalarının büyük bölümü toplu konut projeleri kapsamında yapılaşmaya açılan planlama alanlarındaki uygulamalardır. Başka bir ifadeyle yapılaşmaya açılan planlama alanlarının ihaleye açılan donatı ve hizmetleri,

⁶⁹ TOKİ’nin iştirakleri; Vakıf Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş., Vakıf İnşaat Restorasyon ve Tic. A.Ş., Gayrimenkul Değerleme A.Ş. (GEDAŞ), Toplu Konut-Büyükşehir Belediyesi İnşaat, Emlak, Mimarlık ve Proje A.Ş. (TOBAŞ), Boğaziçi Konut Hizmet Yönetim İşletmeciliği ve Tic. A.Ş. ve Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı A.Ş.’den oluşmaktadır.

⁷⁰ TOKİ, yaptığı sınıflandırmaya göre gelir, yapılan konutların metrekaresi ve ödeme koşullarında ayırma gitmiştir. Alt gelir grubu ve yoksul konutları için (bunları piyasa koşullarında konut sahibi olması mümkün olmayan en alt %20-%40’lık gelir dilimi; aylık hane halkı geliri olarak, en fazla net 5500 TL gelire, İstanbul’da en fazla net 6000 TL gelire sahip olmak olarak nitelemiş); sırayla alt gelir grubu için; 65-87 metrekare konutlar, %12 peşinat ve konut teslimi ile başlayan taksitlerle 15 yıl vadeli olarak, dar ve orta gelir grubu için; 87-146 metrekare konutlar, konut bedelinin %10 ile %25’lik kısmı peşin, 8-10 yıl vadeli olarak sunulmaktadır (TOKİ, 2019, s. 35).

TOKİ'nin donatı uygulamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Bahsedilen planlama alanları dışında tekil olarak üretilen istisnai projeler ise çoğunlukla arsa takası yoluyla anlaştığı kamu kurumları için yapılan işlerdir⁷¹. Bunların bir kısmı ise kamuya yönelik uygulamalar başlığı ile ele alınmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar TOKİ tarafından “proje tipine göre uygulamalar” kategorisinde “konut+sosyal donatı” olarak sunulsa da⁷² AVM, ticaret merkezi, lüks ofis gibi rezidans uygulamaları ticari fonksiyon içeren projelerdir (Altınok, 2012, s. 141).

TOKİ'nin yaptığı sınıflamada bir sonraki başlıkta ele alınacak olan “kaynak geliştirme ve gelir paylaşımı projeleri” yer almaktadır. TOKİ bazı lüks konut projeleri ile kentin değerli bölgelerindeki büyük arsa satışlarını bu kategoriye sokarak sosyal konut üretimi için gerekli olan kaynağı yarattığını ileri sürmektedir (TOKİ, 2019, s. 48). Sahip olduğu ve olabildiği arsa portföyünün genişliği, şirket yetenekleri ile donatılması ve şirket yönetimi teknikleriyle kâr sağlama üzerine kurulu yapısı göz önüne alındığında TOKİ'nin neo-liberal devlet anlayışının en somut göstergelerinden olduğu ileri sürülebilir. İnşaata dayalı bir büyüme stratejisi doğrultusunda kentsel alandaki rant yaratan, rantın el değiştirmesini sağlayan müdahaleleri ile toplumsal değerın yeniden paylaşımında etkin bir rol oynamaktadır. Fakat bu rolü, inşaat sektörünü düzenlemeye dayalı pratikleriyle, ortaya çıkan değeri topluma kazandırmak yerine sermaye birikimine olanak sağlayan bir değere çevirmek suretiyle gerçekleştirmektedir (Altınok, 2012, s. 145).

TOKİ açısından yukarıda bir kısmı ele alınan yasal düzenlemeler, 2000’li yıllarda yatırım ortamının iyileştirilmesi çalışmaları kapsamında anlaşılabilir. Yatırım ortamı, daha önce belirtildiği gibi birikim açısından uyumlulaştırılması ve iyileştirilmesi gereken ilişki ve kurumlar bütünü olarak tanımlanabilir. Başka bir ifadeyle, birikim sürecinin herhangi bir aşamasında birikimi hızlandıracak ya da kesintiye uğratacak koşullar yatırım ortamını

⁷¹ İmzalanan protokollerle çeşitli kamu kurumlarından hizmet karşılığı arazi alan TOKİ'nin müsteşarlar için konut yapımı karşılığında MİT'e ait gözde yerleşim yerlerinden olan Rumeli Feneri'ndeki 18 dönüm büyüklüğündeki arazileri alacağına ilişkin haber ve dönemin TOKİ Başkanı Bayraktar'ın MİT'ten gelen bu arazileri nasıl değerlendireceklerine yönelik olarak, “Hasılat paylaşımı modeliyle inşa edilebilecek konut projeleri için ihale edebiliriz. Ama büyük bir ihtimalle doğrudan satış yaparız. Açık artırma ile alıcı buluruz. 10 ayrı parsel olduğu için farklı kullanımlar da söz konusu olabilir. Fena bir gelir elde etmeyiz.” şeklindeki ifadeleri için bkz. (Arkitera Haber, 2010).

⁷² <http://www.toki.gov.tr/proje-tipine-gore-uygulamalar> Erişim tarihi: 9.11.2020

oluşturur (Cebeci, 2012, s. 184). 1999'da Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'nın⁷³ (EBRD) “İş Yapmanın Önündeki Engeller Çalışması”nda kullandığı kriterler, Türkiye'deki yatırım ortamını iyileştirme çalışmalarının temelini teşkil eder. Acil Eylem Planı'nda 58. Hükümetin belirlediği hedefler de bu kriterlerle uyum içindedir. Anılan kriterler; “finansmana erişim”, “altyapının kalitesi”, “vergiler”, “düzenlemeler”, “yargının kalitesi”, “suç” ve “yolsuzluk”tur. TOKİ'nin kamu arazileri üzerindeki genişletici yetkileri göz önüne alındığında iş yapmanın önündeki engellerin kaldırılması ve yatırım ortamının iyileştirilmesinde kritik öneme sahip bir kurum olduğu görülmektedir. Proje tipine göre uygulamalar başlığı altında, afet konutu, konut ve sosyal donatı, kentsel dönüşüm ve gelişim projesi, millet bahçesi projelerinin yanı sıra altyapı projeleri de yer almakta olup TOKİ'nin yol, köprü, baraj, havalimanı gibi altyapı yatırımlarında etkin olduğu görülmektedir. Altyapı yatırımları iki açıdan önem arzeder. İlk olarak sermayenin birikim sürecinde ortaya çıkan artı değerın yeniden değerlendirme alanlarına girme zorunluluğu bağlamında, altyapı yatırımları biriken sermayenin yeniden değerlendirme imkânını yaratmaktadır. İkincisi, üretim süreçlerinin bir girdisi olan altyapı, sermayenin döngü süresini kısaltarak birikimi artırıcı etkide bulunacaktır. Son yıllarda yaygınlaşan yap-işlet-devret modeli ile büyük ölçekli altyapı ve enerji yatırımları ihale ile ulusal ve uluslararası şirketlere verilmektedir. Belirli bir süre işletildikten sonra idareye devredilmesi öngörülen modelde ödenemeyen dış krediler, gerçekleşmeyen gelir tahminleri gibi zararların kamuya yüklendiği görülmektedir. Kamu hizmetlerinin örgütlenmesi ve finansmanında esneklik arayışının ürünü olarak sözleşme sistemini genelleştiren kamu-özel ortaklığının bir türü olan bu modelde beklenen kârlar özelleşirken maliyet ve riskler toplumsallaştırılmaktadır (Karasu, 2009, s. 90).

“İş Yapmanın Önündeki Engeller Çalışması”nda kullanılan kriterlerden diğeri olan düzenlemeler, aktörleri, yetkilerini ve ilişkileri belirleyip değiştirir. Düzenlemeler, birikim mekanizmasının içinde hareket ettiği ilişkilerin, kural ve yasalarla çerçevesini belirler. Aynı zamanda birikimin içinde bulunduğu aşama itibarıyla sermayenin

⁷³ <https://www.ebrd.com/publications/working-papers/firm-performance>. Erişim tarihi: 1.11.2020. Banka soğuk savaş dönemi sonrasında Avrupa ve Doğu Avrupa'da komünist rejimin dağılmasının ardından yatırım ortamını ve piyasa ekonomisini geliştirmek amacıyla kurulmuştur. Kendisini tek dönüşüm bankası (transition bank) olarak tanımlar ve ülkeleri planlı ekonomiden açık piyasa ekonomilerine dönüştürme hedefiyle ihtiyaçları belirler ve faaliyette bulunur (www.ebrd.com), (Cebeci, 2012, s. 192).

değerlenmesini sağlamak üzere yeniden ve yeniden yapılırlar. Düzenlemeleri gerçekleştiren kurumsal yapıların da düzenlemeye tâbi olduğu daha önce belirtilmişti. TOKİ'ye de bir yandan düzenleyici bir aygıt, diğer yandan düzenlenen bir aygıt olarak bakılmalıdır. Buna göre örneğin, ihaleye çıkarken, kamulaştırma ve her türde ve ölçekte plan yaparken, kentsel dönüşüm alanı belirlerken düzenleyici bir aygıttır. Örneğin, 2003'de 4964 sayılı kanunla yapılan değişiklikle diğer kamu kuruluşlarının tabi olduğu şartlardan muaf olmasıyla düzenlenen bir aygıt konumunda olduğu söylenebilir. Anılan değişiklikle Kamu İhale Kanunu'nun 5. maddesinde yer alan ödeneği bulunmayan iş için ihaleye çıkılamayacağı, ihale öncesi ÇED zorunluluğu ve 62. maddede idarelerce uyulması gereken kurallardan olan arsa temini, mülkiyet, kamulaştırma, imar işlemleri ile uygulama projeleri tamamlanmadan ihaleye çıkılamayacağı kuralı TOKİ için uygulanmayacaktır. Bu düzenleme, yatırımların önündeki idari engellerin kaldırılması amacıyla 2000'de Hazine Müsteşarlığı'nın katılımı ile Dünya Bankası ve Uluslararası Finans Kurumu'nun ortak kuruluşu FIAS'ın (Foreign Investment Advisory Service) başlattıkları çalışma ve sonucunda 2001'de yayımladıkları "Türkiye Yatırımlarının Önündeki İdari Engeller Raporu"ndaki önerilerle uyumludur. Raporun çalışma ve TOKİ açısından önemli bazı sonuçları bulunmaktadır. Raporda yatırımcıların karşılaştığı bürokratik engellerden, kural ve prosedürlerden bahsedilmektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren sermaye açısından bürokratik engeller olarak gösterilen bu kural ve prosedürlerin zaman kaybına sebep olması ve maliyet kaynaklarından olması sebebiyle dezavantaj yarattığı ifade edilmektedir (FIAS, 2001).

Raporda bürokratik engellerin başında ise yerleşme, arazi ve imar izni aşamaları gösterilmektedir. Özel mülkiyetteki arazilerin piyasada kolaylıkla alınıp satılmasına karşın devletten arazi almanın zorluğu ve karışık bir süreç olduğu vurgulanmaktadır. İnşaat izni aşamasının bir çok kurumun onayı ile gerçekleşmesi, bu aşamaların sermayeye mâli yük getirmesi üstünde durulan konulardandır. Buna yönelik olarak devletten özel yatırımcılara arazi transfer etmek üzere tasarlanmış uzun vadeli kira sözleşmelerinin-kiralanan arazinin transferi, alt-kiraya izin verilmesi, kira ücretlerinin belirlenmesinde piyasa fiyat indeksinin kullanılması şartıyla- makul olabileceği belirtilmektedir. Bahsedilen arazi transferinin sermayenin turizm yatırımı projeleri için özel mülkiyete ait alanların tükenmiş olması sebebiyle zorunlu olduğuna dikkat çekilmektedir. Bununla beraber kamu çıkarlarını korumak amacıyla yapılan idari işlemlerin karışık, uzun ve

engelleyici olmaması talep edilmiştir. Esasen bu talep ile de dolaylı olarak engelleyici olduğu ölçüde kamu çıkarlarının sermaye yatırımlarının önünü açmak açısından göz ardı edilebileceği ya da kamu çıkarları karşısında sermayenin tercihe şayan olması beklendiği söylenebilir. Anılan talep, yukarda bahsedilen piyasa ve toplum çıkarları arasındaki çelişkinin yeni dönem açısından önerilen çözümü olarak görülebilir. Raporda, kısa ve orta vadede gerçekleştirilmek üzere arazi satın alma başlığıyla özel yatırımcılara devlet arazisi tahsis işlemlerini iyileştirme, arazi düzenleme başlığıyla ise, imar konusunda stratejik planlamayı kuvvetlendirme, imar izni ve çevre korumasıyla ilgili kanun ve kurumları basitleştirme, inşaat izni işlemlerini basitleştirme önerileri sunulmuştur (FIAS, 2001).

Talepler ve reform önerileri, devletin merkezi ve yerel kurumlarında dönüşümü gerektirmektedir. 2001 sonrasında dönüşümü, TOKİ başta olmak üzere şirket gibi davranan yapısal biçimlerin ortaya çıkışını sağlayan düzenlemeleri, yatırım ortamının iyileştirilmesi bağlamında sermaye birikimi için ortaya çıkan zorunluluklar olarak değerlendirmek mümkündür. 2001’de Emlak Bankası’na ait varlıkların, 2004’de Arsa Ofisi’ne ait varlıkların TOKİ’ye devrinin, özel mülkiyette bulunan arazilerde sınıra dayanılması sebebiyle zorunlu olduğu belirtilen ve talep edilen kamu arazisi transferinin sağlanmasında düzenleyici faaliyetlerden olduğu söylenebilir. FIAS raporundaki talepler doğrultusunda Hazine Müsteşarlığı’nın sermaye ve kamu kesiminden katılımcılarla gerçekleştirdiği yedi çalıştay sonrası reform alanlarını ortaya koyan ve daha sonra hükümet politikası olarak da uygulanan 2001 tarihli “Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reform Programı” kabul edilmiştir. Programda arazi temini ve arsa geliştirme başlığıyla aşağıdaki şekilde sorunlar, çözümler ve hedefler belirtilmiştir⁷⁴:

“Sorunlar: Türkiye’de kamu arazisi edinmek ve yatırım yeri haline getirmek için gerekli tüm izinlerin alınması, onay işlemlerinin tamamlanması iki yıl veya daha uzun bir zaman almaktadır.

Hedeflenen Çözümler: Uluslararası standartlara uygun bir sürede yatırımcının fiziki faaliyetlerini başlatmasına imkân verecek şekilde izin prosedürünün düzenlenmesi,

Tedbirler: Özel ve kamu arazilerini kapsayacak şekilde, arazi kullanımı planlaması ve arazi envanteri çalışmaları için strateji geliştirilmesi, Milli

⁷⁴ https://www.yoikk.gov.tr/upload/yoikk/yoikkprensip_I.pdf. Erişim tarihi: 1.11.2020

Emlak Genel Müdürlüğü'nün güçlendirilmesi yolu ile kamu arazilerinin satışının teşvik edilmesi, Mükerrer işlemleri kaldırmak amacıyla arazi mülkiyeti, tesis inşaatı ve iskân ruhsatı süreçlerinin detaylı bir şekilde tanımlanması, Gerekli yasal reformları da kapsayacak şekilde organize sanayi bölgeleri kurulması faaliyetlerine özel sektörden daha etkin bir şekilde katılım sağlanmasının değerlendirilmesi”.

Hükümet programı olarak uygulamaya konan bu reform programının FIAS raporuyla olan benzerliği dikkat çekicidir. Reform programını yürütmek amacıyla kurulan Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu'nun (YOİKK), devlet ve sermaye arasındaki ilişkileri dolaysız, resmi ve kurumsal bir hale getirdiği söylenebilir. Zira düzenli olarak toplanan YOİKK üyelerine bakıldığında emek örgütlerinin yer almadığı görülmektedir. Öte yandan sivil toplum örgütü olarak yer alan üyeleri ise sermaye temsilcilerinden oluşmaktadır⁷⁵. Dolayısıyla YOİKK'in, sermaye temsilcilerinin taleplerini yasa ve düzenlemelere doğrudan ya da dolaylı taşımayı sağlayan bir kurul olduğu söylenebilir. YOİKK bünyesinde kurulan teknik komitelerden biri olan Yatırım Yeri, Çevre ve İmar İzinleri Teknik Komitesi, büyük ölçekli yatırımları çekmek amacıyla yatırıma hazır yer sağlanması, yatırım yeri tahsisi sürecinin hızlandırılması, ÇED (Çevresel Etki Değerlendirme) süreci başta olmak üzere çevre ve imar izinleri sürecinde yaşanan sıkıntıların giderilmesi ve kamu taşınmazları envanterinin coğrafi bilgi sistemine aktarılması hususlarında çalışmaktadır⁷⁶.

Ele alınan rapor ve reform programlarında önerilen hususlara ilişkin kamu arazilerinin kullanımı, satışı, kiralanmasında imar işlemleri, ÇED süreci gibi yukarıda ele alınan TOKİ'nin muaf olduğu prosedürlerin yanı sıra, süreci raporlarda belirtildiği gibi hızlandıran bir başka düzenleme de, TOKİ tarafından yapılan her tür ve ölçekteki planlarla ilgilidir. Bu planlar 2985 sayılı kanuna göre, ilgili belediye meclisi ya da ilgili valilik tarafından üç ay içerisinde onaylanarak yürürlüğe girer. Aynı kanunda üç ay

⁷⁵ YOİKK üyeleri, Adalet Bakanı, Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanı, Çevre ve Şehircilik Bakanı, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı, Hazine ve Maliye Bakanı, Ticaret Bakanı, Sanayi ve Teknoloji Bakanı, Ulaştırma ve Altyapı Bakanı, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanı, Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi Başkanı, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) Başkanı, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) Başkanı, Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği (TÜSİAD) Başkanı, Uluslararası Yatırımcılar Derneği (YASED) Başkanı, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Başkanı'dır <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2019/03/20190314-1.pdf>. Erişim Tarihi: 1.11.2020

⁷⁶ https://www.yoikk.gov.tr/upload/EylemPlanlari/EylemPlani20132014_E.pdf. Erişim Tarihi: 1.11.2020

içerisinde onaylanmayan planların TOKİ tarafından re'sen yürürlüğe konacağı yazmaktadır. Benzer şekilde, 2006 yılında 5492 sayılı kanunla belediyelere TOKİ'nin yaptığı veya yaptırdığı her türlü inşaat faaliyeti sonucunda ortaya çıkan yapı için 15 gün içinde yapı kullanma izin belgesi verme zorunluluğu getirilmiştir. Böylece valilikçe ya da yerel idarece kamu yararı açısından sürecin bir parçasını oluşturan karar ve işlemler atlanarak ve süreç esnekleştirilerek, sermaye açısından beklemenin maliyeti düşürülmektedir. Esasında bu düzenlemeler, FIAS raporunda önerildiği gibi sermayenin çıkarına kamu çıkarı karşısında öncelik veren bir anlayışı ortaya koymaktadır.

3.2.2.2. Düzenleyen Bir Aygıt Olarak TOKİ

Bu kısımda temel olarak projeleriyle kentsel dönüşüm faaliyetleri gerçekleştiren, kamulaştıran, ihale açan, imar planları yapan, onaylayan bir kamu kurumu olarak TOKİ ele alınacaktır. TOKİ'nin projelerini gerçekleştirme biçimi, faaliyetlerinin sonuçları, iştirakleri sebebiyle doğrudan ya da ihaleleri ile dolaylı olarak sermaye ile olan ilişkisi değerlendirilecektir.

Kentsel alanda 2001 sonrası itibarıyla merkezinde TOKİ'nin olduğu düzenlemelerde kamulaştırma, imar planları, ihale, özelleştirme gibi idare hukukuna ait çeşitli araçlar ve süreç içerisinde beliren kentsel dönüşüm gibi bazı “tesadüfi keşif”ler devreye girmektedir. Anılan bu etkin araçların işlevleri, kentsel düzenlemede doğrudan metalaştırmaya evrilmiştir. Yukarıda bir kısmı sayılan düzenlemelerle yetkileri genişletilen TOKİ, yetki ve görevlerini bu araçlarla kullanmaktadır.

3.2.2.2.1. Kentsel Planlamanın Aracı Olarak Kentsel Dönüşüm

Önceki başlıklar altında ele alındığı gibi sermaye birikiminin geldiği aşama ve koşullar, çelişkileri ertelemeye yönelik olarak sermayeyi kentsel alana ve yapıyı çevreye yönelmeye zorlamıştır. Sermayenin şartlar sonucu oluşan yöneliminin hukuki bir niteliğe kavuşması gerekmiştir. Türkiye’de de bir tesadüfi keşif olarak beliren çözümün adı “kentsel dönüşüm” olmuş ve ilk defa 2004 yılında “Kentsel Dönüşüm ve Gelişim Kanunu Yasa Tasarısı” olarak başlayan çalışmalar sonucu 2005’de 5366 sayılı “Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması

Hakkında Kanun” ile yasal zemine kavuşmuştur. 1989-1994 yılları arasında kamu-özel sektör işbirliği ile Ankara Büyükşehir Belediyesi tarafından başlatılan Dikmen Vadisi Projesi, Portakal Çiçeği Vadisi Projesi ve Gecekondudan Çağdaş Konuta Projesi ilk kentsel dönüşüm projeleri örnekleridir. 2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nun 7. maddesi ile Büyükşehir Belediyeleri’ne, 2005 yılında 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun 73. maddesi ile belediyelere kentsel dönüşüm ve gelişim projesi yapma yetkisinin verilmesi yerel yönetimler açısından kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasında yasal zemini oluşturmuştur.

Başta büyükşehirlerde olmak üzere gerçekleştirilen kentsel dönüşüm projeleri, çöküntü bölgelerinin/gecekondu alanlarının dönüşümü, soylulaştırma⁷⁷ (gentrification), merkezi iş alanlarının dönüşümü, prestij projeleri ile dönüşüm, turizm amaçlı dönüşüm, doğal afetler nedeniyle dönüşüm şeklinde gruplandırılabilir (Neval, 2008, s. 122). Öte yandan 1999 Marmara depremi ve 2001’de Türkiye’nin içinde bulunduğu kriz, yukarıda belirtilen Acil Eylem Plânı’nın ve “konut seferberliği”nin koşullarını yaratmıştır. 2011 Van depremi sonrasında da 2012’de bir anlamda kentsel dönüşümün kanunu sayılan 6306 sayılı “Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun”⁷⁸ yürürlüğe girmiştir. Konut ihtiyacını ve konut açığını gidermek, afette yıkılma riski taşıyan konutları nitelikli olanlarıyla dönüştürmek, serbest piyasa koşullarında çoğunlukla özel sektör ortaklığı ile gerçekleştirilen kentsel dönüşümün temel gerekçelerinden birini oluşturmuştur.

Sulukule, Tarlabası, Ayazma sağlıklı ve güvenilir yaşam çevreleri olmadığı gerekçesiyle dönüşüme konu olmuş, ilgili ilçe belediyesi ya da TOKİ tarafından projelendirilmiş

⁷⁷ Kentsel yeniden yapılandırmanın bir parçası olan soylulaştırma, genel olarak kentin eskiyen alanlarında kentsel yeniden yapılanma ile oluşturulan yeni bir sınıfsal ve mekânsal ayrışmayı ifade etmek için kullanılmaktadır (Şen, 2005, s. 128).

⁷⁸ Kanun metni incelendiğinde riskli alandaki yapıların ya da riskli yapıların güçlendirilerek, sağlam yapılar haline dönüştürülmesinden ziyade “yıkım” odaklı bir yaklaşımla hazırlandığı görülmektedir (Özlüer, 2018, s. 639). Ayrıca risk ve hasar tespiti, yıkım gibi uygulamaların masrafları da maliklere ait kabul edilmektedir. Yıkım odaklı kanun metni, önceki bölümde ele alınan Schumpeter’in yaratıcı yıkım olarak ifade ettiği süreci hatırlatmaktadır. Kapitalist sistemin devamlılığı açısından kapitalist üretim ilişkilerinin tamamıyla kaplamadıkları alan üzerinden geliştirilen yaratıcı ilişki kâra tahvil edildiği oranda yıkıcı olmaktadır. Özellikle kentsel süreçler, birikime yeni olanaklar ve koşullar yaratmada özel bir yere sahiptir. İlerde yıkılmak üzere yaratılan herşeyin yıkımının maliyeti kamuya aktarılır. Yıkımın gerekçeleri değişkendir. Anılan kanunda bu gerekçe “afet riski”dir.

uygulama örneklerindendir. Gelirin düşüklüğünden kaynaklı bakımsızlık nedeniyle “çöküntü bölgesi” sayılan ya da mevcut sistemde hayatta kalabilmek için kendi çözümlerini gecekondulaşma ve kaçak yapılaşma ile yaratanların yaşadığı “çarpık” mahallelerin kentsel dönüşüm örneklerini çoğaltmak mümkündür. Esas olan uygulanan plan ve projelerin hangi beklentilere hitap ettiğidir. Bahsedilen bölgelere ilişkin yapılan akademik çalışmalar, sürecin sosyal devletten beklenebilecek amaçlar kapsamında, o bölgede yaşayanların sağlıklı ve uygun koşullarda ihtiyaçlarının giderilmesi yerine inşaat sermayesi ve onunla bütünleşmeye başlamış ulusal ya da uluslararası finansal sermayenin talepleri doğrultusunda olduğunu göstermektedir⁷⁹ (Yalçınan, Çalışkan, Çılgın, & Dünder, 2014).

Mevcut birikim rejiminin işleyişini mümkün kılan, böylece işleyişle nispeten uyum ve istikrar sağlayan tüm pratiklerin ve biçimlerin düzenleme kapsamında olduğu ifade edilmişti. Buna göre özellikle idare hukukunun araçsallaştırılmasına kadar uzanarak hukukun görece özerkliğini tartışılır hale getiren uygulamalar, birikimin dolayısıyla kârlılığın sürdürülmesini sağlayan kentsel alanlardaki dönüşüm faaliyetleri, düzenlemenin birikim için gerekliliğini ortaya koymaktadır. Geline nokta kapitalist işleyişin geçici de olsa sorunsuz devamlılığı ve birikimin sürdürülmesi her zaman olduğu gibi düzenlemeye bağlıdır. Değişen ve dönüşen içeriğiyle kamulaştırma, kamusal aktörlerin değişen rolleri, kentsel alanda artan mega projeler düzenlemeyi sağlamaktadır. Dünya genelinde kentsel dönüşümün 1980’li yıllardan bu yana değişen içeriğini takip etmek, kentsel alanın her dönem farklılaşan şekilde düzenlemeye nasıl konu olduğunu göstermektedir. Tikel olarak sermaye nasıl ki, kent merkezlerine keyfi olarak yönelmemişse devlet yapısında küresel düzeyde kent mekânını merkeze alan dönüşümler de keyfi değildir. Sermayenin kent merkezlerine yönelişi ve devletin de merkezi ve yerel birimlerinin sermayenin akışını kolaylaştırıcı düzenlemelere (reform programları, yapısal uyum kredileri yoluyla) konu olması da keyfi olmadığı gibi yerel de değildir. Başka bir ifadeyle söz konusu süreç, inşaata dayalı büyüme ve inşaata dayalı birikim olarak ifade edilen yöneliş, Türkiye’ye özgü değildir. Her ne kadar Türkiye’nin bu süreçte eklemlenmesi, özgün koşullarıyla beraber gerçekleşse de küresel çapta benzer bir

⁷⁹ Söz konusu bazı çalışmalar için bkz. (Şen & Abdullah, 2011), (Aslan, 2011), (Yalçınan & Çavuşoğlu, 2011), (Kuyucu & Ünsal, 2010), (İslam & Enlil, 2010), (Uzunçarşılıoğlu, 2010).

dönüşümü, kentsel mekândaki projeler üzerinden takip etmek mümkündür. Ayrıca düzenleme açısından bakıldığında, bahsedilen özgün koşullar, bu eklemlenmeyi mümkün kılacak doğrultuda şekillendirmektedir. Anılan durum ideolojinin de düzenleme konusundaki önemini ortaya koymaktadır⁸⁰.

Düzenleme sürecinin kendisi de kimi zaman çatışmalı bir hal alabilmektedir. Kentsel mekânda düzenleme, farklı toplumsal aktörler tarafından harekete geçirilmiş güçlerin çatışmalı birlikteliği temelinde gerçekleşmektedir. Bu çatışmalı süreç aktörlerinin güçleri ve ittifakları doğrultusunda şekillenmektedir. Kentin tanıtımı çoğunlukla ticaret odaları, yerel sanayici ve tüccar lobileri, iş adamları, emlak spekülâtorleri ve şehir planlamacılarının imtiyazında gerçekleştirilir. Devletin örgütsel yapılanmasında yer alan siyasi partilerden orduya, yerel yönetimlerden işçi örgütlerine kadar bir çok aktör de güç ilişkilerinde yerini almaktadır. Dündar'ın da (2001, s. 393) belirttiği gibi bu ilişki de gecekondü bölgelerinde karmaşık mülkiyet sorunları, yenileme ve soylulaştırma için siyasi nüfuza ve mali gücü sahip büyük müteahhitlerin lehinde çözülmektedir. Kentsel düzenleme, devletin refah devleti dönemindeki işlevlerinin azalmasıyla kapitalist toplumda kentsel dönüşümün bölge halkında yol açtığı huzursuzlukların toplumsal kontrolünü de sağlamak yerine, kapitalist gelişimin mevcut çıkarlarına ulaşımını kolaylaştıracak rolüyle kent girişimciliği düzleminde gerçekleşmektedir (Harvey, 2015c, s. 426). Anılan bağlamda devletin yerel yönetim birimleri öncülüğünde gerçekleşen kentsel düzenlemenin bir örneği olarak Sulukule dönüşüm örneği, süreci ve sonuçları itibarıyla incelenebilir.

Sulukule kentsel dönüşüm örneği, kentin merkezi konumunda bulunan bir alanın (daha önce değil fakat bugün) gecekondü/çöküntü bölgesi sayılarak idarenin acele kamulaştırma enstrümanını da kullanarak gerçekleştirdiği bir proje olması ve türünün çok bilinen örneklerinden olması sebebiyle seçilmiştir. İstanbul'un en eski bölgesinde bir

⁸⁰ İdeolojinin bahsedilen işlevi, bu çalışmanın inşaat-finans bütünleşmesini konu alan başlığında yer alan, *“Bir cumhuriyet projesinin ortak bir geçmiş anlatısı ile ortak bir gelecek tasavvurunu içeren, toplumun yeniden üretimini imkân dahiline sokan ideolojik alanında inşaat, “muasır medeniyetler” seviyesine yükselmenin önemli bir ifadesi olarak işlev görmektedir. Gösterişli törenlerle açılan yollar, köprüler, hava limanları ve “çılgın” projeler, gerek açılışlarındaki gösteriş, gerekse “hizmet aşkı”, “islami modernleşme” gibi sunuş biçimlerinin ardındaki motivasyon anılan projenin ideolojik veçhesinde bulunabilir”* ifade, anlatılmak istenen hususu özetlemektedir.

Roman mahallesi olan Sulukule, 2005 yılında Fatih Belediyesi tarafından yenileme alanı ilan edilmiş, Sulukule için Bakanlar Kurulu 2006'da acele kamulaştırma kararını onaylamıştır. Acele kamulaştırmanın örneklerinden biri olan Sulukule'nin kentsel yenileme projesi ise 2007'de 5366 sayılı yasa kapsamında onaylanmıştır. Acele kamulaştırma kararıyla birlikte bölgenin rant değeri artmaya başlamış ve bölgeye olan ilgi de artmaya başlamıştır. Yenileme alanı içindeki arsa ve evlerin acele kamulaştırma kapsamına alındığı, belediye ile uzlaşamayanların hak kaybına uğrayacakları, projenin öngördüğü giderleri ödeyemeyecek olanların mülklerini devretmedikleri takdirde büyük sıkıntılar yaşayacağı söylentileri ile bir çok mülk sahibi hızlı bir şekilde mülklerini elden çıkarmak zorunda kalmıştır. Esasında bölgede birçok tescilli anıtsal ve sivil mimari örneğin yanı sıra ekonomik ömrünü tamamlamış, yıkılma tehlikesi taşıyan, sağlıklı yapılar da bulunmaktadır. Fakat çeşitli meslek örgütlerinin de dile getirdiği ve kamuoyunda çokça eleştirilen husus, anılan yapı stokunun iyileştirilerek orada yaşayanların hizmetine sunulmak yerine mülk sahiplerinin çeşitli yordamlarla mülklerinin elden çıkarılması sağlanarak buraların bir sermaye biriktirme aracına dönüştürülmesidir. Buradaki proje, otel, alışveriş merkezi, villa, otopark gibi kalemleri de olan, Sulukule'de yaşayanların yararlanmasının mevcut koşullarda beklenemeyeceği bir proje olmuştur (Yalçın & Çavuşoğlu, 2011, s. 132).

Bir kısmının acele kamulaştırma baskısıyla diğer bir kısmının ise içinde bulunduğu ekonomik zorluklar sebebiyle bir çıkış yolu olarak görüp belediye ile anlaşmak suretiyle ya da mülkünü satarak mülksüz konuma geçtiği Sulukule örneğinde, kiracılar ise çoğunlukla ispat niteliğinde bir kira sözleşmeleri olmadığından hiçbir hak iddia edemedi yerlerinden olmuştur. Çeşitli belgelere sahip olduğu için hak sahibi kabul edilenlere, TOKİ uygulaması olan Taşoluk evlerinden taksitle ev sahibi olma “imkân”ı sunulmuştur. Bu “imkân”, doğalgaz sistemi için ödenmesi gereken peşinatlar, ısınma ve aidat masrafı gibi giderlerin düzenli ödenmesi gerekliliği, taksitlerin iki ay ödenmemesi halinde haklarının ortadan kalkması şeklinde ağır sözleşme koşullarını içermektedir. Öte yandan Taşoluk bölgesi'nde uzun bir süre toplu taşıma imkânı olmamış, yerleşenlere uygun çalışma olanakları sağlanamamıştır. Alışkın olmadıkları apartman tipi konut bölgesinde, önceki gibi esnaftan veresiye, ödünç gibi yaşamlarının devamlılığını mümkün kılan pratikler de yoktur. Okul, hastane gibi kamu hizmetlerinin ise erişimi uzak ve pahalı kalmaktadır. Sonuç olarak Sulukule üzerine yapılan çalışmalar da yerleştirilen

hak sahiplerinin anılan yükümlülükleri yerine getiremediğini, bölgede yaşamını devam ettiremediğini, buralardaki hak sahipliklerini satarak öncekinden daha zor şartlarda mücadele ettiklerini göstermektedir (Yalçın & Çavuşoğlu, 2011, s. 136).

Küresel çapta devletlerin benzer düzlemdeki eylemlerini, bu eylemlerin benzer sonuçlarını, kentsel alanda benzer örgütlenme şekillerini başka ülkelerde kentsel yenileme projelerinde de takip etmenin mümkün olduğu, sürecin başlı başına Türkiye'ye özgü bir süreç olmadığı ifade edildi. Buna göre 1970'lere kadar kentlerde sermaye birikiminin sanayiye bağlı gelişimi ve sanayinin desantralizasyonu ile boşalan kentsel mekânda Keynesyen politikaların da etkisiyle kamu kaynakları ile desteklenen işçilerin barındığı gecekonduların (slum) rehabilitasyonu ve sosyal konut programları öne çıkmıştır (Seydioğulları, 2016). 1970'li yılların sonlarında birikim rejiminin değişmeye başlamasıyla Fordist üretimin mekânı, servis ve hizmet sektörlerinin toplandığı alanlara dönüşmeye başlamıştır (Kılıç, 2016, s. 64). Kent merkezinin böylece "keşfi", Avrupa Konseyi tarafından da "Urban Renaissance" olarak ifade edilmiştir. Kamu kaynaklarının zayıflığının ileri sürüldüğü 1980 sonrasının gayrimenkul eksenli gelişiminde, kamu-özel sektör ortaklığında kentsel canlandırma politikaları ön plana çıkmıştır. 1990'lardan itibaren de⁸¹ kentsel dönüşümün aktörlerinin düzenlenişinde kamu ve özel sektörün yanında katılım temelli olduğu ifade edilen yerel düzeyde sivil toplum kuruluşu olarak gönüllü örgütlerin, yerel yönetimlerin de paydaşlar olarak ifade edildiği bir yapıya geçilmiştir. Kentlerin yarıştırıldığı, pazarlandığı, bir yönetim biçimi olarak kentsel girişimciliğin teşvik edildiği yeni dönemde kentlerin merkezlerinde yatırım yapmak ve rantı artırmak üzere davet edilen sermaye grupları için kamu kurumları kentleri uygun hale getirmek ve dolayısıyla düzenlemek üzere faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Merkezi yönetim, yerel yönetim, yatırımcı ve sivil toplum örgütleri olmak üzere tüm paydaşların rolünü oynadığı faaliyetlerin sonucunda kentsel dönüşüm, benzer nitelikte sonuçlar üretmektedir. Kentleri rekabetçi bir düzlemde yeniden düzenlemek onu yeniden yaratmak anlamına gelmektedir. Dolayısıyla kentlerin küresel sermayeden pay almak üzere yeni finans merkezleri, cazibe ve etkinlik alanı oluşturmak üzere yeniden yapılandırılmasının (düzenlenmesinin) merkez ve çevre ülkelerden örneklerini,

⁸¹ 1992 Rio Dünya Zirvesi'yle kentlerin yenilenmesi ve dönüşümü çok aktörlü bir düzlemde kentsel politikaya dönüştürülmüştür.

Baltimore Limanı Yeniden Canlandırma Projesi (Baltimore), Londra Liman Alanı Dönüşüm Projesi (Londra), Liverpool King's Dock Kentsel Dönüşüm Projesi (Liverpool), Taipingqiao Kentsel Dönüşüm Projesi (Şangay), Vila Autodromo Kentsel Dönüşüm Projesi (Rio de Janeiro), Robert Taylor Homes Kentsel Dönüşüm Projesi (Chicago), Poblenou ve Forum 2004 Alanı, Diagonal Mar Kentsel Dönüşüm Projesi (Barselona) şeklinde sıralamak mümkündür (Kılıç, 2016, s. 69).

Bu projeler incelendiğinde her birinin kararlı bir biçimde yerelleşmeye uygun olup aynı zamanda küresel eğilimleri takip ettiği, birikime uygun bir düzenleme tarzı ekseninde merkezi ve yerel politika biçimlerinin yerleştirilmiş bir ortamda birleştiği görülmektedir. Büyük ölçekli, gösterişli bu kentsel projelerin üretimi kentlerin vadetmesi beklenen iyileştirici etkiyi yaratmaktadır. Zira kentlerdeki yeni düzenleme tarzının temel bileşenleri, yeniden dağıtım politikalarından, refah devleti kaygılarından, doğrudan kamusal hizmet sunumundan rekabete dayalı yeniden yapılandırmayı hedefleyen piyasa odaklı ve piyasaya bağımlı bir yaklaşıma kaymıştır. Çeşitli ülkelerde çeşitli biçimler olsa da proje tabanlı kentsel müdahale biçimleri girişimci bir kentsel yönetim tarzının yükselişini ortaya koymaktadır. Bu noktada sürecin en dikkat çekici boyutlarından birinin ise neo-liberal dönemde artık piyasanın öncülüğü, özel sektörün önemine ilişkin yapılan vurgulara karşıt olarak kentsel düzenlemede devletin tüm örneklerde sürecin önde gelen aktörü oluşudur. Maliyet ve risklerin devlet tarafından karşılanarak toplumsallaştırılması, muhtemel faydaların ise özelleştirilmesi kentsel dönüşüm projelerinin en temel özelliklerindendir (Swyngedouw, Moulaert, & Rodriguez, 2002).

Gelinen noktada Liverpool King's Dock Kentsel Dönüşüm Projesi, sürecin aktörleri, hukuksal düzenleme boyutu ve uygulama şeklindeki benzerlik ve farklılıkları değerlendirmek için seçilebilir. Bu proje, bir çok liman kentinde liman bölgelerinde gerçekleştirilen projelerin düzenleme amacıyla benzerlikler göstermektedir. Bu bölgeler, önceki dönemin sanayi merkezlerinden boşalan alanlar olup, zamanla kentin yoksullarının yaşam alanı haline gelmiş, kentin çöküntü bölgesi olarak tanımlanan kesimleridir. 1990'lardan sonra küresel çapta yerleşme ve bölgeselleşme eğilimleriyle uyumlu olarak ortaya çıkan bölgesel kalkınma ajanslarından biri olan Konut ve Toplum Ajansı (Homes and Communities Agency) sürecin aktörlerinden biridir. Ajans, 1998'de çıkarılan Bölgesel Kalkınma Kanunu'na (Regional Development Agencies Act) dayalı

olarak Konut ve Dönüşüm Kanunu (Housing and Regeneration Act) kapsamında 2008 yılında kurulmuştur⁸². Kentsel dönüşüm alanlarını belirleyerek kentlerin birikimin işleyişinde gerekli işlevleri edinmesinde düzenleme rolü oynayan bir kurum olarak, Liverpool liman bölgesindeki dönüşümde yerini almış ve Kings Dock'da sahip olduğu arazileri lüks konut üretimi için projelendirmiştir. Liverpool'un hedeflenen bir turizm merkezi ve yatırım alanı olarak düzenlenişi sonucu kongre merkezi, konaklama tesisleri, müzeleri ve ticari alanları ile bölge şehrin cazibe merkezi haline dönüşmüştür. Liman alanındaki dönüşüm, Avrupa Bölgesel Kalkınma Fonu (ERDF) tarafından finanse edilerek Liverpool Şehir Konseyi, Konut ve Toplum Ajansı, Kuzeybatı Bölgesel Kalkınma Ajansı işbirliğinde gerçekleştirilmiştir (Kings Dock). Genelleşmiş meta üretimiyle uyumlu olarak değişim değeri için kent, daha önce ele alınan TCDD'ye ait gar ve liman sahalarının düzenlemeye konu olmasında olduğu gibi Liverpool'da da uluslararasılaşmış sermayenin talepleri ekseninde meta olarak üretilmektedir.

Kentsel dönüşümün soylulaştırmayla sonuçlanan şeklinde de, özellikle tarihi bir mimariye sahip, konumu itibarıyla boğaz ya da Haliç manzaralı olma gibi özellikleri olan değerli eski kentsel bölgelerin ayrıcalıklı, seçkin konut alanı haline dönüştüğü gözlemlenmektedir. Soylulaştırmayı da Türkiye'de Ortaköy, Cihangir, Galata, Fener-Balat, Kuzguncuk, Arnavutköy gibi semtlerde örnekletmek mümkündür. Yerinden etme ve kentsel rantın arttırılarak toplumun belirli bir kesimine aktarılması şeklinde sonuçlanan soylulaştırmanın da kentin değerli alanlarının alt gelir grubundan olanlar ve marjinal gruplardan "kurtarılması" amacıyla gerçekleştirildiği, böylece kentsel alandaki eşitsizlikleri derinleştirdiği söylenebilir (Şen, 2005, s. 156).

TOKİ'nin 2003 ve devamında konut açığı, niteliksiz konutların yenilenmesi gibi gerekçelerle kentsel dönüşüm konusunda artırılan yetkileri, sosyal devletin gereği olarak

⁸² Ajans, Toplum ve Yerel Yönetim Bakanlığı (Department Communities and Local Government) tarafından desteklenen bakanlık dışı özerk bir kamu kuruluşuyken 2018'de Homes England ve Sosyal Konut Düzenleyicisi (Regulator of Social Housing) olarak ikiye ayrılmıştır. Sosyal Konut Düzenleyicisi, web sayfasında işlevi konut birlikleri (Kuzey İrlanda'da kiralık sosyal konutların ana geliştiricisi olarak yer almaktadır), kooperatifler ve diğer sosyal konut sağlayıcılarını düzenlemek, sosyal konutta özel yatırımı teşvik etmek olarak tanımlanan, bakanlık dışı bir kamu kuruluşudur (bkz. <https://www.gov.uk/government/organisations/regulator-of-social-housing/about>). Anılan bakanlık, sosyal konut sağlayıcılarla ve Kuzey İrlanda Konut İdaresi ile işbirliği halinde konut yenileme faaliyetlerini desteklemektedir. Kuzey İrlanda Konut İdaresi ise yine bakanlık dışı bir kamu kuruluşu ve Kuzey İrlanda'nın bölgesel konut idaresidir.

barınma ihtiyacını gidermekten, sağlıklı ve nitelikli konutlara ulaşımı sağlamaktan başka sonuçlar yaratmıştır (Yaman M. , 2015), (Altınok, 2012). Tanıtım sayfasında da piyasa koşullarında konut edinme imkânı bulamayan alt gelir gruplarının konut ihtiyacının barınma merkezli bir anlayış yerine yaşam alanı olarak ifade edilen projelerle gerçekleştirileceği söylenmektedir⁸³. “Planlı gelişme” anlayışı, neo-liberal “proje gelişme” anlayışıyla yer değiştirmiştir. Bunun anlamı ise, doğal ve kültürel çevre ile kişilerin yaşam alanlarına ilişkin katkının buralardan edinilecek parasal değer ile belirlenecek olmasıdır. Zira “proje” anlayışın temelinde piyasanın çıkarları söz konusudur (Tulumtaş, 2010, s. 239).

Bu projeler bir yandan uydu kentler inşa ederek yaşam alanlarını kentlerin merkezlerinden çeperlerine kaydırırken, diğer yandan onlardan boşalan, kentin rantı yüksek stratejik alanlarını ulusal ve uluslararası sermaye gruplarına doğrudan ya da dolaylı devrederek sınıfsal çelişkileri belirginleştirmiştir. Bu noktada TOKİ’nin konut açığı ve niteliksiz konut gerekçesi ve gerçekleştirdiği faaliyetleri arasındaki ilişkide sorunlu kısımlar bulunduğu söylenmelidir. Altınok’un İstanbul örneği üzerinden TOKİ’nin ürettiği konut stoğu açısından gerçekleştirdiği çalışmasının (Altınok, 2012) sonuçlarında da tespit edildiği gibi, TOKİ’nin İstanbul’da ürettiği ve üretmeyi planladığı 125 bin 833 konuttan 87 bin 920’si kaynak geliştirme uygulaması olup üst gelir gruplarına hitap etmektedir. Konutun bir yatırım aracına, lüks tüketim nesnesine dönüştüğü birikime alan açan bu projeler, konut açığını gidermek yerine konut fazlası yaratmaktadır. Ruhsat alınan konut sayısının, satışı yapılan konut sayısının çok üzerinde oluşu da bu fikri desteklemektedir. (Altınok, 2012, s. 107).

Purkis’in “kimler için konut fazlası, kimler için konut açığı?” diye sorduğu çalışmasında TÜİK istatistiklerinden yapılan, ikinci el konutların dahil olmadığı bir hesaplama göre, 2008 yılından 2015 yılı sonuna kadar inşaat yapım ruhsatı verilen konut sayısı ile ilk el konut satışı arasındaki fark, 2.202.175’dir (Purkis S. , 2016, s. 97, 99). Nitelikli konut ihtiyacı içinde olanların artışına karşın satılamayan, boş konut sayısının yüksekliği barınma ihtiyacına yönelmiş bir sosyal politikanın yokluğunu kanıtlar niteliktedir. Öte yandan bu durum, diğer yatırım projelerinin yanı sıra lüks konut üretimi yoluyla birikimin

⁸³ <http://www.toki.gov.tr/sosyal-konutlar> Erişim tarihi: 3.11.2020.

çelişkilerini inşaat sermayesi lehine bir süreliğine ertelemenin çözümünü oluşturduğunu da göstermektedir.

İnşaat sermayesi lehine sonuç doğuran kamusal pratikler, toplumun geniş bir kesiminin ekonomik ve bununla bağlantılı olmak üzere toplumsal yönden aleyhine sonuçlarıyla konut sorununu çözmek yerine derinleştirmiştir. İstanbul örneği üzerinden devam edilecek olursa, TOKİ tarafından üretilen ve diğer yatırım türlerine göre oldukça az bir paya sahip olan toplu konutların, Avrupa yakasının çeperinde kalan Arnavutköy, Başakşehir ve özellikle Esenyurt’da yoğunlaştığını görmek mümkündür. Bu bölgeler, Kayabaşı, Bezirgânbahçe gibi kentle organik bağı kurulmamış, toplu taşıma sistemleri dahi projelendirilmekle beraber inşa edilmemiş uydu kentlerin oluşturulduğu bölgelerdir. Anadolu yakasına bakıldığında dikkat çekici bir şekilde toplu konutların İstanbul Çevre Düzeni Planı’nın lineer gelişim ilkesinin tersi yönde yayılım potansiyeli olduğu görülmektedir. Öte yandan İstanbul’un yapılan çalışmalarda dönüşüm haritasına göre, rezidans tarzı ofis, konut ve büyük iş merkezleri ise kentin çeperlerinde değil, her iki yakada da kentin merkezi alanlarına göre konumlanmıştır. Bu rezidans kümelerinin konumları ofis ve iş merkezlerine yakınlığı yanında metro hatları ile de güçlü bir ilişki içindedir (Yalçın, Çalışkan, Çılgin, & Dündar, 2014, s. 63).

3.2.2.2.2. Kentsel Dönüşümde Uygulanan Yöntemler

Kentsel dönüştürme uygulamaları, imar haklarının toplulaştırılması, imar hakları transferi, menkulleştirme yöntemi olarak üç başlık altında sınıflandırılabilir (Yaman M. , 2015, s. 66). İmar haklarının toplulaştırılması olarak ifade edilen yöntem, idare hukukunun klasik araçlarından olan kamulaştırma yapılması yerine kentsel projeler yoluyla rant oluşturularak bu rantın sözleşme ile paylaşımına dayanır. Kamu-özel sektör işbirliği adıyla gerçekleştirilen bu yöntem, ulusal ve uluslararası sermaye çevreleri tarafından sıklıkla dile getirilen uzayan hukuksal süreçlerden kurtulma imkânını içerir. Kamusallaştırma kararı ve onayının alınması, bedelin belirlenmesi ve diğer süreçler devre dışı bırakılarak parsel temelinde yapılaşma yerine, “arazi ve proje geliştirme” mantığı çerçevesinde piyasa koşullarında ele alınan proje bazında yapılaşma hakkı elde edilmektedir. Başka bir ifadeyle bu yöntemde kamulaştırma yöntemi, proje değerinin paylaşımı yöntemiyle yer değiştirmektedir. Portakal Çiçeği Vadisi ile Dikmen Vadisi

Kentsel Dönüşüm Projeleri bu modelin bilinen ilk örneklerindendir (Göksu, 2003, s. 271). TOKİ'nin kaynak geliştirme ve gelir paylaşımı modeli projeleri adıyla gerçekleştirdiği projeler bu kapsama girmektedir. TOKİ, arsa karşılığı gelir paylaşımı projeleriyle sosyal nitelikte konut yapımı için finansman sağladığını belirtmektedir (TOKİ). Bu modelin yapımçı şirketler açısından oldukça kârlı olduğu söylenebilir. Zira yasal olarak arsanın elde edilmesi ve inşaat sürecine ilişkin alınması gerekli izin süreçleri de devre dışı kalmaktadır. TOKİ, gelir paylaşımı modelinde elde ettiği geliri sosyal konut yapımı için kullandığını ifade etmektedir.

TOKİ'nin iştiraki olan ve anılan modele göre yapılan uygulamalarda önemli konuma sahip Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı'nın da olduğu projelerde gelir paylaşımı modeli dışında kullanılan bir başka finansal model de alt gelir gruplarına yönelik sosyal konut yapımı için kullanılan ihale yöntemidir. Hazine ve diğer kamu kuruluşlarından bedelsiz arsa alma yetkisine sahip TOKİ, bu arsaları, elindeki tip konut projeleri için 4734 sayılı Kamu İhale Kanunu'na göre ihale eder. Yapıların tamamlanması ile uzun vadeli borçlanma yoluyla aynı zamanda sisteme bağlılığı ve kredi sistemi içine çekilmesi sağlanan hak sahiplerini konutlara yerleştirir. Hak sahipliği için de tapu ya da tapu tahsis belgesi gerekmektedir. Aksi takdirde anılan bölgede yaşayanlar, kentsel dönüşüm uygulamasından yararlanamamakta, barınma ihtiyacı anlamında konutları da ellerinden alınarak piyasaya terk edilmektedirler. Kısıtlı örnekler açısından bakıldığında dahi, örneğin, Dikmen Vadisinde gerçekleştirilen dönüşüm projesinde yaklaşık 2400 evin yarısı, Mamak'daki 14 bin evin 4000'i, Yenimahalle'deki Mehmet Akif Ersoy Mahallesi'ndeki 1200 evin 600'ünün bahsedilen belgeye sahip olmadığı görülmektedir (Meriç, 2010, s. 638). Bu açıdan sayıca az olmayan çok geniş bir kesim hak sahibi olamadığından herhangi bir hak iddiası da gündeme gelememektedir. Gecekondu mahallelerinde yaşayan tapu ya da tahsis belgesi olan hak sahipleri de kentsel dönüşüm projeleri ile yine yerinden edilmiş kişilerdir. Zira bu kişiler de çok düşük meblağlarla ellerinden alınan evlerine karşılık borç altına sokularak kentin çoğunlukla ücra yerlerine yerleştirilmektedir. Altına girdikleri borcun taksidini ödeyecek gelire sahip olmadığında yerleştirildikleri konuttan çıkmak zorunda kalmakta ve sonuç itibarıyla onlar da piyasanın insafına bırakılmaktadırlar (Meriç, 2010). Ulaşımı ve altyapıları dahil temel hizmetlerin

sağlanmasında dahi sorunları olan⁸⁴ kentin çeper bölgelerine yerleştirilen bu kişilerin şehir hakkı bağlamında toplumsal ilişkileri de kapsayan varoluş pratikleri, dayanışma biçimleri sarsılmaktadır (Deneç, 2014).

Anılan sosyal konutların yapımı için kaynak geliştirme ve gelir paylaşımı modelinde ise elde ettiği arsa üzerinde iştirakleri ile proje geliştiren TOKİ, bu proje yapımı için arsayı Kamu İhale Kanunu'na tabi olmaksızın kendi yönetmelikleri çerçevesinde yaptığı ihalelerle belirlediği inşaat şirketine asgari bir gelir payı karşılığı devreder. Yüklenicinin kâr marjının ihale yöntemine göre oldukça yüksek olduğu gelir paylaşımı modeli, arsa değerinin yüksekliği sebebiyle genellikle İstanbul ve Ankara gibi büyükşehirlerde uygulanmaktadır (Deneç, 2014). TOKİ'nin sosyal konut yapımı için kaynak yaratma adıyla geliştirdiği rant projeleri ile desteklediği, sınırlı sayıda kişinin ulaşabildiği lüks konut üretimi, toplumun geniş kesiminin aleyhine sonuçlar doğurmaktadır. Bu yönüyle de TOKİ'nin faaliyetlerini sosyal devlet gereğince hareket eden bir kamu kurumunun kamusal girişimleri olarak değerlendirmek mümkün görünmemektedir.

Öte yandan TOKİ'nin inşaat faaliyetlerindeki idari pratikleri de kendi müteahhitlerini yarattığı şeklinde eleştirilere de konu olmaktadır. TOKİ ile iş yapan şirketlerin listesine bakıldığında, siyasi iktidara yakınlığı ile bilinen sermayenin belirli bir kesiminin ayrıcalıklı pozisyonlar ile desteklendiği yönünde eleştiriler anlamlı hale gelmektedir. Bahsedilen şirketler çoğunlukla siyasi iktidara yakın ve dolayısıyla islami sermayenin temsilcisi konumunda olan MÜSİAD, TUSKON gibi kurumların üyeleridir (Gürlek, 2008).

Kentsel dönüşüm süreci bir yanda projenin maliyetini karşılama gerekçesiyle, piyasa mantığıyla bedelini karşılayabilenin talep edebileceği lüks konutlar ile diğer yanda oldukça küçük olması sebebiyle barınma ihtiyacını karşılayamayan, düşük kalitede⁸⁵ inşaat malzemesi ile üretilen toplumsal konutlarıyla sınıfsal ayrışmayı

⁸⁴ (Bursada Bugün, 5 Eylül 2020).

⁸⁵ “İnşaat sektöründe kalitesiz olduğu için ‘TOKİ musluğu’ ve ‘TOKİ suntası’ gibi tanımlarla anılan TOKİ’nin Başkanı Ergün Turan eski disipline göre malzeme üretenlerle iş yapmayacaklarını belirterek müteahhitlere ve taşeronlara ‘Bundan sonra TOKİ’ye kalitesiz malzeme girmeyecek. Taviz vermeyeceğimiz noktalardan birisi kalite olacak. Bütün paydaşlarımız bunu bilmeli ve kendini buna göre konumlandırılmalı. TOKİ, kalitede referans olacak’ mesajını verdi” (Arkitera Haber, 2015).

derinleştirmektedir. Kentte soylulaştırma (gentrification) adı verilen bu süreç gerek hak sahipleri için gerekse yasal olarak hak sahibi olamayanlar -hukuki söylem tarafından içerilmeyenler-için mülksüzleştirme süreci olarak görülebilir (Çoban A. N., 2012, s. 99-100).

Kentsel dönüştürme uygulamalarının gerçekleştirilme yöntemlerinden diğeri ise imar haklarının transferidir. Bu yöntemle mülkiyetten bağımsızlaştırılarak ayrılan imar hakkı, başka alanlara devredilmektedir. Arsa veya başka bir gayrimenkule ait olan hak ya başka bir projeye aktararak ya da menkul kıymete dönüştürülerek transfer edilir (Aksoy, Yalçiner, & Aksoy, 2019). Bu yöntemde gayrimenkul yerine imar hakkı alım ve satıma konu olmaktadır. 2014 yılında Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın web sayfasında kentsel dönüşümün önündeki engellerin kaldırılması amacı taşıdığı ifade edilen imar hakkı transferiyle, taşınmazlarından ekonomik olarak faydalanamayan maliklerin imar haklarını belgeleyen imar hakkı sertifikaları ile belirlenen başka alanda haklarını kullanması ya da satarak kazanç elde etmesi öngörülmüştür. Böylece koruma alanlarında ya da afet riski bölgelerinde kısıtlanan gelişme potansiyelinin kamu kaynağı kullanılmaksızın gelişme potansiyeline sahip alanlara transfer edileceği, yatırımcıların da bu bölgedeki imar haklarını satın almak suretiyle yatırım yapma fırsatı elde edecekleri ifade edilmiştir⁸⁶.

Anılan model çeşitli ülkelerde piyasa temelli kentsel dönüşüm projelerinde uygulanmaktadır. Türkiye’de ise çeşitli kanunlarda imar hakkı transferi ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. 6306 sayılı kanunun 6. maddesinin 3. fıkrası’nda konut sertifikasına ilişkin bir hüküm yer almaktadır:

“Anlaşma ile tahliye edilen, yıktırılan veya kamulaştırılan yapıların maliklerine ve malik olmasalar bile bu yapılarda kiracı veya sınırlı ayni hak sahibi olarak en az bir yıldır ikamet ettiği veya bunlarda işyeri bulunduğu tespit edilenlere konut, işyeri, arsa veya dönüşüm projeleri özel hesabından kredi veya mülkiyet ya da sınırlı ayni hak sağlayan ve usul ve esasları Bakanlıkça belirlenen konut sertifikası verilebilir”.

⁸⁶ <https://csb.gov.tr/kentsel-donusum-icin-imar-hakki-transferi-geliyor-bakanlik-faaliyetleri-1134> Erişim tarihi: 7.11.2020

İmar hakkı transferinin bir kamulaştırma yöntemi olarak düzenlendiği 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda da imar haklarının transferine ilişkin hükümler yer almaktadır. 17. maddede belediyeler ve valilikler imar haklarını transfere yetkili olarak belirtilmiştir. Bu hakların menkul kullanımını sağlayacak hamiline yazılı menkul kıymete dönüştürecek belge düzenleme yetkisi ilgili idarelerin yetkisindedir. 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu’nun 6. maddesinde ise imar hakkı transferi, bir uzlaşma veya takas yöntemi olarak düzenlenmiştir (Aksoy, Yalçın, & Aksoy, 2019, s. 447).

Kentsel dönüşüm alanındaki imar hakkını transfer eden çeşitli isimlerdeki sertifikalar ile bu alanda arazisi ya da arsasını satmaya direnenlerin çıkaracağı sorunlar piyasa mekanizması ile bertaraf edilmektedir. Nitekim, Bakanlığın yaptığı açıklamada da kentsel dönüşümün önündeki engellerin kaldırılmasının amaçlandığı ifade edilmektedir. Kentsel dönüşüm projelerinde imar hakkı kısıtlamasından kaynaklı engeller, kent mekânı metalaştırılarak ve konut sektörünün finans alanıyla bütünleşmesini hızlandırmak suretiyle ortadan kaldırılmaktadır. Anılan düzenlemelerle yasal çerçevesi oluşturulan kamusal pratiklerden olan sertifikalar barınma ve konutu piyasalaştırdığı ölçüde kişilerin kaderini piyasanın kaderine bağlamaktadır (Akçay, 2014).

Kentsel dönüşümün yöntemlerinden imar hakkının transferi yöntemi, yukarıda diğer bir yöntem olarak belirtilen menkulleştirmeye ilişki içindedir. Zira imar hakkı çoğunlukla menkul değerlere çevrilmek suretiyle transfer edilmektedir. Türkiye’de gayrimenkulün menkulleştirilmesini sağlayan ve ilk uygulamasının 2017’de “Park Mavera III Projesi” ile gerçekleştirildiği bir menkulleştirme yöntemi de gayrimenkul sertifikasıdır. Gayrimenkul sertifikasını finansallaşma ile metalaşmada tesadüfi bir keşif olarak görmek mümkündür. Gayrimenkul sektörü ile finans sektörünü bütünleştirerek aynı zamanda konutu yatırım aracına dönüştürerek birikimin önünü açan gayrimenkul sertifikası TOKİ tarafından “*inşa edilecek veya edilmekte olan bir projenin finansmanında kullanılmak üzere ihraç edilen menkul kıymetler*” olarak tanımlanmaktadır. “*Yatırımcılara sertifika biriktirerek konut sahibi olma veya gayrimenkul değerlemesine katılma imkânı*” sağladığı ifade edilen TOKİ tarafından ihraç edilen sertifikalarla küçük yatırımcıların değerli gayrimenkul projelerine, yatırımları oranında ortak olma imkânı sunulduğu söylenmektedir. Bu imkân ise yatırımcıların Borsa İstanbul’da işlem görecektir.

sertifikalarını istedikleri kadar artırma ya da borsada satıp nakde çevirmeleri ile gerçekleştireceği öngörülmektedir (TOKİ). Bu noktada daha önce de ifade edildiği gibi, gayrimenkul sertifikasının, yatırım aracı olarak üretilen lüks konutların satılamaması ihtimaline yönelik olarak “yeni” bir finansal teknik olarak belirlediği söylenebilir. Bir birikim stratejisi olarak inşaata dayanan modelin ele alındığı kısımda ifade edilmişti: Borsada işlem gören bir menkul kıymet olan gayrimenkul sertifikası, sermaye birikim sürecine aktif olarak katılmak istemeyen ama sermayeleştirilebilecek varlıkları olan kimselere ulaşmak konusunda da işleve sahiptir. Böylece toplumsal atıl sermayeyi kontrol altında sermaye birikim sürecine dahil etme imkânı da yaratmaktadır. Bu durumda konutun “hâne” olarak değil, piyasada değerlemeye tabi bir meta olarak işlem görmesi gerekir. Gayrimenkul sertifikası bunu da ayrıca mümkün kılmaktadır.

3.2.2.2.3. Kentsel Dönüşümde İdarenin Kamulaştırma Faaliyeti

Neo-liberal düzenleme tarzının hâkim hale gelmeye başlamasıyla bağlantılı olarak değer-biçim alanının değer-dışı biçim alanına hâkim olmaya başladığı ileri sürülmüştü. Bunun sonucu olarak kamusal varlıklar da metalaşma sürecine girmiştir. Devletlerin birikimin önündeki engelleri kaldıran ve böylelikle anılan süreci destekleyen bir işlev edinen düzenlemenin çeşitli araçlarından bahsedilmiştir. İdari bir kuruluş olarak kurgulanan TOKİ’nin, bakanlıkların ve yerel yönetimlerin kamulaştırma faaliyetlerini bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Zira birikim stratejilerine bağlı olarak idare hukukunun meşruiyet üreten, toplumsallığı imkân dahiline sokan kamulaştırma, kamulaştırmanın ön koşulu olan kamu yararı kavramları içerik ve işlev değiştirmeye başlamıştır⁸⁷. Bu kavramların da böylece düzenlemeye konu olması çok yönlü bir düzenleme sürecinin varlığını destekler. Toplumun bir kesiminin menfaatinin herkesin menfaati olarak sunulmasının bir çözümü olan kamulaştırma yetkisi, TOKİ’nin gerçekleştirdiği uygulamalarda da tespit edilebileceği üzere mülksüzleştirme pratiği olarak çalışmaktadır. İdarece kullanımı yoluyla kamuya aktarılması gereken kentsel rant, kentsel dönüşüm faaliyetleri ile sermaye kesimine aktarılmaktadır.

⁸⁷ Kamu yararı, kamulaştırma kavramlarının tarihsel süreçte dönüşümü, dönüşümün ortaya çıkardığı “özel yarar adına kamulaştırma” çelişkisinin kapsamlı bir incelemesinin yapıldığı çalışma için bkz. (Sobel, 2012).

TOKİ kentsel dönüşüm ve diğer inşaat faaliyetlerini gerçekleştirirken, proje üretirken daha önce ifade edildiği gibi kamulaştırma yetkisine sahiptir. 6306 sayılı kanun, Bakanlık tarafından riskli olduğu tespit edilen yapıların malikleri tarafından yıktırılması, aksi takdirde yıkım bedeli maliklerden alınmak üzere Bakanlıkça yıktırılacağı hükmünü içermektedir. Kanun, üzerindeki bina yıkılmış olan arsanın maliklerinin kendilerine yapılan tebligattan itibaren 30 gün içinde en az üçte iki çoğunlukla, yeniden bina yaptırılması, payların satışı, kat karşılığı veya hasılat paylaşımı ve diğer usuller ile yeniden değerlendirilmesi konusunda anlaşma sağlayamaması halinde kişilerin mülkiyetindeki taşınmazlar için Bakanlık, TOKİ veya ilgili idarenin acele kamulaştırma⁸⁸ yoluna da gidebileceğini belirtmiştir. Aynı kanunun uygulama yönetmeliğinde⁸⁹ değer tespitinin ilgili kurum bünyesinden en az üç kişiden oluşacak kıymet takdir komisyonunca ya da bu konuda hizmet satın alınarak belirleneceği öngörülmüştür.

Her iki düzenleme de öncelikle Kamulaştırma Kanunu'nda yer alan acele kamulaştırmaya ilişkin hükümlerle çelişmektedir. Kamulaştırma Kanunu'nda, acele kamulaştırmanın⁹⁰ yurt savunmasında ihtiyaç duyulması halinde, özel kanunlarda belirtilen olağanüstü durumlarda ya da aceleliğine cumhurbaşkanınca karar verilen hallerde yapılabileceği belirtilmiştir. Ayrıca bu hallerdeki kamulaştırmada da değer tespitinin mahkemelerce seçilecek bilirkişilerce, aynı kanunun 10. ve 15. maddelerinde belirtilen ayrıntılı hükümler doğrultusunda yapılacağı da yazmaktadır. Başka bir ifadeyle Kamulaştırma Kanunu'nun sınırlı hallerde uygulanacak istisnai bir usul olarak çerçevesini çizdiği acele kamulaştırma, özel kanun olarak 6306 sayılı kanunla hem istisnai hem de “acele kamulaştırma da yapılabilir” ifadesiyle ikincil bir uygulama olarak öngörülmüştür. 6306

⁸⁸ Acele kamulaştırma usulü, mülkiyetin idare adına tescilinden önce taşınmaza el konulmasını sağlayan bir usuldür. El koymadan sonra taşınmazın kamulaştırılmasına ilişkin işlemlerin yürütülmesi gerekir (Yılmazoğlu & Duman, 2018, s. 541).

⁸⁹ 6306 Sayılı Kanunun Uygulama Yönetmeliği, <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=16849&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonetmeli&mevzuatTertip=5>

⁹⁰ Danıştay, acelelik kararlarının denetiminde çeşitli kriterler geliştirmiştir: “Aceleliği gerektirdiği ileri sürülen kamu yararının farklı aceleliği zorunlu kılan bir yönünün bulunup bulunmadığı, ilgili kanunda öngörülen koşulların sağlanıp sağlanmadığı, acele kamulaştırma usulünün uygulanabilmesi için gerekli olan olağanüstü durumların ve bu yöneme başvurulması ile amaçlanan kamu yararının somut olarak ortaya konulup konulmadığı” (Yılmazoğlu & Duman, 2018, s. 539-540), (Arslanoğlu, 2013, s. 213)

sayılı kanunda acele kamulaştırma yapılacak alan, üzerinde bina yıkılmış arsa olarak belirtilmişken, gerek yargı kararlarında gerekse uygulamada afet riskinin aciliyet gerektirdiği algısıyla tüm bina ve yerler açısından acele kamulaştırmanın mümkün olduğuna ilişkin bir kabul olduğunu söylemek mümkündür (Özlüer, 2018, s. 637, 647). Fakat bu noktada söylemek gerekir ki, yukarıdaki açıklamalarda kanunlar arasında uyumsuzluk ya da uygulama yönetmeliğinin kanuna aykırı olması gerekçeleriyle bir normlar hiyerarşisi vurgusu yapılmamaktadır. Zira daha önce de ifade edildiği üzere kuralların kaynağı doğal hukukta aranamayacağı gibi yasaların hukuki içeriklerinde de değildir. Değişim ilişkilerinin dayattığı gereklilikler pazarla birlikte ortaya çıktığından, değer-biçim alan değer dışı biçim alanına hâkim olmaya başladıkça idarenin ve onun hareketini düzenleyen hukukun dönüşümü de gerçekleşecektir. Dolayısıyla teorik kısımda belirtildiği gibi hukuk normlarının içerikleri biçimleri karşısında kaynak sorunu açısından ikincildirler. Burada vurgulanması gereken husus bahsedilen sebepten ötürü idarenin ve onun hareketini düzenleyen hukukun dönüşümü, dönüşüm ile sonuçlanan metalaşma ve pazar ilişkilerinin yaygınlaşması, bunun da hukuk normlarını zorlamasıdır. 6306 sayılı kanunda yer alan anlaşma sağlanması hükmünün de fiilen müteahhitle anlaşma zorunluluğuna dönüştüğünü belirtmek gerekir. Anılan zorunluluk kişileri piyasanın şiddeti ile baş başa bırakmakta, “eşit” ve “özgür” şartlarda yapıldığı öngörülen sözleşme ilişkisi çerçevesinde barınma, güvenlik ve mülk sorununu çözmeye zorlamaktadır⁹¹.

Acele kamulaştırma yoluna gidilebilmesini mümkün kılan özel kanunlarda belirtilen olağanüstü haller kapsamında değerlendirilen bir başka hukuki düzenleme de 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu’dur. Bu kanunun 8. maddesinin 3. fıkrasında,

⁹¹ Fiilen özel hukuka havale edilen ilişkiler sonucu ortaya çıkan mağduriyetler ve hak kayıpları da özel hukuk hükümlerine göre adli mahkemelerde görülmektedir. Örneğin, riskli olduğu gerekçesiyle yıkılması öngörülen binanın yerine maliklerle anlaşmak suretiyle yeni bina yapacak müteahhitin yeterli kriterlere sahip olup olmadığı maliklerce araştırılacaktır. Maliklerin üçte biri müteahhitle anlaşmadığı takdirde anlaşamayan malikin arsa payı satışa çıkacaktır. Mevcut durumda riskli olduğu tespit edilen yapıların yerine bina yapacak müteahhit, ancak belediyeden inşaat ruhsatı alma aşamasında değerlendirilmektedir. Belediyelerin müteahhitin yeterliliğine baktığı aşama ruhsat aşaması olduğundan, ruhsat aşamasında müteahhidin yeterli olmadığı tespit edildiğinde ve ruhsat alamadığında bir yandan anlaşamayan malikin payı satılmış olacak, diğer yandan anlaşılan malikler de arsa payı karşılığı inşaat sözleşmeleri tek taraflı feshedilemeyeceğinden dava açarak sözleşmeyi fesih yoluna gideceklerdir. Dolayısıyla sözleşme ilişkileri uyarınca, eşit olmayan kişileri karşı karşıya getiren bu durum avantajlı durumda olanların her durumda kazandığı bir usuldür (Levent, 2020).

“kültür ve turizm koruma ve gelişim bölgeleri içinde kalan özel mülkiyet konusu arazi ve arsaların turizm yatırımlarına tahsisi amacıyla, 2942 sayılı Kamulaştırma Kanununun 27 nci maddesi hükümlerine göre acele kamulaştırma yapılabilir”

ifadesi yer almaktadır. Kanun, gerçek kişiler ve özel hukuk tüzel kişileri lehine kamulaştırma yapılmasına da olanak vermektedir⁹². Fakat gerek 2634 sayılı kanun gerekse 6306 kanunla belirtilen hallerde yapılacak acele kamulaştırmaların özel bir istisna öngörülmediğinden Kamulaştırma Kanunu’na göre özel şahıs yararına yapılması da mümkündür.

Her ne kadar yapılan tüm acele kamulaştırmaların ne şekilde gerçekleştirildiğine ve idarenin taşınmazları kendisinin mi yoksa özel hukuk tüzel kişilerinin mi kullanımına tahsis ettiğine ilişkin detaylı verilere ulaşmak mümkün olmasa da bu kamulaştırmaların çoğunluğunun bilinen sınırlı sayıda örnekler açısından değerlendirildiğinde gerçek ve özel hukuk kişileri yararına kamulaştırma olduğu söylenebilir. Zira gerek kentsel dönüşüm projelerini de kapsayan kentsel alanda gerçekleştirilen projeler, gerekse kamu hizmeti gerçekleştirilme usulleri kamu-özel ortaklığının çeşitli görünümleri ile piyasalaştırılmıştır. Dolayısıyla kamu hizmetinin özel şahıslar eliyle gördürülmesi gibi arsa karşılığı hasılat paylaşımı, kaynak yaratma projelerinin de 2000’ler sonrasında istisna olmaktan çıktığı göz önüne alındığında yapılan acele kamulaştırmaların çoğunluğunun gerçek ve özel hukuk kişileri yararına kamulaştırma olduğu söylenebilir. Son dönemlerde acele kamulaştırma kararlarının artması, hem sürecin olağan kamulaştırmaya göre hızlı olması hem de itirazların önlenmek istenmesi ile ilgilidir. Acele kamulaştırma uygulamaları incelendiğinde özellikle kamu-özel ortaklığı modelinin öne çıktığı enerji piyasası, doğrudan sermaye yatırımlarının arttığı sulama piyasasıyla finans sermayesinin konsolide edildiği inşaat piyasası aktörlerinin önünü açmaya yönelik olduğu görülmektedir (Somel, 2012, s. 430).

⁹² Özel şahıs lehine kamulaştırma yapılabilmesi için kamu yararı yanında özel kanunda hüküm bulunması gereklidir. Gerçek ve özel hukuk tüzel kişileri yararına kamulaştırmayı mümkün kılan diğer bazı düzenlemeler Maden Kanunu, Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu, Enerji Piyasası Kanunu ve İmar ve Gecekondu Mevzuatına Uygulanacak Bazı İşlemler Hakkında Kanun’da yer almaktadır (Gürsel, 2009).

Kamulaştırma Kanunu'nda yer verilen özel şahıs lehine kamulaştırma usulünün akademik yazında ve yargı kararlarında ancak belirli bazı şartları taşıması halinde yapılabileceği kabul edilmektedir. Danıştay, özel hukuk kişileri lehine kamulaştırma yapılmasında, kamu yararı yanında bu konuda yetkili kılan bir kanun hükmünün ve özel hukuk kişisi ile idare arasında bir kamu hizmetinin görülmesine ilişkin bir sözleşmenin varlığını aramaktadır⁹³. Akademik yazında ise özel hukuk kişileri yararına yapılan kamulaştırmanın sonuç itibarıyla kamulaştırmanın genel mantığı uyarınca kamu yararı taşıdığı da ifade edilmektedir (Gürsel, 2009). Bu noktada akademik yazında ve yargı kararlarında ifadesini bulan kamu yararı, kamu hizmetleri kavramlarının, devlet yapısındaki dönüşümün uzantısı olarak, kamulaştırmanın özel sektör lehine kullanılmasında yeniden tanımlanmaya başlandığı da söylenmelidir⁹⁴ (Somel, 2012, s. 404). Özel kişiler, her ne kadar kamu hizmeti üretimi ya da sunumuna ilişkin bir faaliyet de gerçekleştiriyor olsalar özel teşebbüslerin nihai hedefleri kamu yararı gerçekleştirmek değil özel yararları gereğince kârın azamileştirilmesidir. Dolayısıyla özel kişiler lehine kira, tahsis ve irtifak hakları tesis etmek üzere gerçekleştirilen kamulaştırmaların kamunun yararına hizmet ettiği söylenemez (Karaman, 2015, s. 191).

Öte yandan kamulaştırılan alanların, sonrasında sermayeye çeşitli şekillerde transferi, toplumun bir kesiminden alıp bir başka kesimine verme anlamında mülksüzleştiren bir süreci ifade etmektedir. Belediyeler, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı ve TOKİ'nin uygulama örneklerinde kentte geniş alanların⁹⁵ kamulaştırılması ve ardından çoğunlukla

⁹³ Danıştay 6. Daire, 10.04.1963, E. 1963/371, K. 1963/1127. Benzer yargı kararları için bkz. (Karaman, 2015), (Atik, 2013).

⁹⁴ 2001 yılında Kamulaştırma Kanunu'nda yapılan değişiklikler de dönüşüm uzantısı olarak kabul edilmelidir. IMF'nin 2001 krizinden çıkış için önerdiği yapısal reformlar kapsamında "acil yasalar" olarak belirlenen temel alanlar, tarım politikaları için yasal reformlar, özelleştirme kanununda yapılan değişiklikler, Mali Kontrol ve Bütçe Kanunu ile Merkez Bankası özerkliğine ilişkin düzenlemelerdir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008, s. 296-299). Kamulaştırma işlemlerinin aynı çerçevede yeniden düzenlenmesi de bu kapsamda yer almaktadır.

⁹⁵ Milliyet'in 2013 tarihli haberine göre, "Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, İstanbul'da Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun kapsamında Avcılar, Küçükçekmece, Bakırköy, Esenyurt, Başakşehir, Esenler, Arnavutköy ve Eyüp ilçelerinde 42 bin 300 hektarlık araziye yeni proje alanı ilan etti". Yaklaşık olarak Avrupa yakasının 8'de 1'ine karşılık gelen yeni proje alanı ilan edilen bölgenin "Karadeniz kıyısında yapılacak üçüncü havaalanından başlayıp, Küçükçekmece Gölü'nü de içine alarak Marmara Denizi'ne kadar indiği ifade edilmektedir. Basınköy, Olimpiyat Stadı çevresi, Taşoluk ve Hadımköy'ü içine alan bölgeye son olarak aralık ayında 'çarpık yapılaşma' gerekçesiyle 3 bin 800 hektarlık Bahçeşehir,

özel konut projeleri ve diğer konut projeleri yoluyla sermayeye devri üzerinde durulması gereken konulardandır. Özellikle 6306 sayılı kanuna dayanılarak gerçekleştirilecek uygulamalarda yeni yerleşim alanı olarak kullanılmak üzere TOKİ, il özel idareleri ve belediyelerin talebi ile veya re'sen Çevre Şehircilik Bakanlığınca rezerv yapı alanları belirlenmektedir. Bu alanlarda ise anılan kanunda da belirtildiği üzere gelir ve hasılat getirici her türlü uygulama ve riskli yapılarda veya alanlarda ikamet edenlerin nakledileceği rezerv konut ve işyerleri yapılarak, bu alanlar, yeni yerleşim alanı olarak kullanılabilir. Rezerv yapı alanı ilan edilen bu alanlarda bakanlığın yaptığı plan ve projeye bağlı olarak imar ve yapılaşma hizmetlerinin durdurulması, bu alanların üzerindeki yapıların elektrik, su ve doğalgaz hizmetlerinin durdurulması ve proje bütünlüğüne bağlı olarak sağlam binaların yıkılması, mülkiyet ve imar haklarının başka alanlara taşınması mümkün hale gelmektedir. Rezerv yapı alanı içinde kalan yapıların sahiplerinin kamulaştırma ve acele kamulaştırma tehdidi ve tahliye edilme korkusu ile uzlaşmaya zorlanması, uzlaşamayanlara ise gerçek değerinin çok altında kamulaştırma bedelleri belirlenmesi de sürecin boyutlarından biridir⁹⁶. Kaya (2011), günümüzde gerçekleştirilen kamulaştırmaların, piyasadaki alışverişi kamu gücü yordamıyla gerçekleştiren bir piyasalaştırma aracına dönüştüğü tespitini yapmaktadır. Benzer şekilde Somel (2012, s. 163) de özellikle acele kamulaştırmaların kişilerin piyasa karşısındaki direncini kırmada etkin bir işlev edindiğini ifade etmektedir⁹⁷.

Anılan mülksüzleştirme sürecinin bahsedilen boyutunda kaybedenler bulunmaktadır. “Mülk sahibi iken borç sahibi haline gelme” durumunu ifade eden “kira öder gibi” ev sahibi olma halinin borçlu olmak yanında sistemin yapısıyla uyumlu bir toplumu yeniden üretme işlevi de vardır (Altınok, 2016, s. 194). Borçlandırmaya dayalı bu mülk edindirme

Hadımköy ile Küçükçekmece Gölü'nün kuzeyinde yer alan Şahintepe, Güvercintepe ve Tahtakale mahalleleri de eklendi” (Milliyet Haber, 2013).

⁹⁶ Bakanlığa bağlı Altyapı ve Kentsel Dönüşüm Müdürlüğü'nden Bülent Babaoğlu'nun Milliyet Haber'de yer alan şu ifadeleri ilgi çekicidir: “Kamulaştırma kararı var diye devlet parayı basıp kamulaştıracak diye bir şey yok. Vatandaşa üç alternatif sunulacak: 1- Proje alanı içinde sana konut veriyoruz. 2- Konutu beklemeyeceksen, hazır konutlarımız varsa elimizde onları teklif edeceğiz 3- Para teklif edeceğiz. Uzlaşamadığı takdirde kamulaştırma gibi diğer yollara başvurulabilir” (Milliyet Haber, 2013).

⁹⁷ “Kentsel dönüşüm yasaının devreye girmesiyle birlikte yasadaki bazı maddeleri bahane gösteren bazı müteahhitler vatandaşlara ‘benimle anlaşın’ baskısı yapmaya başladı. Ellerinde sözleşmelerle vatandaşların kapısını çalan bazı müteahhitlerin ‘Afet yasası çıktı, gelin benimle anlaşın, aksi halde 2/3 kuralını işletirim ve yerlerinizi neredeyse bedavaya alırım’ dediği öğrenildi” (Mimdap Haber, 2012).

pratiği, kişileri sistemin sömürü mekanizmalarına daha açık hale getirme ve sisteme adapte olma sonucunu doğurmaktadır. Altınok, (2016, s. 194) rezerv yapı alanı ilan edilen bölgelerden sürülenler ve dönüşüm projeleri kapsamında yerinden edilenler için toplu konut üretimi modelini, mülksüzleştirmenin borçlandırma suretiyle “mülk sahibi haline getirme” boyutu olarak tanımlamıştır. Mülksüzleştirmenin diğer tarafında ise toplumun bir kesiminden aktarılan haklara sahip olan bir kesim olarak “kazananlar” bulunmaktadır. İpotekli kredi mekanizmaları yoluyla kârlılığını artıran ise, finans sermayesi⁹⁸ yanında bahsedilen projeler ile yaratılan ranta el koyan, yatırımı gerçekleştiren şirketler, yüklenici inşaat şirketleri gibi sermayenin çeşitli kesimleridir (Altınok, 2016, s. 196).

Gelinen nokta, mülkiyetin farklı sınıfsal iddialar bakımından çekişmeli içeriğini de ortaya koymaktadır. Kentsel dönüşümün ve kamulaştırmanın değişen içeriğiyle uygulanış biçimi Özuğurlu’nun (2010, s. 297) ifadesiyle “*mülkiyetin hem mülksüzleştirme sürecinin hem de mülksüzleştirmeye karşı direnişin bir dayanağı*” şeklinde işleyişini ortaya koymaktadır. Zira afet riski ya da gecekondü dönüşümü gerekçesiyle evlerinden edilen kişiler de mülksüzleştirmeye karşı mülkiyet iddiasına dayanarak direnmektedirler. Fakat yerinden edilenlerin mülkiyet iddiasının içeriğine bakılacak olursa, bu içeriğin bir mülksüzleştirme yolu olan “özel mülkiyet”e benzemediği görülecektir. Yerinden edilenlerin, barınma hakkı mücadelesi ile birlikte ortaya koydukları mülkiyet iddiası, kamusal iddialar ileri sürmenin bir biçimi haline gelmektedir (Özuğurlu A. , 2010, s. 303)⁹⁹. Özuğurlu’nun da belirttiği gibi bölgeden gönderilmek istenenlerin “buraları biz yarattık, bizimidir!” şeklinde kurduğu kolektif dilin, sermayenin bireysel kârın konusu haline getirdiği kamusal ve doğal kaynakların piyasanın işleyişine tabi oluşuna müdahale etmede gerekli bir dil olduğu söylenmelidir.

⁹⁸ “Bu mekanizma ile mülklerini hızla artıran bankalar, borçlar karşılığında kentsel arsalar, tarım arazileri, konut ve işyeri gibi çok çeşitli gayrimenkule sahip olmakta ve bu gayrimenkulleri doğru politikalarla yüksek kâr oranlarıyla yeniden satışa çıkarmaktadırlar” (Altınok, 2016, s. 190).

⁹⁹ Özuğurlu’nun dönüşüm sürecine ilişkin bölgeden gönderilmek istenen kişilerle gerçekleştirdiği mülakatlardaki çarpıcı ifadeler için bkz. (Özuğurlu A. , 2010). Yazar, mülakat sonuçlarını değerlendirirken, kuramda da mülkiyetin reddini, emekçilerin yaptığı gibi bir mülkiyet iddiası olarak tarif etmeye olan ihtiyacın öneminden bahseder.

3.2.3. Kentleşme Bağlamında Merkezi Yönetim-Yerel Yönetim Arasında Yetki ve İşlevlerin Dönüşümü

Devletlerin toprak üzerinde örgütlenme biçiminin karar alma mekanizmalarını etkilemesi kaçınılmazdır. Sermayenin birikim açısından içinde bulunduğu aşama, her ülkede birikim stratejilerini o ülkenin yapısal koşulları göz ardı edilmeksizin benzer doğrultuda şekillendirmektedir. Azgelişmiş ülkelerde yatırım alanı arayan küresel sermayenin iktisadi ve siyasi egemenliğini mümkün kılan toplumsal ve idari yapılanma şekli de birikim stratejilerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Merkez ve yerel ilişkisi, liberal yazının demokrasi, küreselleşme çalışmalarında çoğunlukla merkezi yönetim-yerel yönetim ikiliği üzerinden değerlendirilmiştir. Buna göre yetkiler açısından ikisinden birine verilen ağırlık da demokratiklik ya da baskıcılık olarak okunmaktadır. Anılan ikili okuma, yetkiler merkeze kaydığında bunu, baskıcı ve güçlü bir devlet geleneğinin göstergesi, yetkiler yerele aktarıldığında ise küreselleşme çağında gelişmişliğin ve demokrasinin pekişmesinin tezahürü saymaktadır. Oysa bu, dönüşüm odaklı bir sorun olup dönüşümün kaynağı da devlet ya da rejim değil, bunları sarmalayan egemen üretim biçimidir. Dolayısıyla merkez ve yerele ilişkin yetki ve denetim tartışmaları yapılırken, merkezi yönetim ve yerel yönetimlerin piyasanın bütünsel mekân örgütlenmesinin bir sonucu olduğu bilgisi göz önünde bulundurulmalıdır (Akbulut Ö. , 2009). Zira ancak o zaman bir yandan merkezi yönetimin bir uzantısı olan TOKİ'nin görev ve yetkileri kapsamlı hale gelirken diğer yandan yerel yönetim örgütleri olan belediyelerin de benzer şekilde özgün yetkilerle donatılışı anlamlı hale gelir. Merkez ve yerelin iki ayrı birimi olarak TOKİ ile belediyelerin kentleşme hukuku bakımından birbiriyle uyumsuz görünen olağanüstü yetkileri yer yer çelişik yer yer de sürecin uyumlu parçaları olarak görülebilir. Kimi zaman merkezileşme kimi zaman yerelleşme şeklinde görünen bu süreç ise sermayeye bağlanma anlamında küresel çapta merkezileşme olarak okunabilir. Öte yandan devletin bir organizma olmayışından dolayı iktidar örgütlenmesi içindeki yapısal biçimlerin her zaman çelişkisiz, çatışmasız ve birbiriyle uyumlu çıktılar üretmesi de beklenmemelidir. Dolayısıyla bu kısımda anılan örgütlenme tarzındaki değişim incelenirken toprakta iktidarı kullanan devletin kişide, grupta, somutlaşan aktörleri ve bu iktidara muhatap olanlar arasındaki ilişkilerin çözümlenmesine odaklanılacaktır. Türkiye'de toplumsal gerilim ve çelişkilerin anlaşılmasında engelleyici bir analiz biçimi

olan devlet-toplum karışıklığı yerine kaynakların kontrolü üzerinde toplumun geniş kesimleri ile egemen sınıflar arasındaki çelişki odaklı bir analiz gerçekleştirilecektir.

Yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin tek başına ölçeğin küçüklüğü nedeniyle yerel halkın kendisini doğrudan yönetmesini mümkün kılacağı savı da bir beklentiden ibarettir. Zira Güler'in de (2013, s. 34) belirttiği gibi ne kadar küçük olursa olsun kapitalist bir toplumda hiçbir yerleşme biriminde “yerel halk” kavramıyla kucaklanacak bir nesnel gerçeklik yoktur. Yerel yönetimler, düzenleme işlevini ikincil bölüşüm ilişkileri ekseninde üstlendiği roller aracılığıyla, dolayısıyla yeniden üretim süreciyle ilişkili olarak yerine getirirler¹⁰⁰. Altyapı, ulaşım, planlama faaliyetleri ile yeniden üretimin sürekliliğini güvence altına alırlar. Kentsel rantın paylaşımı, kentsel alan üzerinde yenileme ve yapılaşma kararları yoluyla kamudan özele kaynak aktarımı yerel yönetimleri ekonomi politişin ilgi alanına dahil etmektedir. Etkinlik gösterdikleri alanın kırsal ya da kentsel oluşu da yerel yönetimlerin sistem içindeki yeri ve rolünü anlamada önemli veriler sağlar (Güler, 2013b, s. 40). Dolayısıyla bu yönüyle de yerel yönetimler doğrudan kentleşme hukukunu ilgilendirir.

Türkiye’de merkezi yönetim-yerel yönetim ilişkisi, 1970’li yıllara kadar pre-kapitalist unsurların tasfiyesi ve boyunduruk altına alınması ekseninde belirlenmiştir. Türkiye’nin küresel kapitalizme eklemelenmeye başladığı 1980’li yıllara gelindiğinde tarımın sınai birikime dönüştürülecek birikimin kaynağı olmaktan çıkması ile birikimin odak noktasını büyük oranda kentler oluşturmaya başlamıştır. Türkiye ekonomisinde neo-liberal dönemin ilk evresine karşılık gelen 1980-2001 arası dönemde, “Washington Mutabakatı” ilkelerine dayalı olarak devletin rolü piyasa kuralları karşısında “edilgen” olmasıyla tanımlanmıştır. Oysa Türkiye açısından neo-liberal dönemin ikinci evresi denilebilecek 2001 sonrası dönem, “Washington Sonrası Mutabakat” adı verilen dönüşümle devletin *“piyasanın toplumsal olan her alana yaygınlaştırılması ve piyasayı destekleyici kurumsal*

¹⁰⁰ Boratav, “toplumsal sınıflar” ve “toplumsal ara tabakalar” şeklinde yaptığı ayrımında, toplumsal sınıfların yaratılan artışa temel (asli) bölüşüm ilişkileri çerçevesinde el konmasından doğduğunu ifade eder. Toplumsal tabakaların ise temel bölüşüm ilişkileri çerçevesinde el konan artığın piyasa içi ve piyasa dışı mekanizmalarla yeniden paylaştırılması/aktarılması süreçlerini ifade eden ikincil (tali) bölüşüm ilişkileri üzerinden tanımlanabileceğini belirtir. Buna göre ikincil bölüşüm ilişkileri, sınai-tarımsal, mali, ticari sermayeler ve rantiyeler olarak sayılan egemen sınıfların alt grupları arasında yeniden paylaştırılması süreçlerinin de temelidir (Boratav, 1991).

reformların hayata geçirilmesi amaçları doğrultusunda “yeniden yapılandırma”ya tabi tutulduğu ve “etkin düzenleyici devlet” olarak tanımlandığı bir dönemdir (Voyvoda, 2014, s. 336). Başka bir ifadeyle Washington Sonrası Mutabakat, piyasanın iyi işleyebilmesi için “devletin yeniden göreve çağırılması” ile karakterize edilebilir. Buna uygun olarak Dünya Bankası’nca yönetim, sosyal sermaye gibi kavramlar literatüre dahil edilerek bunlar sivil toplum, yerleşme, katılımcılık argümanlarıyla desteklenmiştir (Ünal, 2019, s. 56). Bu yıllarda belirginleşen değişimin üç temel boyutu bulunmaktadır. Bunların ilki, merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki dengenin yerel yönetim lehine değişerek yerleşmenin hız kazanmasıdır. İkincisi, işgücünün kendini yeniden üretimine yerel yönetimlerin katkı işlevinin aşınmasıdır. Üçüncüsü ise yerel düzeyde özelleştirmeler ile başlayan ve devamında yaşam alanlarının metalaştırılması ile sonuçlanan sermaye birikimine katkı işlevinin yerel yönetimlerin artan kentsel planlama/imar, borçlanma, sözleşme yetkileriyle beraber genişlemesidir. Sermaye birikimine katkı işlevindeki anılan artış ilk boyut olan yerleşmenin idari ve mali yönden hız kazanmasıyla da ilişki halindedir (Güler, 2013b, s. 252-255).

1944’den bu yana çeşitli ülkelere krediler açan DB’nin açtığı kredilerin niteliği de 1980’li yıllardan itibaren değişmeye başlamıştır. Bu değişim, anlık ya da keyfi olmayıp küresel ölçekte kapitalist eşgüdümün sağlanmasında sistemin işleyişi için düzenleme ihtiyacının kendisini dayatmasındandır. Bu tarihten itibaren Banka, yapısal uyarlama kredileri (structural adjustment loan-SAL), sektörel uyarlama kredileri (sectoral adjustment loan-SECAL) adıyla politika üreten krediler vermeye başlamıştır. Böylece DB’nin kredileri, devletleri yeniden yapılandırarak düzenlemeyi sağlamaktadır. Yeniden yapılandırmanın en önemli boyutunu ise yerleşme politikası oluşturmaktadır. Banka, Türkiye’ye yerleşme uygulamasını 1990’lı yıllarda açtığı proje kredileriyle başlatmıştır¹⁰¹. Bu krediler, Antalya ve Çeşme-Alaçatı belediyelerinde su işletmeciliğinin uluslararası ihaleye çıkarılmasını sağlamıştır. 2001 sonrası verdiği krediler ise yerleşmenin başka alanlara doğru genişletilmesine yönelik olmuştur (Keskin, 2009, s. 440).

¹⁰¹ 1995’de Antalya Water Supply and Sanitation Project ve 1998’de Cesme - Alacati Water Supply and Sewerage Project olarak verilen proje kredileri için belirtilen bölgede su ve kanalizasyon hizmetlerinde özel bir firmanın işe alınması şart koşulmuştur <http://documents1.worldbank.org/curated/en/462521553484149834/pdf/Turkey-Cesme-Alacati-Water-Supply-and-Sewerage-Project.pdf>

İnşaata dayalı bir ekonomik büyüme modeli çerçevesinde imar ve planlamada geniş yetkilere sahip belediyelerin kilit bir noktada durduğu söylenmelidir. Bununla beraber belirtilmelidir ki, anılan yetkilerin bakanlıklar, TOKİ gibi ilgili merkezi yönetim birimlerine de dağılımını içeren yasal düzenlemeler kentsel gelişim ve planlamada artan bir merkezileşimden bahsedilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durum, devletin sermayenin değerlendirilmesi ve kârlılığının artırılması işlevlerinin yoğunlaşmasıyla sonuçlanan bir dönüşüme işaret etmektedir. Başka bir ifadeyle devlet yapısındaki dönüşümün anlaşılmasında salt merkezileşme-yerelleşme kavramsallaştırmasıyla yapılan bir değerlendirme, sorunu otoriterlik ve demokrasi arasına sıkıştırdığı müddetçe anlama ve açıklama faaliyetini sekteye uğratabilir. Oysa birikimin bulunduğu aşama, dönemin birikim stratejileri doğrultusunda devletin işlevlerindeki düzenleme açısından bakıldığında, devletin sermayenin kârlılığını artırmak ve değerlendirilmesinin koşullarını hazırlamak işlevlerindeki ağırlığın emek gücünün yeniden üretimine katkı sağlamak işlevine göre yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Yerel yönetimlerin reform programına destek için AB ve UNDP öncülüğünde geliştirilen projenin başlangıç raporunda, paydaş analizi matrisinde merkezi ve yerel birimler çeşitli paydaşlar olarak kurgulanmış, çıkarları, projeden nasıl etkileneceği, değişimi gerçekleştirme kapasitesi ve motivasyonu, gerçekleştirilmesi beklenen eylemleri raporlanmıştır. Buna göre, bakanlıkları da kapsayan merkezi yönetim birimlerinin misyonu ile yerel yönetim birimlerinin görev ve hizmet alanlarında özerkliğin birleşiminin vurgulandığı görülmektedir (Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2019, s. 84 vd.). Merkezi birimlerin bu kapsamda bahsedilen misyonu ise küresel ölçekte kapitalist gelişimin koordinasyonunun sağlanmasına yöneliktir. Devletin toprak üzerinde örgütlenmesini de içeren yapılanması, bununla bağlantılı olarak düzenlenmektedir. Düzenleme, kimi zaman merkezileşimci görünen bir şekilde, kimi zaman yerel ağırlıklı bir doğrultuda gerçekleşebilir.

2000'li yıllar ve sonrasında itibaren belirgin şekilde izlenen inşaata dayalı birikim stratejisi, yerel yönetim ve merkezi yönetim ayrımı yapmaksızın, dört koldan hızlı ve yoğun bir şekilde kentsel rantın sermaye kesimine aktarılmasını içermektedir. Hane halkları borçlanmasında olduğu gibi yerel yönetimlerin de kentsel hizmet sunumlarında krediler yoluyla doğrudan borçlanmak suretiyle finansallaşması da yine bu stratejinin bir parçasını oluşturmaktadır.

“Yeniden ölçeklendirme” (re-scaling), sermayenin sivil toplum kuruluşları olarak yerelde temsili ekseninde kentsel yönetim, kent girişimciliği gibi yerelleşmenin kuramsal ve pratik ifadeleri, teknik zorunluluklar olmaktan ziyade anılan stratejilerin çatışmalı/işbirlikli etkileşimleri olarak görülmelidir (Eroğlu & Tunç, 2018, s. 28). Dolayısıyla yerelleşme eğilimi, kentsel alanda müdahale ve kontrol olanaklarını artırdığı oranda tercih edilebilir olmaktadır (Brenner, 1999, s. 51).

Genel olarak devletin iş yapma yöntemleri arasında önemli bir yer edinen kamu-özel ortaklık modeli, yerelde de aktif olarak yer almaya başlamıştır. Yerelde kamu hizmetlerinin şirketler aracılığıyla gördürülmesi, özel sektörden mal ve hizmet alımlarının artması, kentsel rantın sermaye lehine artırılmasına dayanan kamu-özel ortaklığı ile girişilen projelerin çoğalması anılan yeni kamu-özel ortaklığının görünümülerindendir (Eroğlu & Tunç, 2018, s. 28-30). 1980 sonrasında belediyelerin işlerini kendileri yapan değil, yaptıran ihaleci kuruluşlara dönüştüğü, bizzat belediyelerce yürütülecek işlerde şirketleşme uygulamalarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Böylece piyasa mekanizmasına göre çalışan ticari kuruluşlar haline gelen belediyelerin, yatırımlarını da kamu kredi kaynakları yerine özel-ticari bankalardan finanse etmesinin yolu açılmıştır. 1985’de yürürlüğe giren 3194 sayılı İmar Kanunu ile planlama görevinin hazırlıktan onay aşamasına kadar belediye meclislerine bırakılmasıyla da belediyelerin kentsel rant yaratma-dağıtma, ihalecilik, borçlanma yollarıyla sermaye birikimine doğrudan katkıda bulunmasının önü açılmıştır (Güler, 2013b, s. 259-261).

2004 yılında kabul edilen 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelerin arsa ve konut üretimi ile kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilme yetkisi¹⁰², belediyelerin sermaye ile ilişkilerini doğrudanlaştırmıştır (Kahraman, 2010, s. 73). Belediyelerin sermaye ile ilişkilerini doğrudanlaştıran bir başka düzenleme de 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere görev ve hizmet alanlarında şirket kurabilmek, dış kaynak gerektiren

¹⁰² 5393 sayılı kanunun 73. maddesi’ne göre; belediye, belediye meclisi kararıyla; konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir.

projelerde borçlanabilme imkânı sağlanmasıdır. Dolayısıyla merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasındaki ilişkiler, yerel yönetimlerin sermaye birikimine katkı işlevindeki genişleme açısından plânlama, kentsel alanın kullanımı çerçevesiyle sınırlı şekilde incelenecektir.

3.2.3.1. Yerel Yönetimlerin Plânlama Yetkilerindeki Genişleme

İdarenin kentsel toprak üzerinde gerçekleştirdiği planlama faaliyeti kentsel rantın oluşumunda ve paylaştırılmasında doğrudan etkili bir faaliyettir. Bu faaliyeti ise imar planları, iyileştirme, afet, koruma gerekçeleriyle uygulanan kentsel dönüşüm projelerinden oluşmaktadır. Bu araçlar mevcut bir birikim rejimiyle uyumlu düzenleme tarzının oluşturulmasında önem arz etmektedir. Fordist dönemin klasik politika aracı olan kapsamlı, bütüncül planlamanın yerini esnekliğin avantajlarını taşıdığı söylenen projeler yoluyla parçalı planlamaya bırakması birikim stratejilerinden bağımsız değildir. Büyük ölçekli kentsel projeler şehrin düzenlemesinde stratejik araçlar olmaya başlamıştır. Her ne kadar planlamanın proje ile büyük oranda yer değiştirmesi planlamayı tamamen ortadan kaldırmadıysa da rant üretimi için gerekli yeni yapısal biçimler imar kurumuna eklemlenmiş ya da mevcut düzenleme araçları işlev değiştirmiştir.

İlk olarak 1980 sonrasında Duyguluier'in (2014) "sektörel ayrıcalıklar dönemi" olarak ifade ettiği bir döneme geçilmiş olduğu belirtilmelidir. Sektörel faaliyetler için özel bölgeler belirleme, özel bölgeler için proje merkezli parçalı planlar üretimi planlamada yetki çeşitliliğinin ortaya çıkardığı hususlardır. 1985'de belediyelerin imar konusunda yetkili kılınışıyla görünürde bir çelişki oluşturacak şekilde merkezi yönetim birimleri olan çeşitli bakanlıklar ve TOKİ de önce turizm alanlarında, ardından sanayi, konut, koruma, çevre, tarım alanlarında düzenleyici yetkiler kullanmaya başlamıştır. Esasında projelerin hızlandırılması, böylece maliyetin düşürülmesi için ortaya çıkan planlamada yetkinin parçalanması, esnekliği de sağlayarak 1985'den bu yana devam etmiştir. Planlama sürecinin, planlamacı seçiminden onayına kadar aşamalarının uzunluğu ve karmaşıklığı uluslararası kuruluşlar ve yatırımcılar tarafından da çokça dile getirilmiş ve süreci hızlandırmak adına özel kanunların planlama ile ilgili kısımlarında imar mevzuatı "kısıtlamalarına" tabi olmadan plan yapımı ve onayı şeklinde düzenlemeler de yapılmıştır. TOKİ, TCDD gibi çeşitli kurumlara her tür ve ölçekte plan yapabilme yetkisi,

yerel meclislerce üç ay içinde onaylanmayan planın re'sen yürürlüğe girmesi, acele kamulaştırma, inşaat ve iskan ruhsatı kolaylıkları bürokrasinin “katı” sınırlarını esnetmektedir. Dolayısıyla önceki dönemin kapsayıcı, merkezi ve bütüncül planlaması, yerini planlamada yetki çeşitliliği, “sektörel planlama”, imar kurumunda transfer sertifikaları, menkulleştirme yöntemleri gibi yeni araçlarla esnek planlamaya bırakmıştır (Duyguler, 2014).

DB'nin yapısal uyum kredileri ile doğrudan gözetimi altında ve AB'nin 2000'li yıllarda derinleşen ve Katılım Ortaklığı Belgesi, Ulusal Program, İzleme Raporları, Katılım Öncesi Ekonomik Program gibi bir dizi plan ve program temelinde ilerleyen yerellik, bölgeselleşme gibi düzenleme ile sonuçlanan faaliyetleri yerel yönetimleri görevler ayrılığı zemininde yapılandırmaktadır. Böylece yerelleşmenin bir gereği olarak 5216 sayılı kanun ve 5393 sayılı kanunla belediyelerin yeniden yapılanması doğrultusunda hukuki içerik kazandırmada önemli bir adım atılmıştır. Nitekim 2005 tarihli İlerleme Raporu'nda da Türkiye'nin kamu yönetimine ademi merkeziyetçi bir yapı kazandırmak üzere yasal çerçevenin oluşturulduğu, ilerlemeler kaydedildiği belirtilmiştir. Anılan yasaların kabul edilmesi ile “Yerel Yönetim Reform Programına Destek” adıyla Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği öncülüğünde bir proje de başlatılmıştır. AB fonları ile desteklenen UNDP gözetiminde yürütülen proje, reform kapasitesinin güçlendirilmesi, belediyelerde bütçe usulleri ile hizmet personelinin performansının iyileştirilmesi, seçilmiş temsilcilerle atanmış meslek memurları ve yerel kamu yönetiminde danışman olarak çalışan özel sektör temsilcilerinin verimliliğinin artırılmasına yönelik olarak Yerel Yönetim Reform Programı'nın uygulanmasına ve yeni mevzuatın uygulanmasına destek vermiştir (Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2019).

Söz konusu kanunlarla belediyelerin planlama yetkilerinde genişlemenin, belediyelerin üzerindeki rant baskısını artırdığı söylenebilir¹⁰³. Alt ölçekli uygulama imar planlarının üst ölçekli nazım plana uygun olarak yapılması gerekmektedir. Belediyelerin üzerindeki rant baskısının kentsel dönüşüm adıyla uygulama imar planlarını ranta yönelik parçacı

¹⁰³ Bayramoğlu (2018, s. 135, dipnot: 243), çeşitli belediyeleri kapsayan alan araştırmalarının belediyelerin planlama yetkisindeki toprakları, uluslararası şirketler başta olmak üzere büyük ölçekli şirketlere çoğunlukla bedel dahi talep etmeksizin devrecek konumda olduklarını ifade etmektedir.

plan uygulamaları haline getirdiği ve belediyelerin genel olarak imar planı, imar planı değişikliği ve imar planı revizyonu gibi yöntemlerle bunu meşrulaştırdıkları da ifade edilmektedir (Ercan E. M., 2007). Örneğin hakkında kanun da çıkarılan TOKİ ile Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin başlatmış olduğu bir kentsel dönüşüm projesi olarak Kuzey Ankara Girişi Projesi'nin gerçekleştirildiği alan önceki imar planında afet riski taşıyan alan olarak belirlenmiştir (Uyar, 2012). Uyar, (2012) anılan bölgenin jeolojik etütlere göre heyelan riski taşıyan alan olduğu için dönüşüm öngörülene kadar 'yapı yasaklı alan' olarak kaldığını belirtmektedir.

Kentsel gelişmeyi yönlendirmeyi de içeren toprak politikası, plan yapma, değiştirme, planı onama ve uygulama aşamalarıyla belediyeleri yerel yönetimler içerisinde önemli bir konuma getirmiştir. Planlama sürecinde ilk yetkili organ belediye meclisleri olup, özellikle daha büyük belediyelerde meclislerin üyelerini büyük oranda kentsel toprak ve yapılaşmayla ilgili meslek mensupları oluşturmaktadır (Oktay, 2013). Yerel Yönetimler Reform Programı kapsamında 2005'de il ve ilçe belediyeleri ile nüfusu onbinin üzerinde olan belediyelerde ve büyükşehirlerde imar komisyonu kurulması zorunlu hale gelmiştir¹⁰⁴. Belediye meclisi imar ile ilgili konularda karar almadan önce bunu öncelikle imar komisyonuna havale etmelidir. Komisyon toplantılarına katılımcılık ve yönetişimin gereği olarak meclis üyeleri dışında çeşitli sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de katılmaktadır.

Üyelerinin çoğunluğunu emlakçı, müteahhit, inşaat mühendisi, mimar gibi meslek mensuplarının oluşturduğu imar komisyonlarından¹⁰⁵ gelen raporlar sonrası, meclislerde bu kişiler toprak kullanımı ve yapılaşma esaslarının belirlenmesine, belediye bütçesinin nasıl ve hangi projelere öncelik verilerek kullanılacağına ilişkin kararlara doğrudan katılmış olmaktadır¹⁰⁶. Kent planlarının yapımı, 1985'e kadar büyük oranda İller Bankası'nca ya da Bankaca ihale yoluyla gerçekleştirilirken, yerel çıkar gruplarının etkisi

¹⁰⁴ 5393 sayılı Belediye Kanunu m. 24 ve 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu m. 15.

¹⁰⁵ Marmara bölgesinde belediye meclisleri ve belediye meclis komisyonları üyelerinin yaş, cinsiyet ve mesleki dağılımlarına ilişkin ayrıntılı veriler sunan bir araştırma için bkz. (Oktay, 2013).

¹⁰⁶ Mecliste alınan kararlarda belediye başkanından sonra komisyon kararlarının etkili olduğu sonucunu ortaya koyan bir araştırma için bkz. (Arikboğa, Oktay, & Nail, 2007).

daha sınırlı olmuştur (Güler, 2013b, s. 336). Anılan tarihten sonra ise plan yapımında belediyelerin artan rolü, plan ve projelerin belediye şirketleri ile gerçekleştirilmesi, plan ve projelerin yapımında ulusal ve uluslararası sermaye gruplarının etkisini artırmıştır. Kamu yönetiminde reform sürecinin bir parçası olan yönetim mekanizmaları ile birlikte, kentsel rantın yaratılması ve paylaşılmasında yerel düzeyde temsil kabiliyeti edinen kesimlerin baskı gücü ve karar alma sürecindeki etkinliği artmıştır. Dolayısıyla yerel yönetimlerin planlama yetkilerindeki genişleme, yönetişimin örgütlenme kabiliyeti yüksek sermaye kesimi aktörlerinin etkinliğini ve katılımını artıran mekanizmalarından da bağımsız değerlendirilemez.

Gelinen noktada piyasa aktörü olan şirketler gibi örgütlenmiş devlet yapısını öngören yönetişimin teorik temellerinin Yeni Kurumcu İktisat Okulu'na dayandığı ifade edilmelidir. Yeni Kurumcu İktisat Okulu'na göre devlet piyasa için işlem maliyetlerini azaltması açısından önemli bir işleve sahiptir. Devletin işlem maliyetlerinin konusu olarak öngörülmesi, başka sebeplerin yanında mülkiyet hakkının koruması ve yaratılmasında mülksüzleştirme süreçlerinin yönetimi ile de ilgilidir. Kıt kaynakların kullanılmasında toplumun geniş kesimlerinin dışlanmasını gerektiren mülksüzleştirme süreci, kendiliğinden maliyetsiz işleyen bir süreç değildir. Bu süreç iki yönden devleti önemli hale getirir. Birincisi, sözleşme gereklerinin yerine getirilmesinde taraflara uygulanacak yaptırım devlet güvencesindedir, bunun ise işlem maliyetlerini düşürücü etkisi vardır. İkincisi, devletin baskı gücü mülksüzleşme tehdidi altında olanları sözleşme ilişkisine girmeye zorlar. Bu ise iktisadi faaliyetleri hızlandırıcı bir etkiye sahip olup işlem maliyetlerini de olumlu yönde etkiler (Bayramoğlu, 2018, s. 159). Örneğin, kişilerin yaşam alanları üzerinde planlama faaliyetleri gerçekleştiren belediyelerin bu alanlar üzerinde planlamaya uygun olarak müteahhitlerle anlaşamayanlar için kamulaştırma yetkisini tehdit olarak kullanması işlem maliyetlerini düşürür niteliktedir. Burada kamulaştırmanın iki yönlü olarak işlem maliyetlerini düşürdüğü söylenebilir. Bir yönüyle kişilerin satmak istemedikleri arsalarını düşük bedellerle¹⁰⁷ kamulaştırılmasından

¹⁰⁷ Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı ilan edilen bölgelerde gerçekleştirilecek belediye faaliyetleri çoğunlukla belediye şirketleri ile ya da kamu-özel ortaklığının çeşitli biçimleriyle yerine getirilmektedir. Belediyelerin şirketler aracılığıyla gerçekleştirdiği işlemlerde ve kamu-özel ortaklığı ile yürütülen projelerde ise esas olan gelirleri artırmak ve kar elde etmek olduğundan anılan projelerde gerek kamulaştırma bedellerinde gerekse anlaşma sonucu mülk sahiplerinin parsellerine karşılık verilecek

çekindikleri için satmak zorunda kalmaları şeklinde, diğer yönüyle ise satmaya razı olmayanların arsalarının kamulaştırılıp sonrasında proje kapsamında özel kişilere tahsisi şeklinde gerçekleşmektedir. İlkinde kamulaştırmanın kişileri sözleşmeye zorlayıcı niteliği, ikincisinde ise kamulaştırmanın piyasanın işleyişi açısından doğrudan bir araç işlevi edinmesi, devletin ve onun örgütlenmesinin bir parçasını oluşturan idarenin ayrıcalıklı işlemlerinin işlem maliyetlerinin düşürülmesindeki etkisini göstermektedir. Öte yandan devlet mülksüzleştirme sürecinin maliyetinde, “yoksulluğun yönetimi”nin bir vechesi olarak da değerlendirilebilecek başka bir hamle ile de önemli bir aktör konumundadır. Bu ise emek gücünün yeniden üretiminin barınma kalemini oluşturan kısmı olup, proje bölgelerinden çıkmak zorunda kalanların, kentin ücra kısımlarında malzeme kalitesi düşük ve estetik açıdan yoksun küçük dairelere, krediler yoluyla finansal sisteme de içerildikleri büyük borçlar ile yerleştirilmesidir¹⁰⁸.

İdari bir işlem olan planlamanın her türü, devleti işlem maliyetlerini düşürmede etkili bir aktör olarak önemli bir konuma yerleştirir. İdarenin sahip olduğu planlama gibi ayrıcalıklı yetkiler, ulusal bir meclisten doğup o kaynağa karşı sorumlu olarak kurgulanması sebebiyle meşruiyet üretmektedir. Dolayısıyla siyasal iktidarın kaynağı halk olduğundan kamuya ait olan ve sahipsiz mallar, orta mallar, hizmet malları ayrımı olmaksızın kentsel alanların mülkiyeti de dolaylı olarak halka aittir. Temel olarak devletin mülkiyetinde olan, yurttaşların ortaklaşa paylaştıkları bu alanların kontrolü ise siyasal mücadelenin birincil problemi olan temsil yoluyla gerçekleşir. Ortaklaşa paylaşılan kamu varlığı olan kentsel alanların planlanmasının öğelerinden olan bu alanların ölçeği, nasıl kullanılacağı, bu varlıklarla yaratılan artığın nasıl değerlendirileceği gibi hususlar da bu yüzden siyasal mücadelenin konusunu oluşturur. Kamulaştırma, özelleştirme, kiralama, kentsel dönüşüm alanı ilan etme gibi idarenin planlama faaliyetleri siyasal bir mücadelenin uzantılarıdır. Yönetişimin keşfi ile devletin firma gibi örgütlenmesi, üst ölçekte kurul tipi

konutlarda kamu yararı yerine karın azamileştirilmesi gereğince hareket edilmesi işin doğasına uygun olandır.

¹⁰⁸ Bu durum temel belediye hizmetlerinin piyasaya açılmasıyla ortaya çıkan yoksulluğun, “yönetimi” olarak da görülebilir. Bu ise, toplumcu belediyeçilik anlayışının gerilemesiyle “sosyal” yardımları öne çıkaran bir belediyeçilik anlayışının uzantısıdır. Toplumcu belediyeçiliğin gelişimi ile bugün aldığı biçim üzerine bir çalışma için bkz. (Bayramoğlu, 2015)

örgütlenme, yerel ölçekte ise kent konseyleri¹⁰⁹, belediye şirketleri, gayrimenkul yatırım ortaklıkları gibi piyasa mekanizmasının aktörlerini doğrudan idari alana taşıyan örgütlenmeler şeklinde olmaktadır. Başka bir ifadeyle daha önce bahsedilen, devletin görelî özerkliğini aşındıran bu durum, siyasi, iktisadi, idari ayrımlarını belirsizleştirmektedir. Bu noktada temsili demokrasinin yönetim dışı mekanizmalarının da kamu yararı adına sermaye sınıfının güncel ihtiyaçlarını yerine getirdiği itirazında bulunulabilir. Fakat bu itirazda bahsedilen sonuç, sınıflar mücadelesinin olası sonuçlarından biriyken, yönetim tipi iktidar örgütlenmesinde söz konusu olan bu mücadelenin sonuçlarından yalıtılarak doğrudan idari alana taşınan ve idari ayrıcalıklardan yararlanan sermaye iktidarındır (Bayramoğlu, 2018, s. 162).

Yönetişim anlayışının iş görme biçimi olarak kamu-özel ortaklığı modelleri¹¹⁰ (Güzelsarı, 2009, s. 45) yerel düzeyde de yaygınlaşmaya başlamıştır. Kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde etkinlik, verimlilik, şeffaflık, katılımcılığı artırma gibi piyasaya özgü yönetim tekniklerinin kamu yönetimine de uyarlanması, AB üyelik sürecinde Türkiye ile ilgili ilerleme raporlarında¹¹¹ ele alınan konulardan biridir. AB'nin kamu-özel ortaklığı modeli ile rekabet odaklı bir yönetim anlayışının hayata geçirilmesi, buna uygun bir yasal çerçevenin oluşturulması talepleri 2007-2013 yıllarını kapsayan dokuzuncu kalkınma planında ve 2014-2018 yıllarını kapsayan onuncu kalkınma planında¹¹²

¹⁰⁹ Kent konseyleri, Birleşmiş Milletler koordinatörlüğünde yürütülen Yerel Gündem 21 programının bir uzantısı ve kent ölçeğinde yönetişimin katılımcı mekanizması olarak 2005 tarihli 5393 sayılı Belediye Kanunu'yla hukuki dayanağına kavuşturulmuştur.

¹¹⁰ Kamu-özel ortaklığı modelinin yap-işlet-devret, yap-işlet gibi bilinen bir çok alt modeli olmakla birlikte kamu hizmetlerinin üretiminde özel girişimcinin katıldığı genel olarak bina ve altyapının inşaat işi ile çekirdek hizmet dışında parçalanmış hizmetleri ürettiği yeni tip, Karahanoğulları (2011) tarafından eksik imtiyaz olarak adlandırılmıştır.

¹¹¹ (Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020)

¹¹² Alternatif bir finansman modeli olarak KÖİ modelinden yararlanmanın önemini vurgulandığı Onuncu Kalkınma Planı'nda KÖİ vurgusu, 581 ve devamındaki maddelerde izlenebilir bkz. (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Ayrıca onuncu kalkınma planına hazırlık aşamasında 5 Haziran 2012 tarihinde 2012/14 sayılı Başbakanlık Genelgesiyle yönetişimci bir anlayışı uygulamaya geçirmek üzere toplam 66 adet Özel İhtisas Komisyonu oluşturulmuştur. Bunlardan biri de Kamu Özel İşbirliği Özel İhtisas Komisyonudur. Kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının katılımı ile kurulan komisyonun üyelerinin özel sektör ve sivil toplum kuruluşundan üyelerini çeşitli sermaye gruplarından temsilciler oluşturmaktadır.

öngörülen hedefler açısından da karşılığını bulmuştur. Sekizinci kalkınma planı döneminde yerel yönetimlerin yetki ve sorumluluklarını artıran belediye kanunu, büyükşehir belediye kanunu ve il özel idaresi kanunu yürürlüğe girmiştir. 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7. maddesi, büyükşehir belediyesinin görev ve sorumluluklarını oldukça geniş tutmuştur. 7. maddenin planlama açısından ilgili hükümleri aşağıdaki gibidir:

b) “Çevre düzeni planına uygun olmak kaydıyla, büyükşehir belediye sınırları içinde 1/5000 ile 1/25000 arasındaki her ölçekte nazım imar planını yapmak, yaptırmak ve onaylayarak uygulamak... nazım imar planının yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bir yıl içinde uygulama imar planlarını yapmayan ilçe belediyelerinin uygulama imar planlarını ve parselasyon planlarını yapmak veya yaptırmak,

c) Kanunlarla büyükşehir belediyelerine verilmiş görev ve hizmetlerin gerektirdiği proje, yapım, bakım ve onarım işleriyle ilgili her ölçekteki imar planlarını, parselasyon planlarını ve her türlü imar uygulamasını yapmak, 775 sayılı Gecekondu Kanununda belediyelere verilen yetkileri kullanmak,

d) Belediye Kanunun 69 ve 73. maddelerindeki yetkileri kullanmak,

f) Büyükşehir ulaşım ana planını yapmak veya yaptırmak...durak yerleri ile karayolu, yol, cadde, sokak, meydan ve benzeri yerler üzerinde araç park yerlerini tespit etmek ve işletmek, işlettirmek veya kiraya vermek,

g) Büyükşehir belediyesinin yetki alanındaki mahalleri ilçe merkezine bağlayan yollar, meydan, bulvar, cadde ve ana yolları yapmak, yaptırmak”.

5393 sayılı Belediye Kanununun atıf yapılan *Arsa ve konut üretimi* başlıklı 69. ve *Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı* başlıklı 73. maddelerinin ilgili hükümleri ise şu şekildedir:

“Madde 69 Belediye; düzenli kentleşmeyi sağlamak, beldenin konut, sanayi ve ticaret alanı ihtiyacını karşılamak amacıyla belediye ve mücavir alan sınırları içinde... imarlı ve alt yapıli arsalar üretmek; konut, toplu konut yapmak, satmak, kiralamak ve bu amaçlarla arazi satın almak, kamulaştırma yapmak, bu arsalari trampa etmek, bu konuda ilgili diğer kamu kurum ve kuruluşları ve bankalarla iş birliği yapmak ve gerektiğinde onlarla ortak projeler gerçekleştirmek yetkisine sahiptir”.

“Madde 73 Belediye, belediye meclisi kararıyla; konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla

kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir... Kentsel dönüşüm ve gelişim alanı ilan edilen yerlerde belediyelere ait gayrimenkuller ile belediyelerin anlaşma sağladığı veya kamulaştırdıkları gayrimenkuller üzerindeki inşaatların tamamı belediyeler tarafından yapılır veya yaptırılır... Belediye, kentsel dönüşüm ve gelişim projelerini gerçekleştirmek amacıyla; imar uygulaması yapmaya, imar uygulaması yapılan alanlardaki taşınmazların değerlerini tespit etmeye ve bu değer üzerinden hak sahiplerine dağıtım yapmaya veya hasılat paylaşımını esas alan uygulamalar yapmaya yetkilidir”.

İlgili kanunlarda kentsel planlamaya ilişkin yukarıdaki yetki ve görevlerin kullanımının “yaptırmak, işletirmek” şeklinde ifade edilmesi keyfi olmayıp belediyelerin faaliyetlerinde kamu-özel ortaklığı modeline ağırlıklı olarak yönelmesini düzenlemektedir. Her ne kadar açık bir düzenleme olmasa da Belediye Kanununun 15. maddesinde belediyelerin mahalli müşterek nitelikteki ihtiyaçlarını karşılanmasında her türlü faaliyet ve girişimde bulunması hükmü ile de kamu-özel ortaklığı modeliyle hizmetlerin görülmesi belediyeler için mümkün kılınmıştır. Ayrıca aynı kanunun belediyelere Türk Ticaret Kanunu’na tabi ortaklıklar ve gayrimenkul yatırım ortaklığı kurmasının yolunu açan 18. maddesi de¹¹³ kamu-özel ortaklığı modelinin yerelde kentsel planlama ile bağlantılı faaliyetlerin gerçekleştirilmesinde öne çıkmasını sağlamıştır. Öte yandan 3996 sayılı “*Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap İşlet Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun*”¹¹⁴ tüm kamu kurum ve kuruluşlarını düzenleme kapsamına aldığından yerel yönetimlerin kamu-özel ortaklığı modelini uygulamasının açık bir hukuksal zemin ile desteklendiği görülmektedir. Anılan kanun, ileri teknoloji

¹¹³ 5393 sayılı kanunun 18. maddesi i bendi “bütçe içi işletme ile 6272 sayılı Türk Ticaret Kanununa tabi ortaklıklar kurulmasına veya bu ortaklıklardan ayrılmaya, sermaye artışına ve gayrimenkul yatırım ortaklığı kurulmasına karar vermek” şeklindedir. 70. maddede ise belediyenin kendisine verilen görev ve hizmet alanlarında, ilgili mevzuatta belirtilen usullerle şirket kurabileceği belirtilmiştir.

¹¹⁴ Kanun, “...köprü, tünel, baraj, sulama, içme ve kullanma suyu, arıtma tesisi, kanalizasyon, haberleşme, kongre merkezi, kültür ve turizm yatırımları, ticari bina ve tesisler, spor tesisleri, yurtlar, tema parklar, balıkçı barınakları, silo ve depo tesisleri, jeotermal ve atık ısıya dayalı tesisler ve ısıtma sistemleri (**Ek ibare: 20/12/1999 - 4493/1 md.**) elektrik üretim, iletim, dağıtım ve ticareti maden ve işletmeleri, fabrika ve benzeri tesisler, çevre kirliliğini önleyici yatırımlar, otoyol, trafiği yoğun karayolu, demiryolu ve raylı sistemler, gar kompleksi ve istasyonları, teleferik ve telesiyer tesisleri, lojistik merkezi, yeraltı ve yerüstü otoparkı ve sivil kullanıma yönelik deniz ve hava alanları ve limanları , yük ve/veya yolcu ve yat limanları ile kompleksleri, Kanal İstanbul ve benzeri su yolu projeleri, sınır kapıları ve gümrük tesisleri, milli park (özel kanunu olan hariç), tabiat parkı, tabiatı koruma alanı ve yaban hayatı koruma ve geliştirme sahalarında planlarda öngörülen yapı ve tesisleri, toptancı halleri ve benzeri yatırım ve hizmetlerin yaptırılması, işletilmesi ve devredilmesi konularında, yap-işlet-devret modeli çerçevesinde sermaye şirketlerinin veya yabancı şirketlerin görevlendirilmesine ilişkin usul ve esasları kapsar”.

veya yüksek maddi kaynak gerektiren yatırımların yap-işlet-devret modeli ile yapılmasına ilişkin olup kapsamı oldukça geniş tutulmuştur. Kanun, bir kısmı köprü, tünel, kongre merkezi, ticari bina ve tesisler, yurtlar tema parklar, otoyol, demiryolu, gar kompleksi ve istasyonları, ‘Kanal İstanbul’ gibi su yolu projeleri, hava alanı ve limanlar olan yatırım ve hizmetlerin yapımında, işletilmesi ve devredilmesinde sermaye şirketleri veya yabancı şirketlerin görevlendirilmesini düzenlemektedir. Hazine garantileri içeren, yatırımcının mal veya hizmetini almayı ya da belirlenen bedelden ödemeyi öngörerek yatırımcının risk almadan kârını garanti ettiği bu uygulamalar, üretim ilişkilerinin yeniden yapılanmasında devletin, yatırımcının ve tüketicinin konumlarını düzenlemektedir (Voyvoda, 2014, s. 333). Öte yandan bu uygulamalarla gerçekleşen düzenlemenin öteki boyutunda devletin varlık sebeplerinden olan kamu hizmetinin de tasfiyesi yer almaktadır (Karahanoğullar, 1996).

Yönetişimin katılımcı, çok aktörlü modeline uygun olarak gerek merkezi yönetim birimleri gerekse yerel yönetimler, özel sektör ile işbirliği halinde kamu hizmetinin bir parçası olan planlama faaliyetlerini gerçekleştirmektedir. Özel sektör ile ortak olarak yürütülen kentsel dönüşüm, konut ve diğer proje uygulamalarının kamunun finansman problemine bir çözüm olacağı, bununla beraber özel sektörün verimli işletmecilik becerilerinin süreci etkin ve verimli kılacağı söylenmektedir (OECD, 2012), (Kalkınma Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018).

Yerel yönetimlerin kentsel alanda artırılan yetkilerinin ise sunulan hizmetler, hizmetlerden yararlanacaklara en yakın yönetim birimlerince yapılacağından¹¹⁵ hizmetlerin yerel halkın tercihlerini ortaya koyacağı iddia edilmektedir (Tekeli, Ortaylı, & Türkcan, 1978), (Görmez, 1997). Anılan söyleme göre, hizmette halka yakınlık olarak ifade edilen yerellik ile böylece merkezden kopmak suretiyle yerel yönetimlerce gerçekleştirilen kentsel hizmetler de demokratik bir usul ile gerçekleştirilmiş olacaktır (Keleş, 1995). Oysa yerelleştirildiği söylenen kentsel kamusal faaliyetler yerelleşirken yönetişimin stratejik olarak seçici çok aktörlü modelinin bir türevi olan kamu-özel ortaklıkları yoluyla, başka bir türevi olan kent konseyleri yoluyla ya da borçlanma yoluyla

¹¹⁵ Türkiye’nin de taraf olduğu Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nın 4. maddesinin 3. fıkrası kamu sorumluluklarının vatandaşa en yakın makamlarca kullanılmasını öngörmektedir.

ulus üstü ölçekte merkezileşmeye başlamaktadır (Bayramoğlu, 2018, s. 197). Zira kent konseyi gibi yerel düzeyde katılımcı olduğu ileri sürülen mekanizmalar da ekonomik, siyasi ve toplumsal güce sahip olan kesimlerin kararlarını diretebildiği mecralardır. Anılan kesim ise o bölgede ekonomik faaliyetlerde bulunan, örgütlenmiş, çoğunlukla uluslararası bağlantıları da olan sermaye kesiminden oluşmaktadır (Güler, 2000). Bunlar, bilgiye ulaşma, pazarlık gücü ve ekonomik yükümlülükler anlamında ayrıcalıklı konuma sahiptirler. Mevcut şartlar altında çok aktörlü olduğu ifade edilen yönetişimin bu yapıları, “tüm iktidarın sermayeye” devredilmesiyle ilişkilidir (Güler, 2003). Dolayısıyla planlama sürecine geniş kesimlerin katılımı, kurumsal bir problem olmaktan ziyade ekonomik ve toplumsal boyutları da olan bir konudur (Ökten, Altınok, & Bilen, 2008). Öte yandan bu tip yönetim organlarında gerçekleştirilecek plan ve projeler için “fikri sorulan”¹¹⁶ bahsedilen ayrıcalıklara sahip olmayan azınlıktaki emekçi kesimin tercihini de sermaye ile emek arasındaki ilişki belirleyecektir. Kentlerin yarıştığı rekabetçi bir ortamda emekçinin “tercihi”, işsizliğe razı olmak yerine dünya kenti olmak ve uluslararası sermaye yatırımlarını kendi yerel birimine çekerek düşük ücrete katlanmak olacaktır. Üstelik ücret talepleri de sermayeyi kaçırmamak baskısı altında şekillenecektir (Şengül, 2004, s. 139).

Kamu-özel ortaklığı modelinin alternatif bir finansman modeli olarak yerel yönetimlerde de özellikle altyapı, ulaşım ve diğer kentsel projelerde ağırlıklı olarak uygulanması gerekliliği, üyelerinin çoğunluğunu çeşitli sermaye gruplarından temsilcilerin oluşturduğu Kamu Özel İşbirliği Özel İhtisas Komisyonu’nca da (ÖİK) (2018) dile getirilmektedir. Komisyon raporunda, yerel yönetimlerin kendilerine verilen yeni hizmet alanları için ortaya çıkan proje ve finansman ihtiyacı, risk paylaşımı gibi hususlar model için gerekçe gösterilmektedir. Gerek projelerin uygulanmasında gerekse projelere ilişkin danışmanlık ve yönlendirme hizmetlerinde kamu-özel ortaklığı modeli bir çözüm olarak sunulmaktadır.

¹¹⁶ Kent konseyi deneyimleri, konseylerin sermaye dışı kesim açısından “fikrini söyle ve git” mantığıyla çalıştığını, ardından da kararların herkesin katılımıyla alındığı şeklinde sunulduğunu göstermektedir. İzmir örneği üzerinden kentsel planlama açısından deneyimlerin aktarıldığı bir platform için bkz. (Kent Stratejileri Merkezi, 2018).

Komisyon raporunda belirtilen hususlar, Dünya Bankası'nın 1990'lı yıllardan itibaren tavsiye ettiği ve IMF ile yürüttüğü kredi programlarında merkez ve çevre ülkelerde ulaşımdan enerjiye, kentsel hizmetlerden haberleşmeye yaygınlaşması için çaba gösterilen kamu-özel ortaklıklarının Türkiye ekonomisi ve demokrasisi açısından "avantajlarını" içermektedir. Devletin düzenleyici rolü doğrudan inşa eden, hizmeti sunan aktör olmaktan hizmetin üretilmesi için arsa ve finans temin eden, kiralama ve alım garantisi veren bir rolle yer değiştirmektedir (World Bank Group, 2016). Bu rol değişimi, 1970'lerin sonunda krize girmeye başlayan birikim rejiminin önceki bölümde açıklanan nedenlerle uygulanamaz hale gelmesi durumu ve yeni birikim rejimine uygun bir düzenleme tarzı gerekliliğiyle örtüşmektedir.

Bu noktada vurgulanması gereken husus, kamu özel ortaklığı modelinde, riskin paylaşımı adı altında kamusal güç ve yetki kullanımının özel sektör lehine hem baskı hem de destek aracı olarak kullanılmasıdır (Karakılçık & Küçük, 2019, s. 145). Bahsedilen kamusal güç ve yetki kullanımı, daha önce ifade edilen özel sektör lehine kamulaştırma, özelleştirme faaliyetleri şeklinde gerçekleştiği gibi çoğunlukla özel sektöre yaratılan ranttan büyük paylar ayrıldığı kentsel dönüşüm projelerinde planlama faaliyetleri şeklinde de gerçekleşmektedir. Dolayısıyla kamu-özel ortaklığı modelinde gerekli arsa tahsislerinin yapılması, imar planlarının hazırlanması, inşaat ruhsatları da dahil olmak üzere her türlü izin sürecinin tamamlanması kamuya aittir (Kalkınma Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2018, s. 44). Bu hususlar aynı zamanda yönetişimin kamu ayağının kamusal güç kullanımıyla maliyetlerin düşürülmesinde son derece önemli olduğunu ve dolayısıyla firma tipi devlet yapılanması açısından da modelin önemini ortaya koymaktadır. Esasında maliyetlerin düşürülmesi, anılan modelde maliyetlerin özel sektör lehine kamuca üstlenilmesi olarak da değerlendirilebilir¹¹⁷.

¹¹⁷ Her ne kadar uygulamadan amaçlananın kamunun kaynak ihtiyacına cevap olacağı ileri sürülse de özellikle şehir hastanelerinde ve köprü ile otoyol geçişleri için kamunun garanti ettiği bedellerin kamu maliyesine getirdiği yükü ortaya koyan çalışmaları içeren kapsamlı bir derleme için bkz. (Türk Tabipleri Birliği Şehir Hastaneleri İzleme Grubu, 2018).

3.2.3.2. Kentsel Alanların Yerel Yönetimlerce Kullanımı

AB mevzuatına uyum çalışmaları kapsamında Türkiye'nin AB süreci ile ilgili ilerleme raporlarında¹¹⁸ ele alınan özelleştirme programları, kamu yönetiminde reform, küresel sermayenin hareketini hızlandıran ve kolaylaştıran düzenlemeler gibi kalemleri içeren neo-liberal reform programı devletin kurumsal ve mali yapısını dönüştürmektedir. İlerleme raporlarında vurgulanan yerel yönetimlerin adem-i merkeziyetçi ilkeler temelinde örgütlenişi ve reforma tabi tutularak yeni merkezlere bağlanması da devlet yapısında dönüşümle sonuçlanan, devlet iktidarının kullanımı yoluyla ulaşılan sonuçları içeren kolektif emperyalizm ile ilgilidir¹¹⁹ (Bkz. Özdemir A. M., 2014b). Dolayısıyla merkez dönüşürken yerel de dönüşmektedir, çünkü merkez ve yerel, devlet adı verilen örgütlenmenin unsurlarını oluşturmaktadır, bu ikisinden birinin değişmesi diğerini de değişime zorlar. Dönüşümün hangi yönde olduğu da az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kolektif varlıkların metalaşma sürecinde zorunlu olan devlet biçimindeki dönüşüme bakılarak anlaşılabilir. Yerel yönetimlerin topluma, merkezi yönetimin devlete ait bir alan olduğu, yerel yönetimlerin güçlendirilmesinin ise demokratikleşmeyi sağlayacağı iddiası bu yüzden gerçeklikten uzaktır¹²⁰ (Güler, 2008, s. 264).

Belediyelerin planlama ile ilgili yetki ve sorumlulukları ile beraber borçlanma ihtiyacı da artmış, bu da kaynak sorunlarını gündeme getirmiştir. Bu yönüyle de kentsel kamusal hizmetlerin gerçekleştirilmesinde yerel yönetimlerle kamu-özel ortaklığı modeli esaslı bir yer edinmeye başlamıştır. 2005 tarihli Belediye Kanunu, kamu hizmetinin kamu eliyle

¹¹⁸ 1998'den bu yana Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ilerleme raporları için bkz. (T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020).

¹¹⁹ Kolektif emperyalizm ile ilgili ayrıntılı açıklamalar, birinci bölümde yer almaktadır.

¹²⁰ Güler (2008, s. 264), 12 Eylül 1980 darbe sonrasında yerel yönetimleri destekleyen düzenlemelerin yerel yönetimleri toplumla eşleştirenlerde yarattığı şaşkınlığı, şaşkınlığın sebeplerini şu şekilde ifade etmiştir: *"Biz 1980'li yıllarda başlayan yerel yönetimleri güçlendirme operasyonu karşısında şaşkına düşmüştük. 1980, 12 Eylül, Cunta rejimi ve yerel yönetimleri destekliyor, güçlendiriyor, kaynaklar veriyor, imar planı yetkilerini aktarıyor, çünkü aklımızda yerel yönetimler devlete değil, topluma aittir, güçlendirilmesi demokratikleşmedir diye bir genelleme vardı; bu doğru değildir. Yerel yönetimler topluma ait, merkezi yönetim devlete ait diye bir ikileme yoktur. İngiliz Web çifti var, bundan 150 yıl önce demişler ki 'Yerel yönetimler dağlar ve nehirler kadar eskidir.' Öyle değildir; yerel yönetimler devlet kadar eskidir, yani 5000 yıllık tarihi vardır. Devletin Sümer'de ortaya çıktığı kabul edilirse, milattan önce 3000-3500 yıllarına aittir. Yerel yönetim devlete aittir"*.

görülmesi anlayışının değişime uğradığının ve belediyelerde özelleştirme sürecinin de başladığının göstergesidir. Belediyelerin ulaşım, çöp, su, temizlik, kanalizasyon gibi çevre hizmetlerinin de özelleştirilmeye açılmasının yasal zeminini oluşturan kanun, belediyelerin kentsel alandaki planlama yetkileri için şirket kurmasının da yasal zeminini oluşturmuş, ayrıca dış kredi uygulamalarını yaygınlaştırmıştır (Akın, 2007, s. 137). Elbette 1980 sonrasının kamu hizmeti anlayışındaki dönüşüm ve bununla bağlantılı olarak belediyelerin kentsel altyapı finansmanlarında kamu kredileri sağlayan ve aynı zamanda bir teknik destek birimi olan İller Bankası'nın zayıflatılarak sürecin dışına itilmesi de bütünün parçaları olarak görülmelidir. Yerel altyapının kamu finansman kaynağı, planlayıcısı ve teknik destek birimi olan İller Bankası'nın tasfiye süreci, finansman ihtiyacı için beraberinde yeni araçları da ikame etmiştir. İller Bankası'nın yeri ulusal ve küresel mali kuruluşlarca doldurulmuştur (Güler, 2008).

1980'lere kadar belediyeler, İller Bankası gibi kamu kuruluşlarından sağlanan kamu kredileri ile borçlanırken, bu tarihten sonraki dönemde küresel ölçekte uygulanan neo-liberal reformların uzantısı olarak ve yerel yönetimlerin mali özerkliği gereği yerel yönetimlerin de finansallaşma ağına dahil olduğu bir süreç başlamıştır. Belediyelerin dışarıdan borçlanabilmesinin altyapısını oluşturan hukuksal düzenlemeler de başta 5393 sayılı kanun ve 5216 sayılı kanun olmak üzere çeşitli mevzuatlarda yer alan mali hükümlerle sağlanmıştır. İller Bankası'nın yeniden yapılandırılması, yapısı ve işleyişinde düzenlemeye gidilmesinin gerekliliği 1960'dan bu yana 1961 tarihli OECD Raporu, 1992 tarihli DB Raporu, 1993 tarihli IMF Raporu, 2004 tarihli DB Raporu, 2006 tarihli DB Projesi ve Kredi Anlaşması ve İller Bankası Stratejik Planı olmak üzere başlıca küresel örgütlerin raporlarında da dile getirilmiştir (Namazcı, 2013). 1987'de Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası'nın finanse ettiği Çukurova Kentsel Gelişim Projesi için talep edilen kredi, Dünya Bankası tarafından yerel yönetimlerin maliyesinde ve yapılanmasında reformların gerçekleştirilmesine yönelik adımların atılması koşuluna bağlanmıştır. Buna göre, İller Bankası belediyeler ile uluslararası kredi kuruluşları arasında mali yönden aracı bir kuruma çevrilmelidir. Ayrıca koşullardan biri İller Bankası'nın borçlanma araçları yaratan bir sermaye kuruluşu olarak sermaye piyasası işlemlerine katılmasıdır. Dünya Bankası projenin böylece adem-i merkezîyet politikasının iyileştirilmesi ve uygulanmasında yardımcı olacağını raporunda sıklıkla vurgulamıştır (The World Bank, 1987).

Dünya Bankası'nın tavsiyeleri doğrultusunda İller Bankası'nın vizyonu web sayfasında da “*modern kentlerin geliştirilmesi sürecine öncülük eden, hizmet kalitesi kanıtlanmış uluslararası bir kalkınma ve yatırım bankası olmak*” şeklinde ifade edilmiştir¹²¹. Nitekim 2011’de 6107 sayılı kanunla Banka, İller Bankası A.Ş. olarak özel hukuk hükümlerine tabi, özel bütçeli anonim şirket statüsünde kalkınma ve yatırım bankasına dönüşmüştür. İller Bankası'nın anonim şirkete dönüştürülmesinin, Denizbank'ın özelleştirilmesi ve hisselerinin çeşitli uluslararası sermaye kuruluşlarına satılması örneğindeki gibi, bir sonraki aşamada Banka'nın özelleştirme kapsamına alınması, yabancı sermayenin Banka'yı satın alması, ortak olması gibi hususları kolaylaştırdığı da ifade edilmektedir (Özten, 2007, s. 166).

İller Bankası'nın işlevinin değişmesiyle eşzamanlı olarak başta su ve kanalizasyon olmak üzere alt yapı hizmetlerinin finansmanı da doğrudan belediyelerin kendi girişimlerine bırakılarak belediyelerin başvurduğu ticari kredi ve dış kredi kullanımı yaygınlaştırılmıştır. Hizmetlerin ve finansmanının yerelleştirilmesi ile belediyelerin başvurduğu DB'nin çeşitli sektörel düzenleme kredileri ve projeleri çerçevesinde hizmetlerin özel sektöre aktarımı da hız kazanmıştır. Bu durum bir yandan yerel yönetim hizmetlerini özelleştirirken diğer yandan belediyeleri büyük ölçülerde harcamacı ve borçlu kurumlar haline getirmiştir. Yerelleştirme politikaları beraberinde özelleştirme, alternatif finansman olarak sunulan dış borçlanma, proje finansmanı gibi kalemleri getirmiş, böylece anılan politikalar kamu hizmetlerinin piyasa koşullarında ücretlendirilmesi ve dahası bu alanları çok uluslu şirketlere açmak anlamına gelmiştir¹²².

¹²¹ <https://www.ilbank.gov.tr/sayfa/misyon-ve-vizyon> Erişim tarihi: 30.01.2021

¹²² “Türkiye’ye su sektörü alanında başta Avrupa Yatırım Bankası olmak üzere Dünya Bankası ve Alman Kredi Kuruluşu KfW (Kreditanstalt für Wiederaufbau) tarafından dış finansman sağlanmıştır. Çok uluslu şirketler olarak ise Suez, Thames ve Serco konsorsiyumu su yatırımlarında yer almışlardır. Yatırımlar genellikle Yap İşlet Devret (YİD) modeli doğrultusunda sağlanmıştır. Türkiye’de uygulamaya geçen yabancı yatırım finansman örnekleri ise kısaca şu şekilde belirtilebilir: Bunlardan biri Adana Su Kanalizasyon İdaresi (ASKİ) Genel Müdürlüğü tarafından yaptırılacak arıtma tesislerinin Avrupa Yatırım Bankası ile T.C. Hazine Müsteşarlığı garantörlüğünde finansmanının sağlanmasıdır. Mali Sözleşme kapsamında üç adet uluslararası konsorsiyum işin başından beri bu iş kapsamında ASKİ Genel Müdürlüğü için faaliyet göstermektedir. Bu konsorsiyumlardan VATECH WABAG (Avusturya) / Yüksel İnş. (Türkiye) / ENER İnş. (Türkiye) / SERCO Group (İngiltere) Konsorsiyumu Adana Batı ve Doğu Atıksu Arıtma tesislerinin yapım ve işletmesini üstlenmişlerdir. MONTGOMERY WATSON (İngiltere)/SIGMATECH Konsorsiyumu ise müşavir olarak Doğu ve Batı Atıksu Arıtma Tesisinin inşaat kontrolörlük hizmetlerini üstlenmişlerdir” (Çınar, 2006, s. 75).

Bu düzenleme süreci, merkezi ve yerel yönetimleri kapsayan kurumsal dönüşüm ile sonuçlanmıştır. 2006 yılında İller Bankası ile DB arasında “Belediye Hizmetleri Projesi”¹²³ kapsamında bir kredi anlaşması yapılmıştır. Kredi anlaşması, İller Bankası’nın Dünya Bankası’ndan aldığı krediyi ortağı konumunda olan yerel yönetimlere kullandırmaya yöneliktir. Fakat bu ilişkide yerel yönetimlerin ortak olmaktan ziyade müşteri olarak tanımlanması daha doğru olur. Zira İller Bankası, kendi öz kaynağını belediyelere kullanarak, merkezden kamu kredileri sağlayan bir kurum pozisyonunda değildir. Bunun yerine Dünya Bankası’ndan sağlanan krediyi Dünya Bankası’nın şart koştuğu proje gereklerini belediyelerin yerine getirip getirmediğini gözeterek dağıtan rolündedir (Çınar, 2006). Bu anlamda kredi, İller Bankası’nın kamusal bir aktör olarak düzenleyici rolünü de artırmayı içermektedir. DB, yerel altyapı sistemlerinin işletiminde, yenilenmesinde ve finansmanında özel sektörün sürece dahil edilmesinin su kirliliğini azaltacağı, çevre ve halk sağlığı koşullarını iyileştireceği gerekçelerini sunmaktadır. Küresel sermayenin dinamikleri doğrultusunda gerçekleştirilmesi gereken reformlar, birikimin işleyişi için gerekli düzenlemelerdir. Aynı şekilde bu amaçla verilen krediler de düzenleyici işlev görmektedir. Bir yandan İller Bankası gibi kurumları birikime yol açan kanalların açılmasında düzenlerken¹²⁴ ve aynı zamanda düzenleyici konumunu

¹²³ Belediye Hizmetleri Projesi (Municipal Services Project), Belediye Hizmetleri Projesi I ve Belediye Hizmetleri Projesi II olmak üzere, iki aşamada gerçekleştirilmiştir. İlkini finansmanı, 212.900.00 Avro tutarında 17 yıl vadeli kredi anlaşması ile sağlanmış, bu kapsamda Dünya Bankası ile Hazine Müsteşarlığı arasında Garanti Anlaşması, İller Bankası ile Polatlı Belediyesi, Gelibolu Belediyesi, MESKİ (Mersin Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü), Ödemiş Belediyesi, Muğla Belediyesi, Ilıca Belediyesi, Elbistan Belediyesi ve diğer belediyeler arasında ise Alt Kredi Anlaşmaları imzalanmıştır. İller Bankası’nın web sayfasında projenin amacı, geri ödeme gücü ve yatırım gereksinimi olan belediyelerde su, atık su, katı atık yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve sürdürülebilir bir finans mekanizmasının oluşturulması olarak belirtilmektedir. İkincisi ise 2010’da birincisinin ek finansman yoluyla artırılması öngörülerek Hazine Müsteşarlığının garantisi altında 30 yıl vadeli 178.200.00 Avro’luk kredi anlaşması ile sürdürülmüştür bkz. <https://www.ilbank.gov.tr/sayfa/belediye-hizmetleri-projesi-i> ve <https://www.ilbank.gov.tr/sayfa/belediye-hizmetleri-projesi-ii>. Projenin değerlendirilmesine ilişkin Dünya bankası raporu için bkz. (The World Bank, 2005).

¹²⁴ İller Bankası bu tip kredilerin yapılandırması altında şu anda faaliyet alanını “...yerel yönetimlere; finansman temin etmek, proje geliştirmek, danışmanlık ve teknik hizmet vermek, proje yürütmek, yerel yönetimlere genel bütçeden ayrılan payların dağıtımlarını yapmak, bankaya kaynak temin etmek üzere, proje kaynağı için herhangi bir borç ve şartlı yükümlülük altına girmek kaydıyla kâr amaçlı gayrimenkul yatırım projeleri ile uygulamalar yapmak veya yaptırmak, bakanlık tarafından talep edilen özel projeler ve kentsel altyapı projeleri ile yapım işlerini yapmak veya yaptırmak, yurtiçi ve yurtdışı finansman kurumları ile işbirliği yapmak, yurtiçi ve yurtdışı finansman kuruluşları ile para ve sermaye piyasalarından ve her türlü fonlardan kaynak sağlamak, her türlü taşıt, menkul ve gayrimenkul malları almak, satmak, kiralamak, kiraya vermek, leh ve aleyhte rehin, ipotek, intifa, irtifak hakları, gayrimenkul mükellefiyetleri ve diğer ortaklıkları tesis etmek, kendi kaynakları dışında finansman temin edilmek ve Bankacılık Kanununa aykırı olmamak kaydı ile çalışma alanı kapsamında yurtdışında projelendirme ve danışmanlık hizmetleri vermek,

desteklerken diğer yandan krediler kentsel alanı birikim için uygun hale getirmektedir. Başka bir ifadeyle sermaye birikiminin sorunsuz işleyebilmesinde ortaya çıkan her yapısal biçim düzenlemenin bir parçası olarak işlev görmekte, DB, IMF, AB, OECD gibi uluslararası kuruluşlar da bu sürecin düzenlenmesinde etkili olmaktadır. Nitekim daha önce ifade edildiği gibi Dünya Bankası'nın 1980'lerden itibaren verdiği kredilerin niteliğindeki sektörel ve yapısal uyum kredileri şeklinde değişim de birikimin önündeki kriz eğilimli engellerin ve çelişkilerin düzenlenmesi gerekliliğinin kendini dayatmasındandır. Anılan gereklilik kamunun ağırlıklı olduğu örgütlenme modelinin reformlar, krediler, yeni iş görme biçimleri gibi düzenleme kalemleriyle çözülmesi sonucunu doğurmaktadır (Güler, 1997, s. 69).

Sonuç olarak yerel yönetimler açısından kentsel kamusal hizmetlerin yerine getirilmesinde kaynak sorununun çözümünü de içeren düzenlemede üç eğilim gözlenmektedir. Bunlardan ilki, kuramsal temellerini yeni kamu işletmeciliği¹²⁵ yaklaşımından alan belediye bütçesinden ayrı, özel hukuk kişiliğini haiz belediye şirketleri¹²⁶ ile hizmet sunumu yönetiminin yaygınlaşmasıdır. Piyasa ilkelerine uygun bu örgütlenme şeklinde müşteri ve kâr esaslı bir yaklaşımla hizmet sunulmakta, böylece “kullanan öder” anlayışıyla hizmetten yararlananlardan gelir sağlanmaktadır. İkincisi, 1990'ların sonlarında yeni kamu işletmeciliğinin de yerini alan kamu yönetişiminin

projelerin uygulanması için temin edilen finansmanın kullanılmasına aracılık etmek, ortak idarelere dönük her türlü eğitim ve bilgilendirme faaliyetlerinde bulunmak” şeklinde belirtmektedir bkz. <https://www.ilbank.gov.tr/sayfa/faaliyet-konulari>.

¹²⁵ 1980'lerin sonundan bu yana kamu yönetimi pratiğinde bir dizi reform hareketi ile birlikte gelişen yaklaşım İngiltere kökenli olmakla birlikte, kullanımı ilk defa OECD raporları ve Christopher Hood'un (A Public Management For All Seasons, 1991) çalışmalarıdır (Üstüner, 2000, s. 20). Hood (1991), çalışmasında yeni kamu işletmeciliğinin bileşenleri olarak kamu sektöründe rekabetin artırılması, kamuda özel sektör tekniklerinin kullanılmasını göstermektedir. Kamu yönetimi alanında kamu işletmeciliği yaklaşımının çeşitli açılımlarını hem kuramsal düzeyde hem de uygulama düzeyinde inceleyen, anılan yaklaşımın neo-liberalizmle ilişkisini tartışan ve teknik bilgi birikime dayalı bir yaklaşım olup olmadığını sorgulayan bir çalışma için bkz. (Üstüner, 2000).

¹²⁶ Çeşitli kanunlarda ve çalışmalarda geçen şirket, işletme, belediye iktisadi teşebbüsü (BİT), kavramları aynı anlama gelmek üzere kullanılmaktadır. Fakat “işletme” bütçe içinde kurulan bağımlı bir yapıyı ifade ederken, şirket ayrı tüzel kişiliğe sahip, (Türk Ticaret Kanunu başta olmak üzere) özel hukuk hükümlerine göre hareket eden bütçe dışındaki bağımsız bir yapıyı ifade etmektedir. Bununla beraber, belediye işletmeleri belediye şirketlerini de kapsayan çatı bir kavram olarak kullanılmaktadır. BİT ise kanunlarda lafzî olarak geçmemekle birlikte çalışmalarda bazen şirket bazen de işletme yerine kullanılmaktadır (Demirbaş, Çetinkaya, Güneş, & Bektaş, 2017). Ayrıca belirtmek gerekir ki, belediye şirketleri belediye tarafından kurulan ya da ortak olunan, sermayesinin yarısından fazlası belediyeye ait olan, belediyenin görev alanına giren bir konuda faaliyet gösteren belediye bütçesinden bağımsız bütçeye sahip özel hukuk tüzel kişileridir (Sevgili Gençay, 2018).

(Güler, 2003, s. 101) bir uzantısı olan kamu-özel ortaklığı (yap-işlet-devret) şeklinde gerçekleştirilen projelerdeki artıştır. Bu ortaklıklarda kamunun yerine özel sektörün borçlanması ve bu borçlara devletin garantörlük faaliyeti esastır. Garantörlük, talep garantisi, kamulaştırma maliyetlerinin üstlenilmesi, enflasyon ve kur riski üstlenimini de içermekte olup, bu riskler kamuya aittir¹²⁷. Son olarak yukarıda ele alınan “Belediye Hizmetleri Projesi” gibi proje kredileri şeklindeki kredilerle hizmetlerin yerelleştirilmesi ve belediyelere ilişkin reformların gerçekleştirilmesi eğilimidir. Bu kredilerle bir yandan belediyelerin merkezle bağı koparılırken diğer yandan belediyelerin kamusal hizmet alanlarını uluslararası sermayeye açması sağlanarak hizmetlerin özelleştirilmesi ve küresel piyasalara bağlanması mümkün olmaktadır.

Belediyelerin kentsel alanda planlama faaliyetlerinin ve proje geliştirme yetkilerinin genişliği düşünüldüğünde yukarıda sayılan finansman modelleri açısından temel kaynağın kentsel topraklar olduğu söylenebilir. Bu durum merkezi yönetim birimleri olarak bakanlıklar ve TOKİ’nin de benzer şekilde neden “inşaata dayalı büyüme modeli” doğrultusunda faaliyetler yürüttüğünün bir açıklamasını oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle kentsel topraklar, sermaye birikiminin bulunduğu aşama itibarıyla düzenlenmesi gereken birer yatırım ortamı olup kamusal iktidarın kullanımı yoluyla -gerek merkezi yönetim birimleri gerekse yerel yönetim birimlerince- önemli kâr olanakları barındırmaktadır. Nitekim 6360 sayılı kanunla¹²⁸ ortaya çıkan “yeni” model de, büyükşehir belediyelerinin sınırını il sınırlarına kadar genişleterek, büyükşehir belediyelerinin planlama yetkilerini kırsal alanları da kapsayacak şekilde artırmıştır. Kırsal alanların böylece kentsel alana dönüşümü ve kentsel dönüşümün de gayrimenkul sektörüne katkı sağlayacak şekilde uygulanmasına ilişkin talep, Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği’nin 2012’deki raporunda da dile getirilmiştir. Buna göre, kamu-özel

¹²⁷ 3996 sayılı kanun, katkı payı ödemesi, yüklenici şirketlerin ödeme yükümlülükleri için garanti, kredi garantisi gibi hususları düzenlemektedir.

¹²⁸ 2012 tarihli 6360 sayılı *On Üç İlde Büyükşehir Belediyesi ve 26 İlçe Kurulması ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun*. Kanunla büyükşehir belediyelerinin sayısı artırılmış ve büyükşehir belediyelerinin sınırı il mülki sınırı kabul edilmiştir. Bu illere bağlı ilçelerin mülki sınırlarındaki köy (orman köyleri dahil olmak üzere) ve belde belediyelerinin tüzel kişiliği de sona erdirilerek köyler mahalleye dönüştürülmüş, belde belediyeleri ise bağlı bulundukları ilçenin belediyesine katılmıştır. Ayrıca bu illerdeki il özel idarelerinin tüzel kişiliği kaldırılarak Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlıkları kurulmuştur.

sektör ortaklığı ile proje geliştirilecek alanların, tüm illerde, il sınırları belediye sınırları olacak şekilde düzenlenmesi gerekliliği vurgulanmıştır. Raporda dikkat çekici bir başka talep de imar haklarının menkulleştirilerek transferine olanak sağlayıcı düzenlemeler ile kentsel dönüşüm projelerinde belirlenecek emsallerin bölgedeki hane halklarının beklentilerini artırmayacak ve böylece uzlaşmayı sağlayacak şekilde olmasıdır. Raporda bu bedellerin “özel sektörün katılımını ve kârlılığını da gözeten değerlerde” olması gerekliliği dile getirilmiştir (Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği, 2012, s. 32).

Kamudaki dönüşüm, daha önce ele alınan sermayenin dönüşüm süreci ile bağlantılı olup farklılıklar¹²⁹ yaratarak genişleyen üretim sürecinin herhangi bir aşamasında ortaya çıkan aşırı sermaye birikiminin değersizleşme tehdidi, onun yeni mekânlara yönelmesini zorunlu kılmaktadır. Kamu yönetiminde yaşanan değişim ve düzenleme pratikleri de bu farklılık üzerinden anlaşılabilir. “Washington Sonrası Uzlaşma” ile düzenlenen kamunun yeni rolü, toplumsal sonuçları olan kamusal hizmetlerde kamu-özel ayrımının yeniden tanımlanması ile sonuçlanmıştır. Bu tanımlama merkezi ve yerel birimlerin görev ve sorumluluklarındaki değişiklikleri içeren yasalarla görünür kılınmıştır. Kamusal örgütlenmenin düzenlenmesi ile kamunun kaynak arayışına her kurumun kendi kaynağına yönelmesi şeklinde çözüm bulunmuştur (Cebeci, 2014b, s. 258). Bu çözüm hem kamunun kaynak bulma zorunluluğu hem de sermaye birikiminin yeniden değerlendirme alanlarının daralması nedeniyle kamusal hizmet alanlarında şirketleşme ile kamusal hizmet alanlarına özel sektörü dahil eden biçimleri ortaya çıkarmış ve gerekli kılmıştır.

¹²⁹ Farklılıklar yaratarak genişleyen yeniden üretim, devlet yapısında dönüşümle sonuçlanan düzenlemelerin anlaşılmasında önem arzeder. Zira kapitalist üretim ilişkilerinin genişleyen yeniden üretimi çeşitli dinamiklerin etkisiyle şekillenir. Bunlar rekabet, kâr oranlarındaki azalma eğilimi, yapının etkisi, düzenleme gibi dinamiklerdir. Bu dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkmak zorunda olan “fark” (artı-değer) sistemin genişleyen yeniden üretimi sonucunu doğurur. Bununla beraber sermayenin her devrinde artarak ortaya çıkan bu fark, kapitalist ilişkilerin kurulu olduğu alanları farklılaşmaya zorlar (Cebeci, 2014b).

SONUÇ

Bu tezde bir yapısal biçim olarak kent ve onu düzenleyen hukuk, bunların içinde bulunduğu yapısal bütünlük (ilişkiler bütünü) hesaba katılarak inceleme nesnesi olarak ele alınmıştır. Buna yönelik olarak olguların kendilerini sadece olgu olmalarıyla kendiliğinden açıklayamayacağı düşüncesiyle öncelikle, onları açıklayabilmek için gerekli teorik çerçeve sunulmuştur. Gerekli teorik çerçeveyi Düzenleme Okulu'nun kavramsal seti karşılamaktadır. Zira tek başına teknik bir yasama faaliyetine indirgenemeyecek kent hukukunun kapitalist üretim ilişkileri içindeki rolünün açıklanabilmesinde düzenleme kavramı önem taşımaktadır. Hukuk, toplumsal bütünlüğün sağlanması ve yeniden üretilmesi sürecinde öznesiz bir düzenleme faaliyetinin ürünü olarak belirir. Başka bir ifadeyle düzenleme, yetkili bir öznenin gözetiminde ve yönlendiriciliğinde tek seferde gerçekleştirilip tamamlanan bir eylem değildir. Ayrıca hukuk da düzenlemenin önemli kalemelerinden biri olmakla birlikte başlı başına düzenlemenin tek biçimi değildir.

Kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu toplumlarda sınıf çatışması içerisinde şekillenen ve düzenleme ile sonuçlanan sayısız etkinlikten bahsedilebilir. Hukuksal kararların ayırdedici yanı ise ancak sınıf mücadelesi içinde biçimlenen ortak anlamlar üretme kapasitesi mevcut olduğu müddetçe meşru sonuçlar doğurmasıdır. Başka bir ifadeyle kısıtlayıcı düzenlemelerin, yurttaşların “kendi kolektif varlıklarını ve geleceklerini koruyup geliştirecek şekilde” yapıldığının izahı gereklidir. 1980’lerden başlayarak 2000’li yıllarda reform ve yapısal uyum programlarıyla yoğunlaşan neo-liberal programın, toplumun her alanında metalaşma eğilimlerini güçlendirmesi kapitalizmin geldiği aşama itibarıyla toplumsallığı parçalayıcı etkisini artırmaktadır. Söylem dışı alanın genişlemesi ve hukuki söylemin içermediklerinin yarattığı huzursuzluğun çözümü hukuki söylem içinde arandığı müddetçe hukuk bitmeyen reform ve değişiklik talepleriyle çözümsüz bir çekişmenin konusu ve nesnesi olmaya devam etmektedir. Bununla beraber her ne kadar düzenlemenin tek biçimi olmasa da hukuk, düzenlemenin seyrini takip etmede önemli veriler sunmaktadır.

Tezde hukuktaki dönüşümü takip edebilmek ve açıklayabilmek için birikimin içinde bulunduğu zaman itibarıyla sınıf mücadelesi ile biçimlenen yapısal biçimler, dönüşümün

göstergeleri olarak ele alınmıştır. Yapısal biçimler sistem olarak hukukun içerisinde çoğunlukla pratikler, teknikler, kurumlar ve örgütler olarak yer alırlar. Hukuki düzenleme süreçleri birikim stratejileri doğrultusunda şekillenen birikim rejimleriyle uyumlu çıktılar üretmektedir. Mevcut üretim ilişkilerinin nispeten sağlıklı işleyişine yönelik bu düzenleme sürecinin piyasalaştırıcı etkilerinden kent ve kente ilişkin hukuk da muaf değildir. Kent ve kent hukuku da üretim alanındaki dönüşüme koşut olarak dönüşmektedir. Bir birikim stratejisi olarak yükselen metalaşma ve ilkel birikim eğilimlerinin ortaya çıkardığı yapısal biçimler, sermaye birikim rejimine uygun bir karar üretme kapasitesi de sağlamaktadır. Başka bir ifadeyle yapısal biçimlerde de takip edilebilen dönüşüm, kent mekânını biçimlendiren hukuki düzenleme süreçlerinde fordizm sonrası belirmeye başlayan birikim stratejileri bağlamında gerçekleşmektedir. Bu dönem küresel çapta dönüşen geçerli birikim rejimiyle uyumlu bir düzenleme tarzını gerekli kılmıştır. İlkel birikim ve metalaşma bu anlamda hâkim bir birikim stratejisi olup birikimin ekonomi dışı mekanizmalarını da içerir. Başka bir ifadeyle toplumun sermayenin genişleyen yeniden üretimi önüne koyduğu sınırların tasfiyesini de hedefler. Söz konusu tasfiye süreci, hak süjesi olarak küçük öznenin kuruluş şeklini de belirler. Dolayısıyla üretimin söylemlerindeki dönüşüm, hukuki söylemin içerdikleri ve dışarıda bıraktıkları ile ilişkilidir. Söylem dışı alanın yani görünmeyen alanın ortaya konması kentler hakkında neden çokça reform talebi ve hukuki değişikliğin gündeme geldiğinin de anlaşılması açısından önemlidir. Örneğin şehir hakkı, hukuki söylemin bireysele tahvil edilmedikçe sustuğu dolayısıyla tanımadığı kolektif bir haktır. Çalışmanın ikinci bölümünde bu hak, hukuki söylemin kentsel alanda içermediği fakat piyasa düzenine müdahale imkânları içeren bir hak olarak ele alınmıştır. Bu hakkın sahiplerinin talepleri, bu kişiler belirtilen alanda hak süjesi olarak hukuki söylem tarafından içerilmedikçe dikkate alınmayacaktır. Emegın talep kaynağı olmaktan çıkarak bir maliyet unsuru olarak belirmesi ile koşut biçimde, kent de bir yaşam alanı olarak orada yaşayanların emek güçlerinin yeniden üretiminin bir unsuru olmaktan çıkmıştır. Hukuki söylemin içerdikleri üzerinden gerçekleşen talepler ise her seferinde çelişkileri daha da belirginleştiren reformlarla ortaya konmakta ve hukuk da böylece çözümsüz bir çekişmenin konusu ve nesnesi olmaya devam etmektedir.

Çalışmada kent hukuku, sınırları iktidar ilişkileri alanının bir birimi olarak idarece belirlenen toprak üzerinde, bu toprağın kullanım ve değişim değeri için karşılaşılan hak

süjelerinin kurduğu ilişkiler alanında etkili düzenleyici hükümleri içeren bütünlüğü ifade etmek üzere kullanılmıştır. Kent hukuku, sermayenin ve emeğin yeniden üretimine imarlı alanları tespit ederek, kentsel alanın hangi bölgelerine yapılaşma izni verileceğini, afet alanlarını, kamulaştırmanın şartlarını, yerel yönetim ve merkezi birimlerin yetki ve görevlerini düzenleyerek müdahale eder. Aynı zamanda kentsel alanda hukuka aykırı halleri tespit edip yaptırım uygulayarak da anılan ilişkilerin işleyişine dahil olur. Böylece bahsedilen tüm hususları hukuki olarak düşünülebilir kılar. Kent hukuku düzenlediği ilişkiler alanında hak süjelerinin durumlarını ve eyleme biçimlerini düzenler. Esas olarak kent hukukunun, kentsel alanın kullanım değeri ile değişim değeri için karşılaşan hak süjelerinin eyleme biçimleri ve tekniklerini kapsayan eyleme alanlarını düzenlediği söylenebilir. Burada kullanım değeri, herkese ait olanın herkesçe ve beraberce kullanımı anlamındadır.

Tezde bir yapısal biçim olarak kent ve ona ilişkin hukuk incelenirken dönüşümü izlemeye kullanılmak üzere kentsel düzenlemede etkili temel yapısal biçimler ele alınmıştır. Bunlar; siyasi iktidarın örgütlü biçimi olarak devlet, bir karar alma pratiği olarak yönetim, bir sözleşme biçimi olarak kamu-özel ortaklığı modeli, mülkiyetin devrini içeren ve kentsel alanın fiziki kullanımına ilişkin idari bir karar olarak kamulaştırma, planlama, kentsel dönüşüm, devletin merkezi yönetiminin bir birimi olarak TOKİ, yerel yönetimler, nispeten istikrarlı bir birikimi güvence altına almaya yönelik küresel bir örgüt olarak Dünya Bankası ve kredi mekanizmasıdır. Çeşitli başlıklar altında incelenen bu yapısal biçimler, küresel ölçekte hâkim düzenleme tarzıyla uyumlu bir devlet yapılanmasını mümkün kılarak çoğunlukla reformların temel alanları olarak da görünür. Ayrıca, devletin müdahale biçimi ve uluslararası rejime eklemlenme tarzı ile ilgili somut veriler sunarlar. Ortaya konan veriler ve bağlantılar, tezde incelendiği haliyle burada da özetlenmelidir.

Öncelikle 1980 sonrası inşaatın sermaye birikiminde edindiği rol incelenmiştir. İnşaat sektörü, Türkiye açısından 1980’den itibaren inişli çıkışlı bir büyüme sergilemektedir. Hâkim bir birikim stratejisi olarak inşaat, 2000’li yıllardan itibaren belirgin bir hal almıştır. Her ne kadar Türkiye’nin küresel bir düzenleme tarzına eklemlenmesinin aldığı özgün biçim, güç ilişkilerindeki konumu gibi faktörlerin ayırdedici etkileri olsa da inşaatın yükselişi salt Türkiye’ye özgü bir durum olarak ele alınmamıştır. İlk olarak

birinci bölümde ele alınan yapısal koşullar tarafından belirlenen sermayenin hareket imkânları açısından değerlendirilmiştir. Sermayenin hareket imkânları olarak ele alınan üç akış kanalından ilki, gelecekte üretilecek artı-değerin temellük edilmesine ilişkin pratiklerin şekillendiği kanaldır. Bu kanal “para sermaye” ile başlayarak “meta sermaye”, “emek sürecine girerek yeni bir biçim kazanmış meta sermaye” ve “satış yoluyla bu yeni biçim kazanmış meta sermayenin para formuna dönüşerek ilk durumdan fazla bir değeri temsil eden para sermaye” şeklinde bir şemanın sürekliliği varsayımına dayanır. Sermayenin genişleme, duraklama, kriz ve yeniden genişleme döngüsünden oluşan üretim etkinliğine bağlı dolaşımı her zaman sorunsuz işleyemeyebilir. Özellikle kriz evrelerinde aşırı üretim ya da düşük tüketim durumlarının tıkanıklığa yol açmasıyla yatırımlar gelecekteki artı değere yönlendirilemeyebilir. Bu durumda sermaye genişletilmiş yeniden üretimi için ikinci akış kanalına yönelir. Bu kanal ise geçmişte üretilmiş değerdir. Üretkenlikten çıkarak geçmişte üretilmiş olan değer yeniden paylaşımı işlemi ise genellikle özelleştirme politikalarıyla gerçekleşir. Böylece sermaye özelleştirilen kamusal varlıkların tekel konumlarının sağladığı sürekli gelir sayesinde gelecekte üretilecek artı değere yatırım yapmaksızın yeni kaynaklara sahip olur. Bu noktada finansallaşma mekanizmalarının, bu şekilde geçmişte üretilmiş artı değere yönelerek genişleme imkânlarını artırdığı söylenebilir. Sermayenin genişlemesi sürecinin son kanalı ise çoğunlukla toplum üyelerinin kolektif olarak sahip olduğu daha önce alım satıma konu olmayan varlıkların metalaştırılmasıdır. Kimi zaman özelleştirme suretiyle bu yolun açılması kolaylaşsa da ve bu iki kanal örtüşse de özelleştirmenin nispeten önemini yitirdiği ya da metalaştırmanın özelleştirme yoluyla uygun hale getirilmesinden sonraki dönemlerde metalaşma daha yoğun olarak görülmektedir (Özdemir A. M., 2014b).

Merkez kapitalist ülkelerde 1970’lerin başında makinalaşmanın sürekli ve yoğun uygulanmasının verimliliği artırıcı potansiyelinin tükenmeye başlaması ve üretim ile tüketimin toplumsallaşan maliyetinin gittikçe artmasıyla fordist düzenleme tarzı, aşırı birikim kriziyle çöküşe geçmeye başlamıştı. Ücret artışlarına yönelik güçlü sendikal taleplerin mevcudiyetinde, verimlilik artışının yavaşlaması sistemin genel dengesi üzerinde olumsuz etkiler üretti. Özellikle otomotiv, konut, dayanıklı tüketim malları gibi sürükleyiciliği olan üretim dalları belirli bir teknolojik gelişmenin sonuna ulaşmıştı. Daha ileri teknolojik gelişme ise de niteliksel olarak köklü dönüşümleri gerektiriyordu.

Dolayısıyla dönüşüm bir taraftan emek süreçlerinde değişikliklere gidilmesi diğer taraftan bazı üretim dallarında meta ilişkilerinin yaygınlaşarak yerleşmesi ile sonuçlanmalıydı. Fordist birikim rejiminin krizi esas olarak pazar sıkıntısı ya da yetersiz tüketimden değil yetersiz artık değer üretiminden kaynaklıydı. Böylece aşırı birikim krizi ve azalan kâr hadleri şeklinde baş gösteren kriz var olan düzenleme biçiminin kurumsal yapılarıyla da çözülemezdi. Dolayısıyla ücret düzeyi, genel fiyat düzeyi, para arzı, faiz düzeyi kriz döneminin önemli düzenleme alanlarıydı. Ayrıca bahsedilen kriz, sermayeyi geliştirmekte olan ülkelerde yeni olanaklar aramaya itti. Yatırım ve üretim yapmaktansa likit kaynakların spekülasyon amaçlarıyla kullanılması eğilimi ile beraber uluslararası likidite, geliştirmekte olan ülkelere kredi verme biçiminde uluslararası borç ekonomisine yöneldi. Uluslararası mali kurumların kredileri en önemli dış kredi kaynağı işlevi görürken söz konusu borç ekonomisi, hâkim birikim rejimi ile az gelişmiş birikim rejimlerinin eklemlenmesinde önemli bir nokta oldu (Arın, 2013, s. 52-56), (Lipietz A. , 1987, s. 136-137 vd.), (Lipietz A. , 1993, s. 69).

Fordist birikim rejiminin ve buna bağlı olarak düzenleme tarzının krizi, sermayeyi yeni olanaklar arayışında daha önce alım satıma konu olmayan değerleri piyasa malı olarak değere tabi tutmaya zorlamıştır. Anılan kriz, metalaşma ekseninde sermayeyi kentlere ve Harvey'in ifadesiyle yapılar çevre yatırımlarına yönlendirirken finans kurumları, hukuk ve devlet aygıtlarını da bu sürece uyum sağlayan bir dönüşüme tabi tutmuştur. Türkiye'de özellikle 2001 sonrası kent hukukundaki gelişmeler, devlet biçimindeki neo-liberal düzenleme tarzına uygun bir dönüşümle uyumluluk arz etmektedir. Kamusal kaynakların onları değerlendiren toplumsallıktan soyutlanarak karşıt menfaat sahibi kullanıcılar arasında bireysel işlemlere konu edilmesi, yeni bir iktidar örgütlenmesini, yeni devlet, hukuk ve mekân kavramlarını gerektirmiştir. Dolayısıyla kapitalist üretim ilişkilerinin yaşam alanlarına derinlemesine nüfuz etmesiyle koşullardaki dönüşümler, karşılıklı ilişki içerisinde hukuku da dönüştürmektedir.

Başladığımız noktaya geri dönecek olursak sermayeyi belirli bir kanala zorlayan koşullar ve sermayenin hareketi açısından kentsel alan ve kentsel alanda yürütülen inşaat faaliyetleri kârın artırılmasında neo-liberal dönem açısından küresel ölçekte önemli imkânlar taşımaktadır. Bu imkânların spekülasyon kâr olanakları da barındıran finansal mekanizmalarla buluşması ve kamu kurumlarının sınıf mücadelesi ile şekillenen baskın

işlevindeki dönüşüm neo-liberal dönemin kentsel alandaki yeni yapısını sergilemektedir. Anılan bağlamda tezde inşaat ile finansallaşma ilişkisinin kurulduğu bölümde bu yapının bazı göstergeleri alınmıştır. Öncelikle Fine'ın finansallaşmanın neo-liberalizmin sürdürülmesini destekleyen bir düzenleme faaliyeti olduğu tezinden yola çıkılmıştır. Devamında devletin eğitim, konut ve sağlık gibi temel ihtiyaç alanlarından çekilmesi ve bu hizmet alanlarını özel sektöre devretmesinin beraberinde emekçilerin finans piyasalarına yönelmesinin ve finansal müsaderecinin yolunu açtığı vurgulanmıştır. Zira bireysel emeklilik, sağlık sigortası, ipotek ve bireysel kredi türleri gibi finansal araçlar, devletin kişilerin emek güçlerini yeniden üretiminde ulaşmaları gereken hizmet alanlarından çekilmesiyle yaygınlaşmaya başlamıştır. Finansallaşma süreci, 2000'li yıllarda uluslararasılaşmış sermayenin bilgisayar sektörü ve türev teknolojilerden kaynaklı aşırı kâr imkânlarının tükenişi ile uluslararası sermayenin yeni değerlendirme arayışında özellikle kentsel rantların aktarımı açısından da yeni olanaklar sunmaktadır. Bu olanaklar, tezde inşaat ile finansın birlikteliğinde devletin düzenleyici rolü ile beraber değerlendirilmiştir. Devletin toplumsal güç ilişkilerinin yoğunlaşmasını mümkün kılan bir alan olduğu hatırd tutularak söylemek gerekir ki, neo-liberal söylemin sosyal devletin imkânlarını geriletmesi, kent hukukunda Türkiye'ye özgü koşullarla da birleştiğinde devlet aygıtlarının da rol aldığı düzlemde sonuçlar doğurmuştur. 17 Ağustos depremi, kentsel dönüşüm projelerinin afet söylemi ile beraber yükselmesinin kolaylaştırırken, konut talebinin yaratılmasında kredi mekanizmaları da hukuki söylemde yerini bulmuştur. Yeni birikim alanları ve ilişkilerin tanımlandığı metalaştırma sürecinin meşrulaştırıcı söylemleri, afet riski yanında kamunun kaynak yetersizliği ve özel sektörün piyasanın rekabetçi ortamında sunduğu hizmetin daha nitelikli olacağı, kentsel alanda özel sektörün gerçekleştirdiği projelerin kentleri kalkındıracağı, kamunun yer aldığı hizmet alanlarında ise kamunun piyasa ilkeleri ile hareket etmesinin gerekliliği şeklinde sıralanabilir ve çoğaltılabilir. Dolayısıyla reformlar ve “yeni” tanımlamalarla hukuki düzenlemeye konu olan kentlerde yatırımcı olarak yer alan aktörler de üretimin söylemlerine göre tanımlanmaya başlamıştır. TOKİ'nin inşaat ve konut piyasasında hem finans sistemi ile kurduğu bağlantılarıyla hem de sosyal devletin bir aygıtı yerine yatırımcı bir aktör olarak metalaştırma temelli faaliyetleriyle yer alan varlığı, anılan söyleme göre düzenlemeye uygun olarak dönüşümünü ortaya koymaktadır. Metalaştırma stratejisi ile uyumlu olarak gelişen, hukuki olarak da tanımlanan yeni yapısal biçimler

birikimin nispeten istikrarlı olarak sürdürülmesini mümkün kılmaktadır. Bu yeni yapısal biçimler, işlevleri üretimin söylemlerine göre yeniden tanımlanan TOKİ gibi kamusal kurumları kapsadığı gibi birikimin sürdürülmesi için gerekli hale gelen bina tamamlama sigortası, gayrimenkul sertifikası, kamu-özel ortaklığı gibi yeni hukuki biçimler, yönetim gibi yeni pratikleri de kapsamaktadır. Bu bağlamda ele alınan bina tamamlama sigortası, inşaat firmalarının yükümlü oldukları projeyi çeşitli sebeplerle tamamlayamamaları halinde sigortacı kuruluşun sürece dahil olarak yeni bir müteahhitle anlaşması, böylece projenin tamamlanmasını sağlaması ya da tüketiciye ödediği parayı iade etmesini mümkün kılmaktadır. Bu düzenleme, kriz eğilimi olan unsurların birikimin sürdürülmesinde ortadan kaldırılması ya da ertelenmesinde düzenleyici yapısal biçimlerin gerekliliğini ortaya koymaktadır. İnşaat şirketi iflas da etse esas olan birikimin devamlılığı olduğundan yapımına başlanmış binanın tamamlanması gerekir. Bina tamamlama sigortası, inşaat şirketi ile sermaye arasındaki ilişkide inşaata dayalı birikimin istikrarlı ve sorunsuz devamlılığı için başka şirketlerle devamını öngörerek süreci düzenleyici bir işlev görür.

Benzer bir örnek olarak sunulan gayrimenkul sertifikası da belirli bir proje kapsamında üretilen lüks konutların satılamaması sonucu ortaya çıkma ihtimali olan inşaat sektöründeki krizi, yapısal bir krize dönüşmeden kontrol etme imkânı sunan bir hukuksal kurum olarak ele alınmıştır. “Gayrimenkul Sertifikaları Tebliği”nde tanımlanan haliyle gayrimenkul sertifikası, *“ihraççıların inşa edilecek veya edilmekte olan gayrimenkul projelerinin finansmanında kullanılmak üzere ihraç ettikleri, gayrimenkul projesinin belirli bağımsız bölümlerini veya bağımsız bölümlerin belirli bir alan birimini temsil eden nominal değeri eşit menkul kıymet”* tir. Yatırım aracı olarak üretilen lüks konutların satılamaması ihtimaline yönelik olarak gayrimenkul sertifikasının “yeni” bir finansal teknik olarak belirlediği söylenebilir. Öte yandan borsada işlem gören bir menkul kıymet olan gayrimenkul sertifikası, sermaye birikim sürecine aktif olarak katılmak istemeyen ama sermayeleştirilebilecek varlıkları olan kimselere ulaşmak konusunda da işleve sahiptir. Böylece toplumsal atıl sermayeyi kontrol altında sermaye birikim sürecine dahil etme imkânı da yaratmaktadır. Bu durumda konutun “hâne” olarak değil, piyasada değerlemeye tabi bir meta olarak işlem görmesi gerekir. Gayrimenkul sertifikası bunu da ayrıca mümkün kılmaktadır.

Düzenleyici ve düzenlenen bir kamu kurumu olarak TOKİ'nin ele alındığı bölümde TOKİ'nin gerçekleştirdiği faaliyetler ve dönüşüm süreci ortaya konmuştur. Çalışmanın bu kısmı, aynı zamanda kentsel dönüşüm ve kamulaştırma pratiğinin dönüşen içeriği ile edindiği işlevlerin kamusalılığı zayıflatarak piyasa çıkarlarıyla uyumlu çıktılar üreten yeni yapısını sergilemektedir. Başka bir ifadeyle 2000 sonrası dönemin piyasanın işleyişini toplum çıkarlarının üstünde tutan söyleminin devlet aygıtlarında ve pratiklerinde piyasa çıkarlarıyla uyumlu karar ve talepleri uygulamaya geçirdiği savunulmaktadır. Kamusal arsaların piyasaya açılması ve kentsel rantların dağıtılmasında sahip olduğu kamusal yetkiler demeti TOKİ'yi ayrıcalıklı bir kurum haline getirmiştir. TOKİ'nin inşaat sektöründeki varlığı, kentleri pazarlanacak bir meta olarak öne çıkaran bir stratejinin uzantısı olarak konutu mülk edinme temelli bir çerçeveye ele alan doğrultuda gelişmiştir. Dolayısıyla sosyal refah devletinin işlevlerinin gerilemesiyle uyumlu biçimde TOKİ, konutun barınma temelli sosyal bir hak düzleminde talep edilmesine olanak sağlayan bir çerçeveye sahip değildir. Bunun yerine fordizm sonrası devletin edindiği yeni işlev gereğince TOKİ, anılan talepleri karşılayan değil, şekillendirerek kanalize eder. Bunun en açık göstergesi, Acil Eylem Planı'nda da kendine yer bulan "kira öder gibi ev sahibi" olmak düsturuyla düşük gelirli olanların rantı yüksek alanlardaki konutlarından dönüşüm gerekçesiyle çıkarılarak, ödeyemeyecekleri ya da ödemekte zorlandıkları borçlarla kentlerin kıyısına düşük maliyetlerle üretilen konutlara yerleştirilmesidir. Kentin merkezinde yer alan rantı yüksek alanların ise ya yüksek gelirli lüks konut üretimi için ya da ticaret merkezi, turizm merkezi gibi ticari fonksiyona sahip projelerle kâr odaklı bir yaklaşımla birikime uygun alanlar olarak kurgulanmasıdır. Böylece, TOKİ'nin yerli ve yabancı finans kuruluşları ve gayrimenkul yatırım ortaklıkları ile gerçekleştirdiği projeler kamuya ait olması gereken rantın seçici bir dağıtımla pazarlanmasına olanak sağlamaktadır. TOKİ'nin tezde yer verilen ayrıcalıklı sayılabilecek yetkilerle düzenlemesi, yatırımların önündeki idari engellerin kaldırılmasına yönelik olarak uluslararası kuruluşların tavsiyeleri ve kredi mekanizmalarının sonuçları ile uyum arz etmektedir. Dolayısıyla kamusal aygıt ve pratiklerinde dönüşüm uluslararasılaşma süreçlerinden de bağımsız değildir. 1980'lerin başındaki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin aldıkları kredi borçlarının faizinin anapara miktarına yaklaşması ve ödeme sorunları sermayeyi yeni arayışlara iterken anılan ülkelere ödeme sorunlarının çözümü için DB ve IMF aracılığıyla oluşturulan "yapısal uyum programları" da doğrudan

müdahale imkânlarını artırmıştır. DB, IMF, FIAS gibi kuruluşların idari kural ve prosedürleri bürokratik engeller olarak nitelemesi ve bunun maliyetleri artıracağından bahisle yatırımcıların önünü açacak muafiyet talepleri ve bu şarta bağlanan proje kredileri bu bağlamda değerlendirilmiştir. Büyük ölçekli, gösterişli kentsel projelerin üretimi kentlerin vadetmesi beklenen iyileştirici etkiyi yaratmaktadır. Zira kentlerdeki yeni düzenleme tarzının temel bileşenleri, yeniden dağıtım politikalarından, refah devleti kaygılarından, doğrudan kamusal hizmet sunumundan rekabete dayalı yeniden yapılandırmayı hedefleyen piyasa odaklı ve piyasaya bağımlı bir yaklaşıma kaymıştır. Çeşitli ülkelerde çeşitli biçimler olsa da proje tabanlı kentsel müdahale biçimleri girişimci bir kentsel yönetim tarzının yükselişini ortaya koymaktadır. Bu noktada sürecin en dikkat çekici boyutlarından biri ise neo-liberal dönemde artık piyasanın öncülüğü, özel sektörün önemine ilişkin yapılan vurgulara karşıt olarak kentsel düzenlemede devletin tüm örneklerde sürecin önde gelen aktörü oluşudur. Maliyet ve risklerin devlet tarafından karşılanarak toplumsallaştırılması, muhtemel faydaların ise özelleştirilmesi kentsel dönüşüm projelerinin en temel özelliklerindendir (Swyngedouw, Moulaert, & Rodriguez, 2002).

Tezde vurgulanan önemli bir husus, toplumsal bütünlüğün korunması için ayrıcalıklı yetkilerle donatılmış ve belirli yükümlülöklere tabi olan idarenin kent hukuku açısından kullandığı kentsel dönüşüm, kamulaştırma ve planlama kararları gibi araçların “kamu”nun uzağına düşen pratiklere dönüşümüdür. Bu dönüşüm kamu-özel ortaklığı, yönetim gibi yeni biçimlerle gerçekleşmektedir. Zira piyasa aktörlerinin, içerikleri kamu hizmetine vücut veren idari kararların oluşumuna katılım imkânını artıran bu yöntemler söz konusu idari kararların işlevini de dönüşüme uğratmaktadır. Esasında kamu yararını gözetmek üzere oluşmuş kamulaştırma, planlama gibi geleneksel idari karar alma biçimlerinin kamu açısından güçsüzleşmesi, yönetişimin -kamu-özel ortaklığı, şirketleşme pratiklerinin kamuda yaygınlaşması- piyasa aktörlerini kamusal iktidarı kamu gibi kullanma kapasitesiyle donatması yöntemleriyle yakından ilişkilidir. Piyasa aktörlerine “kamusal statü” atfedilmesi, bunun gibi karar alma yetkileri ve kaynakların devlet alanı içerisinde anılan aktörlere devri sonucunu doğuran somut yapısal biçimler ya da daha belirsiz sayılabilecek bir ideolojik biçim yoluyla olur. Bu ise Jessop’un (1999, s. 155) ifade ettiğı gibi iktidarı kullanan temsilcilerin ekonomik kalkınma ve kentsel dönüşüm söylemlerinde belirli iş adamlarına dolaylı seslenişinde görölebilir. Benzer bir

sesleniş ve aynı zamanda kamusal çıkar ile piyasa çıkarı çatışmasında önceliği ortaya koyan ifade, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı tarafından “ÇED raporu alınmış yasalara uygun çalışmalarını sürdüren bir müteşebbise yardımcı olmak ayrıca bizim görevimizdir” şeklindedir. Söz konusu açıklama, Tüprag Metal Madencilik Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi’nin işleteceği altın madeni için arazi satın almak istemesi ve köylülerin ise buraları satmak istememesi sonucu 2008 yılında Bakanlar Kurulu tarafından yurt savunması gerekçesiyle acele kamulaştırma kararı alınması üzerine yapılmıştır.

Söz konusu olan değişim ilişkilerinin dayattığı gerekliliklerin değer dışı biçim alanına hâkim olmaya başlamasıyla idarenin ve onun hareketini düzenleyen hukuku da dönüşüme zorlamasıdır. Metalaşma ve pazar ilişkilerinin yaygınlaşması bir yandan yönetişimin gelişmiş biçimlerini yaratarak idari araçları dönüştürürken kişileri de kentsel hukukun dilinde eşit ve özgür şartlarda eyleyen bireyler olarak belirlemektedir. Bu durum toplum adına serbest piyasa düzenine müdahale imkânlarını gerileterek müteahhitte ya da idareyle piyasa kuralları çerçevesinde işlem yapan bireyi inşa etmektedir. Tezde ele alınan Sulukule örneğinde de görüldüğü ve Kaya (2011) ile Somel (2012, s. 163)’in de isabetle belirttiği gibi, günümüzde gerçekleştirilen kamulaştırmalar, piyasadaki alışverişi kamu gücü yordamıyla gerçekleştiren bir piyasalaştırma aracına dönüşmüş, özellikle acele kamulaştırmalar kişilerin piyasa karşısındaki direncini kırmada etkin bir işlev edinmeye başlamıştır. Söz konusu değişimin, devletin piyasa için işlem maliyetlerinin azaltılmasında edindiği yeni işlevle de ilgili olduğu öne sürülmüştür. Devletin işlem maliyetlerinin konusu olarak öngörülmesi, başka sebeplerin yanında mülkiyet hakkının koruması ve yaratılmasında mülksüzleştirme süreçlerinin yönetimi ile de ilgilidir. Kıt kaynakların kullanılmasında toplumun geniş kesimlerinin dışlanmasını gerektiren mülksüzleştirme süreci, kendiliğinden maliyetsiz işleyen bir süreç değildir. Bu süreç iki yönden devleti önemli hale getirir. Birincisi, sözleşme gereklerinin yerine getirilmesinde taraflara uygulanacak yaptırım devlet güvencesindedir, bunun ise işlem maliyetlerini düşürücü etkisi vardır. İkincisi, devletin baskı gücü mülksüzleştirme tehdidi altında olanları sözleşme ilişkisine girmeye zorlar. Bu ise iktisadi faaliyetleri hızlandırıcı bir etkiye sahip olup işlem maliyetlerini de olumlu yönde etkiler (Bayramoğlu, 2018, s. 159). Örneğin, kişilerin yaşam alanları üzerinde planlama faaliyetleri gerçekleştiren belediyelerin bu alanlar üzerinde planlamaya uygun olarak müteahhitlerle anlaşamayanlar için kamulaştırma yetkisini tehdit olarak kullanması işlem maliyetlerini düşürür niteliktedir.

Burada kamulaştırmanın iki yönlü olarak işlem maliyetlerini düşürdüğü söylenebilir. Bir yönüyle kişilerin satmak istemedikleri arsalarını düşük bedellerle kamulaştırılmasından çekindikleri için satmak zorunda kalmaları şeklinde, diğer yönüyle ise satmaya razı olmayanların arsalarının kamulaştırılıp sonrasında proje kapsamında özel kişilere tahsisi şeklinde gerçekleşmektedir. İlkinde kamulaştırmanın kişileri sözleşmeye zorlayıcı niteliği, ikincisinde ise kamulaştırmanın piyasanın işleyişi açısından doğrudan bir araç işlevi edinmesi, devletin ve onun örgütlenmesinin bir parçasını oluşturan idarenin ayrıcalıklı işlemlerinin işlem maliyetlerinin düşürülmesindeki etkisini göstermektedir. Öte yandan devlet mülksüzleştirme sürecinin maliyetinde, “yoksulluğun yönetimi”nin bir vechesi olarak da değerlendirilebilecek başka bir hamle ile de önemli bir aktör konumundadır. Bu ise emek gücünün yeniden üretiminin barınma kalemini oluşturan kısmı olup, proje bölgelerinden çıkmak zorunda kalanların, kentin ücra kısımlarında malzeme kalitesi düşük ve estetik açıdan yoksun küçük dairelere, krediler yoluyla finansal sisteme de içerildikleri büyük borçlar ile yerleştirilmesidir.

Tezin son başlığında belediyeler de bu sürecin bir parçası olarak idari ve mali yerelleşme olgusuyla değerlendirmeye tabi tutulmuştur. “Washington Sonrası Mutabakat” adı verilen 2001 sonrası dönem yerelleşme ve katılımcılık argümanlarıyla merkezi yönetim ile yerel yönetim arasındaki dengenin yerel yönetim lehine değiştiği bir dönemdir. Yerelleşmeyle beraber yerel yönetimlerin kentsel planlama/imar, borçlanma yetkilerindeki artışla sermaye birikimine katkı işlevi de artmıştır. Dünya Bankası’nın devletleri yeniden yapılandırarak düzenlemeye tabi tutmasını mümkün kılan bir araç olarak yapısal ve sektörel uyarlama kredilerinin ilk kalemini yerelleşme politikası oluşturmuştur. Anılan kredilerin koşullarının, belediyelerin kamu hizmet alanlarını uluslararası ihaleye açması, belediyelerin de bu konuda aracılık rolü üstlenerek süreci yönetmesi ile yükümlü tutulması birikime katkı işlevindeki artışı ve gerekliliği ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yerelleşme olarak ifade edilen eğilim, kentsel alanda neo-liberal düzenleme tarzına uygun müdahale ve kontrol olanaklarını artırdığı oranda tercih edilebilir olmaktadır. 1980 sonrasında belediyelerin işlerini kendileri yapan değil, yaptıran ihaleci kuruluşlara dönüştüğü, bizzat belediyelerce yürütülecek kamusal hizmetlerde şirketleşme uygulamalarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Böylece piyasa mekanizmasına göre çalışan ticari kuruluşlar haline gelen belediyelerin, yatırımlarını da kamu kredi kaynakları yerine özel-ticari bankalardan finanse etmesinin yolu açılmıştır.

2004 yılında kabul edilen 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu ve 2005 yılında kabul edilen 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelerin arsa ve konut üretimi ile kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilme yetkisi, belediyelerin sermaye ile ilişkilerini doğrudanlaştırmıştır (Kahraman, 2010, s. 73). Belediyelerin sermaye ile ilişkilerini doğrudanlaştıran bir başka düzenleme de 5393 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere görev ve hizmet alanlarında şirket kurabilmek, dış kaynak gerektiren projelerde borçlanabilme imkânı sağlanmasıdır. Dolayısıyla yerelleşme, yönetişimin türev biçimleriyle, küresel sermayenin ulusal devlet sınırlarına takılmadan ilişkiler geliştirebilmesini mümkün kılan bir eğilim olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, Yerel Yönetimler Reform Programı kapsamında 2005’de il ve ilçe belediyeleri ile nüfusu onbinin üzerinde olan belediyelerde ve büyükşehirlerde imar komisyonu kurulması zorunlu hale gelmiştir. Belediye meclisi imar ile ilgili konularda karar almadan önce bunu öncelikle imar komisyonuna havale etmelidir. Komisyon toplantılarında katılımcılık ve yönetişimin gereği olarak meclis üyeleri dışında çeşitli sivil toplum örgütlerinin temsilcileri de katılmaktadır. İmar komisyonlarının üyelerinin çoğunluğunu emlakçı, müteahhit, inşaat mühendisi, mimar gibi meslek mensuplarının oluşturduğu görülmektedir. Teknik bir konu olduğundan bahisle kurulan komisyonların, yönetişim bağlamında kentlerde devlet, sivil toplum ve özel sektörün stratejik olarak seçici bir kombinasyonu olduğu ileri sürülmektedir. Nitekim imar komisyonu, kent konseyi gibi yapılanmalarda çıkan kararların nüfuzu ve örgütlenme kapasitesi yüksek toplumsal kesimlerin çıkarlarının temsiliyle uyumlu olduğu ortaya konmuştur. Meclislerde bu kişiler toprak kullanımı ve yapılaşma esaslarının belirlenmesine, belediye bütçesinin nasıl ve hangi projelere öncelik verilerek kullanılacağına ilişkin kararlara doğrudan katılmış olmaktadır. Kent planlarının yapımı, 1985’e kadar büyük oranda İller Bankası’nca ya da Bankaca ihale yoluyla gerçekleştirilirken, yerel çıkar gruplarının etkisi daha sınırlı olmuştur (Güler, 2013b, s. 336). Anılan tarihten sonra plan yapımında belediyelerin artan rolü, plan ve projelerin belediye şirketleri ile gerçekleştirilmesi, plan ve projelerin yapımında ulusal ve uluslararası sermaye gruplarının etkisini artırmıştır. Kamu yönetiminde reform sürecinin bir parçası olan yönetişim mekanizmaları ile birlikte, kentsel rantın yaratılması ve paylaşılmasında yerel düzeyde temsil kabiliyeti edinen kesimlerin baskı gücü ve karar alma sürecindeki etkinliği artmıştır. Dolayısıyla tezde yerel yönetimlerin planlama yetkilerindeki genişlemenin, yönetişimin örgütlenme

kabiliyeti yüksek sermaye kesimi aktörlerinin etkinliğini ve katılımını artıran mekanizmalarından da bağımsız değerlendirilemeyeceği vurgulanmıştır.

İdarenin sahip olduğu planlama gibi ayrıcalıklı yetkiler, ulusal bir meclisten doğup o kaynağa karşı sorumlu olarak kurgulanması sebebiyle meşruiyet üretmektedir. Dolayısıyla siyasal iktidarın kaynağı halk olduğundan kamuya ait olan ve sahipsiz mallar, orta mallar, hizmet malları ayrımı olmaksızın kentsel alanların mülkiyeti de dolaylı olarak halka aittir. Temel olarak devletin mülkiyetinde olan, yurttaşların ortaklaşa paylaştıkları bu alanların kontrolü ise siyasal mücadelenin birincil problemi olan temsilciler eliyle kullanılır. Ortaklaşa paylaşılan kamu varlığı olan kentsel alanların planlanmasının öğelerinden olan bu alanların ölçeği, nasıl kullanılacağı, bu varlıklarla yaratılan artığın nasıl değerlendirileceği gibi hususlar da bu yüzden siyasal mücadelenin konusunu oluşturur. Kamulaştırma, özelleştirme, kiralama, kentsel dönüşüm alanı ilan etme gibi idarenin planlama faaliyetleri de siyasal bir mücadelenin uzantısıdır. Yönetişimin keşfi ile devletin firma tipi yapılanması, üst ölçekte kurul tipi örgütlenme, yerel ölçekte ise kent konseyleri, belediye şirketleri, gayrimenkul yatırım ortaklıkları gibi piyasa mekanizmasının aktörlerini doğrudan idari alana taşıyan örgütlenmeler şeklinde olmaktadır. Başka bir ifadeyle daha önce bahsedilen devletin görelî özerkliğini aşındıran bu durum, siyasi, iktisadi, idari ayrımlarını belirsizleştirmektedir.

KAYNAKÇA

- Aglietta, M. (2015). *A Theory of Capitalist Regulation: The US Experience*. London: Verso.
- Akbulut, Ö. Ö. (2009). *Siyaset ve Yönetim İlişkisi Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Akbulut, Ö. (2009). İktisadi Zorunluluk ve Politik Bir İnşa Olarak Mekân: Merkezin ve Yerelin Yerselliği. *Toplum ve Hekim*, 24(4-5), 275-279.
- Akçay, Ü. (2014). *İmar Hakkı Transferi: Kentsel Mekânın Finansallaştırılması*. 11 2020 tarihinde Başlangıç Dergi: <https://baslangicdergi.org/imar-hakki-transferi-kentsel-mekânın-finansallastirilmesi-umit-akcay/> adresinden alındı
- Akçay, Ü. (2016). Yükselen İnşaat-Finans Kompleks, Haussmann'ın Ruhu ve Şantiyeleşen Kentler. *Express Dergi*(142), 40-43.
- Akçay, Ü. (2017). *Barınma Hakkının Finansallaştırılması*. gazeteduvar.com: <https://www.gazeteduvar.com.tr/yazarlar/2017/04/03/barinma-hakkinin-finansallastirilmesi/> adresinden alındı
- Akçay, Ü., & Rıza, G. A. (2019). *Finansallaşma, Borç Krizi ve Çöküş*. İstanbul: Notabene Yayınları.
- Akın, E. (2007). Kentsel Gelişme ve Kentsel Rantlar: Ankara Örneği. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi*. Ankara.
- Aksoy, M. A., Yalçiner, K., & Aksoy, E. E. (2019). İmar Hakkı Transfer Sistemi ve Türkiye İçin BŞB Model Önerisi. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(3), 440-453.

- Althusser, L. (2012). *Felsefi ve Siyasi Yazılar*. (Y. C. Uslu, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2014). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser, L. (2016). *Filozof Olmayanlar İçin Felsefeye Giriş*. (İ. Birkan, Çev.) İstanbul: Can Yayınları.
- Althusser, L. (2018). *Felsefede Marksist Olmak*. İstanbul: Can Yayınları.
- Altınok, E. (2012). Kentsel Mekânın Yeniden Organizasyonunun Ekonomi Politikası ve Mülkiyete Müdahale-2000 Sonrası Dönemde İstanbul TOKİ Örneği. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Altınok, E. (2016). Neoliberalleşme Sürecinde TOKİ ve Toplu Konut Biçiminde Kentleşmenin Ekonomi Politikası. *Mimarlık*, 65-72.
- Altınok, E. (2018). “İstif”, “Sınır” ve “Yıkım” Perspektifinde Yeni Türkiye Kentleşmesi. *Betonart - Beton, Mimarlık ve Tasarım Dergisi*, s. 42-45.
- Amin, S. (2018). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Amin, S. (2018). *Küreselleşmiş Değer Yasası*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Ansary, S. Ş. (1958). *Hukuk Bilimine Başlangıç*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Arıkboğa, E., Oktay, T., & Nail, Y. (2007). *Yeniden Yapılanma Sonrasında Belediye Meclisleri: İstanbul Örneği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Arın, T. (2013). Kapitalist Düzenleme, Birikim Rejimi ve Kriz. C. Arın içinde, *Kriz, Devlet, İktisat ve Sosyal Güvenlik Politikaları* (s. 27-98). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Arkitera Haber. (2010, Kasım 8). *MİT'e 100 Konut Yaptı 18 Dönüm Arazi Alacak*. Kasım 2020 tarihinde Arkitera.com: <https://v3.arkitera.com/h58134-mite-100-konut-yapti-18-donum-arazi-alacak.html> adresinden alındı
- Arkitera Haber. (2013, Temmuz 1). *Yok Edilen Ormanlar ve Özel Ağaçlandırma*. Nisan 15, 2019 tarihinde Arkitera.com: <http://www.arkitera.com/haber/15398/yok-edilen-ormanlar-ve-ozel-agaclandirma> adresinden alındı
- Arkitera Haber. (2015). *TOKİ Başkanı Kalitesiz Malzeme Kullandıklarını İtiraf Etti*. Ocak 2021 tarihinde arkitera.com: <https://www.arkitera.com/haber/toki-baskani-kalitesiz-malzeme-kullandiklarini-itiraf-etti/> adresinden alındı
- Arslanoğlu, M. (2013). Acele Kamulaştırma. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 203-224.
- Aslan, Ş. (2011, Nisan). İstanbul'daki Örnekler Üzerinden "Gecekondu Mahalleleri" ile "Varoşlar"ın Sınırlarındaki Esneklik. *Toplumbilim, Banliyö Özel Sayısı*(26), 99-106.
- Atik, A. Ç. (2013). Kamulaştırmada Yargısal Denetim. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Avcan, A. R. (2018). *Kent Stratejileri Merkezi*. Ocak 2021 tarihinde kentstratejileri.com: <https://kentstratejileri.com/tag/yonetisim/> adresinden alındı
- Avrupa Birliği ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2019). *Yerel Yönetim Reformu Projesi 3. Aşama Başlangıç Raporu III*. https://info.undp.org/docs/pdc/Documents/TUR/LAR%20III_Inception%20Report_Final%20Submission_TR_11.01.19.pdf.
- Ayut, E. (2011). İnsan Hakları: Eleştirel Yaklaşımlar. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*.

- Aykut, E., & Yıldırım, K. (2016). Türkiye ve Körfez "Sermaye"sinin Sınıfsal ve Siyasal Etkileri. Ö. Göztepe içinde, *Stratejik Barbarlık* (s. 143-160). Ankara: Notabene Yayınları.
- Balaban, O. (2017). İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi. T. Bora içinde, *İnşaat Ya Resulallah* (s. 17-33). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Balbo, M. (1993). Urban Planning and the Fragmented City of Developing Countries. *Third World Planning Review*, 15(1), 23-35.
- Başkaya, F. (2018). *Çöküş: Kapitalizmin Nihai Krizi Üzerine Bir Deneme*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2008). *2008 Kavşağında Türkiye, Siyaset, İktisat ve Toplum*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2009). *Türkiye'de ve Dünyada Ekonomik Bunalım, 2008-2009*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Bayramoğlu, S. (2015). *Toplumcu Belediye*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Bayramoğlu, S. (2018). *Yönetişim Zihniyeti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bedirhanoğlu, P. (2019/1). Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü. *Çalışma ve Toplum*, 371-387.
- Bedirhanoğlu, P., & Yalman, G. (2009). Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Türkiye'nde 'Yerel' Sermaye: Gaziantep, Denizli, ve Eskişehir'den İzlenimler. *Praksis*, 19, 241-266.
- Berman, M. (2013). *Katı Olan Herşey Buharlaşıyor*. İstanbul: İletişim yayınları.
- Bilge, N. (2007). *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Boratav, K. (1991). *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*. İstanbul: Gerçek yayınları.

- Boratav, K. (2012). *Esrarengiz Döviz Girişleri*. Mayıs 2020 tarihinde Kızılbaşrak45.net: <https://www.kizilbayrak45.net/arsiv/esrarengiz-doviz-girisleri-korkut-boratav> adresinden alındı
- Boratav, K. (2015a). *Seçim Arifesinde Ekonomik Göstergeler*. Mayıs 2020 tarihinde Birgün.net: <https://www.birgun.net/haber/secim-arifesinde-ekonomik-gostergeler-81175> adresinden alındı
- Boratav, K. (2015b). *Türkiye İktisat Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boratav, K. (2017a). 2000'e Doğru Türkiye'de Popülizm. K. Boratav içinde, *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye* (s. 397-403). İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2017b). Rant Ekonomisi ve Devlet: Sorunlar ve Yanlış Çözüm Yolları. K. Boratav içinde, *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye* (s. 404-433). İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2017c). Türkiye'de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar. K. Boratav içinde, *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye* (s. 384-396). İstanbul: Yordam Kitap.
- Boratav, K. (2018). *YEP: IMF'siz Bir IMF Programı*. haber.sol.org.tr: <https://haber.sol.org.tr/yazarlar/korkut-boratav/yep-imfsiz-bir-imf-programi-248321> adresinden alındı
- Boyer, R. (1987). Technical Change and the Theory of Régulation (No. 8707). *CEPREMAP*.
- Boyer, R. (2002). Is Régulation Theory an Original Theory of Economic Institutions? R. Boyer, & Y. Saillard içinde, *Regulation Theory The State of the Art* (s. 320-333). London and New York: Routledge.
- Boyer, R., & Saillard, Y. (2002). A Summary of Régulation Theory. R. Boyer, & Y. Saillard içinde, *Regulation Theory: The State of the Art* (s. 36-45). London, New York: Routledge.

- Brenner, N. (1999). Beyond State-Centrism? Space, Territoriality and Geographical Scale in Globalization Studies. *Theory And Society*, 28(1), 39-78.
- Brodie, J. (1996). New State Forms, New Political Spaces. R. Boyer, & D. Drache içinde, *States Against Markets: The Limits Of Globalization* (s. 383-398). Londra: Routledge.
- Bursada Bugün. (5 Eylül 2020). *Bursa'da TOKİ İsyanı*. Kasım 2020 tarihinde Bursada Bugün: <http://www.bursadabugun.com/haber/bursa-da-toki-isyani-ozel-haber-1328830.html> adresinden alındı
- Castree, N. (2003). Commodifying What Nature. *Progress in Human Geography*, 27(3), 273-297.
- Cebeci, A. (2012). *Bilmediğimiz Kapitalizm*. İstanbul: Sav Yayınları.
- Cebeci, A. (2014a). *AKP Adaletinden "İşlemsel Adalet"...* Mayıs 2020 tarihinde sendika63.org: <https://sendika63.org/2014/01/akp-adaletinden-islemsel-adalete-ayse-cebeci-161141/> adresinden alındı
- Cebeci, A. (2014b). Metalaşma Sürecinde Hukuk'un Etkisi: Türkiye'de Sağlık Alanının Metalaşması. A. M. Özdemir, & M. Ketizmen içinde, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* (s. 247-273). Ankara: İmge Kitabevi.
- Cebeci, A. (2014c). Yeni Değerlenme Alanı Olarak Cezayir ve Emperyalizmin Bugünü. E. Aykut, A. Cebeci, A. M. Özdemir, M. K. Özekin, E. Soran, E. Sune, . . . K. Yıldırım içinde, *Kolektif Emperyalizm* (s. 163-199). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çal, S. (2014). İdare Hukukunda Metalaş(tır)ma Serüveni: 1980'lerden Bugüne Kamu Hizmetinde Başkalaşım ve İdare Hukukunun Bu Dönemeçteki Kimlik Sorunsalına Bakışlar. A. M. Özdemir, & M. Ketizmen içinde, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* (s. 111-150). Ankara: İmge Kitabevi.

- Çavuşoğlu, E. (2017). İslamcı Neo-Liberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hâle. T. Bora içinde, *İnşaat Ya Resulallah* (s. 131-152). İstanbul: Birikim Yayınları.
- Çelik, Ö. (2017). Kent Hakkından Müştereklerimize Kentsel Muhalefet Tartışmaları: Sınırlar ve İmkanlar. *Megaron*, 12(4), 671-679.
- Çınar, T. (2006). Neo-Liberal Politikalar Doğrultusunda İller Bankası DSİ ve Belediyelerin Değişen Rolü. *Jeoloji Mühendisleri Odası HABER BÜLTENİ*(2006/3), 70-78.
- Çınar, T., Bülent, D., Çiner Can, U., & Zengin, O. (2013). *Belediyelerin Sınırları*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Çoban, A. (2018). Doğanın Metalaştırılması. *Toplum ve Bilim*(142), s. 209-241.
- Çoban, A. N. (2012). Cumhuriyetin İlanından Günümüze Konut Politikası. *Ankara Üniversitesi SBF DErgisi*, 67(3), 75-108.
- Çoban, A., & Duru, B. (2009). Emek Ekseninde AKP İktidarının Çevre ve Kent Politikaları. *İktisat Dergisi*, 57-68.
- Davutoğlu, A. (2013). Zero Problems in a New Area. *Foreign Policy*(21).
- De Angelis, M. (2000). *Marx's Theory of Primitive Accumulation: A Suggested Reinterpretation*. 04 2020 tarihinde <https://libcom.org/library/marx-primitive-accumulation-reinterpretation-massimo-de-angelis> adresinden alındı
- Demirbaş, T., Çetinkaya, Ö., Güneş, V., & Bektaş, N. B. (2017). Belediyelerin Şirketler Yoluyla Hizmet Sunma Modelinin Değerlendirilmesi. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 15(30), 145-175.
- Deneç, E. A. (2014). Türkiye Kentlerinin Mekânsal Üretiminde TOKİ Etkisi. *Mimarlık Dergisi*(378), 4-7.

- Devlet Planlama Teşkilatı. (1989). *Türkiye'de Uygulanabilir Konut İnşaat Teknolojileri*. Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Değirmenci, E., & Karaçimen, E. K. (2017). AKP'li Yıllarda Türkiye Ekonomisi: Coşku, Durgunluk ve Tasfiye Eğilimleriyle Salınım. *Toplum ve Hekim*, 32(5), 328-340.
- Dışişleri Bakanlığı, Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). *Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları*. Ocak 2021 tarihinde [ab.gov.tr: https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html](https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html) adresinden alındı
- Dikmen, A. A. (2006). Bir İlkel Birikim Aracı Olarak Özelleştirme ve Taşeronlaştırma. *Emek Araştırmaları Dergisi*, 41-60.
- Dinçer, O., & Yılmaz, C. (2003). *Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*. TC Başbakanlık, Ankara.
- Doğan, A. E. (2002). *Birikimin Hamalları*. İstanbul: Donkişot Yayınları.
- Dos Santos, P. L. (2009). Günümüz Kapitalizminde Bankacılığın İçeriği Üzerine. C. Lapavitsas içinde, *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* (s. 121-170). İstanbul: Yordam Kitap.
- Dunn, B. (2009). *Global Political Economy*. London: Pluto Press.
- Duygulu, F. (2014). İmar (Sürecinin Yeni) Araçları. *Mimarlık Dergisi*(375).
- Dündar, Ö. (2001). Models of Urban Transformation: Informal Housing In Ankara. *Cities*, 18(6), 391-401.
- Eagleton, T. (2015). *İdeoloji*. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Edelman, B. (1979). *Ownership of the Image: Elements for a Marxist Theory of Law*. Londra: Routledge and Kegan Paul.

Eğilmez, M. (2019, Şubat 14). *Cari Açık Nasıl Finanse Edildi?* Mayıs 2020 tarihinde mahfiegilmez.com: <https://www.mahfiegilmez.com/2019/02/cari-ack-nasl-finanse-edildi.html> adresinden alındı

Eldorado Gold. <https://www.eldoradogold.com>. Ocak 2020 tarihinde <https://www.eldoradogold.com> adresinden alındı

Engels, F. (2013). *Konut Sorunu*. Ankara: Alter Yayıncılık.

Ercan, E. M. (2007). Kentlerimizin İçinde Bulunduğu Planlama ve Yönetim Sorunları. *Planlama Dergisi*(2), 10-18.

Ercan, F. (2004). Türkiye'de Kapitalizmin Süreklilik İçinde Değişimi (1980-2004). *İktisat Dergisi*(452), 98-110.

Erdem, J. G. (2017). İptal Davasında Menfaat İhlali Koşulu. *Memleket Siyaset Yönetim*, 12(27), 97-134.

Eroğlu, E., & Tunç, G. (2018). Devletin Yeniden Ölçeklenmesi ve Finansallaşma: Yerel Yönetimlerin Mali Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. *Emek Araştırma Dergisi*, 9(14), 23-50.

Eşkinat, R. (2012). Türk İnşaat Sektöründe TOKİ'nin Yeri ve Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(32), 159-172.

Evrensel Haber. (2013, Haziran 30). *Yok Edilen Ormanlar ve Özel Ağaçlandırma*. Nisan 15, 2019 tarihinde <https://www.evrensel.net:https://www.evrensel.net/haber/60792/yok-edilen-ormanlar-ve-ozel-agaclandirma> adresinden alındı

FIAS. (2001). *Türkiye Yatırımın Önündeki İdari Engeller Raporu*. Ankara.

Fine, B. (2009). *Financialisation, the Value of Labour Power, the Degree of Separation, and Exploitation by Banking*. Ocak 2020 tarihinde https://eprints.soas.ac.uk/7480/2/BenFine_FinancialisationLabourPower.pdf adresinden alındı

- Foster, J. B. (2008). The Financialization of Capital and the Crisis. *Monthly Review*, 59(11), 1-19.
- Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Derneği. (2012). *2023 Vizyonunda Gayrimenkul Sektörü*. Can Fuat Gürlelel.
- Gazete Kadıköy. (2020). *Vapursuz, Trensiz Haydarpaşa...* Ocak 2021 tarihinde gazetekadikoy.com: <http://www.gazetekadikoy.com.tr/gundem/vapursuz-trensiz-haydarpaşa-h16955.html> adresinden alındı
- Gazetekarınca Haber. (2019). *Seçmen Tercihini Etkileyen Sosyal Yardımlar: Devletin Görevi mi, AKP'nin 'Oy Avcılığı' mı?* Mayıs 2020 tarihinde Gazetekarınca.com: <https://gazetekarınca.com/2019/03/secmen-tercihini-etkileyen-sosyal-yardimlar-devletin-gorevi-mi-akpnin-oy-avciligi-mi/> adresinden alındı
- Gökgöz, G. (2012). Finansallaşma Sürecinde "Tarih"in Yeniden Keşfi: Yazılı Basında 'İstanbul Finans Merkezi Projesi'. *İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10(1-2), 77-109.
- Göksu, A. F. (2003). Kentsel Dönüşüm Projelerinde Yenilikçi Yaklaşımlar. *TMMOB Şehir Plancıları Odası-Kentsel Dönüşüm Sempozyumu*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Oditoryumu.
- Görmez, K. (1997). *Yerel Demokrasi ve Türkiye*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Gözler, K. (2005). *İdare Hukukuna Giriş*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gülalp, H. (1987). *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Güler, B. A. (1997). Küreselleşme ve Yerelleşme Yerel Altyapı Sektörü. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 6(3), 62-77.
- Güler, B. A. (2000). Devletin Yeniden Yapılandırılması. *Düşün Dergisi*(7), 7-13.
- Güler, B. A. (2003). Yönetişim: Tüm İktidar Sermayeye. *Praksis*(9), 93-116.

- Güler, B. A. (2004). Değişme ve Disiplin. *Kamu Yönetimi Forumu Bildiri Kitabı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını.
- Güler, B. A. (2008). Beşbinli Yerel Yönetim Yasaları Üzerine. 5. *Kentsel Altyapı Ulusal Sempozyumu* (s. 260-268). IMO Yayınları.
- Güler, B. A. (2013). *Türkiye'nin Yönetimi: Yapı*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Güler, B. A. (2013). *Yerel Yönetimler: Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım*. Ankara: İmge Yayınları.
- Güler, B. A. (2016). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi: Yapısal Uyarlama Politikaları 1980-1995*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Güngen, A. R. (2021). *Borçlandırma Siyaseti*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Güriz, A. (2006). *Hukuk Başlangıcı*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gürlek, H. (2008). *AKP'nin Müteahhitleri*. İstanbul: Güncel Yayınları.
- Gürsel, M. K. (2009). *Kamulaştırma Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güzelsarı, S. (2007). Küresel Kapitalizm ve Devletin Dönüşümü, Türkiye'de Mali İdarede Yeniden Yapılanma. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Güzelsarı, S. (2009). Kamu Özel Ortaklığı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme. B. Övgün içinde, *Kamu Yönetimi: Yapı, İşleyiş, Reform*. Ankara: KAYAUM Yayınları.
- Graeber, D. (2015). *Değer Teorisi: Antropolojik Bir Giriş*. (B. Kıcır, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hanieh, A. (2015). *Körfez Ülkelerinde Kapitalizm ve Sınıf*. Ankara: Notabene Yayınları.

- Hardt, M., & Negri, A. (1994). *Labor of Dionysus*. Minnesota: University of Minnesota.
- Hardt, M., & Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge: Harvard University Press.
- Harvey, D. (2004). "Yeni Emperyalizm": Mülksüzleşme Yoluyla Birikim. *Praksis*(11), 23-48.
- Harvey, D. (2011). *Umut Mekânları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2012). *Sermayenin Sınırları*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Harvey, D. (2014). *Postmodernliğin Durumu*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015a). *Asi Şehirler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Harvey, D. (2015b). *Kent Deneyimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2015c). *Sermayenin Mekânları*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Harvey, D. (2016a). *Sosyal Adalet ve Şehir*. İstanbul: MetisYayıncılık.
- Harvey, D. (2016b). *Yeni Emperyalizm*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Hobbsbawm, E. (1996). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. (Y. Alogan, Çev.) İstanbul: Sarmal Yayınevi .
- Holloway, J. (2003). Devlet ve Gündelik Mücadele. *Praksis*(9), 411-442.
- Hood, C. (1991). A Public Management For All Seasons. *Public Administration*, 69, Spring, 3-19.
- Hürriyet Haber. (2008, Eylül 23). *50 Yıllık Ağaçları Kesip Metal Ağaç Diktiler*. Nisan 15, 2019 tarihinde <http://www.hurriyet.com.tr:>
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/50-yillik-agaclari-kesip-metal-agac-diktiler-9965291> adresinden alındı

- Hürriyet Haber. (2008). *AKP'li Başkanın "Protokol" ve "Bağış" Anlaşması*. Mayıs 2020 tarihinde Hürriyet.com: <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/akpli-baskanin-protokol-ve-bagis-anlasmasi-9804175> adresinden alındı
- International, T. (2020). *Corruption Perception Index*. Mayıs 2020 tarihinde transparency.org: <https://www.transparency.org/en/cpi/2019/results/tur> adresinden alındı
- Işık, O., & Pınarcıoğlu, M. M. (2015). *Nöbetleşe Yoksulluk*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İslam, T., & Enlil, Z. Ş. (2010). 5366 Sayılı Yasa Merkezli Dönüşüm ve Sulukule Örneği: Belediye'nin Hedefleri ve Yaşanan Gerçeklik. *Kentsel Dönüşümde Politika, Mevzuat, Uygulama* (s. 317-334). içinde Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Jessop, B. (2000). The Crisis of the National Spatio-Temporal Fix and the Ecological Dominance of Globalizing Capitalism. *International Journal of Urban and Regional Studies*, 24(2), 323-360.
- Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi*. (A. Özcan, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Jessop, B. (2009). *Kapitalist Devletin Geleceği*. (A. Özcan, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Jessop, B. (2018). *Devlet: Dün Bugün Gelecek*. (A. Güney, Çev.) Ankara: Epos Yayınları.
- Jessop, B., Peck, J., & Tickell, A. (1999). Retooling the Machine: Economic Crisis, State Restructuring, and Urban Politics. *The Urban Growth Machine: Critical Perspectives Two Decades Later* (s. 141-159). içinde
- Kahraman, T. (2010). İmar Uygulamalarında Gizli Yolsuzluk: Ayrıcalıklı Özelleştirmeler ve Kentsel Rant. *İş Ahlakı Dergisi*, 3(6), 61-80.
- Kalkınma Bakanlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu. (2018). *On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Kamu Özel İşbirliği Uygulamalarında Etkin Yönetim*. Ocak 2021 tarihinde sbb.gov.tr: <https://www.sbb.gov.tr/wp->

content/uploads/2020/04/KamuOzelIsbirligiUygulamalarindaEtkinYonetimOzel
IhtisasKomisyonuRaporu.pdf adresinden alındı

Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018*. Ocak 2021 tarihinde
sbb.gov.tr: [https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-
Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf](https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf) adresinden alındı

Kamu İhale Kurumu. (2020). *Kamu Alımları İzleme Raporu 2019*. Ankara: Kurumsal
Gelişim ve Araştırma Dairesi Başkanlığı.
[https://dosyalar.kik.gov.tr/genel/Raporlar/kamu_ihale_kurumu_2019_12_aylik_
kamu_alimlari_istatistikleri.pdf](https://dosyalar.kik.gov.tr/genel/Raporlar/kamu_ihale_kurumu_2019_12_aylik_kamu_alimlari_istatistikleri.pdf) adresinden alındı

Karaçimen, E., Akçay, Ü., & Güngen, A. R. (2019). Nuray Ergüneş'in Çalışmalarından
Hareketle Türkiye'de Finansallaşma Üzerine Söyleşi. *Nuray Ergüneş İçin Yazılar*
(s. 87-98). içinde İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Karahanoğulları, O. (1996). Özelleştirme İşlemlerinin Yargısal Denetimi. *Ankara
Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*(45), 279-322.

Karahanoğulları, O. (2011). Kamu Hizmetleri Piyasa İlişkisinde Dördüncü Tıp: Eksik
İmtiyaz (Kamu-Özel Ortaklığı). *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 66(3), 177-
215.

Karahanoğulları, O. (2017). *Marksizm ve Hukuk*. İstanbul: Yordam Kitap.

Karakılçık, Y., & Küçük, Ü. (2019). Kamu-Özel Ortaklığının Yerel Yönetimlerde
Uygulanabilme Olanakları Üzerine Bir Değerlendirme. *ADAM AKADEMİ Sosyal
Bilimler Dergisi*, 9(1), 135-172.

Karaman, B. (2015). *Acele Kamulaştırma*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Karasu, K. (2009). Kamu Özel Ortaklığı: Sözleşme Sisteminin Genelleşmesi. *Kamu
Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform SBF Yayın*, 79-91.

- Karataş, T. (2018). Bir Finansallaşma Göstergesi Olarak Türkiye Ekonomisinde Borçların Dönüşümü: 2002-2017. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 40(2), 255-273.
- Karatepe, Y. (2019). *Türkiye'de Temel İhtiyaçlar Kredi Kartı İle Borçlanarak Karşılıyor*. Ocak 2020 tarihinde [tr.euronews.com: https://tr.euronews.com/2019/01/21/turkiye-de-temel-ihtiyaclar-kredi-karti-ile-borclanarak-karsilaniyor](https://tr.euronews.com/2019/01/21/turkiye-de-temel-ihtiyaclar-kredi-karti-ile-borclanarak-karsilaniyor) adresinden alındı
- Kars Kaynar, A. (2015). *Sermayenin Coğrafyası*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Kaya, A. Y. (2010). 2000'ler Türkiye'sinde Tarım Politikaları ve Toprak Mülkiyeti: Efemçukuru'nda "Mülkiyet Nedir?". *Toprak Mülkiyeti Sempozyumu* (s. 82-97). Ankara: Memleket Yayınları.
- Kaya, A. Y. (2011). Neo-liberal Mülkiyet ya da 'Acele Kamulaştırma' Nedir? *Toplum ve Bilim*(122/1), 194-236.
- Keleş, R. (1995). Hizmette Halka Yakınlık (Subsidiarity) İlkesi ve Yerel Yönetimler. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 4(1), 3-14.
- Keleş, R. (2018). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Yayınları.
- Keleş, R., & Mengi, A. (2017). *Kent Hukuku*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kelsen, H. (2016). *Saf Hukuk Kuramı: Hukuk Kuramının Sorunlarına Giriş*. (E. Uzun, Dü.) İstanbul: Nora Kitap.
- Keskin, N. E. (2009). *Türkiye'de Devletin Toprak Üzerinde Örgütlenmesi*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.
- Keyder, Ç. (2000). Enformel Konut Piyasasından Küresel Konut Piyasasına. *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*. içinde İstanbul: Metis Yayınları.
- Kılıç, E. M. (2016). Neoliberal Politikalar Çerçevesinde Türkiye'de Kentsel Dönüşüm ve Kentsel MekânıYeniden Anlamlandırma Sözlü Tarih Bilgisi: İzmir-Kadifekale

Kentsel Yenileme ProjesiÖrneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.*

Kings Dock. Şubat 2021 tarihinde <http://kingsdock.com/progress.aspx> adresinden alındı

Kolsuz, G., & Yeldan, A. E. (2014). 1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde Büyümenin Kaynaklarının Ayırıştırılması. *Çalışma ve Toplum*, 49-66.

Kuyucu, T., & Ünsal, Ö. (2010). Urban Transformation as State-Led Property Transfer an Analysis of Two Cases of Urban Renewal in İstanbul. *Urban Studies*, 47(7), 1479-1499.

Lapavitsas, C. (2009a). Finansallaşmış Kapitalizm: Kriz ve Finansal Müsadere. *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* (s. 25-74). içinde İstanbul: Yordam Kitap.

Lapavitsas, C. (2009b). Giriş: Finansallaşmanın Krizi. *Finansallaşma ve Kapitalizmin Krizi* (s. 9-24). içinde İstanbul: Yordam Kitap.

Lefebvre, H. (2011). *Kentsel Devrim*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2015). *Şehir Hakkı*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Lefebvre, H. (2016). *Mekânın Üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Levent, S. (2020). *Yetersiz Müteahhit Can Yakmasın!* Aralık 2020 tarihinde [hurriyet.com: https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sefer-levent/yetersiz-muteahhit-can-yakmasin-41462398](https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sefer-levent/yetersiz-muteahhit-can-yakmasin-41462398) adresinden alındı

Lipietz, A. (1987). *Mirages and Miracles: Crisis of Global Fordism*. (D. Macey, Çev.) Londra: Verso Yayınları.

Lipietz, A. (1993). Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları. *Toplum ve Bilim*(56-61), 58-83.

Lipietz, A., & Jenson, J. (1987). Rebel Sons: The Regulation School. *French Politics and Society*, 5(4), 17-26.

- Locke, J. (2004). *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*. (F. Bakırcı, Dü.) Ankara: Babil Yayıncılık.
- Lordon, F. (2002). Régulation Theory and Economic Policy. R. Boyer, & Y. Saillard içinde, *Régulation Theory: The State of the Art* (s. 129-137). London, New York: Routledge.
- Luxemburg, R. (1986). *Sermaye Birikimi*. (T. Ertan, Çev.) İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Mandel, E. (2008). *Geç Kapitalizm*. (C. Badem, Çev.) İstanbul: Versus Kitap.
- Marx, K. (1881). *Notes on Adolph Wagner's "Lehrbuch der politischen Ökonomie", (Volume I, 1879)*. 04 2020 tarihinde <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1881/01/wagner.htm> adresinden alındı
- Marx, K. (1996, Ekim). Marx'tan Manchester'deki Engels'e 22 Temmuz 1859. *Karl Marx-Friedrich Engels Seçme Mektuplar*, 158. (A. Bilgi, Çev.) İstanbul, Tünel: Evrensel Basım Yayın.
- Marx, K. (2003). *Seçme Yapıtlar, İkinci Cilt*. Ankara: Eriş Yayınları.
- Marx, K. (2011). *Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı*. Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2014). *Kapital II*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2015a). *Kapital I*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx, K. (2015b). *Kapital III*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Mayer, M. (2014). Toplumsal Kent Hareketlerinde "Kent Hakkı". N. Brenner, P. Marcuse, & M. Mayer içinde, *Kar İçin Değil Halk İçin* (s. 100-130). İstanbul: Sel Yayıncılık.

- Meriç, K. (2010). Kentsel Dönüşüm Yağması ve Kent Yoksullarının Barınma Hakkı Mücadelesi. *Toprak Mülkiyeti Sempozyumu* (s. 632-640). Ankara: Memleket Yayınları.
- Metin, O. (2011/1). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar. *Çalışma ve Toplum*, 179-200.
- Milliyet Haber. (2013). *İstanbul'da Dev Kamulaştırma*. Aralık 2020 tarihinde Milliyet.com: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/istanbulda-dev-kamulastirma-1679787> adresinden alındı
- Mimdap Haber. (2012). *Lüks Semtlerdeki Arsa Sahiplerine "2/3 Baskısı"*. Aralık 2020 tarihinde Mimdap.org: <http://mimdap.org/2012/08/luks-semtlerdeki-arsa-sahiplerine-23-baskysy/> adresinden alındı
- Namazcı, E. (2013). Yerel Yönetim Bankacılığı: İller Bankası'nın İlbank A.Ş.'ye Dönüşüm Süreci. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul.
- Neval, G. (2008). Türkiye'de Kentsel Dönüşüm: Mevzuat ve Uygulamaların Genel Görünümü. *Yönetim ve Ekonomi*, 15(115*130).
- OECD. (2012). *Recommendation of the Council on Principles for Public Governance of Public-Private Partnership*. Ocak 2021 tarihinde oecd.org: <https://www.oecd.org/governance/budgeting/PPP-Recommendation.pdf> adresinden alındı
- Offe, C. (1984). *Disorganised Capitalism*.
- Oktay, T. (2013). *Yerel Siyaset Bağlamında Belediye Meclis Komisyonları Marmara Bölgesi Örneği*. İstanbul: TC Marmara Belediyeler Birliği Yayını.
- Oran, S. S. (2017). Türkiye'de Emeklilik Sisteminin Finansallaşma Çerçevesinde Analizi: Bireysel Emeklilik Sistemi. *Mülkiye Dergisi*, 41(3), 49-81.

- Ökten, A. N., Altınok, E., & Bilen, Ö. (2008). Yoksulluk Deplasmanında. *Dünya Şehircilik Günü 32. Kolokyumu*, (s. 1-10). İstanbul.
- Önal, N. E. (2012). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Geçişte Büyük Toprak Sahiplerinin Sınıfsal Rolü ve Dönüşümü. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 137*169.
- Öner, R. V., & Osmanoğulları, F. (2017). Kentli Haklarına Karşı Şehir Hakkı: Farklılıklar, Benzerlikler ve Eğilimler. *Emek Araştırma Dergisi (GEAD)*, 8(11), 75-98.
- Özbey, K. Ö. (2017). Sermaye Birikim Sürecinde Ticaret Hukukunun İşlevi. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara.
- Özçelik, K. P. (2013). Kapitalist Sermaye Birikimi ve Kapitalist Kent. *Mülkiye Dergisi*, 37(2), 97-124.
- Özdemir, A. M. (2005a). Emeğin Anayasallaşması, Kolektif Haklar ve Sağlık Hakkı: Chavez Venezüella'sında Demokrasi Versus Kapitalizm. *Toplum ve Hekim*, 20(3), 201-207.
- Özdemir, A. M. (2005b). Sağlıkın Ekonomi Politikası: Sağlık Hizmetlerinde Metalaşma Süreci Üzerine Bir Deneme. *Ekonomik Yaklaşım*, 16(56), 79-95.
- Özdemir, A. M. (2008). *Sözün Mülkiyeti*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Özdemir, A. M. (2010a). Hukukun Krizi: Günümüz Türkiye'sinde İktidar ve Şiddet. *Çalışma ve Toplum*, 3(26), 51-70.
- Özdemir, A. M. (2010b). *Ulusların Sefaleti*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdemir, A. M. (2011a). *Güç, Buyruk, Düzen*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdemir, A. M. (2011b). Söylem, Söylem-Dışı ve Teorik Stratejiler. *Mülkiye*, XXXV(271).

- Özdemir, A. M. (2012). Popülist Söylem ve Bileşenleri: "Sol"- Liberalizm Üzerine Düşünceler. *Mülkiye, XXXVI*(274), 37-62.
- Özdemir, A. M. (2013). Söylem ve Hukuk İlişkisi: Kamu Personel Rejimi Örneği. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1-8.
- Özdemir, A. M. (2014a). İşi Düzenleyen Hukuk: Bir İlişkinin Anatomisi. *Emeğin Kitabı* (s. 127-157). içinde İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.
- Özdemir, A. M. (2014b). Kolektif Emperyalizm. A. M. Özdemir, E. Soran, & Y. Alogan (Dü.) içinde, *Kolektif Emperyalizm* (s. 29-159). Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdemir, A. M. (2016). Anlatı ve İktidar ya da Kamu Personel Reformunu Anlamak. *Emek Araştırma Dergisi*, 7(9), 11-20.
- Özdemir, A. M. (2019). Marksizm Hukukun Nesnesi Üzerine Konuştuğunda. *Hukuk Defterleri*(19).
- Özdemir, A. M., & Aykut, E. (2010). Marksizm ve Hak Kavramı: Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi. *İnsan Hakları Yıllığı*, 28, 23-44.
- Özdemir, A. M., & Aykut, E. (2011). Liberalizm ve Haklar. Y. Bürkev, M. Özügürlü, Y. Özdek, & E. V. Elgür içinde, *Kuramsal ve Tarihsel Boyutlarıyla Hak Mücadeleleri* (s. 297-310). Ankara: Notabone.
- Özdemir, A. M., & Ketizmen, M. (2014). *Türkiyenin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdemir, A. M., Aykut, E., Sune, E., & Uğurlu, G. (2015). *Türk Dış Politikasının Ekonomi Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Özdemir, A. M., Zabunoğlu, H. G., Demirli, A., Aykut, E., Karacaova Türkoğlu, E. N., Uğurlu, G., & Şahin, O. G. (2019). *Genel Kamu Hukuku Kuramsal Yaklaşım*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Özekin, M. K. (2014). Kolektif Emperyal Düzendeki Türkiye. E. Aykut, A. Cebeci, A. M. Özdemir, M. K. Özekin, E. Soran, E. Sune, . . . K. Yıldırım içinde, *Kolektif Emperyalizm* (s. 351-409). Ankara: İmge Kitabevi.
- Özkaplan, N., Yücesan-Özdemir, G., & Özdemir, A. M. (2005). Sosyal Dışlanma "Ne"yi Dışlar?: Avrupa Üzerine Notlar. *Mülkiye*, XXIX(248), 77-94.
- Özkul, F. U., & Tapşın, G. (2010). Kredi Kartı Kullanımı İle Kullanılabilir Gelirin Tüketim Üzerindeki Etkisi ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Ampirik Bir Çalışma. *Journal of Accounting & Finance*, 138-153.
- Özlüer, I. Ö. (2018). Riskli Alan Kararları ve Acele Kamulaştırma Uygulaması. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 67(3), 635-655.
- Özten, A. F. (2007). Tasfiye Sürecinde İller Bankası Gerçeği. *Yerel Yönetimlerde Dönüşüm Sempozyumu*, (s. 163-169). Ankara.
- Özüğurlu, A. (2010). Neoliberal Kentleşme Karşısında Barınma Hakkı Mücadeleleri: Mülkiyet Açısından Bir İnceleme. *Toprak Mülkiyeti Sempozyumu* (s. 297-306). Ankara: Memleket Yayınları.
- Özüğurlu, M. (2003a). Marksizm ve İlkel Sermaye Birikimi. B. Ünlü, C. Eroğul, K. Boratav, O. Karahanoğulları, A. Yalçınkaya, A. A. Özkazanç, . . . T. Timur içinde, *Marksizm ve...* (s. 161-191). Ankara: İmge Kitabevi.
- Özüğurlu, M. (2003b). Sosyal Politikanın Dönüşümü. *Mülkiye*, XXVII, 59-74.
- Özüğurlu, M. (2016). Ya Şahsileşmiş Güçle Girdaba Ya da Egemenlik ve İktidar Halka. Ö. Göztepe içinde, *Stratejik Barbarlık* (s. 197-219). Ankara: Notabene Yayınları.
- Panitch, L., & Gindin, S. (2012). *The Making of Global Capitalism*. Verso Books.
- Paşukanis, E. B. (2013). *Genel Hukuk Teorisi ve Marksizm*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Pêcheux, M. (1982). *Language, Semantics and Ideology*. (H. Nagpal, Çev.) Newyork: St. Martin's Press.

- Penpecioglu, M. (2017). Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler: Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son 10 Yılı. T. Bora içinde, *İnşaat Ya Resulallah* (s. 163-180). İstanbul: Birikim Kitapları.
- Poulantzas, N. (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. Ankara: Epos Yayınları.
- Przeworski, A. (1977). Proletariat into a class: The Process of Class Formation From Karl Kautsky's The Class Struggle to Recent Controversies. *Politics & Society*, 7(4), s. 343-401.
- Purkis, S. (2016). İnşaat Odaklı Birikimin Durdurulamayan Yükselişi: Konut Fazlasına Karşın Konut Açığı. *Mülkiye Dergisi*, 40(4), 91-111.
- Purkis, S. D. (2006). Çevre ve Yarı Çevre Ülkelerde Ekonomide Enformelleşme ve Marjinalleşme Süreçleri. *İktisat Dergisi*, 5-18.
- Radikal Haber. (2013, Ekim 21). *ODTÜ'den Gökçek'e Para İadesi*. Nisan 15, 2019 tarihinde <http://www.radikal.com.tr>: <http://www.radikal.com.tr/turkiye/odtuden-gokceke-para-iadesi-1156535/> adresinden alındı
- Robles, A. C. (1994). *French Theories of Regulation and Conceptions of the International Division of Labour*. London: The Macmillan Press.
- Schmid, C. (2014). Henri Lefebvre, Kent Hakkı ve Yeni Metropol Anaakımı. N. Brenner, P. Marcuse, & M. Mayer içinde, *Kar İçin Değil Halk İçin* (s. 72-99). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Schumpeter, J. A. (2012). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Ankara: Alter Yayıncılık.
- Semiz, Ö. (2011). Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Hakları Sözleşmesi (TRIPS): Öncesi ve Sonrası. *Fikri ve Sınai Haklar Dergisi*, 7(27), 509-520.
- Sevgili Gençay, F. D. (2018). Belediye Şirketlerinin Hukuki Statüsü. *TBB Dergisi*(134), 153-176.

- Seydioğulları, H. S. (2016). Yeni Yasal Düzenlemelerle Kentsel Dönüşüm. *Planlama*, 26(1), 51-64.
- Somel, A. (2012). *Kamulaştırmanın Dönüşümü: Özel Yarar İçin Kamulaştırmanın Gelişimi ve Türkiye'de Kamu Politikasına Yansımaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Sönmez, M. (2015). *AK Faşizmin İNŞAAT İskelesi*. Ankara: Notabene Yayınları.
- Sözcü. (2014). *Yap Bağışı Kap İmarı*. Mayıs 2020 tarihinde Sozcu.com: <https://www.sozcu.com.tr/2014/gundem/yap-bagi-yi-kap-imari-566919/> adresinden alındı
- Sune, E. (2013). Devlet Biçiminin Yeniden Düzenlenmesinin Aracı Olarak Uluslararası Hukuk: Libya Örneği. A. M. Özdemir içinde, *Emperyalizmin Hayaletleri Küresel Düzenlemenin Bugünü* (s. 101-120). Ankara: İmge Kitabevi.
- Swyngedouw, E., Moulaert, F., & Rodriguez, A. (2002). Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects And The New Urban Policy. *Antipode*, 34(3), 542-577.
- Şahin, Ç. (2009, Ekim). Çevresel Kapitalizm ve Kriz. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*(No: 41), 139-159.
- Şahin, E. T. (2010). Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. *Gayrimenkul Yatırım Ortaklıklarının Kentsel Gelişmeye ve Planlamaya Etkilerinin İstanbul Örneğinde İncelenmesi*. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Şehir ve Bölge Planlama.
- Şahin, O. G., & Özdemir, A. M. (2019). Hukuka İdeolojisi Üzerinden Bakmak: Kozmopolitan, Ülkesel ve Devletçi Söylemler. *Amme İdaresi, Dergisi*, 52(4), 25-58.
- Şen, B. (2005). Soylulaştırma: Kentsel Mekânda Yeni Bir Ayrışma Biçimi. *İstanbul'da Kentsel Ayrışma* (s. 127-159). içinde Ankara: Bağlam Yayıncılık.

- Şen, B., & Abdullah, T. (2011, Nisan). Kanarya Mahallesi: Zorunlu Göç, Enformellik ve Siyaset. *Toplumbilim, Banliyö Özel Sayısı*(26), 117-128.
- Şenalp, M. G. (2011). Küreselleşme Sürecinde Devlet/Toplum Kompleksinin Dönüşümü ve Türkiye'de Ulusötesi Sermayenin Yükselişi: Koç Holding Örneği. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şengül, T. (2001). *Kentsel Çelişki ve Siyaset*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Şengül, T. (2004). Siyaset ve Mekânsak Ölçek Sorunu: Yerelci Stratejilerin Bir Eleştirisi. *Küreselleşme, Emperyalizm, Yerelcilik, İşçi Sınıfı* (s. 115-162). içinde Ankara: İmge Kitabevi.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü. (1960, Aralık 23). *Mevzuat Bilgi Sistemi*. Nisan 15, 2019 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr: http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.4.167.pdf> adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Hukuk ve Mevzuat Genel Müdürlüğü. (2012, Mayıs 31). *Mevzuat Bilgi Sistemi*. Nisan 15, 2019 tarihinde <http://www.mevzuat.gov.tr: http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6306.pdf> adresinden alındı
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi. (2020). *Türkiye'de Doğrudan Yabancı Yatırım*. Mayıs 2020 tarihinde [invest.gov: https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx](https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/fdi-in-turkey.aspx) adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı. (2020). *Avrupa Komisyonu Tarafından Hazırlanan Türkiye Raporları*. Ocak 2021 tarihinde https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.html adresinden alındı
- Taymaz, E. (1993). Kriz ve Teknoloji. *Toplum ve Bilim*(56-61), 5-40.
- Tekeli, İ., & Menteş, G. (1977). Türkiye'de Holdingleşme ve Holding Sisteminin Mekândaki Örgütlenmesi. *Toplum ve Bilim*(4), 16-45.

- Tekeli, İ., Ortaylı, İ., & Türkcan, E. (1978). *Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi*. Ankara: Türk İdareciler Derneği.
- The World Bank. (1987). *Cukurova Urban Development Project Staff Appraisal Report*.
- The World Bank. (2005). *Project Appraisal Document On a Proposed Loan In The Amount Of Euro 212.9 Million To Iller Bankası With The Guarantee Of The Republic Of Turkey For The Municipal Services Project*.
- TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi. (2016). *Haydarpaşa Garı Güncesi*. Ocak 2021 tarihinde mimarist.org: <http://www.mimarist.org/haydarpaşa-gari-guncesi/> adresinden alındı
- Toker, Ç. (2019). *Kamu İhalelelerinde Olağan İşler*. İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Toker, Ç. (2020). *Araplar 300 Dönüm Arazi Kapattı*. Mayıs 2020 tarihinde Sozcu.com: <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/cigdem-toker/araplar-300-donum-arazi-kapatti-5554721/> adresinden alındı
- TOKİ. (2019). *TOKİ Kurumsal Tanıtım Dokümanı*. Kasım 2020 tarihinde <http://i.toki.gov.tr/content/entities/main-page-slider/20191011095737969524-pdf.pdf> adresinden alındı
- TOKİ. *Gayrimenkul Sertifikası*. Kasım 2020 tarihinde <https://www.toki.gov.tr/gayrimenkul-sertifikasi2> adresinden alındı
- TOKİ. *Kaynak Geliştirme ve Gelir Paylaşımı Projeleri*. Kasım 2020 tarihinde <http://www.toki.gov.tr/kaynak-gelistirme-ve-gelir-paylasimi-projeleri> adresinden alındı
- Tulumtaş, S. (2010). Kentsel Dönüşüm ve Demiryolu Uygulamaları. *Toprak Mülkiyeti Sempozyumu* (s. 237-255). Ankara: Memleket Yayınları.
- Turan, M. (2009). *Türkiye'de Kentsel Rant*. Ankara: Tan Kitabevi Yayınları.

- Türel, A. (1989). 1980 Sonrasında Konut Üretimindeki Gelişmeler. *Odtü MFD*, 9(1), 137-154.
- Türk Tabipleri Birliği Şehir Hastaneleri İzleme Grubu. (2018). *Türkiye'de Sağlıkta Kamu-Özel Ortaklığı: Şehir Hastaneleri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi. (2008, Ocak Perşembe). Dönem 23. 12(51. Birleşim 2. Yasama Yılı).
- Türkiye Müteahhitler Birliği. (Ekim 2019). *İnşaat Sektörü Analizi*.
- Türkiye Müteahhitler Birliği. (Nisan 2020). *İnşaat Sektörü Analizi*.
- T24 Haber. (2020). *Haydarpaşa Dayanışması'ndan Ulaştırma Bakanına Yanıt: Artık Yeter*. Ocak 2021 tarihinde t24.com.tr: <https://t24.com.tr/haber/haydarpaşa-dayanismasi-ndan-ulasirma-bakani-na-yanit-20-yildir-gar-a-yoneltelen-ticaret-tasarim-finans-fuar-merkezi-otel-muze-gibi-islevlere-artik-yeter,916388> adresinden alındı
- Uyar, N. (2012). *Planlama Sistemindeki Revizyonun Belirleyicisinin Rant Olmaması Gerekıyor*. Şubat 2021 tarihinde Arkitera.com: <https://www.arkitera.com/soylesi/planlama-sistemindeki-revizyonun-belirleyicisinin-rant-olmamasi-gerekiyor/> adresinden alındı
- Uzunçarşılıoğlu, B. C. (2010). *İstanbul'u Küresel Kent Yapma Aracı Olarak Kentsel Dönüşüm ve Ardındaki Konut Hakkı İhlalleri: Ayazma (n)'dan Bezirganbahçe'ye Tutunamayanlar*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ünalın, E. (2019). Dünya Bankası'nın "Kayıp Halka"sı: Sosyal Sermaye. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(1), 54-70.
- Üstüner, Y. (2000). Kamu Yönetimi Kuramı ve Kamu İşletmeciliği Okulu. *Amme İdaresi Dergisi*, 33(3), 15-31.

- Velidedeoğlu, H. (1945). *Medeni Hukukun Umumi Esasları*. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.
- Voloşinov, V. N. (2001). *Marksizm ve Dil Felsefesi*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Voyvoda, E. (2014). Türkiye'de Enerji Sektörünün Yeniden Yapılandırılması: Hukuksal Düzenlemeler, Kurumlar ve Piyasalaşma. A. M. Özdemir, & M. Ketizmen içinde, *Türkiye'nin Hukuk Sisteminde Yapısal Dönüşüm* (s. 319-347). Ankara: İmge Kitabevi.
- Wood, E. M. (2006). *Sınıftan Kaçış*. İstanbul : Yordam Kitap.
- Wood, E. M. (2008). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Woodiwiss, A. (1990). *Social Theory After Postmodernism: Rethinking Production, Law and Class*. Winchester: Pluto Press.
- Woodiwiss, A. (2002). Human Rights and the Challenge of Cosmopolitanism. *Theory, Culture & Society*, 19(1-2), 139-155.
- World Bank Group. (2016). *The State of PPPs Infrastructure Public-Private Partnerships in Emerging Markets & Developing Economies 1991-2015*.
- Yalçın, M. C., & Çavuşoğlu, E. (2011, Nisan). Sulukule'den Arda Kalan: Yenileme Sürecinin Öğretileri ve Yenilikçi Muhalefet Pratikleri. *Toplumbilim, Banliyö Özel Sayısı*(26), 129-145.
- Yalçın, M. C., Çalışkan, Ç. O., Çılgın, K., & Dündar, U. (2014). İstanbul Dönüşüm Coğrafyası. A. B. Candan, & C. Özbay içinde, *Yeni İstanbul Çalışmaları: Sınırlar, Mücadeleler, Açılımlar* (s. 47-70). İstanbul: Metis Yayınları.
- Yalman, G. (2009). *Transition to Neo-Liberalism: The case of Turkey in the 1980s*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yaman, M. (2015). *Kentsel Dönüş(tür)me Uygulamaları*. Bursa: MKM Yayınları.

- Yaman, M. (2019). Metaların Kerameti Nereden Gelir: Kapital'de Meta. M. Yaman, & Ö. Öztürk içinde, *Metaların Kerameti* (s. 115-138). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yeniçağ. (2019). *Erdoğan'dan TÜSİAD'a Sert Tepki*. Mayıs 2020 tarihinde Yenicaggazetesi.com: <https://www.yenicaggazetesi.com.tr/erdogandan-tusiada-sert-tepki-234498h.htm> adresinden alındı
- Yentürk, N. (2013). Türkiye'de Yoksullara Yönelik Harcamalar. *ODTÜ Geliştirme Dergisi*, 40(2), 433-464.
- Yeşilbağ, M. (2016). Hegemonyanın Harcı: İnşaata Dayalı Birikim Rejimi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71(2), 599-626.
- Yıldırım, D. (2009). AKP ve Neoliberal Popülizm. İ. Uzgel, & B. Duru içinde, *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu* (s. 66-107). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Yılmazoğlu, Y. E., & Duman, Ö. (2018). Acele Kamulaştırmanın Mülkiyet Hakkı Bakımından Yol Açtığı Meseleler: Anayasa Mahkemesi'nin "Ali Ekber Akyol ve Diğerleri" İle "Ali Hıdır Akyol ve Diğerleri" Kararlarının Analizi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*(11), 513-583.
- Yırtıcı, H. (2009). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yırtıcı, H. (2011). Türkiye'de Bir Sermaye Birikim Aracı Olarak Toprak Rantı ve Kent Mekânının Dönüşümü. *Mimarlık Dergisi*(362), 62-65.
- Yücesan-Özdemir, G., & Özdemir, A. M. (2008). *Sermayenin Adaleti*. Ankara: Dipnot Yayınları.

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih:23/10/2021

Tez Başlığı: Kent Hukukunun Ekonomi Politikası: Türkiye Örneği

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

23.10.2021

İmza

Adı Soyadı: Rabia Beyza İnan
Öğrenci No: N14244743
Anabilim Dalı: Kamu Hukuku
Programı: Kamu Hukuku Ortak Doktora Programı
Statüsü: ☐ Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Prof Dr. Ali Murat Özdemir İmza)

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Telefon: 0-312-2976860

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE UNIVERSITY

ETHICS COMMISSION FORM FOR THESIS

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES TO THE PUBLIC LAW DEPARTMENT PRESIDENCY

Date: 23/10/2021...

Thesis Title: Political Economy of Urban Law: Turkey Sample

My thesis work related to the title above:

1. Does not perform experimentation on animals or people.
2. Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.).
3. Does not involve any interference of the body's integrity.
4. Is not based on observational and descriptive research (survey, interview, measures/scales, data scanning, system-model development).

I declare, I have carefully read Hacettepe University's Ethics Regulations and the Commission's Guidelines, and in order to proceed with my thesis according to these regulations I do not have to get permission from the Ethics Board/Commission for anything; in any infringement of the regulations I accept all legal responsibility and I declare that all the information I have provided is true.

I respectfully submit this for approval.

23.10.2021 Signature

Name Surname: Rabia Beyza İnan

Student No: N14244743

Department: Public Law

Program: Public Law Joint Ph. D.

Status: ☐ MA ☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISER COMMENTS AND APPROVAL

(Prof. Dr. Ali Murat Özdemir,
Signature)

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 23/10./2021...

Tez Başlığı : Kent Hukukunun Ekonomi Polisiği: Türkiye Örneği

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 249 sayfalık kısmına ilişkin, 21/09/2021 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 7 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- ☒ Kaynakça hariç
- 3- ☒ Alıntılar hariç
- 4- ☐ Alıntılar dâhil
- 5- ☒ 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

23.10.2021 İmza

Adı Soyadı: Rabia Beyza İnan
Öğrenci No: N14244743
Anabilim Dalı: Kamu Hukuku
Programı: Ortak Doktora Programı
Statüsü: ☒ Doktora ☐ Bütünleşik Dr.

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

(Prof. Dr. Ali Murat Özdemir İmza)

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
Ph.D. DISSERTATION ORIGINALITY REPORT**

**HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
PUBLIC LAW DEPARTMENT**

Date: 23.10.2021...

Thesis Title : Political Economy of Urban Law: Turkey Sample

According to the originality report obtained by myself/my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 21/09/2021 for the total of 249 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled as above the similarity index of my thesis is 7 %.

Filtering options applied:

1. ☒ Approval and Declaration sections excluded
2. ☒ Bibliography/Works Cited excluded
3. ☒ Quotes excluded
4. ☐ Quotes included
5. ☒ Match size up to 5 words excluded

I declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports; that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

I respectfully submit this for approval.

23.10.2021 Signature

Name Surname: Rabia Beyza İnan

Student No: N14244743

Department: Public Law

Program: Joint Ph. D.

Status: ☒ Ph.D. ☐ Combined MA/ Ph.D.

ADVISOR APPROVAL

APPROVED.

(Prof. Dr. Ali Murat Özdemir
Signature)